

Birinci Umumi Mufettişlik

Raporlarına Göre Bitlis

(1927-1952)

Elmas İçyer Çiriş

Tarih Anabilim Dalı

Dr. Öğr. Üyesi Pakize Çoban Karabulut

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

BİRİNCİ UMUMİ MÜFETTİŞLİK RAPORLARINA
GÖRE BİTLİS (1927-1952)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Elmas İÇYER ÇİRİŞ

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ PAKİZE ÇOBAN KARABULUT

HAZİRAN 2021

BİTLİS

Bilimsel Etiğe Uygunluk Beyan Formu

T.C.

BITLİS EREN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih. Anabilim Dalı Yüksek Lisans / Doktora öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum “**Birinci Umumi Müfettişlik Raporlarına Göre Bitlis (1927-1952)**” başlıklı tezde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

30/06/2021

İmza

Ad Soyad
Elmas İcyer Çirış

İLETİŞİM BİLGİLERİ:

Adres:

E-posta: [REDACTED]

Telefon:

Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna Uygunluk Beyan Formu

T.C.

BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

“Birinci Umumi Müfettişlik Raporlarına Göre Bitlis (1927-1952)” başlıklı yüksek lisans / doktora tezi Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır. 30/06/2021

Tezi Hazırlayan:

İmza

Elmas İÇYER ÇİRİŞ

Danışman:

İmza

Dr, Öğr. Üyesi Pakize ÇOBAN KARABULUT

Tarih Anabilim Dalı Başkanı:

İmza

Unvan, Ad Soyad

Doç. Dr. Fatih GENCER

Tez Kabul/Onay Sayfası

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ONAY SAYFASI

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı öğrencisi Elmas İÇYER ÇİRİŞ tarafından hazırlanan “**Birinci Umumi Müfettişlik Raporlarına Göre Bitlis (1927-1952)**” adlı Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 30/06/2021 tarihinde, saat 10:00 da yapılmış ve tezin oy birliği/oy çokluğu ile kabul edilmesine karar verilmiştir.

JÜRİ:

İMZA

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Pakize ÇOBAN KARABULUT

Bitlis Eren Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak YL / Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Başkan: Doç. Dr. Fatih GENCER

.....

Bitlis Eren Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak YL / Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Esra ÇIPLAK

.....

Muş ALPARSLAN Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak YL / Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Hasan TAŞKIRAN

.....

Bitlis Eren Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun tarih ve Sayılı kararıyla jüri tarafından kabul edilmiş bu çalışmanın yüksek lisans / doktora tezi olarak kabulü onaylanmıştır.

30 / 06 / 2021

Prof. Dr. Zeki ARGUNHAN

Enstitü Müdürü

T. C.
Bitlis Eren Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi, Ekim 2021
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Pakize ÇOBAN KARABULUT
Elmas İÇYER ÇİRİŞ
BİRİNCİ UMUMİ MÜFETTİŞLİK RAPORLARINA GÖRE BİTLİS
(1927-1952)

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduktan sonra tek parti hükümeti idari teşkilatını güçlendirmek ve bölgesel kalkınmayı sağlamak amacıyla Umumi Müfettişlik kurumunu oluşturmuştur. Birinci Umumi Müfettişlik Teşkilatı 1927 yılında, Merkezi Diyarbakır olmak üzere Bitlis, Elâzığ, Urfa, Van, Hakkâri, Diyarbakır, Siirt ve Mardin bölgelerini kapsayacak şekilde kurulmuştur.

Türkiye’de kurulan umumi müfettişliklerin amaçları arasında bölgesel kalkınmayı sağlamak da yer almaktadır. Müfettişlikler, kuruldukları bölgelerin güvenlik, eğitim, sağlık, ulaşım, yerleşme ve konut gibi ihtiyaçlarını çağın koşullarına uygun hale getirmeye çalışmıştır. Diğer yandan sorumlu oldukları coğrafyalarda köy kalkınması alanında da üstün çabalar sarf etmiştir.

Bu çalışmada Umumi Müfettişlik Teşkilatı’nın Bitlis’teki siyasal, sosyal, kültürel, ekonomik alanlardaki faaliyetleri Bitlis halkı ile bölge üzerindeki etkileri birinci ve ikinci el veri kaynakları kapsamında incelenmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda Birinci Umumi Müfettişliğin, Bitlis’te asayiş ve güvenliği sağlama, ortak bir dil ve kültür oluşturma, halkı modernleştirme, okuryazar oranını arttırma, bulaşıcı hastalıklar ile mücadele etme, bölgedeki doktor ihtiyacını giderme, tarım ve hayvancılık alanında halkı bilinçlendirme, sosyal aktivite gibi konularda çalışmalar yürüterek bölgede olumlu kazanımlar elde ettiğine ulaşılmıştır. Öte yandan Birinci Umumi Müfettişliğin halkı zorla göç ettirme ve iskân politikası bağlamlarında da çeşitli misyonlar üstlendiği saptanmıştır.

Söz konusu Birinci Umumi Müfettişlik Teşkilatı diğer müfettişlik teşkilatları gibi, 1927-1952 yılları arasına kadar varlığını sürdürmüştür. Demokrat Parti’nin

iktidara gelmesinin ardından meclis kararı ile kaldırılmasına karar verilen, Umumi Müfettişliğin mallarına hazine tarafından el konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Birinci Umumi Mfettişlik, Bitlis, Halkevi, Ky Enstitüleri, Varlık Vergisi, Toprak Kanunu, Asayiş, Sağlık, Eğitim.

T. C.
Bitlis Eren University Graduate Education Institute
Department of History
Master Thesis, June 2021
Supervisor: Asst. Prof. Dr. Pakize OBAN KARABULUT
Elmas İYER İRİŐ
BITLIS ACCORDING TO FİRST GENERAL INSPECTORATE REPORTS
(1927-1952)

ABSTRACT

After the establishment of the Republic of Turkey, the Single-party government established the General Inspectorate in order to strengthen its administrative organization and ensure regional development. The First General Inspection Organization was established in 1927, with the center being Diyarbakir, covering the regions of Bitlis, Elazig, Urfa, Van, Hakkâri, Diyarbakir, Siirt and Mardin.

Providing regional development was among the objectives of the general inspectorates established in Turkey. Inspectorates tried to adapt the needs of the regions where they were established, such as security, education, health, transportation, settlement and housing, to the conditions of the age. On the other hand, they have made outstanding efforts in the field of village development in the geographies they are responsible for.

The First General Inspectorate carried out studies in Bitlis on issues such as ensuring order and security, creating a common language and culture, modernizing the people, increasing the literacy rate, combating infectious diseases, meeting the need for doctors in the region, raising public awareness in the field of agriculture and animal husbandry, and social activity. In addition, it has undertaken missions in the context of forced displacement, resettlement policy, and development.

The First General Inspectorship Organization, like other inspectorship organizations, continued its existence between 1927-1952. After the Democratic Party came to power, the properties of the General Inspectorate, which was decided to be abolished by a parliamentary decision, were seized by the treasury.

Keywords: First General Inspectorship, Bitlis, Community Center, Village Institutes, Wealth Tax, Land Law, Public Order, Health, Education.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER.....	V
TABLolar LİSTESİ.....	VIII
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	X
ÖNSÖZ.....	XI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ UMUMİ MÜFETTİŞLİK TEŞKİLATININ KURULMASI VE BİTLİS'İN İDARİ YAPISI

1.1. Birinci Umumi Müfettişlik Teşkilatının Kurulma Nedenleri	11
1.2. Birinci Umumi Müfettişliğinin Kurulması.....	11
1.3. Birinci Umumi Müfettişliğin Teşkilat Yapısı	14
1.4. Birinci Umumi Müfettişliğin Kadrolaşması.....	16
1.5. Birinci Umumi Müfettişlerin Görev ve Yetkileri.....	18
1.6. Birinci Umumi Müfettişlik Atamaları ve Bitlis Kadrosu.....	22

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ UMUMİ MÜFETTİŞLİK DÖNEMİNDE BİTLİS'TE SİYASİ DURUM

2.1. Birinci Umumi Müfettişliğinin Bitlis'teki Çalışmaları.....	25
2.2. Bitlis'in İdari Yapısı ve İlleşme Süreci.....	29
2.3. Bitlis'te Kürt Sorunu ve Çıkan İsyenlar	33
2.3.1. Mutki İsyanı	42
2.3.2. İsyenlara Karşı Hükümetin Aldığı Tedbirler	44
2.3.3. İşkân Sonucunda Halkın Karşılaştığı Problemler	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ UMUMİ MÜFETTİŞLİĞİN İMAR VE İSKÂN ALANINDAKİ ÇALIŞMALARI

3.1. İmar ve İskân	52
3.2. Nüfusa Dair Yapısal Düzenlemeler.....	60
3.3. Bayındırlık ve Ulaştırma Politikaları.....	67
3.3.1. Kara Yolu Ulaşımı ve Bayındırlık Çalışmaları.....	67
3.3.2. Göl Ulaşımı.....	76
3.3.3 Hava Yolu Ulaşımı.....	80

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ UMUMİ MÜFETTİŞLİK DÖNEMİNDE BİTLİS’TE EĞİTİM VE KÜLTÜR ALANINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

4.1 Bölgenin Okul ve Eğitim Durumu.....	81
4.2. Halkevi ve Faaliyetleri	92
4.3. Köy Enstitüsü ve Faaliyetleri	106
4.4.Müfettişlik Öncesi ve Müfettişlik Dönemi Bitlis İlinde Kültür ve Yaşantı.....	115
4.5. Spor Alanında Yapılan Faaliyetler	120
4.6. Posta Taşımacılığı Alanında Yapılan Faaliyetler	122
4.7. Sosyal Yardım Alanındaki Çalışmalar.....	123

BEŞİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ UMUMİ MÜFETTİŞLİK DÖNEMİNDE BİTLİS’TE TARIM VE HAYVANCILIK ALANINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

5.1. Köycülük Düşüncesi ve Köy Kalkınma Hareketi	126
5.2. Bitlis’te Tarımsal Faaliyetler ve Toprak Dağıtımı	132
5.3. Bitlis’te Tütüncülük.....	151
5.4. Bitlis’te Ormancılık.....	158
5.5. Bitlis’te Dokumacılık Faaliyetleri	162

5.6. Bitlis'te Hayvancılık ve Hayvan Hastalıkları	164
---	-----

ALTICI BÖLÜM

BİRİNCİ UMUMİ MÜFETTİŞLİK DÖNEMİNDE BİTLİS'TE SAĞLIK ALANINDA YAPILAN FAALİYETLER

6.1. Bulaşıcı Hastalıklar ve Sağlık Yatırımları.....	171
SONUÇ	186
KAYNAKLAR.....	189
EKLER.....	211

TABLolar LİSTESİ

Tablo 3.2. Cumhuriyet Öncesi Bitlis ve İlçelerinde Yaşayan Müslüman, Gregoryen, Ermeni, Protestan ve Süryani Halklarının Nüfus Dağılımı.....	61
Tablo 3.3. 1927-1950 Yıllarında Bitlis'in Nüfus Verileri.....	63
Tablo 3.4. 1927-1950 Yıllarında Bitlis İl ve İlçe Bazlı Erkek ve Kadın Nüfusu.....	65
Tablo 3.6. Bitlis İlinin 1927-1950 Yıllarına Ait Nüfus Grafiği.....	66
Tablo 3.7. 1927-1952 Yıllarında Bitlis'in Yol Uzunluğu.....	72
Tablo 3.8. Özel İdarenin Bitlis'e Bayındırlık Alanında Yapmış Olduğu Yatırımları	74
Tablo 4.1. 1926-1927 Yıllarında Bitlis'te İlkokul Eğitimi Alan Kız ve Erkek Öğrenci Sayıları.....	83
Tablo 4.3. 1926-1950 Yıllarında Bitlis'te Bulunan Okul, Dershane, Öğretmen ve Öğrenci Sayısı.....	83
Tablo 4.2. 1927-1952 Yıllarında Özel İdare Tarafından Bitlis'e Yapılan Eğitim Harcaması Tablosu.....	86
Tablo 4.4. 1936 Yılı, Bitlis Özel İdare ve Belediye Bütçelerine Konulan Tahsisat Miktarı.....	96
Tablo 4.5. Bitlis Halkevinde 1 Ocak 1937-1 Haziran 1938 Tarihlerinde Okunan Kitap Sayısı ve Kitap Okuyan Meslekler.....	98
Tablo 4.6. 1941 Yılında, Bitlis ve ilçelerine, Halkevi, Spor, Hayır Kurumları İçin Konulan Yardımlar.....	103
Tablo 4.7. 1946-1947 Yıllarında Köy Enstitülerindeki Öğrenci Sayıları.....	113
Tablo 4.8. 1946-1947 Yılında Ortaokul, Lise Ve Olgunluk Diploması Alanlar.....	113
1927-1952 yıllarında Bitlis ili tarım verileri aşağıdaki tabloda verilmiştir.....	134
Tablo 5.1. 1927-1952 Yıllarında Bitlis İli Tarım Verileri.....	134
Tablo 5.6. Özel İdarenin Bitlis'e Tarım Alanında Yapmış Olduğu Yatırımlar.....	137
Tablo 5.2. 1936-1937 Yıllarında Bitlis'teki Tarımsal Veriler ve Miktarları.....	137
Tablo 5.3. 1938 Yılında Bitlis'te İhraç Edilen Ürünler.....	138
Tablo 5.4. 1943 Yılı Bitlis'teki Hayvanların Cins ve Miktarları.....	143
Tablo 5.5. 1946 Yılı Bitlis İlindeki Bağ Miktarı ve Hasılatı.....	147
Tablo 5.7. 1927-1952 Yıllarında Bitlis'te Üretilen Tütün Miktarı.....	152
Tablo 5.8. Tütün, Tuz, Çay, İspirtolu İçkiler, Kibrit ve Patlayıcı MaddelerininTahsil Miktarı.....	155
Tablo 5.9. 1938 Yılında Bitlis'ten İhraç Edilen Hayvan Miktarı ve Sayısı.....	165

Tablo 5.10. 1938 Yılında Bitlis'ten İhraç Edilen Hayvansal Ürün ve Miktarı	165
Tablo 5.11. 1927-1952 Yıllarında Bitlis'teki Hayvan İsimleri ve Sayıları.....	168
Tablo 6.1. 1927-1952 Yıllarında Bitlis Hastanesi'nin Bütçesi	174

SİMGELER VE KISALTMALAR

BATDP: Bakanlıklar Arası Tayin Daire Başkanlığı

BCA: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BÖKM: Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü

C: Cilt

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

D.r: Doktor

F. K: Fon Kodu

KDB: Kararlar Daire Başkanlığı

MGM: Muamelat Genel Müdürlüğü

s: Sayfa

S: Sayı

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

Y. N: Yer Numarası

ÖNSÖZ

Birinci Umumi Müfettişliğinin Bitlis'teki faaliyetleri konusunu; 3,5 aylık bir literatür taraması sonucunda büyük bir hevesle çalışmayı ilke edindim. Doğu Anadolu'da Birinci Umumi Müfettişliğinin çalışmaları ele alınsa da Bitlis ile ilgili sınırlı bilgilerin yer aldığını gözlemleyerek konuyu daha detaylı bir şekilde araştırmaya karar verdim. Daha önce Abdülaziz Kardeş'in "Cumhuriyet Döneminde Van Gölü Havza'sında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları 1923-1950" isimli kitap çalışmasında genel olarak Doğu illerindeki Birinci Umumi Müfettişliğinin çalışmalarına değinilmiştir. Aynı şekilde Erdem Karaca'nın "Cumhuriyet'in Teşekkülü Sürecinde Bitlis Vilayeti, Kazası (1919-1950)" adlı eserinde de Birinci Umumi Müfettişlik konusuna ufak bir bölümde yer verilmiştir. Araştırmalarım sonucunda Birinci Umumi Müfettişliğinin Bitlis ilinde daha önce ele alınmamış ancak il için büyük önem arz eden bilgilere ulaşmış ve çalışmama orijinallik katacak konulara değinilmiştir.

Tezim altı ana başlıktan oluşmaktadır. Birinci bölümde Umumi Müfettişlik Teşkilatının Kurulması ve Bitlis'in idari yapısına, ikinci bölümde Birinci Umumi Müfettişlik döneminde Bitlis'in siyasi yapısına, üçüncü bölümde Birinci Umumi Müfettişliğinin İmar ve iskân alanındaki çalışmalarına, dördüncü bölümde Birinci Umumi Müfettişlik döneminde Bitlis'te eğitim ve kültür alanında yapılan çalışmalara, beşinci bölümde Birinci Umumi Müfettişlik döneminde Bitlis'te tarım ve hayvancılık çalışmalarına, altıncı bölümde ise Birinci Umumi Müfettişlik döneminde Bitlis'te sağlık alanında yapılan çalışmalar ele alınmıştır.

Daha önce konu kapsamında incelenmemiş Birinci Umumi Müfettişliğinin Bitlis'te başlattığı posta taşımacılığı, spor, havacılık, ormancılık alanındaki faaliyetleri ve bölgenin sahip olduğu kültürel özelliklerin modernleştirilmesi aşamaları tez çalışmamda ortaya konulmuştur.

Çalışma aşamamda kullandığım kaynaklar; TBMM Zabıt Cerideleri, T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgeleri, Bitlis Yurt Yolu gazetesi (1938-1944), Siird gazetesi (1944-1952), Ulus gazetesi, Cumhuriyet gazetesi, Son Posta gazetesi, Van Sesi gazetesi, Cumhuriyet gazetesi, Ülkü Milli Kültür Dergisi, Ayn Tarihi (Ayn Siyasi ve Ekonomisi), CHP Halkevleri Talimatnamesi, Bitlis İl Yıllığı 1967, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistikleri, T.C.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Tarım İstatistikleri, Bitlis ili için yazılmış kitaplar, makaleler, tezler, tek parti dönemi kitapları, konu başlık ve alt başlıklarını kapsayan kitaplar kullanılmıştır. Ayrıca dergi kapsamında Elâzığ Altan ve Erzurum Albayrak halkevi dergileri de incelenmiş, fakat Bitlis ile ilgili konulara bu dergilerde yer verilmediği görülmüştür. Yine bölgede daha önce çalışmış 1933 doğumlu Kemal Saygı adlı bir Bitlis vatandaşından da o dönemleri anlatan yazılı bir beyan ile de tez konum desteklenmiştir.

1927-1952 yıllarında ildeki aktivite ve yapıları destekleyen fotoğraflar Özcan Erboy arşivinden alınarak eklere konulmuştur.

Tez çalışmamda başaracağıma her daim inanan ve akademi alanında yürümemi sağlayan danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Pakize Çoban Karabulut'a, sürece başlamamda bana anahtar olan ve her daim azmime azim katan değerli hocam Prof. Dr. Mehmet Demirtaş'a, yüksek lisansa başlamama vesile olan hocam Prof. Dr. Salih Mercan'a, kaynak konusunda her daim destek sağlayan Milli Kütüphane personellerinden Halil İbrahim Kılıçarslan ve Ünal Çelik'e, fotoğraf konusunda kaynak sağlayan Özcan Erboy'a, dil bilgisi kurallarında yardımlarını esirgemeyen Edebiyat Öğretmeni Derya Gemici ve Dr. Öğr. Üyesi Mahir Karacar'a, yine desteklerini esirgemeyen Araş. Gör. Ahmet Özkan'a, tezime şekil açısından katkıda bulunan Doç. Dr. Sultan Şahin Bal, Doç. Dr. Engin Yılmaz'a, yerel kaynak konusunda bilgi sağlayan hocam Mehmet Törehan Serdar'a, tezimin son aşamasına kadar her daim maneviyatı ile yanımda olan Eralp Yaşar Azap'a ve bu zorlu süreçte her türlü özveride bulunan hayat arkadaşım Özcan Çiriş'e çok teşekkür ediyorum.

Elmas İçyer Çiriş

Bitlis 2021

GİRİŞ

Bitlis tarihi boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Asurlular Bitlis için “Bit-Liz”, Persler ve Yunanlılar “Bad-Lis”, Bizanslılar “Bal-Lais-on/Babaleison/Baleş”, Araplar “Bad-lis”, Ermeniler “Pageş/Pagşı” isimlerini kullanmıştır.¹ Bitlis ismi, 7. yüzyılda Arap kaynaklarında “Badlis ya da Bedlis” şeklinde, Osmanlı döneminde “Bidlis” olarak geçmiş, Cumhuriyet döneminden itibaren ise “Bitlis” ismini almıştır.²

Bitlis’te ilk İslam hakimiyeti 641 yılında, Hz. Ömer döneminde, El-cezire kumandanı İyad (İyaz) B. Ganem’in, Ahlat ve Bitlis’i fethetmesiyle başlamıştır. 1209 yılında Eyyubilerin hâkimiyetine giren Bitlis daha sonra 1228-1229 yıllarında, Harzemşahların hâkimiyeti altına alınmıştır. 1230 yılında ise bölge Moğolların istilasına uğramıştır. İran’da ki Moğol hâkimiyetinin sona erdirilmesi ile 14. yüzyılda tekrar Rojiki Emirliği daha sonra sırası ile Karakoyunlu, 1467 yılında Akkoyunlu ve Safeviler tarafından yönetilmiştir.³ Büyük Selçuklu yönetiminde Sultan Melikşah ile bölgede Türk hâkimiyeti başlamıştır. Bölgede cami, medrese ve yol yapımına Dilmaçoğulları hâkimiyeti zamanında başlanılmıştır.⁴ Bitlis idaresi, Osmanlı ve Safeviler arasında sürekli el değiştirirken, 1514 yılında Çaldıran Savaşı’yla Osmanlı yönetimine girmiştir. 1534 yılında Osmanlı himayesinde ki Ulama Han ile İran yönetimine sığınan Bitlis Emiri 4’üncü Şeref Han arasında yaşanan savaşlar sonucu Bitlis, tekrar Osmanlı topraklarına katılmıştır. 20 yıl boyunca sürekli el değiştiren Bitlis 1548 yılında kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine alınmıştır. 1 Haziran 1555

¹ Ejder Okumuş, “Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nde Bitlis ve Çevresi”, *Tarihi ve Kültürel Yönleri İle Bitlis*, C. 2, (Mehmet İnbaşı- Mehmet Demirtaş), Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları 7, Ankara 2019, s. 394.; Zinnettul Klubun yazarı Kazvinli Hamdullah Müstefî, Bitlis Kalesi’ne verilen Zulkarneyn isminin aslında Bitlis olduğunu ifade etmiştir. Yine Şemsettin Sami, suyu ve havzası güzel olan yere Bidlis adının verildiğini açıklamıştır. Harun Yegen, *Demokrat Parti Döneminde Bitlis’te Siyasal Hayat*, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ağrı 2019, (Yüksek Lisans Tezi), s. 12-13.

² Mehmet Tezcan, “Bagariş/Balalış’ adından ‘Badlis/Bidlis’ adına: Ermeni ve Bizans Kaynaklarında ‘Bitlis’ adının ilk görünüşleri”, *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, 1. Cilt, (Ed., Mehmet İnbaşı- Mehmet Demirtaş), s. 49.

³ Sedat İşık, *Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Bitlis Milletvekilleri (Biyografileri ve Faaliyetleri)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2011, (Yüksek Lisans Tezi), s. 2-3.

⁴ II. Sökmen’in eşi Ahlat Hatun tarafından, Bitlis ve civarına köprüler, geçitler ve bir han yaptırılmıştır. İlhan Erdem, “Akkoyunlular Devrinde Bitlis ve Yöresi Genel Bir Değerlendirme”, *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, C. 1, (Ed., Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş), Ankara 2019, s. 140.

tarihinde imzalanan Amasya Antlaşması ile Safeviler bu hâkimiyeti resmen tanımıştır.⁵

Bitlis Çayı Vadisi ise çeşitli dönemlerde Urartu Asur Yolu, Ticaret-Maden Yolu ya da Bend-î Mahi Yolu olarak adlandırılmıştır. Bitlis Kalesi'nin inşası, Kömüs (İskender) Çayı ve Rahva Deresi arasında yer alan volkanik yükselti üzerine yapılmıştır. Geniş vadi özelliğinden dolayı Bitlis çarşısı da bu alanda toplanmıştır.⁶

Bitlis stratejik konumu bakımından, kuzeyden Aras Vadisi'nin, kuzeydoğudan İran, Suriye ve Akdeniz yollarının geçiş güzergâhlarını birbirine bağlayan İpekyolu üzerinde kurulan bir il olmuştur.⁷

Bitlis tepeler içerisinde dar ve derin vadileri kapsayan ağaçlıklar arasında kurulmuştur. Kömüs, Rabat, Tıkılban, Avih dereleri ilin dört bir yerine uzanmıştır. Gültepe, Başhan, Altınkalbur, Çegüş'ten gelen sular mahalle ortalarından çağlayarak Bitlis'in güneyinde birleşmiştir. İnce kemerli köprüler ile sokaklar birbirine bağlanan Bitlis, mevsim olarak kasım ayından mart sonuna kadar karlarla kaplı olmuştur. Dağ yüksekliklerinden dolayı da yazları serin geçmiştir.⁸

Bitlis'in %10'u ovadır. Bunlar: Muş Ovası, Bitlis, Tatvan ve Güroymak sınırlarında yer alan Rahva ovalarıdır. Bitlis'te yer alan yaylalar Avasor, Susana, Haydarderesi, Süle, Süphan, Nemrut, Çıtak, Duap, Sen, Örenli, Panor ve Harik'tir.⁹

İl sınırlarında 11 bin 549 ev, 107 cami ve mescit, 24 medrese, 15 tekke zaviye, han kâh (misafirhane), 3 minare, 26 köprü, 1 valilik binası, 15 kahvehane, 33 manastır ve kilise, 16 yolcu hanı, 1334 dükkân, 133 değirmen, 14 fırın, 1 gazino, 1 eczane, 6 tabakhane, 1 millet bahçesi, 13 yağ imalathanesi ayrıca eğitim kurumu olarak 2 mülki

⁵ Cihan Yapıştıran, *19. Yüzyıl İkinci Yarısında Bitlis ve Tütün*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İstanbul 2013, (Yüksek Lisans Tezi), s. 12-13.

⁶ Kenan Arınç, "Tarihî ve Siyasî Coğrafya Perspektifiyle Bitlis, Ahlat ve Tatvan Şehirlerinin Kuruluş ve Gelişmeleri", *I. Uluslararası Düünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, (Ed., Mehmet Gülen, Veysel Gürhan, Ercan Gümüş), İstanbul 2018, s. 747-748.

⁷ Hamza Zülfiyar, *Bitlis-Muş Bölgelerinde Halk Kültürü Atatürk ve Kuvayı Milliye Hareketleri*, Feryal Matbaacılık, Ankara 1992, s. 1-3.

⁸ Bitlis iklim özellikleri halk arasında şu şekilde dillendirilmiştir: "Bulut gitti Muş'a kalkın gidek işe" sözü işle havanın açılacağını, "Bulut gitti Uvan'a kalkın gidek divana" diyerek çetin bir kış yaşanacağına işaret edilmiştir. Kemal Turan, "Bir Tören, Bir Ziyaret", *Ülkü Milli Kültür Dergisi*, C. 10, S. 110, 16. Nisan 1946, s. 12.

⁹ Güven Aykan, *Vilayet Salnameleri'ne Göre Tarihte Bitlis ve Bitlis'te Tarih*, Gülmat Matbaacılık, İstanbul 2015, s. 27.

ve askeri rüştiye (ortaokul), 53 Müslüman ve gayrimüslim ilkokulu, 5 kasaba, 3 bin 317 köy, 61 bin 734 ev, 15 kütüphane ve bin civarında bez kilim atölyesi yer almıştır.¹⁰

Bitlis'in en tanınmış yeri Altınkalbur ve İskender Bulak olmuştur. Alemdar, Yılandirilten, Hatuniye, Kulak, Acısu, Çam, Sapgör, Azapağa, Hacıbeyli ve Maden isimlerinde 9 adet Çermik de il sınırlarında yer almıştır.¹¹

Evliya Çelebi seyahatnamesinde, 16. yüzyılın başlarında Bitlis'te 2 bin 100 dükkân ve kârgir çarşı olduğu ve bölgede Gürcü köle ticareti yapıldığını belirtmiştir. Buna karşılık Bitlis beylerinden olan Şerefhan Bey'in eserinde ise, Bitlis'te 800 kadar dükkân ve mağazanın olduğunu ifade etmiştir.¹²

Evliya Çelebi; Bitlis'te Yahudi, Frenk ve Rum halkı olmadığını, 43 bin Ermeni halkının 11 mahallede ikamet ettiğini, 17 mahallede ise Müslüman halkın yaşadığına değinmiştir. Müslüman mahallelerinin isimleri: Hüsrev Paşa Mahallesi, Şam Mahallesi, Zindan Mahallesi, Çorum Mahallesi, Çinedar Mahallesi, Kızılmescit Mahallesi, Şeyh Hasan Mahallesi, Çeyrek Mahallesi, Küçür Mahallesi, Gökmeydan Mahallesi, Kömüs Mahallesi, Taklaban Mahallesi, Nakşut Mahallesi, Arap Köprüsü Mahallesi, Avul Meydan Mahallesi ve Han Bağı Mahallesi olarak belirtmiştir.¹³

16. yüzyıl tahrir defterlerinde Bitlis'te Farisi, Ayne'l-ı Berit, İdrisli Şamlu, Mardini, Hoşder, Hacıyar Ahmet, Kargeluh, Nağlıyan, Kuruboğaz, Öncü (Uncu), Döşik, Canibeg, Taş, Mardin, Şam, Ribat, Cacın ve Yaşibeg adıyla 18 mahalle yer almıştır.¹⁴

¹⁰ Zülfikar, s.21.; 16. yüzyılın son çeyreğinde Bitlis, kayıtlarda sancak konumunda ve 17. yüzyılda ise devlet statüsünde yer almıştır. Mehmet İnbaşı, "XVIII. Yüzyılda Bitlis Sancağı ve İdarecileri", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 33, Erzurum 2007, s. 249.

¹¹ Turan, "Bir Tören, Bir Ziyaret", s. 13-14.; Bitlis'te İdrisiye Medresesi (1515), Şerefiye Medresesi (1529), Şekeriye (Şükriye) Medresesi (1540), Hamza Bey Medresesi (1540), Hacı Bey Medresesi (1544), Hatibiye Medresesi (1572), İhlasiye Medresesi (1589) ve Zağmiye Medreseleri yer almıştır. Şekeriye Medresesi'nin ve Hatibiye Medresesi'nin 1590-1591 yıllarında, İhlasiye Medresesi'nde 1216 yılında inşa edildiği hakkında da bir söylenti vardır. Zülfiye Koçak, "XVI. Yüzyıl Tapu Tahrir Defterlerine Göre Bitlis Medreseleri ve Medrese Vakıfları", *Tarihi ve Kültürel Yönleri İle Bitlis*, 2. Cilt, (Ed., Mehmet İnbaşı- Mehmet Demirtaş), Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları 7, Ankara 2019, s. 221.

¹² Hüseyin Kayhan, "Dilmaçlı Hakimiyetinde Bitlis'in Tarihi Gelişimi", *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, 1. Cilt, (Ed., Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş), s. 124-125.

¹³ Çelebi, Bitlis'te hana bağlı 77 aşiret ve kabile isminden de bahsetmiştir. Bunlar arasında Mudiki, Rojiki, Ruziki aşiretlerinin varlığına değinmiştir. Evliya Çelebi, Rojiki aşiretinin en elit halktan olduğuna değinerek, Ahlat bölgesinde yaşayan halkın Çağatay ve Moğol diline yakın bir dil kullandığını belirtmiştir. Okumuş, s. 402-409.

¹⁴ Recep Yaşa, *Bitlis'te Türk İskanı, (XII-XIII. Yüzyıl)*, Ahlat Kültür Vakfı Yayınları, Levent Ofset, Ankara, 1992, s. 101.; 1540 yılı tahrir defterinde Bitlis'te yer alan 26 mahallenin 10'u Müslüman, 16'sı da Ermeni mahallesi olduğu belirtilmiştir. Söz konusu tahrirden 115 yıl sonra Bitlis'i ziyaret eden Evliya Çelebi bölgede 17 Müslüman ve 11 gayrimüslim mahallesi olduğunu ifade etmiştir. Kasım Ertaş, "19.

17. yüzyılda Evliya Çelebi, Bitlis ziyaretindeki izlenimlerinde, Bitlis halkının büyük bir kısmının tüccar olduğunu, Gürcistan ve Acem diyarına mal ihraç ettiğini, kalay ticareti ile uğraştıklarını ifade etmiştir.¹⁵

Bitlis'te Şikak (lolo) ve Ertuşıyan (Hakkâri) şiveleri olmak üzere iki farklı şive kullanılmıştır. Hakkâri şivesi Süleymaniye Kürtçesi'ne benzemekte olup bu şiveye Babani şivesi de denilmiştir. Şikak şivesi ise Azerbaycan'dan başlayarak Van, Erzurum, Sivas, Dersim, Mutki (Huyut Bucağı), Diyarbakır (Milan Aşireti), Elazığ'a (Zazalar hariç) kadar konuşulan bu şiveler Kürtçe ile kelimeleri birbirine benzemektedir. Kürtçe çok karışık bir dil olup içinde Farsça, Türkçe, Arapça ve Ermenice kelimeler barındırmıştır.¹⁶

Bitlis nüfusunu oluşturan halk arasında; Kürt, Ermeni, Süryani, Keldani, Katolik ve Protestan topluluklar yer almıştır.¹⁷ Müslüman seyyahlara göre Bitlis Arapların eline geçmeden önce bölgede Ermeni ve Kürt halkı yaşamıştır. Ahlat Bölgesi ise Müslüman ve Hristiyan halktan oluşmuş ve dil olarak Türkçe, Farsça, Ermenice dilleri konuşulmuştur.¹⁸

Yüzyılda Bitlis'te Ermeniler ve Toplumsal Hayattaki Konumları", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16, S. 60, Kütahya 2017, s. 220.

¹⁵ Deliklitaş yüksek tepelerden akan kar, yağmur ve kaynak sularının biriktirdiği kalkerli yapı neticesinde oluşmuştur. Oktay Belli, "Bitlis'in En Eski Tarihi ve Görkemli Anıtı: Delikli Taş Kaya Tüneli", *VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, 1. Cilt, (Ed., Oktay Belli – Vedat Evren Belli), Bitlis Eren Üniversitesi Yayını, 2013 Bursa, s. 9.

¹⁶ *BCA, CHP (Cumhuriyet Halk Partisi), F. K. 490-1-0-0, Y. N. 508-2040-2, 6 Haziran 1946.*; 1892 yılı Bitlis Vilayet Salnamesi'ne göre Sason bucağında, Şego, Bıdri, aşiretleri Musi, Bozkıran, Gevev Kuskit Hazali aşiretleri yaşamıştır. Halkın konuştuğu diller Kürtçe, Ermenice ve Arapça'dır. Halkın bir kısmı Müslüman, bir kısmı da gayri Müslim olarak kayıtlara geçmiştir. Şego, Zekeri, Musi, Sormi, Celali, Bıdri aşiretleri Kürtçe ve Ermenice kelimelerin yoğun olduğu, aralarında anlaşılması zor olan bir Arapça dilini kullanmıştır. Deniz Aşkın, "Raporlar Ekseninde Bitlis Arapları: Tarihsel Sosyolojisinin Harmanında Şego ve Bıdri Aşiretleri", *Tarihi ve Kültürel Yönleri İle Bitlis*, 2. Cilt, (Ed., Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş), Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları 7, Ankara 2019, s. 483.; 1892-1893 yılı genel nüfus sayımına göre, toplam nüfus 276 bin 998 kişi olarak kayıtlara geçmiştir. Bu bilgi doğrultusunda nüfusun 167 bin 54'ü Müslüman, 101 bin 358'i Ortodoks Ermeni, 4 bin 945'i Katolik, bin 498'i Protestan, bin 981'i Süryani, 159'u Çingene halktan oluşmuştur. Mustafa Öztürk, "19. Yüzyılın Sonları ile 20. Yüzyılın Ortalarında Bitlis ve Çevresinde Asayiş Olayları", *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, 1. Cilt, (Ed., Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş), Ankara 2019, s. 393.

¹⁷ Öztürk, s. 393.

¹⁸ Hasan Taşkıran, "Müslüman Coğrafyacı Seyyahlara Göre Bitlis ve Çevresinin Sosyal ve Ekonomik Durumu (10. ve 17. Asırlar Arası)", *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, 1. Cilt, (Ed., Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş), Ankara 2019, s. 99.

Bitlis merkezinde yaşayan Müslüman halk Şafi mezhebine bağlı olurken çevre bölgelerde yaşayan bir kısım halkta Hanefi mezhebine mensup olmuştur.¹⁹

Osmanlı döneminde Ermeniler ile ilgili ıslahat çalışmaları 1878 yılında Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda alınan yenilgi sonrası cereyan etmiştir. Buna müteakiben imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesi ve Berlin Antlaşması'nın 61. maddelerinde, Ermeni halk ile ilgili düzenlemeler bu ıslahatların en somut girişimleri olmuştur. Yapılan antlaşmalar doğrultusunda, Ermeni meselesi Osmanlı'nın bir iç sorunu olmaktan çıkarak İngiliz ve Rus devletleri tarafından kullanılacak bir çıkar konusu haline gelmiştir.²⁰

Amerikan Protestan misyonerleri Ermeni nüfusunun yoğun olduğu Bitlis ilinde misyonerlik faaliyetleri başlatmıştır. Bu misyoner aileler, Bitlis'e yerleşerek halkın yaşam tarzını öğrenmiş ve bu yaşam tarzına uyum sağlamıştır. Bu misyoner ailelerin başında "Knapp" ailesi yer almıştır. Bu aile Bitlis'te 27 yıl aktif rol üstlenmiştir. Bölgede birçok Protestan eğitim kurumları açılarak halka Ermenice ve İngilizce eğitimler verilmiştir. İl kapsamında 50'ye yakın Amerikan Protestan Okulu faaliyet göstermiştir.²¹

Avrupalı devletler Berlin Kongresi'nde, Osmanlı Devleti'nden Ermenilerin bulunduğu yerlerde ıslahat yapılmasını zorunlu olarak istemiştir. Özellikle Rusya, ıslahatlar mevzusunda Umumî Müfettişliklere aşırı önem vermiştir.²² Buna istinaden Rumeli ve Doğu Anadolu bölgesinde müfettişlik teşkilatlarının kuruluş çalışmalarına

¹⁹ Kayhan, s. 126.; Muş sancağının halkı Müslüman, Ermeni, Katolik, Protestan topluluktan, Siirt sancağının halkı ise Ermeni, Keldani, Katolik, Süryani, Protestan ve Yezidi halktan oluşmuştur. Aykan, s. 66.

²⁰ Kürt köylüler ve Ermeniler daha önce dostluk içerisinde bir yaşam sürdürmüş iken Rusların bölgeyi işgaline Ermenilerin olumlu bakması ve Rusları desteklemesi sonucu bu ilişki bozulmuştur. Mehmet Salih Mercan, "Protestan Misyoneri Core (George)'un Bitlis'teki Komite Faaliyetleri (1896)", *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, 1. Cilt, (Ed., Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş), Ankara 2019, s. 465.; Kürt ve Ermeni köylülerin bazıları aynı köyde yaşarken bazıları da farklı köylerde ikamet etmiştir. 1828-1829 yıllarında gerçekleşen Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda, Bitlis ilinden 100 bin kadar Ermeni Rusya'ya göç etmiştir. Geri kalan Ermeniler ise küçük kitleler halinde Rusya ve İran'a göç etmiştir. Böylelikle Bitlis köylerinde nüfusça azalan Ermeni halk, Kürtçe konuşmaya başlayarak zamanla asimile olmuştur. Tarık Ziya Arvas, XIX. Asırda Bitlis Köylerinde İctimai ve İktisadi Vaziyet, *Tarihi ve Kültürel Yönleri İle Bitlis*, 2. Cilt, (Ed., Mehmet İnbaşı- Mehmet Demirtaş), Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları 7, Ankara 2019, s. 452-453.

²¹ Erdal Açıkse, Suat Özdağ, "Osmanlı Devletinde Misyonerlik Faaliyetleri ve Bitlis'teki Çalışmaları", *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, 1. Cilt, (Ed., Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş), Ankara 2019, s. 373.

²² Ferit Yücebaş, "İç Denetim Sağlama Aracı Olarak Umumî Müfettişlikler: Birinci Umumî Müfettişlik Örneği", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 34, Van 2017, s. 3.

başlanılmıştır. Doğu Anadolu bölgesinde Anadolu Vilayât-ı Umum Müfettişliği kurularak 27 Haziran 1895 tarihinde başkanlığına²³ II. Abdülhamit'in yaveri Müşir Ahmed Şâkir Paşa atanmıştır.²⁴ Ahmed Şâkir Paşa'nın başkanlığındaki müfettişlik, 20 Ekim 1899 tarihine kadar faaliyette bulunmuştur.²⁵

Bitlis'te 1896 yılında biri askeri ve diğeri rüştiye (ortaokul) olmak üzere 2 okul bulunmuştur. Bu okullarda Arapça, Matematik ve Türkçe gibi dersler okutulmuştur.²⁶

Anadolu Vilayât-ı Umum Müfettişliğinden sonra 1902 yılında "Vilâyet-i Selâse" Umumî Müfettişliği kurulmuştur. Vilâyet-i Selâse Umumî Müfettişliği; Manastır, Selânik, Kosova, Yanya, Edirne ve İşkodra'ya bağlı sancak, kaza ve nahiyelerde faaliyetlerde bulunmuştur. Vilâyet-i Selâse'ye Umumî Müfettiş başkanlığına Hüseyin Hilmi Paşa atanmıştır. Müfettişlik, Osmanlı askerî kuvvetlerini tüm Makedonya illerinde yönetme yetkisine sahip olmuştur. Vilâyet-i Selâse Umumî Müfettişliği 1908 yılında kaldırılmıştır. Osmanlı Devleti'nde umumî müfettişliklere dair tasarı, II. Meşrutiyet sonrası, 18 Haziran 1913 tarihinde, "Umumi Müfettişlik Kanun-ı Muvakkatı" adı ile düzenlenmiştir. Islahat çalışmaları, 8-9 Şubat 1914 tarihinde, Hariciye Vekili Said Halim Paşa ve Rusya temsilcisi Konstantin Gulkeviç arasında, İstanbul'da yapılan protokol ile son halini almıştır. Daha sonra Dâhiliye Nezareti tarafından, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması gerekçe gösterilerek 28 Aralık 1914 tarihinde kapatılmıştır. 1909 Adana olayları ve 1914 yılında Ermeni sorunu neticesinde "Vilâyât-ı Şarkıyye Islâhatı" adı altında müfettişlik uygulaması tekrar başlatılmıştır.²⁷

Birinci Dünya Savaşı sonrası da Ruslarla beraber Muş'ta ikamet eden ve bölgedeki Taşnaksutyûn Komitesi'ni kuran "Karmin" isimli bir Ermeni tarafından Bitlis'te Ermeni faaliyetleri yürütülmüştür. Ermeni çeteleri 3 Mart 1916 tarihindeki Rus işgali sırasında Ruslar tarafından silahlandırılmıştır. Rus işgali sırasında 40 bin nüfuslu bölge halkının çoğu göç etmek durumunda kalmıştır. 6 metre kar kalınlığında

²³ Yücebaş, s. 4.

²⁴ Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)* İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2016, s. 32-33.

²⁵ Yücebaş, s. 4.

²⁶ Zülfikar, s. 21.; Bitlis'in topoğrafik haritası 1898 yılında Lynch tarafından yapılmıştır. Lynch, Bitlis ile ilgili görüşlerinde bölgenin il merkezi ve ulaşım yollarının kontrol noktası olduğunu ifade etmiştir. Arınç, s. 758.

²⁷ Yücebaş, s. 4-6.

göç etmeye zorlanan halk, 1-5 yaş aralığında olan 1000'den fazla çocuğu, Deliklitaş-Duhan Deresi yakınlarında terk etmek zorunda kalmıştır.²⁸

1915'te Bitlis'in Ruslar tarafından işgal edilmesi ile Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı Hükümeti tarafından,²⁹ 16. Kolordu Komutanı olarak³⁰ bölgeyi işgalden kurtarma amacıyla görevlendirilmiştir. 8 Ağustos 1916 tarihinde, Mustafa Kemal Paşa, Bitlis'i tekrar Ruslardan alarak Osmanlı topraklarına katmıştır. Ruslar bölgeyi terk ederken Bitlis'i yakıp yıkarak harabe haline getirmiştir. Bu yıkım sonrası ilde sadece 5 cami minaresi ayakta kalmıştır.³¹

Bitlis'teki katliam 18 Aralık 1917 tarihinde, Erzincan'da Rus ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan antlaşmaya kadar devam etmiştir.³²

Umumî Müfettişlikler, Osmanlı Devleti'nin son döneminde sorunlu bölgelerde kurulmuştur. Ayrıca Umumi Müfettişliklerin kurulmasında Avrupa devletlerinin de etkileri olmuştur. Müfettişlikler 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Anadolu Islahatı Projesi olarak karşımıza çıkmıştır. Anadolu'da Islahat konusu Berlin Kongresi'ne dayanmaktadır. İngiltere, Rusya, Fransa'nın istekleri arasında Vilayet-i Sitte'de (Erzurum, Sivas, Van, Bitlis, Elazığ, Diyarbakır) bir ıslahat programı uygulayarak, bu

²⁸ Yılmaz Karadeniz, "Bitlis'te Ermenilerin Müslüman Halka Yaptıkları Katliamlar ve Batılı Devletlerin Katliamlardaki Rolü (1913-1919)", *Turkish Studies Dergisi*, S. 1, C. 6, Ankara 2011, s. 1411-1412.; 24 Nisan 1904 tarihinde Bitlis Valisi Ferit Bey'in raporuna göre, Ermeni komitelerinin köy halkına yaptığı katliamlar hakkında şu bilgilere yer verilmiştir. Ermeniler, Kürt köylerini basarak çocuk, genç, yaşlı demeden köy halkını balta, hançer, tüfek tarzı aletlerle vahşice katletmiştir. 1'i çocuk olmak üzere 20 erkek yakılarak öldürülmüştür. Yakınlarının ölümüne ağlayan eşlere şiddet uygulanarak beraberlerinde getirdikleri içkilerden içtirilmiştir. Ermeni komite birlikleri bölgede kendilerine gizlenmeleri ve beslenmeleri konusunda yardımcı olmayan Ermeni halka da zulmederek öldürmüştür.; Öztürk, s. 397.; Ermeni komiteleri, halkı kuyulara ve tandırlara doldurarak yakma, köy mezarlıklarını yıkma, camilerini tahrip etme, cami minarelerine çan takarak kiliseye çevirme gibi acımasızca davranışlarda bulunmuştur. Osman Akandere, "Ermenilerce Bitlis Vilayetinde Yapılan Zulüm ve Katliamların Şekil ve Yöntemleri", *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, 1. Cilt, (Ed., Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş), Ankara 2019, s. 539.; Yine bu katliamlar arasında; Müslüman halkın kafalarını kesme, hamile kadınların karınlarını deşme, genç yaşlı demeden kadınlara tecavüz etme, insanların kulak, burun, kafalarını kesme, gözlerini oyma, derilerini yüzme, üzerlerine gazyağı dökülüp yakma şeklinde canice davranışlara da bulunmuştur. Cavid Q Asimov, Mehmet Pınar, "Rus Generali Y. V. Moslovski'nin Hatıralarında Bitlis", *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, 1. Cilt, (Ed., Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş), Ankara 2019, s. 492.

²⁹ A. Mecit Canatak, Umut Karacar, "Bitlis Yöresi Düğün Gelenekleri", *Tarihi ve Kültürel Yönleri İle Bitlis*, 2. Cilt, (Ed., Mehmet İnbaşı- Mehmet Demirtaş), Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları 7, Ankara 2019, s. 556.

³⁰ İsmet Kayaoğlu, *Tarihi Kent Bitlis*, Kilit Yayınları, Ankara 2020, s. 3-5.

³¹ Canatak, Karacar, s. 556.; 1916 yılında, Rus ve Ermeniler, bölgeden çekilirken, bölgeye çokça zarar ve tahribatlar vererek, bölgenin sosyal ve kültürel açıdan harabeye dönmesine neden olmuşlardır. Zülfikar, s. 9.

³² Kayaoğlu, s. 3-9.

illeri genel bir valilik adı altında birleştirme planı yer almıştır.³³ Umumi Müfettişlikler II. Abdülhamid zamanında resmîyet kazanmıştır. Umumî Müfettişlik uygulaması Millî Mücadele döneminde de var olmuştur. İstanbul Hükümeti, Millî Mücadele'yi engelleme amacı ile “Anadolu Olağanüstü Müfettiş-i Umumiliğini”, 27 Nisan 1920 tarihinde Bakanlar Kurulu'nda görüşerek uygulamaya koydurmuştur.³⁴ Bunu müteakiben 28 Nisan 1920 tarihinde “Anadolu Olağanüstü Müfettişliği” kurulmuştur.³⁵ Yine bu süreçte umumî müfettişin yetkileri Mayıs 1920'de belirlenerek umumi müfettişlere mevcut askerî teşkilâta son verme, ordu oluşturma ve sıkıyönetim ilan etme hakları verilmiştir. TBMM Hükümeti, Umumi Müfettişlik yetkilerinin dışında, asayiş ve düzeni sağlamak için Âdem-i Merkeziyetçi bir anayasa olan 1921 Anayasası ile istikrarı korumaya çalışmıştır. Fakat aynı anayasa içerisinde umumi müfettişlikler de yer almıştır. Öyle ki Âdem-i Merkeziyetçiliğin federal bir yapıya dönüşmemesi için karşı bir denetim mekanizması oluşturulması hedeflenmiştir. Umumî müfettişlikler, bir kurum olarak Millî Mücadele döneminde, TBMM tarafından 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yer almıştır. Umumî Müfettişlik Teşkilatları, buldukları bölgenin eğitimi, ekonomisi, yol-su ihtiyaçları, ısıtma problemleri, ölüm oranları, doğum teşviki gibi birçok farklı alanlarda görev alan kurumsal bir yapıyı teşkil etmiştir. Müfettişlikler, genel ve mahallî yönetim alanlarında denetim yetkisine sahip olmuştur. Umumi Müfettişlik denetim ve soruşturmalarını müfettişlik teşkilatı dışında, bakanlık müfettişleri ile müşavirler sürdürmüştür.

Umumî müfettişlikler, Cumhuriyet döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun gelişimini desteklemek, yoksulluğunu ve ulaşım imkânsızlıklarını ortadan kaldırmak amacı ile yeniden kurulmuştur. TBMM, umumî müfettişlikler aracılığı ile Ankara ve taşra bölgelerini bütünleştirmeyi hedeflemiştir. Umumî Müfettişlikler, merkezi yönetimin taşradaki örgütlenmesi olarak tanımlanan kuruluşlar arasında en yetkili makamlar olarak kabul edilmiştir. Umumi Müfettişlik teşkilatı, Osmanlı Devleti'nin son döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren faaliyet göstermiştir. Umumi Müfettişlikler; ekonomik, siyasî, sosyal ve kültürel alanlarda, ilk

³³ Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, s. 32-33.

³⁴ Yücebaş, s. 2-5.

³⁵ Ayfer Genç Yılmaz, “Devlet Kapasitesi ve Umumi Müfettişlikler Altyapısal İktidarın Yerelde İnşası”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 1, İstanbul 2013, s. 52.

olarak Doğu ve Güneydoğu'da faaliyete başlamıştır. Umumî Müfettişlikler; Umumî Valilik, Eyalet Valiliği, Genel Valilik, Fevkalâde Valilik, Hidivlik, Bölge Valiliği, Süper Vali, Genel Enspektörlük, İspektörlük, İnspektörlük, Genel Müfettişlik ve Umumî Müfettişlik gibi adlarla var olmaya devam etmiştir.³⁶

1924 Anayasası'nda Umumi Müfettişlik ile ilgili bir düzenlemeye yer verilmemiş, 1925 yılında ise "İsyandan Sonra Şark Vilayetlerinde Yapılacak Islahat Layihası" TBMM'de kabul edilerek, Doğu bölgelerinde uygulanan sıkıyönetimin süresi 1926 yılına kadar uzatılmıştır. Doğu'daki sıkıyönetimin kaldırılması düşüncesi doğrultusunda, tekrar bir düzen oluşturmak maksadıyla, Birinci Umumi Müfettişliğin kurulmasına karar verilmiştir.³⁷

³⁶ Yücebaş, s. 2-7.

³⁷ Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, s. 74-75.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ UMUMİ MÜFETTİŞLİK TEŞKİLATININ KURULMASI VE BİTLİS'İN İDARİ YAPISI

Birinci Umumi Müfettişlik 1164 sayılı kanun doğrultusunda, 20 Haziran 1927 tarihinde Elâzığ, Urfa, Bitlis, Van, Hakkâri, Diyarbakır, Siirt ve Mardin illerini kapsayarak,³⁸ Diyarbakır merkezli³⁹ olarak kurulmuştur.

27 Kasım 1927 tarihinde Birinci Umumi Müfettişlik başkanlığına, 5858 sayılı kararname ile İbrahim Tali Bey (Öngören) atanmıştır. Umumi Müfettişlik Teşkilatı Hakkındaki Kanun Tasarısı ile atanan İbrahim Tali Bey, 5 yıl görevini icra ettikten sonra, sağlık sorunları dolayısı ile Umumi Müfettişlik görevinden istifa etmiştir.⁴⁰ 1933 yılında, bölgeye Umumi Müfettiş olarak Hilmi Ergeneli, 11 Haziran 1935 tarihinde ise Abidin Özmen atanmıştır. Abidin Özmen, görev süresini 1943 yılına kadar devam ettirdikten sonra⁴¹ Trakya Umumi Müfettişliğine atanmıştır.⁴²

Genel Müfettişlik büroları, 1935 yılında çıkartılan 2865, 3476, 3484 Kanun tasarılarına göre: Adliye, Sıhhat, Emniyet, Maliye, Maarif, Ziraat, Veteriner, Nafia ve İktisat müşavirlikleri ile Jandarma Komutanlığı, Hususi Kalem, İstatistik, Yazı işleri, Evrak, Levazım ve Daire müdürlüklerinden oluşmuştur. Yine Cumhuriyet Halk Partisi Halkevi İşleri ve Spor İşleri Masaları da bu bürolar arasında yer almıştır. Ayrıca Genel Müfettişin emrinde ve Genel Müfettişlik merkezinde, Gümrük Kaçak Mücadele Müfettişi ile Mütaddit Mülkiye Müfettişleri de görev almıştır.⁴³

Umumi Müfettişliklere atanacak kişiler, Mustafa Kemal Paşa'nın güvenini kazanmış kişiler arasından seçilmiştir. Öyle ki Birinci Umumi Müfettişliğine atanan İbrahim Tali Öngören de Mustafa Kemal Paşa ile beraber, Samsun'a çıkarak Millî

³⁸ Genç Yılmaz, s. 136.

³⁹ Murat Burgaç, *Trakya Raporu 1934, Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey'in gözünden 1930'lu yıllarda Trakya*, Ertem Basın Yayın Dağıtım Sanayi ve Ticaret, Ankara 2017, s. 12.

⁴⁰ Burgaç, *Trakya Raporu 1934, Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey'in Gözünden 1930'lu Yıllarda Trakya*, s. 405.

⁴¹ Genç Yılmaz, s. 136.

⁴² Burgaç, *Trakya Raporu 1934, Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey'in Gözünden 1930'lu Yıllarda Trakya*, s. 408.

⁴³ Genç Yılmaz, s. 136.

Mücadele sürecinde aktif olarak yer almıştır.⁴⁴

1.1.Birinci Umumi Müfettişlik Teşkilatının Kurulma Nedenleri

1921 Anayasası, Türkiye'nin ilk anayasası olarak “âdem-i merkezîyetçi” bir yapıya sahip olmuştur. 1924 Anayasası ise Cumhuriyet döneminin ilk anayasası olarak siyasi merkezîyetçilik ve ona paralel olan idari bir merkezîyetçilik fikri ile şekillenmiştir.⁴⁵

Umumi müfettişlikler hâlihazırda bulunan 63 vilayetin işleyişini kolaylaştırmak, illerin idari teftişlerini yapmak ve bulunduğu illerin gerekli ihtiyaçlarını karşılamak amacı ile İçişleri Bakanlığı'nın oluşturduğu, İcra Vekilleri tarafından, 30 Ocak 1927 tarihli kanun tasarısı ile kurulmuştur.⁴⁶ Umumi Müfettişlik Kanun Tasarısı'nda: iktisadi ve içtimai durumları yakın illeri aynı çatı altında toplamak, ekonomi kaynaklarını birleştirmek ve ortak işlerini tek bir elden yürütmek amaçlanmıştır.

Umumi Müfettişlik Teşkilatı'nın kuruluş nedenleri arasında bölgesel kalkınmayı ve iç güvenliği sağlama, ülkedeki idari birliği temin etme ve bölgelerde denetimin sürekliliği düşüncesi yer almıştır. Umumi müfettişliklerin kuruluş amacı sadece denetim olmamıştır. İllerdeki ortak amaç ve ihtiyaçları gidermek de temel hedefleri arasında yer almıştır.⁴⁷

1.2.Birinci Umumi Müfettişliğinin Kurulması

Osmanlı döneminde Umumi Müfettişlikler 19. yüzyıl sonunda ortaya çıkmıştır. Umumi Müfettiş olarak Balkanlara ve Anadolu'ya Şakir Paşa ve Derviş İbrahim Paşa gönderilmiştir.⁴⁸

Osmanlı Devleti'nde Mahmut Şevket Paşa önderliğindeki müfettişlik uygulaması, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a hâkim olması ile resmen başlamış, bu dönemde birinci, ikinci ve üçüncü ordu müfettişlikleri oluşturulmuştur. Mahmut

⁴⁴ Genç Yılmaz, s. 140.

⁴⁵ Engin Çağdaş Bulut, “Devletin Taşradaki Eli: Umumi Müfettişlikler”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 11, S. 21, Ankara 2015, s. 88-89.

⁴⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, C. 33, İnikat: 82, 25 Haziran 1927. s. 682.

⁴⁷ Murat Burgaç, *Türkiye'de Umumi Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumi Müfettişliği*, Üç S Basım Limitet Şirketi, Ankara 2013, s. 112-118.

⁴⁸ Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, s. 31-32.

Şevket Paşa, 15 Mayıs 1909 tarihinde birinci, ikinci ve üçüncü Ordu-yu Hümâyûnlar Kıt'aat-1 Muhtelif-i Askeriyesi Müfettiş-i Umumîsi'ne tayin edilmiştir. Mahmut Şevket Paşa, bu atama ile ordu komutanlıklarının üstünde bir mevki elde etmiştir. Osmanlı'da 9 Temmuz 1910 tarihinde yayınlanan Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Ordusunun Teşkilât-1 Esasiye Nizamnamesi (Teşkilât-1 Askeriye Nizamnamesi) ile ordu komutanlıkları kaldırılarak, yerlerine ordu müfettişlikleri kurulmuştur. Ordu müfettişlikleri, personel işlemleri dışında kalan eğitim, seferberlik ve hazırlık işleri ile uğraşmıştır. Eski ordu kuruluşu devam ettirilerek üçer piyade tümeni ve birçok bağlı birliklerden oluşan yeni güçlü kolordular kurulmuştur. 14 Şubat 1913 tarihinde kabul edilen nizamname ile ordu düzeni, “dört ordu müfettişliği” ve bir “bağımsız tümen” teşkilâtı şeklinde düzenlenmiştir.⁴⁹

Umumi Müfettişliğin görev ve yetkileri arasında asayişin sağlama, adli, idari, mülki, mali, iktisadi konular hakkında düzenlemeler yaparak kontrol etme, imar, bayındırlık, ulaşım, eğitim konularında çalışmalar yapma ve yazılan raporlar hakkında Osmanlı Devleti'ne bilgi verme gibi konular yer almıştır. Milli Mücadele döneminde Erzurum, Van, Bitlis illerine ve Erzincan sancağına, Hasan Tahsin Uzer Birinci Umumi Müfettişi olarak atanmıştır. Uzer, Suriye Valiliği'ne atanınca yerine 1920 yılına kadar kimse görevlendirilmemiştir. 28 Nisan 1920 tarihinde ise “Anadolu Olağanüstü Müfettişliği” kurularak başkanlığına Müşir Zeki Paşa getirilmiştir.⁵⁰

Doğu illerinde yapılacak ıslahat tasarısı, 12 Nisan 1925 tarihinde sonuçlanmıştır. 8 Eylül 1925 tarihinde, 2536 sayılı kararname çıkartılarak isyan bölgelerinde reform çalışmaları sürdürülmüş ve dört kişilik bir komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyonda İçişleri Bakanı M. Cemil (Uybadın), Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt), Genelkurmay İkinci Başkanı Kazım (Orbay) ve Çankırı Milletvekili Mustafa Abdülhalik (Renda) yer almıştır. Komisyon tarafından rapor 24 Eylül 1925 tarihinde tamamlanarak 27 maddeden oluşan Şark Islahat Planı'na dönüştürülmüştür. Şark Islahat Planı maddeleri arasında sıkıyönetimin illerde plan uygulaması tamamlanıncaya kadar sürdürüleceği, Türkiye'de beş Umumi Müfettişlik bölgesi oluşturulacağı, Hakkâri, Van, Muş, Bitlis, Siirt, Genç, Diyarbakır, Mardin, Urfa,

⁴⁹ Hakan Bacanlı, *Cumhuriyet Dönemi Olağanüstü Bölge Yönetim Uygulamaları (Umumi Müfettişliklerden Olağanüstü Hal Bölge Valiliğine)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2012, (Doktora Tezi), s. 36.

⁵⁰ Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, s. 40.

Siverek, Elazığ, Dersim, Malatya, Ergani, Beyazıt ile Pülümür, Kiğı ve Hınıs ilçelerinin beşinci Umumi Müfettişlik bölgesinde bulunacağı bilgisi yer almıştır. Ayrıca bu bölgelerde il taksimatı değiştirilerek düzenlenmiştir. Yine isyanı yöneten, isyana teşvik eden kişilerin ve akrabalarının, Batı’da hükümetin göstereceği mahallere nakillerinin yapılması konusunda da çalışmalar başlatılmıştır.⁵¹

15-23 Ekim 1927 tarihlerinde, ikinci Büyük Kurultay’da kabul edilen 123 maddelik tüzükte parti müfettişliğinin temelleri oluşturulmuştur. Tüzüğün otuz yedinci maddesine göre ülke taksimlere ayrılırken, tüzüğün 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44’üncü maddelerinde müfettişlerin atandıkları bölgelerdeki görev ve yetkilerine dair ayrıntılara yer verilmiştir.⁵²

Umumi Müfettişliğin ilk kurulma nedenleri arasında, 23 Ekim 1927 tarihinde son bulan sıkıyönetimin yerini doldurmak düşüncesi yer almıştır.⁵³ Umumi Müfettişlikler, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’nın başkanlığında⁵⁴ 27 Kasım 1927 tarihinde, 1164 sayılı Kanun ile kurulmuştur.⁵⁵ Kurulan müfettişlik kadrosunu asker ve siviller oluşturmuştur.⁵⁶

16 Temmuz 1927 tarihinde 1164 sayılı karar ile Umumi Müfettişlik eklemelerinin ve değişikliklerinin yürürlükten kaldırılması hakkında ilgili kanun hükümleri ve teşkilât kadroları yürürlükten kaldırılmıştır.⁵⁷

Birinci Umumi Müfettişlik Elâzığ, Urfa, Bitlis, Hakkâri, Diyarbakır, Siirt, Mardin ve Van illerini kapsamıştır. 11 Aralık 1927 tarihinde 5928 sayılı Kararname’ye göre, Umumi müfettişliğe Diyarbakır Milletvekili İbrahim Tali Bey atanmıştır. 22 Aralık 1927 tarihinde, 4262 numaralı tezkere ile Umumi Müfettişlik ismi, “Birinci Umumi Müfettişlik” olarak değiştirilmiş ve merkezi de “Diyarbakır” olarak belirlenmiştir. Birinci Umumi Müfettişlik 1 Ocak 1928 tarihinde resmi olarak çalışmalarına başlamıştır.⁵⁸

⁵¹ Bahar Toparlak, *Dördüncü Umumi Müfettişlik: Kurulması, Çalışmaları ve Kaldırılması*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskişehir 2013 (Yüksek Lisans Tezi), s. 34-35.

⁵² Güneş Şahin, “CHP Parti Müfettişlik Raporları’na Göre Kırşehir’de Siyasi, Sosyal Ve Ekonomik Hayat (1936-1947)”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, C. 14, S. 21, Çanakkale 2016, s. 82.

⁵³ Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, s. 41.

⁵⁴ Yayına Hazırlayan: M. Bülent Varlık, *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936*, Başvekâlet Matbaası, Ankara 1937, s. 25.

⁵⁵ Burgaç, *Türkiye’de Umumi Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumi Müfettişliği*, s. 135.

⁵⁶ Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, s. 41.

⁵⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, *Devre: 9, C. 16, İnikat: 87, 19 Haziran 1952*, s. 318.

⁵⁸ Burgaç, *Türkiye’de Umumi Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumi Müfettişliği*, s. 135-136.

Birinci Umumi Müfettişliğinin Doğu illerinde ki faaliyetleri: Doğu'daki köylerde yatılı ve eğitimli köy okulları açmak, Türk olan yerlerde güçlü ticaret merkezi yapı oluşturmak, köy köy dolaşarak dedikodu yapan satıcıları ortadan kaldırmak, Kürtçülüğü yayan yerli memur yerine Türk asıllı memurları yoğunlukta tutmak ve bu Türk asıllı memurların orada uzun süre kalması için uygun şartlar sunmak, memur evleri yaptırmak, sağlık personellerini ilçelere kadar götürmek, gezici doktorlarla memurların ailelerinin tedavilerini yaptırarak masraflarını karşılamak, demiryollarının iki tarafına Türk köyleri kurularak buralara her yıl uygun sayıda Türk göçmen yerleştirmek ve bunları toprak sahibi yapmak, Doğu'daki şeyh, ağa, seyit, sıfatına sahip kişilerin Batıya iskânlarını sağlamak şeklinde sıralanmıştır. Ayrıca tarım ve veteriner memurlarını gezici konuma getirerek bunlara yem bedeli ödeme, Halkevleri ve okuma odaları kurarak halkı eğitim konusunda bilgilendirme, bölgede Türkçe eğitimler verilmesi de bu faaliyetler arasında yer almıştır.⁵⁹

1.3. Birinci Umumi Müfettişliğin Teşkilat Yapısı

Umumi Müfettişlikler, asker ve jandarma üzerinde de geniş yetkiler elde etmiştir. Vali, şube başkanları, kaymakamlar Umumi müfettişlerinin emirleri altında çalışmakla yükümlü olmuştur. Umumi Müfettişlik kadrolarında atama, İçişleri Bakanlığı'nın düzenlemeleri ve İcra Vekillerinin kararı doğrultusunda, bir yıl sonra meclise sunularak yapılmıştır. Oluşturulan kadroda baş müşavirler, şube müdürleri, ordu subayları, jandarma subayları, inzibat memurları, memurlar ve diğer müstahdemler yer almıştır.⁶⁰

Umumi Müfettişlik Kanunu'nun maddeleri arasında:

- ⇒ Birden fazla ili ilgilendiren ortak faaliyetlerinin belirlenmesi ve düzenlenmesi,
- ⇒ İcra Vekilleri Heyeti'nin kararı ile Umumi Müfettişlik oluşturularak atamalarının yapılması,
- ⇒ Umumi Müfettişliklerin İçişleri Bakanlığı'na bağlı olarak İl Genel İdaresi Kanunu'nun valilere verdiği yetkilere bağlı kalması,
- ⇒ Umumi Müfettişliklerin oluşturulmasını gerektiren konular sonuçlanıncaya kadar

⁵⁹ Varlık, s. 31.

⁶⁰ Burgaç, *Türkiye'de Umumi Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumi Müfettişliği*, s. 149- 154.

devam ettirilmesi ve ihtiyaçları giderildikten sonra müfettişliğin hükümet kararı ile kaldırılması,

- ⇒ Umumi Müfettişlerin yardımcılığına hükümetin tespit ettiği birer adet danışman ve gerektiği kadar da memur görevlendirilmesi,
- ⇒ Umumi Müfettişlik Teşkilatı'nın oluşturduğu masrafların, Dâhiliye Vekâleti bütçesine gönderilmesi ve bütçenin kabulünden önce, kurul kararına ihtiyaç duyulması halinde, gerekli masrafların geçici olarak başka giderlerden düzenlenmesi yer almıştır.⁶¹

Umumi Müfettiş devlet memurluğu kademesinde, birinci derece memur kadrosunda yer alarak aylık 150 lira maaş ile çalışmıştır. Yine Umumi Müfettişlik kadrosunda yer alan baş danışman, ikinci derece memur kadrosunda ayda 125 lira, asayiş müdürü beşinci derece memur kadrosunda ayda 80 lira, asayiş müdür yardımcısı yedinci derecede memur kadrosunda ayda 60 lira, istihbarat müdürü beşinci derecede memur kadrosunda ayda 80 lira, umur-ı tahriye müdürü sekizinci derecede memur kadrosunda ayda 50 lira, kalemi mahsus amiri sekizinci derecede memur kadrosunda ayda 50 lira, evrak memuru onuncu derecede memur kadrosunda ayda 40 lira, istihbarat memuru on yedinci derecede memur kadrosunda ayda 16 lira, umumi müfettişlik iskân müdürü altıncı derecede memur kadrosunda ayda 70 lira aylık, umumi müfettiş yardımcısı sekizinci derecede memur kadrosunda ayda 50 lira aylık almıştır.⁶²

Birinci Umumi Müfettişlik bölgesine atanan memurlar, İçişleri Bakanlığı'nın uygun gördüğü yerlerde yerleştirme işleri ile ilgilenerak görevlerine, İçişleri Bakanlığı'nın bilgisi dâhilinde tayin olunmuştur. Umumi müfettiş, umumî müfettiş danışmanları, yardımcılarının ataması ve İskân Nüfus Genel Müdürlüğü'nün düzenlemesi, İçişleri Bakanlığı'nın onayı üzerine ortak bir kararname ile Cumhurbaşkanı'nın tasdiki ve iskân memur ve kâtipleri genel müdürlüğünün onayı ile gerçekleşmiştir.

Umumî müfettişlik danışmanları ve İçişleri Bakanlığı'nın taşra memurları üçüncü sınıf memur, yerleştirme müdürleri ve müşavir yardımcıları dördüncü sınıf memur, yerleştirme memurları beşinci sınıf memur, yerleştirme kâtipleri altıncı sınıf

⁶¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, C. 33, İnikat: 82, 25 Haziran 1927, s. 684-685.

⁶² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, C. 12, İnikat: 66, 18 Mayıs 1929, s. 36-47.

memur, sabit maaşlı memurlar yedinci sınıf memur sayılmıştır. Ücretli veya sabit maaşlı memurların yerleştirilmesi, müdür ve memurun olmadığı yerlere ise kaymakam ataması doğrudan valiler tarafından yapılmıştır.⁶³

İllerin yerleştirme kadrosundaki memurların çalıştırılma şartları, görev değiştirme ve cezalandırılmaları, 10 Haziran 1930 tarihinde, 1700 numaralı Dâhiliye Memurları Kanunu'nun maddeleri doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. İllerin yerleştirme teşkilâtı buldukları yerin valisi, kaymakamı, danışman ve yardımcılarını umumî müfettişlerin emir ve gözetimi altında çalışmak ile mükellef olmuşlardır. Yine kanun ile maaşları 90 lira olan su işleri, bayındırlık ve inşaat işleri genel müdürlerinin maaşları 100 liraya, 70 lira maaşlı olan personel müdürünün maaşları da 80 liraya yükseltilmiştir. Ayrıca birinci umumî müfettişlik kadrosundan 70 lira maaşlı, iki kişilik bayındırlık danışman yardımcısı, kadrosu azaltılarak kadroya, 1 adet 70 lira maaşlı mimar ve 35 lira maaşlı fen memuru atanmıştır.⁶⁴

1.4. Birinci Umumi Müfettişliğin Kadrolaşması

9 Haziran 1930 tarihindeki meclis toplantısında alınan kararlarda, Umumi müfettişler, İçişleri Bakanlığı kadrosundan müsteşarlık ve birinci sınıf valilik makamına kadar yükselmiş kişiler arasından seçilen en yüksek memur olarak derecelendirilmiştir.⁶⁵ Birinci Umumi Müfettişlik 29 kişilik kadro ile göreve başlamıştır.⁶⁶

Birinci Umumi Müfettişlik bünyesinde bulunan Merkez Adliye Danışmanlık kadrosuna eklemeler hakkında kanun tasarısı Bütçe Komisyonu'na sunulmuştur.⁶⁷ 1/309 sayılı Kanun tasarısı bütçe komisyonu tarafından onaylanarak Adliye Danışmanlığı'nın merkez kadrosuna iki kişinin daha eklenmesine karar verilmiştir.⁶⁸ Ayrıca, Birinci Umumi Müfettişlik Adli Yardımcısı'nın memur maaşları 100 lira olarak belirlenmiştir.⁶⁹

⁶³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, C. 23, İnikat: 65, 7 Haziran 1934, s. 39.

⁶⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, C. 26, İnikat: 79, 22 Haziran 1938, s. 277.

⁶⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, C.20, İnikat: 73, 9 Haziran 1930, s. 2.

⁶⁶ Burgaç, *Türkiye'de Umumi Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumi Müfettişliği*, s. 154.

⁶⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, C. 6, İnikat: 15, 17 Aralık 1928, s. 58.

⁶⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, C. 7, İnikat: 28, 21 Ocak 1929, s. 64-65.

⁶⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, C. 7, İnikat: 29, 24 Ocak 1929, s. 1.

26 Mart 1931 tarihinde genel müdür yardımcısı, umumî müfettiş, inşaat ve işletme genel başkanlarının atamaları, genel müdür yardımcısı ile bayındırlık yardımcısının teklifi üzerine, cumhurbaşkanı tarafından yapılmıştır. Genel idarenin muhasebe başkanı, muhasebe kurulu maliye yardımcısının atamaları ve diğer memurların tayinleri genel müdür tarafından yapılmıştır.⁷⁰

Demiryolları İnşaat Fen Heyeti, Kanun Tasarısı'nda, Birinci Umumî Müfettişliğin fen danışmanlığını, diğer kişinin ise yardımcı idarî danışmanlığı yapması yer almıştır. Tasarıda çalıştırılmak üzere %50 oranından fazla ücretle Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı, bulunamaması halinde ise yabancı kişilerin çalıştırılmasına da yer verilmiştir.⁷¹

16 Aralık 1935 tarih ve 2865 sayılı Kanuna göre Birinci Umumî Müfettişlik kadrosundan, beşinci derecedeki memur statüsünde olan 80 lira maaşlı bir yabancı işleri müdürü kadrosu yerine, yedinci dereceden 55 lira maaşlı bir özel kalem müdürü dâhil edilmiştir.⁷²

Umumî müfettişler, valiler, kaymakamlar, bucak müdürleri, görev esnasında kendi sınırları içerisindeki seyahatlerinden yol masrafı almadan, ücretsiz gidiş geliş hakkına sahip olmuştur.⁷³

Birinci, İkinci ve Üçüncü Umumî Müfettişlik bölgelerinde 19 il, 107 ilçe ve 265 bucak olmak üzere toplamda 391 şehir ve kasaba bulunmuştur. Müfettişlik bölgelerindeki memurların maaşlarına “Mesken Tazminatı” adı ile zam yapılmıştır. Batıdan gelen memurların, doğudaki halk ile iç içe yerleşimi sağlanarak buradaki halkın görgü ve ihtiyaç seviyeleri yükseltilmeye çalışılmıştır. Bu amaç ile memurlara kalacak yer bulmak ve kira ödemelerini önlemek için devlet bütçesinden memurlara konutlar yaptırılmıştır.⁷⁴

⁷⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, C. 26, İnikat: 39, 26 Mart 1931, s. 5.

⁷¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, C. 22, İnikat: 57, 26 Mayıs 1934, s. 33.

⁷² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, C. 26, İnikat: 80, 24 Haziran 1938, s. 297.

⁷³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C. 2, İnikat: 11, 12 Mayıs 1939, s. 69.

⁷⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 7, C. 12, İnikat: 86, 18 Temmuz 1944, s. 228.

1.5. Birinci Umumi Müfettişlerin Görev ve Yetkileri

1921 Anayasası kabul edildiğinde illere geniş yetkiler tanınmıştır. Birlik ve beraberliğin sağlanması Umumi Müfettişliklerinin birincil görevlerinden kabul edilmiştir. 1924 Anayasası'nda bölgesel olarak kalkınma, iç güvenliği sağlama ve yönetimi kontrol etme gibi konulara öncelik verilmiştir.⁷⁵

Müfettiş yardımcıları tarafından bölgedeki fabrika, imalathane ve bunlara bağlı depolar kontrol edilerek bilgiler toplanmıştır. Toplanan bilgiler hakkında defterler tutulmuştur. Tutulan kayıtlar ise Umumi Müfettişlik tarafından incelenmiştir.⁷⁶

İller İskân Teşkilatı'nda Umumi Müfettişlerin emir ve gözetimi altında vali, kaymakam, danışman ve yardımcıları görev yapmıştır.⁷⁷ 25 Mayıs 1934 tarihinde umumî müfettişlik bölgesindeki il valisine ait yetkiler, Umumî Müfettişe geçmiştir.⁷⁸

1937 yılında Umumi Müfettişlik konferansının hazırladığı raporda, ülke kalkınması ile ilgili alınan kararlar şunlardır:

- ⇒ Nahiye müdürleri, ziraat, baytar memurlarının süvari ve seyyar bir hale getirilmesi, bunlara hayvan yem bedeli ödenmesi,
- ⇒ Doğuya gönderilecek memurların kaliteli memurlar arasından seçilmesi ve bunlara birer derece terfi hakkı verilmesi,
- ⇒ Doğu'ya atanan memurlar için konut yaptırılması, lise ve ortaokulu olmayan yerlerdeki memur çocuklarının, Maarif Vekâleti hesabından ücretsiz okutulması,
- ⇒ İlçelerde polis teşkilatı kurulması için çalışmalar başlatılması,
- ⇒ Kaçakçılık kanunundaki eksikliklerin giderilmesi, kaçakçılığı önleyici tedbirlerin alınması ve suçlarla cezalar arasındaki eşitsizliklerin kaldırılması,
- ⇒ Tutulan kaçak malların belirli değer üzerinden satılığa çıkarılması,
- ⇒ Güney bölgelerindeki pazarlarda kaçak mal satılmasını engelleyici tedbirler alınması,
- ⇒ İlçe merkezleri ve illerden uzak olan yerlere yeni ilçeler kurulması ve il teşkilatının artırılması,
- ⇒ Nahiyelerin tam teşekküllü hale getirilmesi,

⁷⁵ Burgaç, *Türkiye'de Umumi Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumi Müfettişliği*, s.116-117.

⁷⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, C. 6, İnikat: 14, 15 Aralık 1928, s. 54.

⁷⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, C. 23, İnikat: 68, 14 Haziran 1929, s. 13-14.

⁷⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, C. 22, İnikat: 57, 26 Mayıs 1934, s. 278.

- ⇒ Yeni inkılapların köylere götürülebilmesi için umumi müfettişlik il ve ilçelerinde köy işleriyle uğraşan teşkilatlı birer köy bürosu açılması,
- ⇒ Vali yardımcılarını teşkilatının genişletilerek merkez ilçe kaymakamlığı yetkilerinin vali yardımcılara verilmesi,
- ⇒ Parti başkanlığı görevini de yerine getiren valilerin iş yüklerinin azaltılması ve sık sık bölge teftişlerine fırsat verilmesi,
- ⇒ Kaymakam kurslarına merkez ve merkezi illerde yeniden başlanması,
- ⇒ Her yıl 3-5 validen oluşan bir idare konseyinin kurulması,
- ⇒ Yeterli gelir temini olmadıkça illere yeni hizmetler verilmemesi,
- ⇒ İllerde okul, hastane, dispanser ve şose yol yapımı konusunda çareler araştırılması,
- ⇒ Özel idarelerin mali yılının ocak ayı olması,
- ⇒ İl memurlarından kesilen buhran, muvazene vergilerinin il özel idarelerine bırakılması,
- ⇒ Gelirleri az ve özellikle Doğu illerine Muvazene-i Umumiye'den yardım yapılması,
- ⇒ Pazar yerlerinin çoğaltılması, yolların yaptırılması, nakliye ücretlerinin ucuzlatılması, fırınların ıslahı, fenni mezbahalar ve 60 kadar soğuk hava deposu tesisi,
- ⇒ Belediye ve Özel idareler tahsil ve muhasebe teşkilatının birleştirilmesi,
- ⇒ Belediye ve özel idare memurlarının mesleki bilgilerini arttırmak için merkezde bir meslek okulu açılması,
- ⇒ Yeni bir nüfus kanunu çıkarılması,
- ⇒ Köy okullarının çoğaltılması,
- ⇒ Tefecilikle mücadele kapsamında sinema, tiyatro aracılığı ile propaganda yapma,
- ⇒ Memur kadrolarının kuvvetlendirilmesi,
- ⇒ Kaçakçılıkla mücadelenin sıklaştırılması ve muhacir evlerinin yetkili komisyonlar aracılığı ile yaptırılması,
- ⇒ Halkevlerine önem verilmesi, okuma odaları, lise ve ortaokulu bulunmayan yerlerdeki memur çocuklarının Kültür Bakanlığı'nca parasız okutulması,
- ⇒ Umumi Müfettişlik bölgelerinde birer köy bürosunun açılması, Doğu illerine umumi muvazeneden yardım yapılması,
- ⇒ Piyasada ucuzluğunun sağlanması.⁷⁹

Umumî müfettişliklerinin idare masrafları ile İçişleri Bakanlığı'nın illerdeki

⁷⁹ *Ulus Gazetesi*, 15 Ocak 1937, s. 1-2.

teşkilâtına ait demirbaş, elektrik, telefon, ısıtma, harcama, kırtasiye, defter, evrak, bina tamiri ve temizliği için gerekli olan malzeme ve ihtiyaçları satın alma, kontrolünün yapılması, zorlu ve sakıncalı bir hale geldiği için, memur kadrosu oluşturulması öngörülmüştür. Bu amaç doğrultusunda, birinci şube kadrosunda bulunan, kimlik işleri ile para dağıtımından sorumlu birimler, İhtiyaçlar Kadrosu Genel Müdürlük kadrosuna dâhil edilmiştir. İller İdaresi Genel Müdürlüğü ise 2 şube ile 1 ihtiyaç müdürlüğünden oluşmuştur. Birinci şube: Merkez ve merkezden oluşan iller, memurlar ile bucak müdürlerinin sicillerini düzenleme bürosu, tayin yerlerine ait memurların genel durumlarını araştırma bürosu, müsabaka, sınav, mezuniyet, emeklilik, ceza, tayin, yükselme, görev değişikliği, haklardan faydalanma ve yetim maaşlarını ödeme bürosu, askerlik işleri ile ilgili düzenlemeleri yürütme bürosu olmak üzere 4 bürodan oluşmuştur. Birinci şube müdürlüğü Genel Müdür Yardımcısı tarafından idare edilmiştir. İkinci şube ise; illerin genel idaresi, kuruluş, seçimi, yayın ve kütüphane işlerine ait işlerden sorumlu olmuştur. Yine bu şube tarafından illerin genel ve özel durumuna ait raporlar, Umumî Müfettişlik raporlarına ilişkin işlemler ve incelemeler, millî bayramlar, tören işleri ve görevlendirme ile verilen diğer işler yürütülmüştür. İkinci şube içerisinde yer alan ihtiyaç müdürlüğü, merkez ve illerin içişleri teşkilâtının döşeme, demirbaş, ışıklandırma, ısıtma, kırtasiye, kira bedelleri, ödeme işleri ve kimlik işleri ve diğer ihtiyaçları yerine getirmekle görevli olmuştur.⁸⁰

Umumi Müfettişlik vazife ve salahiyetlerine dair talimatname, 1945 yılında çıkartılan “Genel Müfettişlikler Görev ve Yetkilerine Dair Talimatname” ile geçerliliğini kaybetmiştir. Umumi Müfettişlik Salahiyetlerine Dair Talimatname’de bölgedeki vali ve memurlar Umumi Müfettişe karşı yaptığı bütün iş ve icraatlardan sorumlu olurken, 1945 talimatnamesinde Umumi Müfettişler bölgelerindeki vali ve memurların çalışma ve hizmetlerini denetlemekle görevlendirilmiştir. Valiler ildeki bütün memurları, muhtarı, devlet dairelerini, mahalli idarelerin bütçe işleyişlerini kayıtsız ve şartsız denetlerken, Umumi Müfettişlikler gerekli görülen işlerde yetkili olmuştur. Umumi Müfettiş, yetkili olduğu konularda karar verici merci olarak vali ve başkanların üstünde yer almıştır. Umumi Müfettişin dâhil olmadığı konular valilik denetiminde yürütülmüştür.⁸¹

⁸⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, C. 25, İnikat: 69, 30 Mayıs 1938, s. 197.

⁸¹ Murat Turan, *CHP'nin Doğu'da Teşkilatlanması (1923-1950)*, Libra Kitap, İstanbul 2011, s. 117-118.

31 Ocak 1947 tarihinde düzenlenen Birinci İdareciler Kongresi'nde valilere geniş yetkiler verilmiştir. Genel müfettişlik hakkındaki tasarılar idare ve denetimin bir arada yürütülmesi, illerin daha sıkı denetiminin yapılması, vatandaş başvurularının daha erken cevaplandırılması, ekonomik gelişmenin sağlanması konularının hızlıca yerine getirilmesi düşüncesi ile İçişleri Bakanlığı'na sunulmaya başlanmıştır.⁸²

Umumi Müfettişlikler polis ve jandarma gibi güvenlik güçleri üzerinde güçlü bir otorite kurma yetkisine sahip olmuştur. Yine güvenliği tehdit eden vali ve memurları görevden alma ve görevleri konusunda yönlendirme hakkı da elde etmiştir. Ayrıca Umumi Müfettişlerin görevleri sürecinde yabancılarla anlaşmaları sakıncalı görülerek yasaklanmıştır.⁸³

Umumi Müfettişlikler bölgelerde eyalet yönetimi tarzında devlet otoritesi ile sıkı denetim kurallarını uygulayarak yerel güçleri ortadan kaldırmıştır. Ayrıca bölgelerde çıkabilecek isyanlar hakkında devleti bilgilendirme ve halkın devlete bağlılığı konusunda görevler üstlenmiştir. Yine bölgelerde yaşayan halkın sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda refah düzeyini yükseltici faaliyetlerde bulunmuştur. Umumi Müfettişlik köy halkının aşiret ağaları ve beylerine karşı haklarını savunucu rollerde üstlenmiştir.⁸⁴

16 Haziran 1948 tarihinde Birinci İdareciler Kongresi'nde kabul edilen İl İdaresi Kanun Tasarısı'nda Vali ve İl Genel İdaresi'nin yetkileri arttırılarak Umumi Müfettişliklere yer verilmemiştir. Komisyonun hazırladığı tasarıda Umumi Müfettişliklere yer verilmeme nedeni olarak Umumi Müfettişliklerin bir idare birimi olmaktan öte buldukları illerde çeşitli anlayışlara yol açmaları ve kendi düşüncelerini genelleştirerek yaygınlaştırmaları gösterilmiştir. İl İdaresi Kanunu ise 10 Haziran 1949 tarihinde kabul edilerek 18 Haziran 1949 tarihi itibarı ile yürürlüğe girmiştir.⁸⁵

Demokrat Parti'nin Diyarbakır Milletvekili Mustafa Remzi Bucak, Umumi Müfettişliklerin kaldırılması amacıyla meclise 23 Şubat 1951 tarihinde bir önerge

⁸² Turan, s. 119.

⁸³ Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, s. 86.

⁸⁴ Ahmet İlyas, "Tek Parti Döneminde Aşiretleri Kontrol Altına Almak İçin Çıkarılan Kanun Ve Hazırlanan Raporlar", *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 28, Elazığ 2014, s. 339.

⁸⁵ Burgaç, *Türkiye'de Umumi Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumi Müfettişliği*, s. 391.

sunmuştur.⁸⁶ Bucak, 23 Ocak 1952 tarihinde Umumi Müfettişliklerin kaldırılması hakkında yeni bir öneri ile 19 Haziran 1952 tarihinde konu hakkındaki görüşmeleri mecliste tekrar başlatmıştır. 21 Kasım 1952 tarihinde teklif kabul edilerek 29 Kasım 1952 tarihinde, 8270 sayılı Umumi Müfettişlik Teşkiline dair kanun doğrultusunda Umumi Müfettişlikler resmi olarak kaldırılmıştır.⁸⁷

1.6. Birinci Umumi Müfettişlik Atamaları ve Bitlis Kadrosu

Mustafa Kemal Paşa, Doğu illerinde başlatılacak olan genişleme politikasında, iki yeni genel müfettişlik ve yeni illerin kurulmasına yer vermiştir.⁸⁸

Tek parti döneminde 1927 yılında kurulan olağanüstü örgütlenmelerin genel adına Umumi Müfettişlik Teşkilatı denilmiştir.⁸⁹

Birinci Umumi Müfettişliğine atanan Aydın Saylav Özmen, TBMM’de yaptığı konuşmasında; “Birinci Umumî Müfettişliğe tayinim dolayısı ile şeref duymakta olduğum, Büyük Millet Meclisi üyeliğinden ayrılmak isteğimin onaylanmasına yardımcı olmanızı isterim”⁹⁰ diyerek Birinci Umumi Müfettişliği’nin onaylanmasını talep etmiştir.

Birinci Umumi Müfettişliği Baş Müşavirliğine, 11 Aralık 1927 tarihinde Balıkesir Valisi Süleyman Mümtaz Savut getirilmiştir. Birinci Umumi Müfettişlik Askerlik Müşavirliğine; General Kadri Demirkaya, Askeri Müşavir Kâtipliğine; Jandarma Yüzbaşı Nevzat Bey, Jandarma Yüzbaşı Muammer Bey ve Yüzbaşı Nizameddin Bey atanmıştır. Daha sonra Askeri Müşavirliği Kâtiplik Kadrosu,

⁸⁶ Kürtçü düşünür ve Avukat olan Bucak, İstanbul’da Dicle Öğrenci Yurdu’nun yöneticiliğini üstlenerek, İstanbul’da okuyan Doğulu gençlerin kaldıkları yurttan, Suriye’den getirilen yayınlar ile geceleri Kürtçe eğitim almalarını sağlamıştır. Ayrıca, İstanbul’da Amerikan İncil Derneği (American Bible Society) Derneğine de üye olmuş, 1960 darbesinden sonra Amerika’ya kaçarak, 1968 yılında ise Amerikan vatandaşı olmuştur. Akabinde de Uluslar Arası İnsan Hakları Derneği’nde “Kürt Uzmanı” sıfatı ile yönetim kurulu üyesi seçilmiştir. Burgaç, *Türkiye’de Umumi Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumi Müfettişliği*, s. 392.

⁸⁷ Burgaç, *Türkiye’de Umumi Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumi Müfettişliği*, s. 395-396.; Demokrat Parti’nin iktidara gelmesi ile Diyarbakır Milletvekili Mustafa Remzi Bucak, Umumi Müfettişliğin kaldırılması için meclise teklif sunmuştur. Teklif üzerine, 19 Haziran 1952 tarihinde yapılan toplantıda Umumi Müfettişlik Teşkilatlarının lağvedilmesine karar verilmiştir. Fatma İnce, *İsmet İnönü’nün 1935 Yılı Trabzon ve Erzurum gezisi ve III. Umumi Müfettişlik’in Kurulması*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Trabzon 2008, (Yüksek Lisans Tezi), s. 4.

⁸⁸ Turan Bozkurt, *Atatürk’ün Doğu Politikası ve Kürt İsyanları*, Yılmaz Kitapevi, İstanbul 2015, s. 44.

⁸⁹ Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, s. 20.

⁹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, C.4, İnikat: 38, 14 Haziran 1935, s. 202.

“Jandarma Komutan Yardımcılığı” adını alarak bu kadrolarda binbaşı rütbesindeki subaylar görevlendirilmiştir. Asayiş ve İstihbarat Müdürlüğüne ise Jandarma Yarbay Remzi Odül getirilmiştir.⁹¹

1927-1952 yıllarında Bitlis’te görev yapan valilerin arasında Zeynel Abidin Bey (13 Ekim 1927), Hasan Fehmi Süerden (26 Nisan 1936), Rifat Şahinbaş (09 Haziran 1938), Sedat Aziz Erim (24 Aralık 1939), Hulusi Devrimer (12 Şubat 1940), Asım Türelî (21 Mayıs 1943), Sakıp Beygo (14 Temmuz 1945), Seracettin Saraç (07 Mart 1947), İhsan Kahyaoğlu (17 Aralık 1947), Nazım Üner (28 Şubat 1950), Hıfzı Tüz (26 Temmuz 1950), Nadir Tüzün (23 Ağustos 1951) yer almıştır.⁹²

1928 yılında Asayiş ve İstihbarat Müdürlüğü ikiye ayrılarak Asayiş Müdürlüğüne Osman Hurşit, İstihbarat Müdürlüğüne de Hilmi ve İzzet beyler atanmıştır.⁹³

23 Eylül 1929 tarihinde Muş Kaymakamı Sıtkı Bey Bitlis Kaymakamlığı’na,⁹⁴ Mümtaz Savut’un yerine de 14 Mayıs 1932 tarihinde, İstanbul Vali Yardımcısı Mehmet Fazıl Güleç atanmıştır. 12 Ocak 1933 tarihinde Birinci Umumi Müfettişliği’ne, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Ahmet Hilmi Ergeneli getirilmiş ve 23 Mart 1935 tarihine kadar görevini icra etmiştir. Daha sonra 11 Haziran 1935 tarihinde, Aydın Milletvekili Abidin Özmen, Birinci Umumi Müfettişliği’ne atanmıştır. Özmen, 18 Haziran 1943 tarihinde, İkinci Umumi Müfettişliğine atanınca, yerine Avni Doğan 18 Haziran 1943 tarihinde görevlendirilmiştir. Avni Doğan, 31 Aralık 1947 tarihine, yani Umumi Müfettişliklerin fiili olarak kaldırılmasına kadar görevini sürdürmüştür. 1935 yılında Asayiş ve İstihbarat Müdürlükleri “Emniyet Müşavirlikleri” adı altında birleştirilerek, Özel Kalem Müdürlüğüne Süleyman Haşim İşcan getirilmiştir. Birinci Umumi Müfettişlik çalışma büroları teşkilatı içerisinde, Cumhuriyet Halk Partisi Halkevleri İşleri Bürosu da yer almıştır. 3484 yarası ile 1938 yılında, “Cumhuriyet Halk Partisi İşleri Bürosu” kurulmuştur. Bu büro bütün parti işlemlerini, halkevlerinin idari ve mali işlerini, çalışmalarını, seçim ve hayır kurumları işlemlerini denetleyip takip etmiştir.⁹⁵

⁹¹ Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, s. 96-99.

⁹² *Bitlis İl Yıllığı 1967*, Ajans Türk Matbaacılık, Ankara 1967, s. 2.

⁹³ Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, s. 99.

⁹⁴ *BCA, BATDB (Bakanlıklar Arası Tayin Daire Başkanlığı)*, F. K: 30-11-1-0, Y. N: 50-27-5, 23 Eylül 1929.

⁹⁵ Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, s. 91-106.

9 Eylül 1938 tarihinde Kadri Oktay, Bitlis Emniyet Müdürlüğü'nde baş komiserliğe atanmıştır. İstanbul emniyet kadrosundan komiser adayı Naim Bey ve Tunceli Emniyet kadrosundaki komiser adayı Mustafa Yücel, Bitlis'te komiser olarak görev yapmıştır.⁹⁶ Birinci Umumi Müfettişlik Başmüşaviri Ziya Tekeli ise Kocaeli Valiliği'ne atanmıştır.⁹⁷

9 Şubat 1942 tarihinde Bitlis İl Genel Meclisi açılmıştır. İl Daimi Encümeni Bitlis Valisi Hulusi Devrimer, İkinci Başkan Arif Özdemir olmuştur. Katipliklere Ahlat'tan Besim Sümer, Bitlis'ten Mehmet Zülfikar, Tatvan'dan Kerim Akkolu, Dahiliye Encümenliğine Besim Sümer, Muhittin Orhan, Hurşit Kaplan seçilmiştir.⁹⁸

16 Mart 1942 tarihinde, Bitlis İl Genel Meclisi bütçesi 133 bin 899 lira olarak belirlenmiştir. Bu bütçenin 45 bin 197 lirası eğitime, 20 bin 924 lirası bayındırlık işlerine, 11 bin 430 lirası sağlık işlerine ayrılmıştır. Özel idare memurlarının zamları, yakacakları, tahsilat miktarları ve çocuklarının eğitimi için 19 bin 720 lira tahsis edilmiştir.⁹⁹

Birinci Umumi Müfettişlik bölgesinde Diyarbakır'da 8 karakol, Siirt'te 10, Bitlis'te 5, Muş'ta 4, Van'da 11, Urfa'da 9, Mardin'de 8 Jandarma karakolu olmak üzere toplamda 58 karakol yer almıştır.¹⁰⁰

Genel Müfettişliklerin lağvedilmesi üzerine Birinci Umumi Müfettişi Avni Doğan'ın görevi son bulmuştur. Siirt Gazetesi'nde, Avni Doğan'dan dürüstlüğü ve insani yönü ile Diyarbakır ve Birinci Müfettişlik bölgesi halkının sevgisini kazanan, modern eserler sağlamada büyük çaba sarf etmiş bir kişi olarak bahsedilmiştir.¹⁰¹ Birinci Umumi Müfettişliği, fiilen 20 yıl (1948'e kadar) hukuken 25 yıl (1952 yılına kadar) çalışmalarını sürdürmüştür.¹⁰²

⁹⁶ *Yurd Yolu Gazetesi*, 9 Eylül 1938, s. 2.

⁹⁷ *Yurd Yolu Gazetesi*, 10 Ocak 1939, s. 1.

⁹⁸ *Yurd Yolu Gazetesi*, 10 Şubat 1942, s. 1-2.

⁹⁹ *Yurd Yolu Gazetesi*, 17 Mart 1942, s. 1.

¹⁰⁰ Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, s. 102.

¹⁰¹ *Siird Gazetesi*, 17 Ocak 1948, s. 2.

¹⁰² Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, s. 20.

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ UMUMİ MÜFETTİŞLİK DÖNEMİNDE BİTLİS'TE SİYASİ DURUM

2.1. Birinci Umumi Müfettişliğinin Bitlis'teki Çalışmaları

Umumi Müfettişlikler Dışişleri Bakanlığı dışında doğrudan Başbakanlığa yazı yazma yetkisine sahip olmuştur. Bunun en açık örneğini İbrahim Tali Öngören göstermiştir. Öngören, bölgedeki subayların 10 yıldan fazla sabit bir yerde kalması sonucu buldukları bölgelerde evlenerek bölgenin kültürüne yakınlaştığını, bundan dolayı da görevlerini yapamadıklarını belirterek başbakanlığa yazı yazmıştır. Öngören, başbakanlıktan bölgede yer alan ve sayıları 130 civarında olan subayların, görev sürelerinin 3 yıldan fazla tutulmamasını talep etmiştir. İbrahim Tali Öngören'in 1931 yılında Başbakan İsmet İnönü'ye yazdığı raporda, Özel İdare bütçelerinin tamamen valiler tarafından hazırlanarak kullanıldığını, bu durumun da denetimsizliğe, israfa ve bütçelerin yetersiz olmasına yol açtığını vurgulamıştır.¹⁰³

11 Mayıs 1934 tarihinde, Birinci Umumi Müfettişi Ahmet Hilmi Ergeneli de başbakanlığa, valilerin halktan faizli vergi almamasını talep eden bir yazı yazmıştır. Başbakanlığa direkt olarak yazı yazanlardan biri de Birinci Umumi Müfettişi Abidin Özmen olup bölgeye gönderilecek memurların çok detaylı seçilmesini, suçlu, şüpheli, karakterinde ve sağlığında bozukluk olan memurların bölgeye gönderilmemesini talep etmiştir. Ayrıca Özmen Bey, Doğu'da çalışan memur ve subayların çocuklarının bölgede okul olmaması dolayısıyla, Batı'daki okullara yatılı olarak kabul edilmesini de eklemiştir.¹⁰⁴

İsmet İnönü 1935 yılında Bitlis gezisi sırasında yaptığı konuşmasında, Bitlis için; en kuvvetli Türk merkezi, Türk şehri olan Bitlis'in devlet kuvveti ile oluşturulduğunu, Bitlis'i güçlü bir Türk merkezi ve kalesi şeklinde tutmayı sürdürebilmek için imarına, eğitimine, ceza ağır mahkemesi ve halkevlerine destek olunması gerektiğini belirtmiştir. Demiryolu ulaşımının Bitlis'ten geçirilerek,

¹⁰³ Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, s. 108-128.

¹⁰⁴ Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, s. 109-111.

buralarda oluşturulacak endüstri merkezi ile hammaddelerinin toplanma ve pazar yeri olarak kullanılmasının faydalı olacağına önemini anlatmıştır.¹⁰⁵

1936 yılında Umumi Müfettişlikler ile ilgili toplantı, Ankara’da gerçekleştirilerek, tutanaklarda Bitlis’in etnik yapısı, nüfusu, iskân ve arazisi, kültürel ve iktisadi yapısı, siyasi yapısı ile ilgili birçok bilgilere yer verilmiştir.¹⁰⁶

Umumi müfettişliğin imar alanındaki faaliyetleri arasında 21 adet memur ve subay evi, kolordu komutanlığı, jandarma müfettişlik ve kumandanlığı, inhisarlar başmüdürlüğü, kolordu kumandanı ve müstahkem mevki kumandanı evleri, postane, telgrafhane, gazino, otel, lokanta, ilkokul ve halkevleri inşa edilmiştir.

Umumi Müfettişlik raporlarında, köylere dair kırsal alanları kapsayan faaliyetler yer almıştır. Yine raporların içeriğinde bölgelerin sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi durumları hakkında ayrıntılı gözlem ve istihbaratlara da yer verilmiştir. Raporlar bölge halkının yaşadıkları sosyal, ekonomik, kültürel problemler ile halkın istek ve beklentileri şeklinde iki kısımdan oluşmuştur.¹⁰⁷

Umumi Müfettişlik raporlarına göre, inşaat yapımında kullanılmak üzere Bitlis ili için gönderilen, 15 bin lira, vali denetiminde kullanılmıştır. 1936 yılı bütçesinden 17 bin lira, 1937 yılı bütçesinden 32 bin 500 lira olarak harcama yapılmıştır.¹⁰⁸

Birinci Umumi Müfettişi Abidin Özmen, 18 Şubat 1939 tarihli raporunda lojmanlar için ek ödeme talep etmiş ve Özben Bey tarafından Diyarbakır, Urfa, Mardin, Sivas, Bitlis, Muş, Van ve Hakkâri’ye bağlı 28 ilçede 200 lojman yaptırılması planlanmıştır. Fakat Maliye Bakanlığı ek ödemelerin kanun ile belirlendiğini açıklayarak talebi kabul etmemiştir.¹⁰⁹

1940 yılında Tatvan göl kıyısı boyunca bir işletme merkezi kurulması ile bölgede canlandırma faaliyetleri başlatılmıştır. Ayrıca bir otel binası 14 dairesi memur evi, müdüriyet binası, demir, ahşap, inşaat ve tamir atölyesi, su, kanalizasyon tesisleri ve elektrik santrali yapılmıştır.¹¹⁰

¹⁰⁵ Ercan Çağlayan, “CHP Parti Müfettişi Fevzi Kalfagil’in Bitlis Raporları (1944-1945)”, *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, 1. Cilt, (Ed., Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş), s. 698-699.

¹⁰⁶ Çağlayan, “CHP Parti Müfettişi Fevzi Kalfagil’in Bitlis Raporları (1944-1945)”, s. 698-699.

¹⁰⁷ Genç Yılmaz, s. 55-140.

¹⁰⁸ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 627-61-1, 2 Şubat 1943.

¹⁰⁹ Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, s.135-136.

¹¹⁰ BCA, MGM (Muamelat Genel Müdürlüğü), F. K: 30-10-0-0, Y. N: 181-249-6, 26 Ekim 1940.

Birinci Umumi Müfettişliğin Bitlis'teki belediye alt yapı çalışma alanlarında da aktif rolleri olmuştur. Bu kapsamda sokak düzenlemeleri amacıyla çalışmalar yapılmıştır. İlde elektrik projeleri kabul edilerek, bu konuda projelerin uygulanması için de bir anlaşma imzalanmıştır.¹¹¹

Bitlis'te önceden şehir aydınlatmasında 7 adet lamba kullanılmıştır. Zamanla bu lamba oranı 17'ye yükseltilmiş, ancak bu sayı 1940 yılında 5 lambaya indirilmiştir.¹¹²

Bitlis ilinde gerekli düzenlemelerin yapılabilmesi için idare heyeti tarafından şu kararları almıştır:

- ⇒ İl, medeni bir insanın oturamayacağı kadar kötü ve harap halde olduğundan dolayı el birliği ile kentin düzenlenip temizlenmesi doğrultusunda çalışmalar başlatılmıştır.
- ⇒ Her ev, dükkân, kurum kendi içini, sınırını, bağ ve bahçesini, yolunu temizleyerek çöplerini belediyenin belirlediği yerlere dökülecek.
- ⇒ Kiracılar kendi çıkardıkları çöpleri, ev sahipleri yıkıntı ve döküntülerini kaldırmakla sorumlu olacak.
- ⇒ Döküntüler arasında çöp, taş, toprak, lağım, bulaşık suları, gübre, su arkları dışında kalan sızıntılar yer almıştır.
- ⇒ Bu kararların takibini mahalle temsilcileri, belediye zabıtalı, mevki komiserlikleri, bekçiler, polis ve komiserler sağlayacak.
- ⇒ Türk kadınının modern haline yakışmayan, şüpheli kişiler gibi yüzlerini kapatması ve şemsiye kullanmaları yağmur, güneş ışınları dışında yasaklanmıştır.
- ⇒ Resmi kurum, çarşı, pazar ve sokaklarda Türk vatandaşlarının Kürtçe ve Arapça konuşmaları yasaklanmıştır. Farklı bir dil kullanımı için resmi kurum ve kuruluşlarda Türkçeyi hiç bilmeyenlere, dili öğreninceye kadar yanlarında tercüman bulundurmalarına izin verilmiştir.
- ⇒ Bu emir ve yasalara uymayanlar hakkında kanuni işlem başlatılarak yaptırım uygulanacaktır. Bu kararlar 28 Nisan 1940 tarihinde, okul çağındaki çocukların sayımını yapan memurlar tarafından, halka anlatıldıktan sonra, 6 Mayıs 1940 tarihinde resmen uygulamaya konulmuştur.¹¹³

¹¹¹ *Yurd Yolu Gazetesi*, 4 Ekim 1938, s. 1.

¹¹² *Yurd Yolu Gazetesi*, 12 Nisan 1940, s. 1-2.

¹¹³ *Yurd Yolu Gazetesi*, 21 Nisan 1940, s. 1-2.

Bitlis Belediye Başkanı Suphi Menteş, il ile ilgili açıklamasında Bitlis'in gelir bütçesinin 29 bin lira olduğunu, bu gelirin %30'unun maaş ve değişmez masraflara, %34'ünün sağlık alanına, %30'unun yol ve imar işlerine ve %6'sının çeşitli kuruluşlara harcadığını ifade etmiştir. İl için ayrılan bütçenin ilde zorunlu ihtiyaçları bile karşılayamadığını dile getirmiştir. Gelir bütçelerinde en önemli yeri 12 bin lira ile gümrük vergilerinin tuttuğunu açıklamıştır. Bitlis ile ilgili plan ve projelerin rahat bir şekilde planlanması için 9 bin 500 lira harcanarak ilin bir fiziki haritasının hazırlandığını belirtmiştir. İlin elektrik işleri için proje safhalarının bitirildiğini, tesisat işlerinde kullanılacak malzeme siparişlerinin verildiği konusunda bilgiler aktarmıştır. Avrupa'da başlayan savaşlar birçok belediye işine zarar verdiği gibi Bitlis Belediyesi'nin de işlerine de zarar vermiştir. Savaş yıllarında belediye için istenilen malzemelerin bir kısmı İtalya limanında bir kısmı da Mersin ve Diyarbakır'da mahsur kalmıştır.¹¹⁴

Bitlis Belediye Başkanı Suphi Menteş, Birinci Dünya Savaşı'nın en çok tahribata uğrattığı şehirlerden birinin de Bitlis olduğunu, ilde önceleri 55 bin nüfus ve 12 bin hanenin yer aldığını, bu rakamların 1940 yılı ile karşılaştırılmasının yapıldığında ise 10 bin nüfus ve 2 bin haneye kadar düştüğünü belirtmiştir. Bitlis, su bakımından zengin kaynaklara sahip bir kent olmuştur. Sütlü Bulak, Gürcü Bulak, Menteş Ağa çeşmelerinin kaynak tahlilleri yapılarak içilebilir sular arasına alınmıştır. İlde, yılan dirilten adlı maden suyu önemli bir su kaynağını teşkil etmiştir. Bitlis'in bütün mahallelerine bu sulardan götürülmesi için belediye tarafından alt yapı çalışmaları başlatılmıştır. Su tesisatına 130 bin lira, mühendisine ödenmesi için de 3 bin lira bütçe ayrılmıştır. Bitlis Belediyesi tarafından, evlerden çöp alma usulünün getirilmesi ve esnaflar için Menteş Ağa Çarşısı'na bir tuvalet yapılması konusunda çalışmalar başlatılmıştır. İlde baş gösteren bazı bağımlılıklar arasında kumar, içki ve sigara tüketimi yer almıştır. Bitlis Belediye'si tarafından kumar oyunlarının yasaklanması konusunda önlemler alınsa da¹¹⁵ içki bağımlılığı birçok aileye maddi ve manevi yönden zarar vererek sefaletle uğratmıştır.¹¹⁶

Öğrenciler arasında yaygınlaşan tütün içilmesinin önüne geçilebilmesi için okullardaki öğrencilerin sigara içmesi yasaklanmıştır. Dershane ve okullarda görev

¹¹⁴ *Yurd Yolu Gazetesi*, 12 Nisan 1940, s. 1-2.

¹¹⁵ *Yurd Yolu Gazetesi*, 13 Nisan 1940, s. 1-2.

¹¹⁶ *Yurd Yolu Gazetesi*, 6 Ağustos 1940, s. 1-2.

yapan öğretmen ve çalışan personellerin özellikle mesai saatinde tütün içmelerine de yasak konulmuştur. Ayrıca tütünün zararları hakkında öğrencilere bilgiler verilmiştir.¹¹⁷

Bitlis Belediye Encümenliği tarafından 17 Ekim 1943 tarihinde kahvehanelerde kâğıt oyunlarının hepsi yasaklanmıştır.¹¹⁸

Bitlis'te jandarma okulundan boşalan hazineye ait, iki bina 1949 yılında, Millî Savunma Bakanlığı'na tahsis edilmiştir.¹¹⁹

Ayrıca, Bitlis ilinin Duhan mevkiinde bulunan askeri konak binası hazineye ait 1400 metre kare arsa Millî Savunma Bakanlığı'na tahsis edilmiştir.¹²⁰

20 Ocak 1951 tarihinde, Bitlis'te Muhammed Küfrevi Türbesi genel ziyarete açılmıştır.¹²¹

Birinci Umumi Müfettişlik, Bitlis'te; yol yapımı ve tamiri, içme suyu, kanalizasyon, elektrik gibi alt yapıların oluşturulması, ulaşım, posta taşımacılığı, imar, belediye düzenlemeleri, okul, hastane ve sağlık hizmetleri, sportif faaliyetler, çevre düzenlemeleri gibi birçok konuda çalışmalar yürütmüştür.

2.2. Bitlis'in İdari Yapısı ve İlleşme Süreci

1556 yılında Bitlis'te 17 bucak ve 382 köy yer almıştır. 382 köyün 58'i en büyük bucak olan Muş'a bağlıydı.¹²² 1892 yılında Bitlis'te 4 sancak, 16 ilçe, 13 bucak,¹²³ 1900 yılında ise Bitlis'e bağlı 17 ilçe ve 30 bucak yer almıştır.¹²⁴

Bitlis, Birinci Dünya Savaşı öncesinde sahip olduğu, ticaret yolunun önemini Doğu-Batı arasındaki kervan yollarının kapanması ile kaybetmiştir. Düşman işgaline uğrayan Doğu illerinden en fazla zararı Bitlis görmüştür. İşgaller sırasında Bitlis, nüfusunun önemli bir kısmını kaybetmiştir. Diğer illere göçler olmasına rağmen işgal

¹¹⁷ *Yurd Yolu Gazetesi*, 17 Şubat 1942, s. 2.

¹¹⁸ *Yurd Yolu Gazetesi*, 18 Ekim 1943, s. 1.

¹¹⁹ *BCA, KDB (Kararlar Daire Başkanlığı), F. K: 30-18-1-2, Y. N: 119-48-13, 16 Haziran 1949.*

¹²⁰ *BCA, KDB, F. K: 30-18-1-2, Y. N: 113-12-6, 20 Şubat 1947.*

¹²¹ *BCA, KDB, F. K: 30-18-1-2, Y. N: 124-98-8, 20 Ocak 1951.*

¹²² Demirtaş, Subaşı, s. 29.

¹²³ Aykan, s. 25.

¹²⁴ 1898, 1899, 1900 yılı vilayet salnamelerine göre Bitlis'e bağlı olan Muş ve Siirt sancakları daha sonra il konumuna getirilmiştir.¹²⁴ Bitlis daha öncesinde Erzurum'a bağlı olarak Muş Sancağı aracılığı ile yönetilmiştir. 1877-1878 yıllarında yapılan Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında yaşanan toprak kayıpları ve Ermeni faaliyetleri sonucunda, Anadolu'da Bitlis ilinin kurulmasına karar verilmiştir. İlçe Konumunda olan Bitlis'e Siirt, Muş ve Sancakları bağlanarak Bitlis ili oluşturulmuştur. Aykan, s. 37.

sonrasında geri dönen olmamıştır. Birçok hane terkedildiğinden dolayı il nüfus bakımından ıssızlaşmıştır. Bu da Bitlis'in il olma özelliğini kaybetmesine neden olmuştur. Bitlis birbirinden kilometrelerce uzak mesafelerle tepeler arkasında yol olmayan 8-9 mahalleden oluşmuştur.¹²⁵

1912 yılında Bitlis ilçesi dâhilinde 4 bin 113 ev ve 53 bin 580 civarında nüfus yer almıştır.¹²⁶

Birinci Umumi Müfettişi İbrahim Tali Bey, Van Gölü Havzası civarında incelemelerde bulunarak asayiş, coğrafi özellikler ve iktisadi hayat doğrultusunda bölgede idari değişiklikler yapılmasına karar vermiştir. Öyle ki Bitlis'in ilçe halinde Muş'a bağlanması kararı bu değişiklikler sonucunda alınmıştır.¹²⁷

TBMM'de alınan 1 Haziran 1929 tarihli, Muş ilini oluşturmaya dair kanunun birinci maddesi ile Bitlis, Varto, Bulanık, Malazgirt, Mutki ilçeleri, Elâzığ ve Siirt illerinden irtibatları kesilen Çapakçur, Genç ve Sason kazalarının birleştirilmesi ile Muş ili oluşturulmuştur.¹²⁸ 26 Mart 1929¹²⁹ tarihinde çıkartılan 1509 sayılı Kanun doğrultusunda Bitlis ilçe olarak Muş iline bağlanmıştır.¹³⁰ 11 Mayıs 1929 tarihinde il statüsünü kaybeden Bitlis'te¹³¹ bulunan ortaokulun Muş'a nakil edilmesi istenilse de ortaokulun Muş iline nakli onaylanmayarak bölgede yeni bir ortaokul açılmasına karar verilmiştir. Bitlis Devlet Hastanesi'nin Muş'a nakledilmesi konusunda da Bitlis Valiliği tarafından açıklama yapılmasına rağmen¹³² Bitlisliler telgraflarla yüksek makamlara müracaata bulunarak, bu keyfiyetin durdurulmasını talep etmiştir.¹³³

Bitlis'in Muş iline bağlanması yönetim açısından birçok zorluklara ve memnuniyetsizliklere yol açmıştır. Ayrıca Muş ilinin alanının çok geniş olması,

¹²⁵ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 627-61-1, 2 Şubat 1943.

¹²⁶ Zeynel Özlü, Kerim Tiryaki, "Adana Valisi İsmail Hakkı Bey'in "Raporlarım" Adlı Eserinde Bitlis Kazası İle İlgili Bulgular, (1912)", *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, 1. Cilt, (Ed., Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş), Ankara 2019, s. 584.

¹²⁷ Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Vangölü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, Girişim Matbaacılık, Ankara 2015, s. 89.

¹²⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, C. 12, İnikat: 75, 2 Haziran 1929, s. 262.; 2 Haziran 1929 tarih ve 1509 sayılı kanunla, Bitlis Vilayeti kaldırılarak, daha önce kaza olarak Bitlis'e bağlı olan Muş, vilayet haline getirilmiştir. Söz konusu kanunla Muş Vilayetine Elazığ ve Siirt Vilayetlerinden alınan Çapakçur, Genç ve Sasun Kazaları bağlanmıştır. Genç Yılmaz, s. 137.

¹²⁹ Genç Yılmaz, s. 137.

¹³⁰ 26 Mart 1929 tarihinde, 1509 numaralı kanun ile Bitlis'in ilçe olarak Muş iline bağlanmasına karar verilmiştir. Aykan, s. 38.

¹³¹ Erdem Karaca, *Cumhuriyetin Teşekkülü Sürecinde Bitlis Vilayeti, Kazası (1919-1950)*, Gece Kitaplığı, Ankara 2020, s. 59.

¹³² BCA, MGM, F. K: 30-10-0-0, Y. N: 178-226-7, 11 Kasım 1931.

¹³³ BCA, MGM, F. K: 30-10-0-0, Y. N: 66-441-1, 26 Mart 1929.

yağmurlu havalarda, çamurlaşan yolları ve kış aylarında karla kapanan ova ve dağları halkın yaşantısında çeşitli engeller teşkil ederek bu dağlık, taşlık yerlerin tek il halinde idare edilebilmesi zorlu bir hal almıştır. Bunun dışında Van Gölü'nün batısında bulunan Bitlis'in kuvvetli bir Türklük merkezi ve civarındaki dağlı köylülerle sürekli iletişim halinde olması ve temsil rolünü layığı ile yerine getirmesi, Bitlis'in tekrar il olmasına fırsat sağlamıştır.¹³⁴

İdari yönetimi kolaylaştırmak amacı ile 2 Mayıs 1934 tarihinde, Muş ilinin Bitlis ilçesine bağlı Simek bucağının merkezi, 70 ev ve 485 kişilik nüfusu ile Kultik köyünden ayrılarak Hirvis köyüne bağlanmıştır.¹³⁵

Bitlis'in tekrar il olmasına ortam hazırlayan şartlar doğrultusunda, 1935 yılında çıkartılan 2885 sayılı Kanun ile¹³⁶ Muş ilinden Bitlis, Mutki ilçeleri, Van İlinden ise Ahlat, Hizan, Kotum ilçeleri bir araya getirilerek, Bitlis ili kurulmuştur.¹³⁷ Tatvan bucağı Van iline bağlanmıştır.¹³⁸

1935 yılı sonlarında, Bitlis iline bağlanan ilçeler ve konumlarının özellikleri şöyledir:

- ⇒ Mutki ilçesi: Muş ovasından 2250'den fazla yükseklikteki Haceres Dağı'ndan ayrıdır. Bu kaza halkının bütün iletişimi Bitlis ili ile olmuştur.
- ⇒ Kotum Kazası: Van Gölü'nün güneyi baştanbaşa bir ilçeye ait olduğu için idaresinde zorluk çekilmiştir. Bu düşünce ile Van'ın Gevaş ilçesine bağlı Reşadiye ve Tatvan bucağı birleştirilerek Kotum köyünde bu adla oluşturulan ilçe Bitlis iline bağlanmıştır.
- ⇒ Hizan ilçesi: İdari, coğrafi ve ekonomik sebeplerden dolayı Hizan ilçesi; Karasu, Hafik ve Uyum bucaklarını içine alıp yeniden kurularak Bitlis iline bağlanmıştır.
- ⇒ Ahlat İlçesi: Bitlis'e yakınlığı ve özellikle ticari ilişkileri, coğrafi durumu değerlendirilerek, Van iline bağlı Ahlat ilçesi de Adilcevaz bucağı ile birlikte Bitlis iline bağlanmıştır.¹³⁹

1936 yılında tekrar il statüsü elde eden Bitlis'in teşkilat yapısı yeniden düzenlenmiş ve il vali ataması yapılmıştır. 3 Mart 1936 tarihinde Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürlüğü'ne Dr. Ali Remzi Tınas, 18 Mart 1936 tarihinde Kültür

¹³⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, C. 7, İnikat: 21, 25 Aralık 1935, s. 57.

¹³⁵ BCA, BTDB, F. K: 30-11-1-0, Y. N: 86-11-11, 2 Mayıs 1934.

¹³⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, C. 12, İnikat: 75, 2 Haziran 1929, s. 262.

¹³⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, C. 7, İnikat: 21, 25 Aralık 1935, s. 173.

¹³⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, C. 12, İnikat: 75, 2 Haziran 1929, s. 262.

¹³⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, C. 7, İnikat: 21, 25 Aralık 1935, s. 57.

Müdürlüğü'ne Hamdi Bey atanmıştır. 8 Nisan 1936 tarihinde Bitlis Belediye Başkanlığına Sabri Bey, 5 Mayıs 1937 tarihinde ise Suphi Menteş seçilmiştir. 11 Eylül 1937 tarihinde Kültür Müdürlüğü'ne Nurettin Bey, Vakıflar Müdürlüğüne Haydar Kılıçoğlu, 17 Mart 1939 tarihinde Milli Eğitim Müdürlüğüne Halit Berkadlı getirilmiştir. 1 Haziran 1940 tarihinde ilin valiliğine Hulusi Devrimer atanmıştır.¹⁴⁰

Bitlis'in tekrar il haline gelmesi ile Birinci Umum Müfettişlik Teşkilatı'nın araştırmaları sonucu, ildeki idari alanda yapılan değişiklikler: 6 Şubat 1936 tarihinde, Bitlis ili Mutki ilçesi içerisinde merkezi İğik köyü olmak üzere 19 köyü içine alan İğik bucağının kurulması ve İğik bucağına, İğik Osmani, İğik bucak merkezi, Kerho, Silind, Hersan, Tulhi, Dilek, Ziyaret, Zender, Züan, Tipi, Kolanis, Dölek, Kurtiyan, Mezraa, Kaşan, Sisar, Keyseran ve Alharat köylerinin bağlanması,¹⁴¹ Bitlis'te 16 Mart 1936 tarihinde Hizan ve Kotum adları ile 2 ilçe kurulması,¹⁴² 19 Nisan 1937 tarihinde Bitlis iline bağlı Kotum ilçesi merkezi Tatvan köyüne, Tatvan bucak merkezinin Kotum köyüne ve bazı köylerinde Kotum ilçe ve Tatvan bucak merkezine bağlanması,¹⁴³ 15 Mayıs 1939 tarihinde Bitlis'e bağlı Mutki ilçesi merkezinin Hur köyünden Mirtağ köyüne bağlanması¹⁴⁴ şeklinde sıralanmıştır.

Mutki ilçesine bağlı İğik bucağının merkezi, aynı bucak köylerinden olan Kölanis köyüne bağlanmıştır.¹⁴⁵

Bitlis'in Hizan ilçesi Sinegir, Avaberhan, Hıştır ve Panor dağı ile çevrili bir bölgedir. Hizan, 6 Haziran 1946 tarihinde, 2 bucak 127 köyden oluşarak 111 bin 70 kişilik nüfusa sahipti. Hizan'ın ilçe merkezi Karasu olup aşağı ve yukarı Karasu olarak ikiye ayrılmıştır. Aşağı Karasu, Nevalkere ve Mehmedeciran adlı iki tepenin eteğinde topluca yapılan kerpiç evlerden oluşmuştur. Hükümet konağı da burada yer almıştır. Her iki Karasu'da 1940 sayımına göre, 135 ev ve 420 kişilik nüfustan oluşmuştur.¹⁴⁶

24 Şubat 1948 tarihinde, Adilcevaz ilçesine bağlı Ahlat bucağının ilçe konumuna getirilmesi için il genel meclisi ve idare kurulu tarafından çalışmalar

¹⁴⁰ Yegen, s. 24.

¹⁴¹ BCA, BATDB, F. K: 30-11-1-0, Y. N: 101-4-16, 5 Şubat 1936.

¹⁴² BCA, BATDB, F. K: 30-18-1-2, Y. N: 62-20-5, 16 Mart 1936.

¹⁴³ BCA, BATDB, F. K: 30-11-1-0, Y. N: 111-9-17 19 Nisan 1937.

¹⁴⁴ BCA, BATDB, F. K: 30-111-0, Y. N: 131-16-3, 15 Mayıs 1939.

¹⁴⁵ Yurd Yolu Gazetesi, 14 Ocak 1939, s. 1.

¹⁴⁶ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 508-2040-2, 6 Haziran 1946.

başlatılmıştır. Van ilinin Erciş ilçesinden 13 köy, Adilcevaz bucağından 31 köy yeniden kurulmak üzere, Adilcevaz ilçesine bağlanmıştır.¹⁴⁷

Birinci Umumi Müfettişi İbrahim Tali Beyin isteği üzerine, Muş iline bağlanan Bitlis'in, yönetim ve denetiminde problemler yaşanmıştır. Bölge halkının karara karşı çıkması ve zorlu yönetim şartları, Bitlis'in tekrar il konumuna gelmesine fırsat sağlamıştır.

2.3. Bitlis'te Kürt Sorunu ve Çıkan İsyanlar

Zaza ve Dumbeliler (Dembili), Part Türkleri soyundan gelerek, M.Ö. Bahteriyani ile Belh bölgelerinden göçüp İran'a yerleşmişlerdir. Bir kısım Zaza halkının da İran'a yerleşen Eti Türkleri soyundan geldiği belirtilmiştir.¹⁴⁸ Zaza-Dumbeli-Yezidi adları ile anılan eski Türk toplulukları Acemlerle yaptığı Kadisiye Savaşı'ndan sonra Sason, Mutki ve Çapakçur bölgelerine yerleşmiştir.¹⁴⁹

Şerefhan "Şerefname" eserinde Kürtlerin kökeninin İran'dan geldiğini belirterek İran'ın "Zohak" tarafından işgal edilmesi sonucunda buradaki halkın Kürdistan topraklarına yerleştiğini söylemiştir. Avrupalı tarihçiler Zohak olarak kastedilen kişilerin Asuriler olduğu konusunda hem fikir olmuşlardır. Bütün bu veriler doğrultusunda Kürtlerin İran kökenli olduğu kanısına varılmıştır. Ayrıca Kürtçe gramerinin Farsça ile aynı oluşu, ilkbaharda "Nevruz" ve sonbaharda da "Mihrican" bayramlarının da ortak oluşu bu kanıtların sağlam destekleyicisi olmuştur.¹⁵⁰

¹⁴⁷ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 627-64-1, 24 Şubat 1948.

¹⁴⁸ M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, B. 2, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1961. s. 11.

¹⁴⁹ Bütün Zaza topluluğu hicretin ikinci yüzyılında Palulu Şeyh Ali'nin tarikati olan Nakşi tarikati altında birleşmiştir. Yezidiler daha sonra Part Türklerinden ayrılarak Güneydoğu'ya doğru yayılarak İslam dinini kabul etmişlerdir. Fırat, s. 11-12.

¹⁵⁰ Mehmet Perinçek, *Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları (Bağımsızlık, Özerklik, Anadilde Eğitim, Toprak Devrimi)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014, s. 256.; 1514 yılında yapılan Çaldıran Savaşı sonrası, Yavuz Sultan Selim tarafından, İdris-i Bitlisi'ye "kazaskerlik" rütbesi verilmiştir. Yavuz Sultan Selim'in bölgedeki Türk ve Kürt beyleri ile anlaşması sonucu Urmiye, Bitlis, İtak, İmadiye, Cizre, Eğil, İzran, Garzan, Palu, Siirt, Hasankeyf, Meyyafarikin, Cezire-i İbn Ömer gibi 25 bölge Osmanlı idaresine bağlanmıştır. Bora İyiat, *Kürt İsyanları Emperyalizmin Ortadoğu Projesi*, Kripto Yayınları, Ankara 2017, s. 40-41.; Yavuz Sultan Selim, Doğu Seferi sonrasında Şilîğe karşı koyan, Baba Kürtlerine destek amaçlı, Doğu Anadolu'ya Türk seferi başlatmıştır. Sefer sonucu birçok Türk'ü bu coğrafyaya yerleştirmiştir. Doğu Anadolu'ya yerleşen Türk halkı Baba Kürtlerle özdeşleşerek milli varlıklarını kaybetmiş ve "Kormançolar" adını almıştır. Fırat, s. 9.; Doğu ve Güneydoğu sancakları "yurtluk ve ocaklık" hükümet sancakları olarak düzenlenmiştir. Kürt emirleri Osmanlı'ya karşı özerklik elde ederek yönetim babadan oğula geçmiştir. Bölge sancakları savaş zamanlarında Osmanlı'ya asker göndererek vergi ödemiştir. Böylece Osmanlı dış güçlere karşı Doğu sınırlarını güvende tutmayı başarmıştır. Fakat bu durum bölgede Kürt liderliğinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Osmanlı-İran sınırlarında yaşayan Kürtler 1639 yılında imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması ile Doğu ve Batı olarak ikiye bölünmüştür. Kasr-ı Şirin Antlaşması ile ikiye ayrılan Kürt bölgeleri Lozan Barış Antlaşması ile

Kürtçülük, Kürtlerin kültür ve tarih açısından Türk topluluğundan farklı olduklarına inandırıldıkları düşüncelerin genel adıdır.¹⁵¹

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde Ermeni milliyetçiliğini önlemek ve Kürt halkının Osmanlı Devleti'ne bağlılığını sürdürmek amacıyla, II. Abdülhamid'in eniştesi olan Zeki Paşa tarafından, Hamidiye Alayları kurulmuştur. 1891 yılında 100 civarında Kürt, Sünni aşiretlerinden oluşan Hamidiye Alayları ile bölgedeki Rus tehdidi de önlenmeye çalışılmıştır. Hamidiye Alayları tarafından II. Abdülhamid'e "Bave Kurdan" (Kürtlerin Babası) ismi verilmiştir.¹⁵² Zaman içerisinde Hamidiye Alayları bölgede Ermeni, Alevi, Zaza ve Kürt aşiretleri üzerinde saldırgan davranışlarda bulunmuştur.¹⁵³

İttihat ve Terakki hükümetinin yönetimi devralması ile Hamidiye Alayları'nın serbest davranışları ve bölge aşiretleri üzerindeki saldırgan tutumları da engellenmiştir. Bu durum Hamidiye Alayları'nın hoşuna gitmeyerek hükümete karşı kendi içlerinde gizli örgütlenmelerine neden olmuştur.¹⁵⁴

Siyasi Kürtçülük faaliyetleri ise ilk olarak 1898 yılında, İngiltere'nin teşviki ile Mısır'da yayınlanan, Kürdistan adlı gazete ile başlamıştır. Avrupalı devletlerin desteği ile de Cenevre ve Londra'da da yayınlanmıştır.¹⁵⁵

Osmanlı Devleti'nin topraklarını ele geçirmek amacıyla, Birinci Dünya Savaşı'na kadar Rusya ve İngiltere devletlerinin bölgedeki konsoloslukları tarafından yürütülen faaliyetler doğrultusunda Kürt halkı isyan girişimlerinde bulunmuştur.

Kuzey ve Güney bölgeleri de eklenerek dört kısma ayrılmıştır. İyiat, s. 42-130; Bitlis Valiliği'ne ilk olarak Arifi Paşa 25 Şubat 1879 tarihinde atanmıştır. Aktan, s. 6.

¹⁵¹ Kürt tarihi alanında çalışmalar yapan Bilal Şimşir'e göre 1787 yılında Kürtçülük tarihi başlamıştır. Anadolu'ya gelen Katolik misyoner olan P. Maurizio Garzoni, Ermeni, Kürt, Nasturiler konusunda araştırmalar yaparak 1787 yılında "Kürk Dili Grameri ve Sözlüğü" adlı kitabını İtalyanca olarak Roma'da yayınlamıştır. Bu çalışmasından dolayı Kürt yazarlar tarafından Kürdoloji'nin kurucusu olarak kabul edilmiştir. Çağatay Arpaçay, *Birinci Umumi Müfettişlik ve Ağrı İsyanı*, Atatürk Üniversitesi Atatürk ilke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum 2010, (Yüksek Lisans Tezi), s. 11.

¹⁵² İlk etapta 36 alaydan oluşan bu birliğin sayısı 1895'te 57'ye yükselmiştir. Bu birliğe ücretsiz silah ve üniforma dağıtılarak düzenli askerlik zorunluluğu da kaldırılmıştır. Bayram Yurtçüçek, *Kürt İsyanları Bedirhan Beyden Dersime*, Kaynak Yayınları, Ankara, 2017, s. 40.

¹⁵³ Yurtçüçek, s. 45.

¹⁵⁴ Yurtçüçek, s. 48-51.; 3 Şubat 1913 tarihinde İttihat ve Terakki Hükümetinin başlattığı Balkan Savaşı'na, Kürt kuvvetlerinin oluşturduğu Hamidiye Alayı da katılmıştır. Bu alay, Edirne'nin geri alınmasında önemli katkılar sağlamıştır. Bülent Tekin, *Cumhuriyet Dönemi Kürt İsyanları 1924-1926*, Delal Yayınları, Ankara 2018, s. 36.

¹⁵⁵ Kürdistan gazetesi Mithat Bedirhan tarafından çıkartılmıştır. Kürtçülük ile ilgili yapılan 732 eserin; 270'i Rus, 182'si İngiliz, 157'si Fransız, 123'ü Alman yazarlar tarafından kaleme alınmıştır. İlk Kürt örgütlenmesini, 1900 yılında, Diyarbakırlı Lütfi Fikri Efendi Kürdistan Azmi Kavi Cemiyetini kurarak başlatmıştır. Arpaçay, s. 15-19.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngilizler bağımsız bir Kürdistan devleti kurma konusunda çalışmalar başlatmıştır. Sevr Antlaşması'nın "Böl ve Yönet" düşüncesi bu süreçte atılan en somut örnek olmuştur.¹⁵⁶

8 Şubat 1914 tarihinde Rusya, Doğu Anadolu vilayetleri ile ilgili, Ermeni ve İngilizlerin tam desteğini alan bir tasarı hazırlamıştır. Tasarıya göre Doğu Anadolu'ya 2 yabancı müfettiş atanarak birinci müfettiş Erzurum, Trabzon ve Sivas'ta, ikinci müfettiş ise Van, Bitlis, Harput ve Diyarbakır illerinde görev yapmıştır.¹⁵⁷ Ayrıca tasarı; müfettişlere idari bölgeyi, emniyeti, jandarmayı denetleme, vali ve memurlar hakkında uygulama yapma, kanun ve resmi bildiri tarzındaki belgeleri yerli lisanlarda yayımlayabilme ve herkese resmi kurum ve civarlarında, ana dillerini kullanabilme olanağı sağlamıştır. Yine seçim yapılan illerde azınlıkların encümenleri bulunmuştur. Seçilen üyelerin yarısı Müslüman yarısı da gayrimüslim kişiler arasından belirlenmiştir. Hamidiye Alayları da yedek süvari birliklerine dönüştürülmüştür.¹⁵⁸

Van, Bitlis, Harput ve Diyarbakır genel müfettişliğine Norveçli Binbaşı "Hoff", Trabzon, Erzurum ve Sivas genel müfettişliğine de Hollanda'dan "Westenenk" atanmıştır. Rusların hazırlamış olduğu bu tasarı, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, 31 Aralık 1914 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır.¹⁵⁹

Kürtlerin yoğun yaşadığı bölgelerin tamamında çıkan isyanlar "Intelligence Service" adlı İngiliz örgütü tarafından yönetilmiştir.¹⁶⁰

Kürt isyanlarının uzun sürmesinin nedenleri arasında dış ülkelerin verdiği destekler, çete liderlerinin yenilgi durumunda sınır devletlerine sığınması ve tekrar güç kazanarak geri dönmeleri yer almıştır.¹⁶¹

¹⁵⁶ Analiz Basım Yayın, *Genel Kurmay Belgelerinde Kürt İsyanları Pülümür-Dersim İsyan ve Harekâtları-Alınan Dersler 2*, B. 3, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012, s. 16.

¹⁵⁷ Arpaçay, s. 53.

¹⁵⁸ Arpaçay, s. 53-54.

¹⁵⁹ Rusya, Kürtlere destek sağlama amacıyla 1804-1805 yıllarında Kürtler ile temaslarda bulunmuş; 1828-1929, 1853-1858, 1877-1878 yıllarında Kürt aşiret reislerine para, rütbe, altın tarzı hediyeler taktim ederek Osmanlı Devleti ile mücadelelerinde, Kürtlerin kendi tarafında yer almalarını sağlamıştır. Arpaçay, s. 11-54.

¹⁶⁰ *Genel Kurmay Belgelerinde Kürt İsyanları Pülümür-Dersim İsyan ve Harekâtları-Alınan Dersler*, s. 140.; Şeyh Sait'in oğlu Selahattin, Bağdat'ta İngiliz Komutanı olan General Hamilton himayesinde okutulmuş, gizli bir Kuzey Kürdistan Cemiyeti oluşturmuştur. Bu örgütün "Hoybun" adı altında Şam ve Halep'te faaliyet gösteren şubeleri de bulunmaktaydı. Hoybun örgütü, Doğu illerinde bir Ermeni ve Kürt devleti kurmak için çalışmalar yürütmüştür. Perinçek, s. 341-342.

¹⁶¹ Perinçek, s. 363-364.

Doğu bölgelerinde Kürt isyanlarına karşı başlatılan askerî harekâtlardan dolayı Kürt halkı üzerinde şeyh, reis, bey ve ağa gibi bölgenin ileri gelenleri tarafından kışkırtma politikaları yoğunlaştırılmıştır.¹⁶²

Kürt isyanları özellikle özgürlüklerinin Türkler tarafından kısıtlandığı bahanesiyle ve alınan vergilere karşı başlatılmıştır. Ruslar, Kürt halkını Türk hâkimiyetinden kurtarıp kendi himayesine almak için bu isyanlara destek vermiştir.¹⁶³

Diyarbakır, Bitlis ve Elâzığ illeri İstanbul'daki Kürt Teali Cemiyeti tarafından yönetilmiştir.¹⁶⁴

Ermeni komitesi olan Taşnak Sutyun ve Kürtler arasında, İttihat ve Terakki Partisi'nin baskıcı politikalarına karşı ortaklık kurulmuştur. İstanbul'da bir Ermeni kilisesinde bütün Kürt ve Ermeni önderleri arasında gerçekleştirilen toplantıda, Türklere karşı ortak bir mücadele başlatılmıştır. Fakat Taşnak Sutyun, Kürtlerin siyasi haklarını alma durumunda Büyük Ermenistan planlarının suya düşmesi konusunda endişeye kapılarak bu anlaşmayı bozmuştur. Ermeni komitesi, İttihat ve Terakki Partisi'ne yaklaşarak 1914 yılında ortaya çıkan Bitlis isyanının bastırılmasında Türklerin yanında yer almıştır.¹⁶⁵

Şeyh Mahmut tarafından Süleymaniye'de bir Kürt hükümeti kurulmuştur. Dersim dışında Erzurum, Bitlis, Van, Musul, Diyarbakır illeri ile Harput ve Halep illerinin bir kısmında sözde Türkiye Kürdistan'ı, Azerbaycan ve Basra Körfezi çıkışlarında sözde İran Kürdistanı'nın kurulmasına karar verilmiştir. İngilizlerin yaptığı bu plan doğrultusunda Muş, Bitlis ve Van ele geçirilerek Botan ve kuzeyde yaşayan Van, Muş, Mutki ve Hoyt Kürtlerinin birleştirilmesi ile Diyarbakır'a doğru yayılma hedeflenmiştir. Şeyh Mahmut, Mutki ve Hoyt Kürtlerinden aldığı desteklerle Süleymaniye'de kurulacak sözde Kürt Devleti için ayaklanma başlatmıştır. Muş Ovası'nda Türk yanlısı olan Hacı Musa Bey bu ayaklanmaya karşı çıkmıştır.¹⁶⁶

¹⁶² Genel Kurmay Belgelerinde Kürt İsyancıları Pülümür-Dersim İsyanı ve Harekâtları-Alınan Dersler, s. 48.

¹⁶³ Diyarbakır Kürtlerini İbrahim Ağa, Azerbaycan Kürtlerini Simko bir araya toplamıştır. Cenevre'de Devrimci Kürt Komitesi adıyla, Bedirhan Paşa'nın yönetimini ve finansını üstlendiği komite, "Kürdistan" adında bir gazete yayımlamıştır. Birleşik Kürdistan düşüncesini gerçekleştirmek amacı ile 1880 yılında "Şemdin Kongresi" sonrası bölgede isyanlar başlamıştır. 1914 yılı Bitlis isyanı da bu doğrultuda patlak verse de başarısız olunmuştur. Perinçek, s. 224-225.

¹⁶⁴ Tekin, s. 42.

¹⁶⁵ Perinçek, s. 226.

¹⁶⁶ Genel Kurmay Belgelerinde Kürt İsyancıları Pülümür-Dersim İsyanı ve Harekâtları-Alınan Dersler, s. 242-243.

Bitlis'teki Kürt hareketleri içerisinde yer alan en önemli aşiretler Şekkek, Baban, Mukri, Rojiki ve Mameş olarak belirtilmiştir.¹⁶⁷

Mutki Aşiret Reisi Hacı Musa Bey önderliğinde 1923 yılında Erzurum merkezli Kürt Azadi Cemiyeti kurulmuştur. Şeyh Said, İngiliz ajanı olduğu öne sürülen eski Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey de Azadi örgütü üyeleri arasında yer almıştır. Azadi örgütü Fransız, Sovyet Rusya ve İngiliz devletlerinden bağımsız olarak sözde Kürdistanı kurmak için destek istemiştir. Ancak, Nasturi ayaklanmasına da katılarak başarısız olunca İran topraklarına sığınmıştır.¹⁶⁸

1924 yılında Şeyh Said önderliğindeki Azadi Örgütü, halifelüğün geri getirilmesi ve Kürtçe'nin serbest bırakılması konusunda örgütlenmiştir. Şeyh Said tarafında yer alan aşiretler arasında Cibran Aşireti Reisi Halid Bey, Huyut Aşireti (Muş), Hasenanlı Aşireti (Muş), Silkan Aşireti (Bitlis), Makso Aşireti (Bitlis), Sınikan Aşireti (Siirt), Molarahme Aşireti (Siirt), Zengon Aşireti (Hakkâri) ve Herki Aşireti (Mardin) bulunmaktaydı.¹⁶⁹

3-4 Eylül 1924 tarihinde Bitlis Eski Milletvekili Yusuf Ziya önderliğinde sözde bağımsız Kürdistan kurma amcacıyla başlatılan isyan başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu isyanı subaylar, eğitimliler ve memurlar yönetmiştir. Hatta Yusuf Ziya'nın kardeşi komutan yaveri Teğmen Ali Rıza ve Siirt örgütünün şube başkanı Yüzbaşı İhsan Nuri de isyanda aktif rol almıştır.¹⁷⁰

Kürt isyanlarına karşı 25 Ocak 1925'te İstiklal Mahkemesi üyeleri belirlenerek Diyarbakır'a gönderilmiştir.¹⁷¹

Muş-Bitlis bölgesinde etkin bir Kürt lideri olan Hacı Musa Bey de bu isyan sonucunda tutuklanmıştır. 2. Fırka Komutanı Kazım (Dirik) Paşa Bitlis Valiliğine atanarak isyanların büyümemesi için önlemler almıştır. Vali Hacı Musa Bey'i serbest

¹⁶⁷ Perinçek, s. 258.

¹⁶⁸ Bozkurt, s. 100-101.; 1922 Erzurum'da, güya Kürtlerin haklarını korumak ve ayrı bir devlet kurulmasını sağlamak için "Kürt İstiklal Cemiyeti" (Azadi Cemiyeti) isimli bir örgüt kurulur. Aşiret Mekteplerinde yetişmiş Cibranlı Miralay Halit Bey başkanlığında kurulan bu örgüte, Bitlis Mebusu Yusuf Ziya gibi önde gelen Kürt isimleri de katılır. Cemiyetin 1924 yılında ilk kongresine Halit Bey'in akrabası olan ve Doğu'da Zazalar arasında büyük nüfuz sahibi olan Şeyh Sait'te dâhil olur. Şahin Yedek, *Elazığ'da İdari Ve Siyasi Hayat (1923-1950)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 2016, (Doktora Tezi), s. 267.

¹⁶⁹ Ahmet İlyas, "Cumhuriyet Döneminde Ortaya Çıkan İsyarlarda Aşiretlerin Rolü", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, C. 5, S. 1, Batman 2015, s. 186.

¹⁷⁰ Tekin, s. 57.

¹⁷¹ *Genel Kurmay Belgelerinde Kürt İsyarlari Pülümür-Dersim İsyar ve Harekâtlari-Alınan Dersler*, s. 245.

bırakarak Güroymak'tan Şeyh Alaattin ve Hizan'dan Şeyh Selahattin gibi önderlerin isyana katılmalarını önlemiştir. Hasenan Aşiret Reisi Miralay Halit Bey ve Kolağası olan Zirkanlı Kerem Bey tutuklanmıştır. Cibranlı Halit Bey'in Şeyh Sait Efendi'ye gönderdiği haber doğrultusunda 1925 yılında Kürt isyanları Şeyh Sait önderliğinde başlamıştır.¹⁷² Bingöl'ün Genç ilçesinin Piran Köyü'nde 13 Şubat 1925 tarihinde isyancılar ayaklanmıştır. İsyân, 7 Mart 1925 tarihinde Diyarbakır'a sonrasında da Elazığ'a yayılmıştır. Aylarca süren isyan sonucunda 20 binden fazla devlet güçlerinden kayıp yaşanmıştır. 60 milyon lira da harcama yapılmıştır. Cumhuriyet tarihinde Şeyh Sait Ayaklanması, ilk büyük Kürtçü ayaklanma olarak nitelendirilmiştir.¹⁷³ Şeyh Sait Varto'da ve Abdurrahman Paşa Çarpuh Köprüsü'nde yakalanarak isyan bastırılmıştır.¹⁷⁴

Birinci Umumi Müfettişlik bölgesinde oluşan çeteler, Kürtlük duygusu ve beyliklerinin vermiş olduğu özgüven ile hareket etmiştir.¹⁷⁵ Kürtçülük hareketinin başında, Nasturi isyanını bastırmakla görevli iken, Suriye'ye kaçarak Hoybun Cemiyeti'ne katılan, İhsan Nuri adında bir Kürt yer almıştır. İhsan Nuri ve emrindeki kuvvetler, her yıl İran sınırından, Ağrı Dağına çıkarak bölgede asayiş bozucu faaliyetlerde bulunmuştur. Ağrı Dağının stratejik konumundan dolayı (yarısının Türkiye'de diğer yarısının İran sınırında olması) çetelerle mücadele edilmesini zorlaştırmıştır. İran'da toplanan çeteler, rahatlıkla Türkiye'ye girerek asayişin bozulmasına ve İran'la siyasi ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur.¹⁷⁶

Kuvayı Seyyare Komutanı olan Çerkez Ethem, düzenli ordunun kurulmasına karşı ayaklanma çıkararak Birinci İnönü Savaşı'nda Yunanistan tarafında yer almıştır. Çerkez Ethem, İngiliz kuvvetleri ve çeşitli Kürt aşiretleri ile görüşmeler yaparak Halep'e geçmiştir. Halep'te Kürt aşiret beyleri ve Fransızlar ile çeşitli diyaloglarda bulunan Çerkez Ethem, 1925-1930 yıllarında Kürt aşiretlerine silah temininde

¹⁷² Tekin, s. 57-65.

¹⁷³ Rıdvan Akın, *Türk Siyasal Tarihi 1908-2000*, Oniki Levha Yayınları, İstanbul 2019, s. 296- 298.

¹⁷⁴ Yurtçiçek, s. 98.; 14 Nisan 1925 tarihinde Bitlis Divanı'nda alınan karar doğrultusunda, Cibranlı Halit Paşa kurşuna dizilerek, Yusuf Bey asılarak, Yusuf Ziya Beyin kardeşi Ali Rıza Bey, eniştesi Faik Bey, Molla Abdurrahman ve birkaç kişi daha çarşı merkezinde infaz edilmiştir. Tekin, s. 57-65.

¹⁷⁵ Yücebaş, s. 7.

¹⁷⁶ Ersoy Zengin, "Osmanlıdan Günümüze Diyarbakır", *Birinci Umumi Müfettişlik Bölgesi'nde Asayişsizlik ve Asayiş Sağlama Faaliyetleri (1927-1952)*, C. 1, (Ed., İbrahim Özcoşar, Ali Karakaş Mustafa Öztürk, Ziya Polat), 2018 İstanbul, s. 776.

bulunarak, Türkiye’de bastırılan isyanları yeniden alevlendirmek için çalışmalar yapmıştır.¹⁷⁷

1920 ve 1930’lu yıllarda Türkiye’de güvenliği bozucu olayların tamamına yakını Birinci Umumî Müfettişlik Bölgesinde ortaya çıkmıştır. 1927’de Ermeni Taşnak liderleriyle ayrılıkçı Kürt hareketinin liderleri bir araya gelerek Hoybun Cemiyeti’ni kurmuşlardır. Cemiyetin temel amaçları arasında, Ermeni-Kürt ittifakıyla, Anadolu’nun doğusunda Kürdistan ve Ermenistan devletlerinin temellerini atmak yer almıştır.¹⁷⁸

1927 yılı nüfus sayımına göre, Bitlis’te Türkçe konuşan kişi sayısı 21 bin 716 kişi, Kürtçe konuşan kişi sayısı 32 bin 771, Rumca konuşan kişi sayısı 270 kişi, Ermenice konuşan kişi sayısı 3 kişi, Arapça konuşan kişi sayısı 315 kişi, Çerkezce konuşan kişi sayısı 211 kişi olarak kayıtlara geçmiştir.¹⁷⁹

1930 yılında Ağrı’dan İran hudutlarına kaçan çete mensupları Türkiye ve İran arasında sınır sorunları yaşanmasına neden olmuştur. Müfettişlik bölgesinde bulunan çetelerin cephane ihtiyaçları, Birinci Dünya Savaşı’ndan kalma ve Kürt aşiretlerinin sağladığı silahlar ile giderilmiştir. Çeteler 1930 yıllarında soygun, köy basma, yol kesme, cana ve ırza kast gibi asayiş bozucu olaylara neden olmuşlardır. Çetelerin bu tür davranışlarına Fransa açıkça destek olurken İngiltere, Türkiye’yi parçalamak isteyen Hoybun Cemiyeti’ne ve Kürt Teali Cemiyeti’ne yardımlarda bulunmuştur. 1930’lu yıllarda, Ermeni Taşnak Cemiyeti ve Hoybun Cemiyeti tarafından halkı kışkırtma amaçlı ayaklanmalar çıkartılmıştır.¹⁸⁰

1930 yılında ikinci büyük ayaklanma Ağrı’da Yüzbaşı İhsan Nuri ve kuvvetleri tarafından çıkarılmıştır.¹⁸¹ İran ise 1932 yılına kadar coğrafi konumundan dolayı çetelerin faaliyetlerine sessiz kalmıştır. İran’ın çetecilik faaliyetlerine müdahale etmemesi, Türkiye ile arasında krize neden olmuş, yaşanan bu kriz, 23 Ocak 1932 tarihinde imzalanan İşbirliği Antlaşması ile son bulmuştur.¹⁸²

¹⁷⁷ Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Matbaacılık, İstanbul 2012, s. 96-97.

¹⁷⁸ Zengin, s. 777.

¹⁷⁹ Varlık, s. 119.

¹⁸⁰ Zengin, s. 779-788.

¹⁸¹ Akın, s. 298.

¹⁸² Zengin, s. 779-788.

Birinci Umumî Müfettişlik bölgelerinde: 1931 yılında, 87 kişilik 7 çete, 1932 yılında 103 kişilik 9 çete, 1933'te 140 kişilik 10 çete, 1934'te 59 kişilik 11 çete etkisiz hale getirilmiştir. 1932 ve 1934 yıllarında 136 kişilik 9 çete bir daha dönmek üzere güney hududuna gönderilmiştir. 1935 yılında, haydut çetelerinin sayısı 77 iken yardımcılarının sayısı da 770 dolaylarında olmuştur. Bunlar silahlı ve toplu dolaşan çete grupları olup, soygun, köy basma gibi hadiselerine neden olmuştur. Çetelerin 58'i Birinci Umumi Müfettişlik bölgesinde; 8'i Seyhan-Kadirli'de, 3'ü Sivas'ta, 3'ü Kayseri'de, 1 çete de Erzurum, Erzincan, Çorum, Amasya ve Muğla'da ele geçirilmiştir.¹⁸³

Mustafa Kemal Paşa tarafından 14 Haziran 1934 tarihinde çıkarılan 2510 sayılı İskân Kanunu neticesinde aşiret reisliğini, beyliği, ağalığı ve şeyhliği kaldırılarak ellerindeki topraklar da toprağı olmayan köylülere dağıtılmıştır.¹⁸⁴

1937 yılında, Seyit Rıza önderliğinde Tunceli (Dersim) İsyanı çıkartılarak 4 binden fazla kişi hayatını kaybetmiştir. İsyân sonucunda aşiret mensuplarından 7 bin kişi batı illerine nakil ettirilmiş, gönderildikleri illerde de iskânları sağlanmıştır.¹⁸⁵

Bitlis'te Fareoğulları, Siirt'te ise 5 kişilik Hayro çetesi yolcuları soyarak çetecilik girişimlerinde bulunmuştur.¹⁸⁶ Ayrıca Merkük köyünde de 6 silahlı soyguncu olduğu belirtilmiştir. 6 Eylül 1937 tarihinde Sıtkı ve Esat isimlerinde 2 oduncu, Simek bucağındaki Ölek köyü ormanında odun keserken, 3 silahlı şahıs tarafından soyularak para, yelek, ayakkabı, ekmek ve tütünlerinin alındığı iddiasıyla, Jandarmaya şikâyetle bulunmuştur. 3 soyguncu ile sıcak çatışma yaşanmış, 1'i yaralı olmak üzere 3 kişi yakalanmıştır. Yapılan inceleme sonucuna göre, 1 kişinin Korcan köyünden, 1 kişinin Yukarı Ölek, diğer kişinin ise İskanbo köyünden olduğu belirtilmiştir. 17 Eylül 1937 tarihli, Birinci Umumi Müfettişlik raporunda, Merkük köyünün 2 kilometre doğusunda silahlı bir kalabalığın Merkük Köyü bekçisini bağladığı yazılmıştır.¹⁸⁷

Bitlis Belediye Başkanı Suphi Menteş, 1938 yılında ilin tarihi ile ilgili yaptığı konuşmasında, Bitlis'in yerli ağzı ve bu ağız içerisinde geçen kelimeler

¹⁸³ Zengin, s. 776.

¹⁸⁴ Bozkurt, s. 75.

¹⁸⁵ Akın, s. 298.

¹⁸⁶ BCA, MGM, F. K: 30-10-0-0, Y. N: 128-920-24, 11 Aralık 1930.

¹⁸⁷ BCA, MGM, F. K: 30-10-0-0, Y. N: 105-685-36, 17 Eylül 1937.

incelendiğinde, buradaki halkın Türk ilinde bir Türk kaynağını teşkil ettiğini belirtmiştir.¹⁸⁸

Kış mevsiminde Siirt ve Diyarbakır bölgelerinde yazın ise Bitlis civarında Köçer durumunda dolaşan Alikânlılar Göçer Kafilesi, Bitlis iline yerleşmeye çalışmıştır. İldeki gerekli makamlarca önlemler alınmasına rağmen, başıboş gezen hayvanları bölgede rahatsızlıklara neden olmuştur. Göçer kafilesi zabıtalara, 32 hayvanının çalındığı yönünde şikâyette bulunmuştur. Fakat araştırmalar sonucunda hayvanların başıboş bir şekilde ortalıkta dolaştığı tespit edilmiştir.¹⁸⁹

1943 yılında Mutki'nin Sason bölgesinin merkezinde %20 ve köylerde %50 oranında Kürtçe konuşulmuştur. Tokat Milletvekili Hasip Aytuna'nın, 1943 yılı Bitlis raporuna göre; Bitlis'in Hizan ve Mutki ilçelerinde yaşayan halk, Kürt kökenli olup ana dil olarak Kürtçe kullanmıştır. Bitlis'teki yerli memur, esnaf, işyeri sahipleri ve yerli halk, merkeze gelen köylü vatandaşlar ile iletişim kurarken Kürtçe'yi kullandıklarından dolayı, il merkezinde Kürtçe yaygınlaşmıştır. Ahlat ilçesi ve Adilcevaz bucağının merkez ve köylerindeki halk, çoğunlukta Türk kökenli olup Türkçe konuşmuştur. Burada yaşayan halkın gelenek, görenek, temizlik anlayışları, ten renkleri, Batı'daki Türkler ile aralarında birçok ortak noktada benzer özelliklere sahip olduklarının göstergesi olmuştur. Bitlis merkezdeki yerli halk ise Türk kültürüne sahip olarak Türkçe konuşmuştur.¹⁹⁰

20 Ocak 1947 tarihinde, Bitlis Vali Yardımcısı Turgut Başkaya raporunda; Maşuk Köyü'nde 130 ev olduğunu, burada Kürtçe eğitim verilen bir okul bulunduğunu yazmıştır. Okulda eğitim veren Mardinli bir öğretmenin öğrencileri Türk karşıtı olarak yetiştirdiğini ve burada Kürtçe marş okutulduğunu belirtmiştir. Buna ilaveten öğretmenin ilden kaçan Kürt ağaları ile Suriye'de görüşerek, il dâhilinde bölücü faaliyetler gerçekleştirdiği açıklanmıştır.¹⁹¹

Bölgede ki Kürt sorunu İngiltere ve Rusya gibi devletlerin kışkırtıcı politikaları ve destekleri sonucunda tehlikeli bir boyut almıştır. İlde yer alan dil sorunu yabancı devletlerin bölücülük ve özerklik gibi düşünceleri aşılması sonucu farklı bir boyut kazanmıştır. Kürt halkının hükümete karşı kışkırtılması sonucu il ve ilçelerde devlete

¹⁸⁸ *Yurd Yolu Gazetesi*, 15 Ağustos 1938, s. 1.

¹⁸⁹ *Yurd Yolu Gazetesi*, 21 Haziran 1938, s. 2.

¹⁹⁰ *BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 627-61-1, 2 Şubat 1943.*

¹⁹¹ *BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 604-92-11, 20 Ocak 1947.*

karşı isyanlar baş göstermiştir. Güvenlik güçleri tarafından bu isyanlar bastırılmış ve isyancılar etkisiz hale getirilmiştir.

2.3.1. Mutki İsyanı

Mutki bölgesi geç Osmanlı döneminden itibaren etnik açıdan çeşitli kökenlere ev sahipliği yapmıştır. On dokuzuncu yüzyıl sonlarında Mutki’de yaşayan Şafi Kürtleri, Kurmanci ve Zazaki, Yezidi Kürtleri Kurmanci, Araplar Arapça, Yakubi Süryanileri ve Gregoryen Ermenileri de Süryanice konuşmuştur. Fakat bölgede yoğun olarak Zazalar ve Kürtler yaşamıştır.¹⁹²

Mutki’nin birinci bölgesi Kolanis’te (Geyikpınar) Modkan, Alikan, Atmakan, Mahoyan, Mırselan ve Tellan aşiretleri yaşayarak Kurmanci konuşmuştur. İkinci bölge olan Meydan’da, Buban, Zender, Mahmudi, Keyburan, Velo, Cındo ve İso aşiretleri yaşayarak Zazaki konuşmuştur. Zazalar; Hersan, Herpi, Herpus, Keyburan, Kelhu, Kelhok, Meydan, Merment, Mezre, Niç, Prut, Silind, Şenik, Tırkonak, Totan, Turh ve Zender köylerinde ikamet etmiştir. Üçüncü bölge olan Kavakbaşı (Tap) beldesinde Şego ve Bıdri aşiretleri, Yenidoğan, Alıcık, Çığır ve Kayabaşı köylerinde yaşamışlardır. Buradaki halk Kurmanci konuşmuştur. Arap nüfuslu yerler arasında Bozburun, Beşevler, Çayırılı, Çitliyol, Doğancık, Dağlık, Erler, İvizler, Göztepe, Kocainiş, Kuşdili, Oluklu, Uran ve Yalıntaş köyleri yer almıştır.¹⁹³

Siirt ilinin Sason ilçesinde Kalmesdağı, Başursuyu, Dicle Şimali, Batmansuyu ve Baştirim kuzey sınırı içinde Melûf Beleki, Malaşeref, Poran, Babusi, Pencinaran, Alyan, Remman ve Reşkotan isimlerinde, Doğu’nun önde gelen aşiretleri yaşamıştır. Adı geçen aşiretler, 1925 Şeyh Sait İsyanı’nda ve çeşitli çete olaylarında yer almıştır. Güney ve kuzey bölgeleri arasında iletişimin sağlandığı ve stratejik olarak önemli yollara egemen olmuşlardır. Kuzey’de Şigo, Doğu’da Mutki bölgesinde Velo ve

¹⁹² İngiliz Seyyah Mark Sykes, 1879-1919 gezi notlarında, Mutki’de yaşayan aşiretler arasında A. Keyburan, Zaza, Bubanlı, C. Kusan, D. Rutchaba (Rotcan), E. Zei(y)dan, kurmanç, F. Erikli, G. Pir-Musi Aşiretleri olduğunu belirtmiştir. Muş Bölge Müfettişi Feyzi Kalfagil ise Mutki ve Hizan bölgesinde Bıdri, Şego, Tarman, Buban, Mırsel, Kola, Tap, Şin, Velo, Mahmut, Keyburan, Azde, Şefkat, Musi, Teter, Celal, Kaşak olmak üzere 17 aşiretin varlığından söz etmiştir. Ayrıca kış aylarında Siirt bölgesinde yaşayan yazın ise Bitlis’te konaklayan Alikan aşiretinin varlığına da değinmiştir. Mutki’de 1882-1886 yıllarında Ohin Medresesi’nin temelleri atılmıştır. Bazı araştırmacılara göre de Ohin Medresesi 1890 yılında Şeyh Fethullah tarafından kurulmuştur. Ercan Çağlayan, “Tepedeki Şehir Mutki: Etnik Gruplar, Aşiretler ve Şeyhler”, *Bitlis Kent Kültür ve Toplum*, (Ed., Deniz Aşkın), Milli Basımevi, İstanbul 2020, s. 178-197.

¹⁹³ Çağlayan, “Tepedeki Şehir Mutki: Etnik Gruplar, Aşiretler ve Şeyhler”, s. 185.

Buban aşiretleri ile akrabalık bağları oluşmuştur. Bölgedeki aşiretlerin, kuzey ve güney arasındaki önemli sınırlarda yer almaları, kötü hareket ve faaliyetleri ile tanınan diğer aşiretlerle bağlantılı olmaları sık sık çetecilik, kaçakçılık, propaganda gibi zararlı olaylarının yaşanmasına yol açmışlardır. Ayrıca bu aşiretler, Birinci Umumî Müfettişlik bölgesinin buldukları bölgeleri de işgal etmişlerdir.¹⁹⁴

Sason bölgesinde Haço, Şeyh Said, Sason, Ağrı ve Zeylan olayları meydana gelmiştir. Ali Can, Seyithan çeteleri, Melefanlı Mehmet Ali, Yunus'un oğlu Abdurrahman'ın Sason yasak bölgesinde bir beylik kurma girişimleri sonucu hükümet kuvvetleri ile senelerce çatışmalar yaşanmıştır. Çatışmaların başında: Hesenanlı Ferzende, Ado, Yado, Alican, Seyithan, Gevaşlı Adil, İzzet, Musa, Cebranlı Halit, Hesenanlı Halit, Bitlisli Ziya İhsan ve Nuri Hoca gibi kişiler yer almıştır.¹⁹⁵

1927 yılında Mutki'de Melefanlı Mehmet Ali Yunus önderliğinde Hersan, Çerho ve Silinti köylerinde hükümete karşı isyan başlatılmıştır. Çıkan isyan, askeri birlikler tarafından kısa sürede bastırılmıştır. Mutki isyanı ise 1934 yılında başlayarak, 1 yıl sürmüştür. İsyanın sebebi olarak Buban aşiretinin yol vergisini ödemek istememesi ve elindeki silahları teslim etmemesiydi. İsyancılar, dinin elden gittiğini belirtilerek, halkı kışkırtma politikası uygulamış ve halkın isyana teşvikini sağlamıştır. Bitlis'ten yola çıkan seyyar jandarma taburu tarafından isyan bastırılarak, isyancı aileler batıya göç ettirilmiştir.¹⁹⁶

Hükümetin aldığı tedbirler doğrultusunda, İcra Vekilleri Kurumu tarafından 22 Nisan 1933 tarihinde, 1631 sayılı Kanun ile Karacadağ, Mutki ve Sason bölgelerindeki silahlar toplanmıştır.¹⁹⁷ Ayrıca Sason ve Mutki bölgelerinde evleri dağınık yerlerde bulunan ve eşkıyaya yardım yataklık eden, 350 ev halkının, 885 sayılı Kanunun üçüncü maddesine göre Trakya'da iskân ettirilmelerine karar verilmiştir.¹⁹⁸

Mutki ve Sason bölgelerinde, toplanan silah miktarı 30 bini mavzer olmak üzere 160 bin olarak belirlenmiştir. Türkiye genelinde 1931-1935 yıllarında, 53 bin 989 silah ele geçirilmiştir. Sason, Mutki, Kulp, Beşiri ve Garzan mıntıklarında 1932

¹⁹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, C. 25, İnikat: 63, 20 Mayıs 1938, s. 180.

¹⁹⁵ Zengin, s. 777.

¹⁹⁶ Kardaş, Cumhuriyet Döneminde Vangözü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950), s. 183.

¹⁹⁷ BCA, KDB, F. K: 30-18-1-2, Y. N: 37-41-11, 13 Mayıs 1933.

¹⁹⁸ BCA, KDB, F. K: 30-12-1-2, Y. N: 39-62-13, 12 Eylül 1933.

yılına kadar 1233 tüfek, 2175 fişek, 33 tabanca, 1 otomatik tabanca, Suruç ve Birecik bölgesinde 560 tüfek, 3 otomatik tüfek, 18 tabanca, 26 bomba ele geçirilmiştir.¹⁹⁹

2.3.2. İsyanlara Karşı Hükümetin Aldığı Tedbirler

Bitlis ve Muş'ta düzenli birlik olmamasından dolayı Birinci Dünya Savaşı'nda bölge işgale maruz kalmıştır. Buralarda düşman ilerleyişini durdurmak amacı ile "milis birlikleri" oluşturulmuştur. Oluşturulan milis kuvvetleri arasında Norşin'li Şeyh Muhammed Diyaüddin Derik Köyünü, Muşlu Hacı Musa Bey ile Kardeşi Nuh Bey ise Bulanık'taki Belican sınırlarını Ermeni ve Ruslara karşı korumuştur. Musa Bey, Mutki'deki halkı da milis kuvvetlerine katarak Mutki Aşiret reisi olarak isimlendirilmiştir. Yine 1915 yılında, Bitlis ve Muş'u düşman işgaline karşı korumak maksadıyla, Süphan Dağı civarında, 3-4 bin kişilik milis alayı da kurulmuştur. İsmet Paşa'nın isteği üzerine Molla Said önderliğinde kurulan bu milis alayının ismi daha sonra Keçe Külahlılar olarak değiştirilerek burada medrese eğitimi de verilmiştir.²⁰⁰

Doğu illerinde başlayan isyanlar sonucunda, devletin aldığı önlemler arasında Takrir-i Sükun kararlarının çıkartılması ve suçluların yargılanması amacıyla İstiklal Mahkemelerinin kurulması yer almıştır.²⁰¹

Mutki'de 1926 yılında Melefanlı Mehmet Ali Yunus Çetesi tarafından asayiş ve güvenliği bozucu çetecilik faaliyetlerinde bulunulmuştur.²⁰²

Şeyh Sait Ayaklanması sonucunda ayrı bir mülki idare teşkilatı kurulması kararı alınarak 1164 sayılı Kanun ile Urfa, Elâzığ, Hakkâri, Diyarbakır, Bitlis, Mardin, Siirt ve Van illerinde Umumi Müfettişlik Teşkilatı kurulmuştur. 17 Haziran 1927 tarihinde bazı aşiretlerin Doğu illerinden Orta ve Batı Anadolu'ya nakilleri için kanun çıkartılarak doğudaki güvenlik sorunu çözümlenmeye çalışılmıştır.²⁰³ Çete hareketlerine karşı devletin aldığı tedbirler arasında, Şeyh Sait İsyanı sonrası halkın elindeki silahların toplanması, bölgede bulunan aşiretlerin zorunlu göçe tabi tutulması, göç ettirilen halkın Batı illerinde iskân ettirilmesi ve Hoybun Cemiyeti tarafından

¹⁹⁹ Zengin, s. 783-784.

²⁰⁰ İşık, s. 8-15.

²⁰¹ Zengin, s. 779.

²⁰² Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Vangözü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 82-83.

²⁰³ Akın, s. 296- 298.

Güneydoğu ve Doğu Anadolu halkının silahlandırma faaliyetlerinin durdurulması yer almıştır.²⁰⁴

Bölgedeki karakol binalarının tamiri ve yeni karakol binası yapımı için devletten 5 milyon lira ödenek talep edilmiştir. Yaya askerler ile eşkıya ve kaçakçıların yakalanmasının zorlu bir hal alması sonucunda atlı teşkilatlara geçilmiştir. Bitlis'te Destumi, Uçum, Kotum, Adilcevaz ve Meydan bölgelerinde 5 karakol hizmete açılmıştır. Van Gölü çevresinde 1928 yılından itibaren Birinci Umumi Müfettişlik tarafından asayiş alanında sıkı çalışmalar başlatılmıştır. Bitlis dâhil olmak üzere Van, Ağrı, Muş, Siirt ve Diyarbakır illerinde 80 kadar çete etkisiz hale getirilmiştir.

1931'de Bitlis ve Muş'ta Sabir Ahmo çetesi, Mehmet Çavuş Çetesi, Van, Beyazıt, Bitlis'te Müküslü Arif Çeteleri asayiş bozucu faaliyetlerde bulunmuştur. 1932 yılında ise Mutki'de şeyh Tahir Çetesi aktif rol üstlenmiştir. Bu çeteler ve firarileri takip ederek yakalayan seyyar alaylarına Birinci Umumi Müfettişlik tarafından beşer bin lira avans verilmiştir. Birinci Umumi Müfettişlik bölgelerinde emniyet ve asayiş sağlama, emniyet güçlerinin rahatça hareket etmelerini kolaylaştırma amacı ile yol ve köprüler tamir edilmiş, ihtiyaca göre de yeni yol ve köprüler de yapılmıştır. Birinci Umumi Müfettişlik, 1932 yılında bölgedeki silahları toplamak için 10 bin lira devletten ödenek istemiştir. Mutki'deki silahların toplanması ve 400 kadar yük hayvanının kiralanması için 15 bin lira ek ödenek talebinde bulunmuştur. Yedinci Kolordu Komutanlığı'nca hazırlanan harekât planı ile 8 Eylül 1932 tarihinde 6 mıntıkaya ayrılan bölgede silahlar toplanmaya başlanmıştır. 1932 yılında Seyit, Haydar ve Tefvik çeteleri etkisiz hale getirilerek 404 kişi Mutki'den Trakya'ya iskân amacıyla gönderilmiştir. Mutki'den 1633 silah ve 2175 mermi toplanmıştır. Birinci bölgede Bitlis'in güneybatısı, Gambos Dağı, Kaşak Dere, Porak Dağı, Arziyo Dağı, Destumi, ikinci bölgede ise Mutki merkez, Lirko, Köseadağ, Siros Dağı, Kanibirin Dağı, Mazor Dere, üçüncü bölgede Mutki merkezi kuzeyi, Mazor dere, Koç Dağı, Hacereş Dağı, dördüncü bölgede, Kanibirin Dağı, Zupser Dağı, Dağniye Tepeleri, Sason Dağları, beşinci bölgede ise Talori Havarisi ve altıncı bölgede Hazo Havarisi yer almıştır.²⁰⁵

²⁰⁴ Zengin, s. 779.

²⁰⁵ Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Vangölü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 82-90.

Birinci Umumi Müfettişi Abidin Özmen, Umumi Müfettişlik toplantısında; Siirt'in Sason bölgesinde 20 köyün bulunduğunu ve buralarda 3 bin 500 nüfusun yaşadığını belirtmiştir. Bunların bir kısmının devlete karşı koydukları için bölgeden çıkartılarak silahlarının toplandığını ve batıya iskân amacı ile gönderildiğini açıklamıştır. Ayrıca Özmen, Kürtçülük fikrinin kaldırılması için halkevlerine önem verilmesini, halk okuma odalarının açılarak halka ajans, gazete ve dergi okuma ortamı sağlanması gerektiğini ifade etmiştir. Bütün bunlara ek olarak Türk eserlerinin açıkça müzelerde sergilenmesi gerektiğini, seyyar, temsili oyunların hazırlanmasını, köy, sinema ve radyolarının oluşturulmasını, ihtiyaç duyulan yolların yaptırılmasını da eklemiştir. Yaptırılmasını istediği yolların arasında Diyarbakır-Silvan-Melefon-Ziyaret-Bitlis- Tatvan yolu da yer almıştır.

Özmen, Bitlis ilinde; 1934 yılında Bitlis ili, Muş'a bağlı olduğu süreç içerisinde 28 öldürme, 3 kız kaçırma, 6 devlet kuvvetlerine karşı koyma, 21 soygun vakasının meydana geldiğini belirtmiştir. Yine 1935 yılında Bitlis, Siirt'e bağlı ilçe konumunda iken, 24 adam öldürme, 4 kız kaçırma, 11 devlet kuvvetlerine karşı koyma, 18 soygun vakası yaşanmıştır. 1936 yılında ise 12 adam öldürme, 1 kız kaçırma, 2 devlet kuvvetlerine karşı koyma, 1 soygun vakası meydana gelmiştir.²⁰⁶

1936 yılı Umumi Müfettişlik toplantısında doğuda bir "Kürt Davası" olduğu bunu önlemek için de bazı tedbirlerin alınması gerektiği belirtilmiştir.²⁰⁷

20 Eylül 1937 tarihinde, Bitlis Jandarma Alayı'nın yaptığı açıklamaya göre Sason harekâtında çıkan sıcak çatışmalarda 122 eşkıya ölü, 2 eşkıya yaralı ve 172 eşkıya sağ olarak ele geçirilmiştir. Jandarma birliğinden ise 14 şehit verilmiş ve 31 asker de yaralanmıştır.²⁰⁸ Ayrıca, 16 Ekim 1937 tarihinde Sason bölgesine harekât yapan Jandarma erlerinin terhis harekât sonuna kadar ertelenmiştir.²⁰⁹

Köylünün resmi işlemlerini aynı gün içinde yaparak köylerine dönebilmesi, güvenlik, düzen, asayişi sağlama, devlet otoritesini sağlamlaştırma, olay ve anlaşmazlıkları önleme, halkın kültür ve ekonomi bakımından kalkınmasını sağlama amacı ile merkezi ziyaret olmak üzere Baykan ilçesi kurulmuştur. Baykan, Sason

²⁰⁶ Varlık, s. 91-113.

²⁰⁷ Çağlayan, "CHP Parti Müfettişi Fevzi Kalfagil'in Bitlis Raporları (1944-1945)", s. 699.

²⁰⁸ BCA, MGM, F. K: 30-10-0-0, Y. N: 116-805-15, 27 Ekim 1937.

²⁰⁹ BCA, KDB, F. K: 30-18-1-2, Y. N: 79-86-6, 16 Ekim 1937.

ilçesine bağlı, Hazo bucağı merkez olmak üzere Kozluk ve Şirvan ilçesine bağlı Minar bucağı çevresinde oluşturulmuştur.²¹⁰

Çalışma Bakanı Hasan Polatkan, meclis konuşmasında Türkiye'yi doğu, güneydoğu ve batı şeklinde parçalara ayırmak isteyen siyasi bir düşüncenin, memleket için sadece zararlı sonuçlar doğurduğunu ve vatanın bir bütün olduğunu dile getirmiştir.²¹¹

Birinci Umumi Müfettişlik bölgelerinde görülen asayiş sorunları arasında, kız kaçırma ve soygun olayları gösterilmiştir. Özellikle Siirt'te soygun vakaları yoğun olarak yaşanmıştır. Evlenme prosedürlerinin oluşturduğu zorluklar, kız kaçırma olaylarını artıran etkenler arasında gösterilmiştir. Doğu bölgelerinde görülen başka bir asayiş problemi de Fransızların bölgede yürüttüğü kaçakçılık faaliyetleridir. Fransızlar tarafından kaçakçılık konusunda kendilerine yardımcı olan kişilere, ülkeden yasadışı çıkarttığı toprak mahsullerinin karşılığı olarak mamul eşya verilmiştir.²¹²

Doğu illerinin geri kalmasının sebepleri arasında bölgedeki asayişsizlik, çetecilik faaliyetleri, askerlik süresinin uzunluğu, halkın ilkel yaşam şekilleri, bölgenin adalet anlayışından uzak oluşu ve aşiretler arası güç anlayışları yer almıştır.²¹³

Doğu ve Güneydoğu illerindeki isyanlar bölgelerin kalkınmasına büyük oranda darbe vurmuştur. Ülke kalkınmasına harcanacak paralar terörle mücadeleye harcanmıştır.²¹⁴ 1943-1945 yıllarında emniyet ve asayiş alanında Bitlis'e 52 milyon 895 bin 191 lira kamu harcaması yapılmıştır. Bitlis'te 1943-1950 yıllarında asayiş, adalet ve diyanet harcamaları iller ortalamasının üzerinde seyretmiştir.²¹⁵

2.3.3. İskân Sonucunda Halkın Karşılaştığı Problemler

Kemalist düşüncenin özünde Müslüman fakat Türk olmayan halk ile gayrimüslim halkın birleşiminden homojen bir toplum yaratmak fikri yer almıştır. Bu homojen halk topluluğunu oluşturmak için iç ve dış iskân şeklinde iki önemli politika

²¹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, C. 25, İnikat: 63, 20 Mayıs 1938, s. 180.

²¹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, C. 3, İnikat: 16, 8 Aralık 1950, s. 110.

²¹² Varlık, s. 27-41.

²¹³ Kardaş, Cumhuriyet Döneminde Vangözü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950), s. 190.

²¹⁴ Bozkurt, s. 77.

²¹⁵ Metin Kopar, Cumhuriyet Halk Partisi Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1927-1950), Sarıyıldız Ofset, Ankara 2009, s. 66-147.

yürütülmüştür. İç iskân kapsamında mübadiller, muhacirler, mülteciler ve Kürt kökenli kişiler, dış iskân kapsamında ise istilazedeler, harikzedeler, çingeneler ve göçebe aşiretlerinin yerleşik hayata geçirilmesi sağlanmıştır. Kürt bölgelerinde uygulanan iskânlarda türdeş toplum yaratma, iç güvenliği sağlama ve bölgelerde Türk hâkimiyeti sağlama düşüncesi ile hareket edilmiştir. Bu ideolojinin temel nedenini, Umumi Müfettişlerden Abdullah Alpdoğan, “milleti devlete kalben bağlamak” şeklinde ifade etmiştir.²¹⁶ İskân kanunu ile ülke nüfusunun yapısı milli, askeri ve iktisadi nedenlerden dolayı değiştirilmek istenilmiştir.²¹⁷

Bitlis’te 1920 yılında sınırlı bir iskân politikası uygulanmıştır. 1921-1929 yıllarında Bitlis’te 3 bin 630 kişinin iskân ettirildiğine dair belgeler resmi kayıtlar da yer almıştır.

Sırası ile Bitlis’te 1921’de 437 kişi, 1925’te 33 kişi, 1926’da 1.139 kişi, 1927’de 720 kişi ve 1928’de 1.301 kişi olmak üzere toplamda 3 bin 630 kişi iskân edilmiştir. Bitlis’te 68 evden iskân ettirilen 332 kişiye 13 bin 42 dekar arazi dağıtılmıştır. 885 sayılı, Türkiye’nin ilk İskân Kanunu, 31 Mayıs 1926 tarihinde yürürlüğe konulmuştur.²¹⁸

1929 yılında Bitlis’e iskân ettirilen 32 haneye, 4 bin 464 dekar toprak dağıtılmıştır.²¹⁹ Adilcevaz’a bağlı Süphan ve Koçeri köylerine yerleştirilen muhacir ve mültecilere, 32 hane ve tamir bedeli olarak 640 lira nakit para yardımı yapılmıştır.²²⁰

Birinci Umumi Müfettişlik Sürmene’den getirilerek Tatvan’da iskân ettirilen 20 ailenin, kendi evlerini kendileri yapma şartı ile ev inşaat masraflarını karşılamıştır. 1933 yılında icra vekilleri tarafından, inşaatlarda kullanılacak keresteler için 150 bin lira ödenmiştir.²²¹

²¹⁶ Ercan Çağlayan, “Cumhuriyet Döneminde Muş, Bitlis Ve Van’a Yapılan İskân Çalışmaları (1923-1938)”, *Tarih Okulu Dergisi*, C. 8, S. XXII, s. 271-272.

²¹⁷ Kardeş, *Cumhuriyet Döneminde Vangözü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 198.

²¹⁸ Çağlayan, “Cumhuriyet Döneminde Muş, Bitlis Ve Van’a Yapılan İskân Çalışmaları (1923-1938)”, s. 271-281.; 1921-1929 yıllarında 3 bin 630 kişi Bitlis bölgesine iskân ettirilmiştir. Karaca, s. 109.

²¹⁹ Karaca, s. 114.

²²⁰ Çağlayan, “Cumhuriyet Döneminde Muş, Bitlis Ve Van’a Yapılan İskân Çalışmaları (1923-1938)”, s. 280-281.

²²¹ Kardeş, *Cumhuriyet Döneminde Vangözü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 80.

Genelkurmay Başkanlığı verilerine göre Tatvan Tuğ bölgesinde inşa edilen evlere Börükan, Bulgaristan, Küresun, Tersakan, Ahıska ve Kırım'dan getirilen göçmenler yerleştirilmiştir. 5 Kasım 1933 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile ülke içerisinde Trabzon, Bayburt, Çoruh, Sürmene, Of, İkizdere ve Çaykara bölgelerinden getirilen göçmenler Tatvan Karşıyaka'ya yerleştirilmiştir.²²²

14 Haziran 1934 tarihinde 2510 sayılı İskân Kanunu çıkartılmıştır. Bu kanun ile göç ve yerleşme politikalarının temel şartları belirlenmiş, Muş, Bitlis, Van illeri ile merkez ve tüm ilçeleri iskân bölgesi olarak ayrılmıştır.²²³

İskân konusu Birinci Umumi Müfettişliğin uygulamakta zorlandığı en önemli konulardan biri olmuştur. Çünkü iskân kanununda “Umumi Müfettişlik Teşkilatı olan bölgelerde Umumi Müfettişler birinci derecede sorumludur” maddesine yer verilerek her türlü uygulamanın yasal sorumluluğu Umumi Müfettişlik kurumuna yüklenmiştir. Birinci Umumi Müfettişlik zamanında Türkiye nüfus yerleşimi bakımından 3 bölgeye ayrılmıştır. Bunlar, Türk kültürünün toplanması istenilen yerler, Türk Kültürü yansıtılmak istenen yerler, yer sağlık iktisat, kültür, siyaset, askerlik, inzibat nedenleri ile boşaltılan iskân ve ikameti yasaklanan yerler olarak belirlenmiştir.

İskân kanununun aşiretleri kapsayan bölümünde “Kanun aşirete hükmi şahsiyet tanımaz” maddesi ile aşiretlere daha önce tanınmış haklar kaldırılmıştır. Aşiret reisliği, beylik, ağalık ve şeyhlik gibi unsurların dayandığı her türlü teşkilat yapılarına son verilerek, sahip oldukları kayıtlı kayıtsız bütün gayri menkullere devlet tarafından el konulmuştur. Devlet bu gayri menkulleri muhacir, mülteci, göçebe, topraksız ya da az topraklı çiftçilere dağıtarak tapuya bağlamıştır. Topraklandırmadaki amaç dağıntık nüfusları bir araya toplamak, yerli halkı bulunduğu bölgelerde toprak sahibi yapmak, verimli fakat nüfus bakımından tenhalaşmış yerler dışındaki soydaşları yerleştirerek, bölge nüfusunu artırmak şeklinde sıralanmıştır.²²⁴

1934 yılında iskân ettirilen 9 haneye bin 444 dekar, 1935 yılında iskân ettirilen 24 aileye 6 bin 891 dekar, 1939 yılında iskân ettirilen 68 haneye ise 13 bin 42 dekar toprak dağıtılmıştır.²²⁵

²²² Serhat Tek, “Karadenizli Tatvanlılar: Göç Sarmalında Bir Topluluk”, *Bitlis Kent Kültür ve Toplum*, (Deniz Aşkın), Milli Basımevi, İstanbul 2020, s. 355.

²²³ Çağlayan, “Cumhuriyet Döneminde Muş, Bitlis Ve Van’a Yapılan İskân Çalışmaları (1923-1938)”, s. 271-274.

²²⁴ Turan, s. 114-115.

²²⁵ Karaca, s. 114.

Tatvan merkezinde devlet tarafından yaptırılan 36 haneye; 1934, 1935 ve 1936 yıllarında muhacir ve mülteciler yerleştirilmiştir.²²⁶

Tatvan'da 1935 yılında Rize ve Sürmene'den getirilerek yerleştirilen halk çetin kış şartları dolayısıyla bölgeye uyum sağlayamamış, birçok sıkıntıyla karşı karşıya kalmıştır. Tatvan Tuğ kasabası küçük bir tersane ve birkaç binası ile kuytu bir liman olarak belirtilmiştir. Burada sivrisineklerin yoğun olmasından dolayı sık sık sıtma hastalığı yaşanmıştır.²²⁷

Bitlis Milletvekili Ziya Geboloğlu meclis konuşmasında, iskân sonucu halkın karşılaştığı sorunları şu şekilde dile getirmiştir, "Bitlis'in Mutki ilçesi Iğık bucağına bağlı Silit ve aynı ilçenin Meydan Bucağına bağlı Herpi, Kerho ve Şinik köyleri halkı 2510 sayılı kanunla, Batıya nakledilmiş ve bu dört köy de yasak bölge haline getirilerek boşaltılmıştır. Yurtlarına dönmek isteyen, bu 4 köy halkı birçok müracaatlarına rağmen köyelerine yerleştirilmemiş ve bir kısmı başka köye iskân ettirile de çoğunluğu ortalıkta kalmıştır" sözleri ile iskân sonrası illerine dönmek isteyen halkın, karşılaştıkları sorunları dile getirmiştir.

İçişleri Bakanı Emin Erişirgil, Ziya Geboloğlu'nun açıklamasına karşılık Mutki İlçesi'ne bağlı olan 4 köyün, 1936 yılında Sason yasak bölgesi içine alındığını ifade etmiştir. 5098 sayılı Kanuna göre yasak bölge sınırlarında toprakları olan kişilerin aynı yerde, toprakları olmayan kişilerin ise yakın bölgelere yerleştirileceklerini belirtmiştir. Konuşmasının devamında, "Araştırmama göre, bu dört köyün 75 haneden oluşan halkı, Ahlat ilçesine bağlı Sigort Köyüne yerleştirilmiştir. Bunlara kanun gereğince toprak, pulluk, çift hayvanı verilmiş ve her aileye tohumluk, yiyecek ve 270 lira nakdî yardım yapıldığı gibi ev yeri de ayrılmıştır. Bu köylerin yasak bölge halinden çıkarılması işini araştırmıştım, İçişleri Bakanı olarak yasağın kaldırılmasında sakınca görmemekteyim" diyerek süregelen yasağın sonlandırılacağını açıklamıştır.²²⁸

²²⁶ Çağlayan, "Cumhuriyet Döneminde Muş, Bitlis Ve Van'a Yapılan İskân Çalışmaları (1923-1938)", s. 280-281.

²²⁷ Necmi Osten, "Ahlat", *Ülkü Milli Kültür Dergisi*, C. 10, S. 111, 1 Mayıs 1946, s. 12.; Tatvan'a Trabzon'un Sürmene ilçesinden getirilerek iskânı sağlanan halkın durumlarından memnun olmadığını ve kış şartlarından şikâyetçi oldukları da yer almıştır. Çağlayan, "CHP Parti Müfettişi Fevzi Kalfagil'in Bitlis Raporları (1944-1945)", s. 698-699.

²²⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 22, İnikat: 22, 26 Aralık 1949, s. 463-464.

Ayrıca 1939 yılında, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti (Sağlık ve Sosyal Yardımlaşma Bakanlığı) tarafından, Yeni Tatvan bölgesine 200 adet göçmen için ev yapımı planlanmıştır. İskân sürecinde bölgeye gönderilen ve bölgeden gönderilen halk, yerleşim sürecinde ve sonrasında bölgenin iklimine ve kültürüne uyum sağlamada çeşitli zorluklarla mücadele etmek durumunda kalmıştır.²²⁹

²²⁹ Çağlayan, “Cumhuriyet Döneminde Muş, Bitlis Ve Van’a Yapılan İskân Çalışmaları (1923-1938)”, s. 280-281.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ UMUMİ MÜFETTİŞLİĞİN İMAR VE İSKÂN ALANINDAKİ ÇALIŞMALARI

3.1. İmar ve İskân

Bitlis'in sahip olduğu dağlık ve engebeli yapısı bölgedeki imar yapılarının inşasını zorlaştırarak maliyet oranının arttırmasına neden olmuştur.

Bölgede hapisane inşasına, 1800'lü yılların ikinci yarısından sonra hükümet konağı arsasında başlanılmıştır. Hapishane binasında maliye, adliye, polis teşkilatı ve diğer birimlerin daireleri de yer almıştır. Bina içerisine 1909 yılında 14 yataklı bir hastane de dâhil edilmiştir. İlerleyen zamanlarda binada tamirat yapılarak rutubet ve nemliliği giderilmiştir. Ayrıca 2 tek kişilik hücre ile birer adet abdesthane ve gusülhane de yapılmıştır.²³⁰ Sonraki yıllarda ise yeni bir hapishane, resmi kurum, memur, subay evleri, karakol inşa ve onarım çalışmaları başlatılmıştır.²³¹

Birinci Umumî Müfettişlik bölgesinde iskân edilecek muhacirlerin ve farklı bölgelere nakil olunacakların bildiri, nakil, sevk, yeme-içme ve iskânı ve bu iş için istihdam edilecek memurların masraf ve ücretleri devlet tarafından karşılanmıştır. Masraflar, 1932 yılı için 3 milyon 844 bin 93 lira iken 1933 yılı bütçesinden 4 milyon 149 bin 861 lira olarak belirlenmiştir.²³²

Umumi Müfettişlik Teşkilatı ile ilgili mecliste alınan kararlar doğrultusunda Umumî Müfettişlik Teşkilâtı Müfettişleri göçmenlerin, mültecilerin, nakillerinden ve belirli zamanlarda iskân ettirilip üretici hale getirilmesinden sorumlu olmuştur. Ayrıca muhacirlere, mültecilere, göçebelere, nakil olanlara verilecek olan topraklar ve yapılar dağıtılmadan 6 ay önce ilân edilmiştir. Bu süre içinde mülkiyet veya herhangi bir nedenden dolayı hak iddia edenler ile devlet arasında anlaşmazlığın yaşanması durumunda, mahkeme tarafından haklarını ispat edenlere, malları aynı şekilde geri iade edilmiştir. Bu sürecin zaman aşımına uğraması halinde de kişiler, malın bedeli dışında hiçbir hak iddiasında bulunamamıştır.²³³

²³⁰ Kibar İliş, *II. Meşrutiyet Döneminde Bitlis Hapishaneleri*, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Bitlis 2019, (Yüksek Lisans Tezi), s. 6-11.

²³¹ Bacanlı, s. 72-73.

²³² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, C. 15, İnikat: 50, 15 Mayıs 1933, s. 212.

²³³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, C. 23, İnikat: 68, 14 Haziran 1934, s. 153.

Yerleştirme amaçlı, verilmiş olan toprak ve yapılar da itirazı haklı çıkan vatandaşların, hakları bedel üzerinden, maliyeden aranmak üzere temin edilmiştir. Umumî müfettişlik teşkilâtı olan yerlerde, yerleştirme ve ekim işleri en önemli sorumluluklar arasında yer almıştır. Bu konular üzerine hazırlanan 44, 45, 46, 47, 48'inci maddeler “İcrai Hükümleri” kapsarken; 44-48'inci maddeler göçmen ve mültecilerin gelir gelmez, şaşkın ve sefil bir hale düşmelerinin engellenmesini, uygun bölgelere yerleştirilerek, kendilerine verilmesi gereken üretim malzemelerinin hızlı bir şekilde temininin sağlanarak, üretici hale getirilmelerini kapsamıştır. Bu kanunla, dağılık köyleri ve evleri toplamak, çöküntü, su baskını gibi afetleri önlemek ayrıca bataklık, sazlık gibi sağlığa zararlı yerlerden halkın korunması da amaçlanmıştır. Yine bu amaç doğrultusunda dilde birlik, üretimde birlik ve kanda birlik sağlama gibi ülkenin menfaatleri de gözetilmiştir. Bütünüyle bu işlerin yürütülebilmesi için de kesin ve katı kararlar uygulamaya konulmuştur. Göçmen ve mültecilerin yerleştirilmesindeki amaç göçmenleri Türkiye’de tutundurmak, üretici olan yerli nüfus gibi her alanda ülke için yararlı bireyler haline getirmek, yerli halk gibi ülkede kalıcılıklarını sağlamak olmuştur. Böylece göçmenlerin, yerleştirildikten sonra, kendilerine verilen toprak ve imkânlar sayesinde ülkede kalıcı olmaları sağlanmıştır. Göçmenlerin yurt genelinde kalıcı yerleşmeleri sağlanırken, bazı bölgelerde ise tekrar göç ettirilmelerine karar verilmiştir. Bu süreçte zor durumda kalan göçmenler de olmuştur.²³⁴

Yapı ve toprakların mülkiyetine veya dağıtılmadan önceki haline karşı çıkılan davalarda, anlaşmazlık konusuna hazine bakmıştır. Bu talep ve davalar bedele ve zarara karşılık gelir ve basit yargılama usulüne bağlı tutulmuştur. Sahipsiz görülerek devlet tarafından dağıtılan ham topraklar ile kanunun yayımlanma tarihinden itibaren dağıtılacak olanlarından 1 yıl içinde mülkiyet iddiasında bulunmamış olanların açılan davaları dinlenmemiştir. Herhangi bir sebepten dolayı başka yerlere tekrar yerleştirilen ya da yerleştirme yerini terk ederek 5 yıl içinde geri dönmeyen muhacir, mülteci, göçebe ve göç ettirilen kişilere verilmiş olan yapı ve topraklar başka muhacir, mülteci, göçebe ve göç ettirilenlere verilmiştir. Bunlar tapuya bağlı olsa da valinin yazılı emri ile tapu sicilleri de bozulmuştur.²³⁵

²³⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, C. 23, İnikat: 65, 7 Haziran 1934, s. 19-20.

²³⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, C. 23, İnikat: 65, 7 Haziran 1934, s. 40-41.

Devlet, Doğu'daki Sıkıyönetim İdare Bölgesi ve Birinci Umumî Müfettişlik bölgesinde yer alan geniş toprak sahibi olan kişilere ait olan arazilerin, 1097 sayılı Kanun ile 500 dönümünden fazla miktarını, istimlâk etme yetkisine sahip olmuştur.²³⁶

Şehrin resmî kurumları Vali Abdulhalik Renda zamanında yapılmıştır.²³⁷

30 Haziran 1936 tarihinde Bitlis'te Türk Ocağı'ndan kalan 1 bina jandarma okuluna satılmış, 1 kilise binası da Birinci Umum Müfettişliği tarafından Halkevi kullanımına tahsis edilmiştir. Verilen kilise binası Halkevi salonu olarak kullanılmıştır. Birinci Umumi Müfettiş raporlarına göre Bitlis'te Jandarma Okulu tarafından boşaltılan binaya, 1934 yılından itibaren kira bedeli olarak 415 lira ödenmiştir. Kira bedeli de bina ile ilgili giderlerin karşılanmasında kullanılmıştır.²³⁸

Bitlis'in elektrik tesisatı için hazırlanan proje Nafia Vekâleti'ne sunulmuş, Dâhiliye Vekâleti tarafından da şehre su getirme çalışmaları başlatılmıştır.²³⁹ 1937 yılında elektrik tesisatı yapımı için 40 bin lira ihale bedeli ile çalışma başlatılmıştır. İskân ile Tatvan ve Tuğ'a yerleştirilen muhacirler için 200 adet konut inşasına başlanılmıştır. Bitlis'te 3 kişinin ortak girişimi ile 70 bin lira bedel sarf edilerek, 1 adet un fabrikası kurulmuştur.²⁴⁰

Tatvan ilçesinde bir hükümet konağı ve jandarma komutan evi yapılması için karar alınmıştır.²⁴¹ Tatvan ilçesinde yapılmakta olan hükümet binasının geri kalan 34 bin 31 lira 63 kuruş olarak ihale edilmiştir.²⁴²

İnşaat yapımı çalışmalarında Bitlis Hükümet Konağı'nın tamirine, 5 bin 83 lira 67 kuruş ihale bedeli konulmuştur.²⁴³ Bitlis Mutki Hükümet Konağı'na 82 bin 660 lira, Bitlis-Hizan Hükümet Konağı'na 38 bin 654 lira, Bitlis-Kotum Hükümet konaklarının tamirlerine ise 43 bin 232 lira para harcanmıştır.²⁴⁴ Öte yandan Kotum bucağında yapılmakta olan jandarma karakol binasının inşaatı da tamamlanmıştır.²⁴⁵

²³⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C. 12, İnikat: 68, 17 Haziran 1940, s. 121.

²³⁷ Aktan, s. 8.

²³⁸ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 67-253-2, 30 Haziran 1936.

²³⁹ Son Posta Gazetesi, 24 Nisan 1938, s. 5.

²⁴⁰ Kardeş, Cumhuriyet Döneminde Vangözü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950), s. 154-253.

²⁴¹ Yurd Yolu Gazetesi, 23 Temmuz 1938, s. 2.

²⁴² Yurd Yolu Gazetesi, 8 Kasım 1938, s. 2.

²⁴³ Yurd Yolu Gazetesi, 17 Ekim 1940, s. 2.

²⁴⁴ Kardeş, Cumhuriyet Döneminde Vangözü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950), s. 267.

²⁴⁵ Yurd Yolu Gazetesi, 4 Ekim 1938, s. 1.

Yine Bitlis Narlıdere ve Norşin mevkisine 6 bin 616 lira 11'er kuruş bedel ile birer jandarma karakol binası yapılmasına karar verilerek ihaleleri yapılmıştır.²⁴⁶

Bitlis ve ilçelerinde birçok inşaat yapımı çalışmaları başlatılmıştır. Bu çalışmalar kapsamında Diyarbakır yolu üzerinde bulunan dört menfez ve bir köprü tamir edilmiştir. Yine Duhan mevkisine bir Jandarma Karakolu, Mutki ve Tatvan ilçelerine de subay evi ve hükümet binası temelleri atılmıştır.²⁴⁷ Ayrıca İnönü Mahallesi, Kızıl Cami altında yaptırılacak duvar, 517 lira bedel karşılığında ihale edilmiştir.²⁴⁸

Diğer yandan Bitlis Valisi Hulusi Devrimer, Bitlis'te yeni bir cezaevi yapılmasına karar vererek Tatvan ilçesinde yer alan adli teşkilatın, Mutki ve Hizan ilçelerine de kurulması konusunda çalışmalar başlatmıştır.²⁴⁹

İnşaat çalışmaları kapsamında Bitlis Hükümet Konağı tuvaletlerinin, 600 lira bedel karşılığında tekrar tamir edilmesine karar verilmiştir.²⁵⁰

5 Ekim 1937 tarihinde ise Bitlis Hükümet Konağı'nın tamiri için 20 küsur bin lira ödenek ayrılmıştır.²⁵¹ Bina tamir aşamasında olduğu süre içerisinde vilayet makamı, mektupçuluk, evrak kalemi, emniyet müdürlüğü, encümen kalemi, özel muhasebe müdürlüğü geçici olarak bir bina ve okulda resmi işlemlerini yürütmüştür. 1938 yılının Eylül ayında tamir çalışmaları tamamlanmış ve tekrar hükümet binasına taşınmıştır.²⁵²

İmar konusunda gerekli alt yapıların oluşturulması ve çalışmaların daha planlı yürütülebilmesi için şehir haritasının çizilmesine karar verilmiştir. Bu çalışma kapsamında Alemdar Köprüsü tarafına ikinci bir parkın yapılması düşünülmüştür.

Bitlis Belediyesi'nin 1938 yılı bütçesi 27 bin 601 lira olarak açıklanmış ve belediye çalışmalarında 7 bin liralık bir mezbahanın kurulması da planlanmıştır.²⁵³ Arap Köprüsü civarında mezbahanın yapım çalışmalarına başlanılmıştır.²⁵⁴

²⁴⁶ *Yurd Yolu Gazetesi*, 2 Eylül 1943, s. 2.

²⁴⁷ *Yurd Yolu Gazetesi*, 12 Ağustos 1938, s. 2.

²⁴⁸ *Yurd Yolu Gazetesi*, 30 Haziran 1939, s. 2.

²⁴⁹ *Yurd Yolu Gazetesi*, 8 Ekim 1940, s. 1.

²⁵⁰ *Yurd Yolu Gazetesi*, 1 Mayıs 1942, s. 2.

²⁵¹ *Ulus Gazetesi*, 5 Ekim 1937, s. 1; 5 Ekim 1937 tarihinde hükümet konağının tamiri için 20 küsur bin lira ödenek ayrılmıştır. *Yurd Yolu Gazetesi*, 20 Eylül 1938, s. 1.

²⁵² *Yurd Yolu Gazetesi*, 20 Eylül 1938, s. 1.

²⁵³ *Son Posta Gazetesi*, 24 Nisan 1938, s. 5.

²⁵⁴ *Yurd Yolu Gazetesi*, 18 Haziran 1938, s. 1.

Diğer yandan Bitlis Belediyesi tarafından, 23 bin 200 liralık elektrik işleri için ilana çıkılmıştır.²⁵⁵

İmar alanında Diyarbakır, Bitlis, Van ve Bitlis, Muş, Diyarbakır, Mardin, Urfa yolları üzerine Garzan, Gezer, Pasur, Hacikamil, Anbarçayı, Pisyar köprüleri inşa edilmiştir.²⁵⁶ Umumi Müfettişlik tarafından, Bitlis-Tatvan yolu üzerinde bulunan Elaman Hanı'nın; yolcu konağı, cankurtaran sığınağı ve gerektiğinde de karakol olarak kullanılmasına karar verilmiştir.²⁵⁷

Tatvan ilçesinde bir hükümet konağı ve jandarma komutan evi yapılması için karar alınmıştır.²⁵⁸ Tatvan ilçesinde yapılmakta olan hükümet binasının geri kalan 34 bin 31 lira 63 kuruş olarak ihale edilmiştir.²⁵⁹

Bitlis ve ilçelerinde birçok inşaat çalışmalarına başlanılarak Diyarbakır yolu üzerinde bulunan 4 menfez ve 1 köprü tamir edilmiş, Duhan'da bir jandarma karakolu Mutki ve Tatvan ilçelerinde birer subay evi ve birer hükümet binalarının temelleri atılmıştır.²⁶⁰

Hükümet binası tamir aşamasında olduğu süre içerisinde; vilayet makamı, mektupçuluk, evrak kalemi, emniyet müdürlüğü, encümen kalemi, özel muhasebe müdürlüğü geçici olarak biri bina ve diğeri okul olmak üzere iki farklı yerde resmi işlemlerini yürütmüştür. 1938 yılının Eylül ayında tekrar hükümet binasına taşınmıştır.²⁶¹ İnönü Mahallesi, Kızıl Cami altında yaptırılacak duvara 517 lira bedel konularak, ihale edilmiştir.²⁶²

Devlet tarafından Mutki, Tatvan ve Muş bölgelerine hükümet konağı yaptırma kararı alınmıştır. Bitlis, Tatvan için ihale bedeli olarak 29 bin 219 lira, Mutki için 32 bin 672 lira, Hizan için 28 bin 856 lira ihale bedeli konulmuştur. İşe başlama tarihi ise 1939 yılı olarak belirtilmiştir.²⁶³

²⁵⁵ *Yurd Yolu Gazetesi*, 13 Ağustos 1938, s. 2.

²⁵⁶ Tuğba Korhan, "Cumhuriyet Döneminde Umum Müfettişlikleri ile İlgili Bir Değerlendirme", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 7, Diyarbakır 2012, s. 140.

²⁵⁷ *BCA, MGM, F. K: 30-10-0-0, Y. N: 213-448-15, 3 Nisan 1943.*

²⁵⁸ *Yurd Yolu Gazetesi*, 23 Temmuz 1938, s. 2.

²⁵⁹ *Yurd Yolu Gazetesi*, 8 Kasım 1938, s. 2.

²⁶⁰ *Yurd Yolu Gazetesi*, 12 Ağustos 1938, s. 2.

²⁶¹ *Yurd Yolu Gazetesi*, 20 Eylül 1938, s. 1.

²⁶² *Yurd Yolu Gazetesi*, 30 Haziran 1939, s. 2.

²⁶³ Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Vangözü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 154.

Birinci Umumi Müfettişi Abidin Özmen tarafından 18 Şubat 1939 tarihinde Başvekâlet'e gönderilen yazıda Birinci Umumi Müfettişlik bölgelerindeki konut ihtiyacı dile getirilmiştir. Yine ilçe merkezlerindeki konut eksikliklerinin giderilmesi için Mutki'ye 12, Hizan'a 5, Tatvan'a 12 olmak üzere toplam 29 memur konutu talebinde bulunmuştur. Yapılacak konutlardaki her ev için 3 bin lira maliyet bedeli hesaplanmıştır. Özmen, ayrıca bu konut örneklerinin diğer vatandaşlara örnek teşkil edebileceği düşüncesine sahip olmuştur.²⁶⁴

Bitlis telefon tesisatının düzensizliğini gidermek amacı ile hatlar komple değiştirilerek, kablo içerisine alınmış, direkler yenilenerek sıkılaştırılmıştır.²⁶⁵

5 Eylül 1940 tarihinde Birinci Umumi Müfettişi Abidin Özmen Bitlis'e gelerek bölge hakkında detaylı araştırmalar yapmıştır.²⁶⁶

Gökmeydan'da bulunan parkın yetersiz olduğu görülerek İnönü mahallesindeki "Çırık Düzü"ne bir park ve okul yapılması planlanmıştır. Bitlis'te uygun görülen yerlere lağım kanalları yapılarak var olan lağım kanalları da tamir edilmiştir.²⁶⁷

1940 yılında Bitlis, Siirt, Van ve Hakkâri illerinin Ziraat Bankası şubesi olmayan ya da büyük sermayedarları olmayan ilçelerinde kış aylarında şeker sıkıntısı çekilmiştir. Tekel kurumlarına yaz aylarında stok yapılarak bu sıkıntı giderilmeye çalışılmıştır. Bu tekel deposunda 14 bin sandık (700 ton) şekerin saklanması için ambara ihtiyaç duyulmuştur.²⁶⁸

Bitlis Alemdar Camisi'nin tamirati 499 lira bedel karşılığında ihale edilmiştir.²⁶⁹ İlin eski valisi Tahsin Paşa tarafından, Arap Köprüsü ve Alemdar köprüsü arasına yaptırılan Paşa Çeşmesi, 1941 yılında tamire muhtaç bir hale gelmiştir.²⁷⁰

²⁶⁴ Kardeş, *Cumhuriyet Döneminde Vangözü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 153.

²⁶⁵ *Yurd Yolu Gazetesi*, 5 Ağustos 1939, s. 1-2.

²⁶⁶ *Yurd Yolu Gazetesi*, 5 Eylül 1940, s. 1.

²⁶⁷ *Yurd Yolu Gazetesi*, 15 Nisan 1940, s. 1.

²⁶⁸ *BCA, MGM, F. K: 30-10-0-0, Y. N: 181-249-6, 26 Ekim 1940.*

²⁶⁹ *Yurd Yolu Gazetesi*, 4 Eylül 1939, s. 2.

²⁷⁰ *Yurd Yolu Gazetesi*, 31 Mart 1941, s. 1.

8 Mayıs 1942 tarihinde belediye tarafından yol temizliği çalışmalarında kullanılmak üzere bir adet kamyon getirilmiştir. Bu kamyonla dere yollarındaki çığ yığınları kaldırılmış, Rahva yolu kardan temizlenerek taşıt trafiğine açılmıştır.²⁷¹

Bitlis Tatvan İskelesi'nde gemi mühendisi olarak çalışan Fethi Algon'un oğlu Atilla Algon, Tatvan ile ilgili hatıralarını bir kitap yazarak anlatmıştır. Algon, Bitlis'teki evlerin inşaatında duvarlarda kerpiç tuğla, damlarda ise kavak ağacı, geven çalılığı ve gri yağlı dam toprağı kullanıldığını belirtmiştir. Tuvaletlerin ise evin yakınında ki bir alana yapıldığını ifade etmiştir.²⁷²

23 Şubat 1945 tarihinde, çiftçiye toprak dağıtılması ve Çiftçi Ocakları'nın kurulması hakkındaki kanun tasarısı kabul olunmuştur.²⁷³

Bayındırlık Bakanlığı ve Birinci Umumi Müfettişlik çerçevesinde, Doğu illerinde imar ve iskân alanında çalışmalar başlatılmıştır. Bu doğrultuda hükümet konakları, memur evleri, yollar, okulların yapım ve onarım işleri ele alınmıştır. İmar ve inşaa işleri projelerine 10 milyon lira bütçe ayrılmıştır.²⁷⁴

Bitlis 1946 yılında merkez ilçesi dışında; Hizan, Mutki, Tatvan, Ahlat isimleri ile 4 ilçeye, merkez ilçesinde de merkez bucağı dışında; Narlidere, Çukur, Simek ve Şetek isimlerinde 4 bucak ve 124 adet köye sahip olmuştur.²⁷⁵

1946-1947 yılında Bitlis, Diyarbakır, Hakkâri, Muş, Mardin, Siirt, Urfa, Van bölgelerinde 286 memur evi yapılması planlanmış ve 96 tanesi teslim edilmiştir.²⁷⁶

Koç Kuruluşu, 1948 yılında, Amerika'dan, elektrik malzemeleri sipariş vererek şehirde ilk kez ışıklandırma çalışmalarını başlatmıştır.²⁷⁷

25 Haziran 1948 tarihindeki meclis konuşmasında Tunceli Milletvekili Necmeddin Satir Silan; Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Erzincan, Erzurum, Siirt, Tunceli ve Van illerinden, Batı'ya göç ettirilen vatandaşların, 5098 sayılı Kanun ile haklarındaki bütün yasaklarının kaldırıldığını açıklayarak tekrar Doğu'daki eski yerlerinde ya da civar illerde serbestçe yaşayabileceklerini ifade etmiştir.²⁷⁸

²⁷¹ *Yurd Yolu Gazetesi*, 9 Mayıs 1942, s. 1.

²⁷² Atilla Algon, *Vangölü'nün Gemileri Tatvan'dan Bodrum'a Yelken Peşinse Bir Yaşam*, Naviga Yayınları, İstanbul 2011, s. 28.

²⁷³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 7, C. 15, İnikat: Olağanüstü, 23 Şubat 1945, s. 126.

²⁷⁴ *Siird Gazetesi*, 23 Mart 1946, s. 2.

²⁷⁵ *BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 508-2040-2, 6 Haziran 1946.*

²⁷⁶ Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Vangölü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 347.

²⁷⁷ *BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 627-64-1, 24 Şubat 1948.*

²⁷⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 8, C. 12, İnikat: 76, 25 Haziran 1948, s. 378.

Akabinde 5098 sayılı Kanunun geçici ikinci maddesinde yapılan değişiklik ile yasak bölge olarak tespit edilmiş yerlerin halkından olup da 5098 sayılı Kanunun yürürlüğe girmesinden itibaren, 2 yıl içinde iskânını değiştirmek isteyen kişilerin, eski illerine veya bu illere yakın diğer bölgelere yerleşebilmesine karar verilmiştir. Kişilerin geri dönmeleri halinde de daha önce hak olarak verilmiş yer, yapı ve toprakların, 2510 sayılı İskân Kanunu ile (otuz dokuzuncu madde) geri alınacağı belirtilmiştir. Ayrıca maddeye ek olarak, gayrimenkullerini satmış olan vatandaşlar için, eski yerleri civarında verilecek yapı ve topraklarda, İskân Dairesi tarafından borçlandırılır ibaresi konulmuştur. Ayrıca tekrar eski ikamet yerlerine dönmek isteyenlerin, bir defaya mahsus olmak üzere, 2510 sayılı Kanun hükümlerine göre ücretsiz gönderileceği hükmü de eklenmiştir. Son kez iskân hakkı verilmiş olan bölge halkına da bu iller dışında başka hiçbir yerde iskân hakkı verilmemiştir.²⁷⁹

Mutki'deki yasak kaldırılınca Silind karakolu yeniden açılmış, 100 adet telefon fincanı, 2 bin adet direk satın alınması için 17 bin lira, il için motorlu araçlarda kullanmak üzere daha önce istenilen, vazelin ve lastikler gönderilmiştir.²⁸⁰

Bitlis ilinin 1951 yılı imar ve yapı işleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.²⁸¹

Yapılan İşin Adı	Keşif Bedeli	Durum
Bitlis Ceza Evi İlk Mali İnşaat: 70.000	67.467.78	İnşaat devam etmektedir
Ahlat Hükümet Konağı İnşaatı: 43.589.67 lira	217.166.78 lira	1950 yılından beri devam etmektedir
Bitlis Devlet Hastanesi İnşaatı: 150.000	600.000	1952 yılında bitirilecektir
Hizan Memurlar Evi İnşaatı Bitirme: 162.180.68 lira	176.513.58 lira	İş devam ediyor
Mutki Memur Evleri Bitirme İnşaatı: 51.500.50 lira	51.500.50 lira	24. Eylül 1951 tarihinde azaltılması yapılacak

Tablo 3.1. Bitlis'in, 1951 Yılı İmar, Yapı İşleri ve Keşif Bedeli

17 Ocak 1951 tarihinde yapılan meclis toplantısında, göçmen sayısının 50 bin kadar olduğu ve 250 bin göçmenin daha yurda kabul edileceği İmar ve İskân Kanunu kapsamında açıklanmıştır. Toplamda 5 bin 250 göçmenin barınmaları konusunda Muş, Van, Bitlis ve Tunceli illerinde 9 milyon dönüm boş arazinin, göçmenlere tahsisi

²⁷⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 12, İnikat: 76, 25 Haziran 1948, s. 175.

²⁸⁰ BCA, BÖKM (Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü), F. K: 30-1-0-0, Y. N: 117-737-6, 31 Ağustos 1951.

²⁸¹ BCA, BÖKM, F. K: 30-1-0-0, Y. N: 117-737-6, 31 Ağustos 1951.

gündeme getirilmiştir.²⁸² Bitlis Valiliği'ne 14 Temmuz 1951 tarihinde, imar ve yapı işleri için 15 ton çimento gönderilmiştir.²⁸³

Bitlis'te 3 Ağustos 1951 tarihinde, 5826 sayılı Kanun ile Sason bölgesinde uygulanan yasaklar kaldırılarak bölge tekrar yerleşime açılmıştır. Bölgeye devlet inceleme yapması için bir heyet göndermiştir. Ayrıca cumhurbaşkanına 2 ayrı toprak komisyonun kurulması talebinde bulunulmuştur. 1952 yılında da komisyonun kurulmasına karar verilmiştir.²⁸⁴

İmar ve iskân alanında bölgede asayiş ve güvenliği sağlama konusunda düzenlemeler yapılmıştır. Alınan kararlar uygulanırken halk, uyum sağlama konusunda problemler yaşamıştır. Bu problemler belirli süre aralıklarında çözülmeye çalışılsa da iskâna maruz bırakılan ailelerin eski düzenlerini tekrar oluşturma konusunda beklentilerini istenilen düzeyde karşılayamamıştır.

3.2. Nüfusa Dair Yapısal Düzenlemeler

1813-1814 yıllarında Anadolu'ya gezi düzenleyen İngiliz seyyah John Macdonald Kinneir, Bitlis merkez kazasının (nahiye ve köyler dâhil) nüfusunun yaklaşık olarak 26 bin kişi olduğunu belirtmiştir. Bunlar arasında Kürt, Türk, Ermeni ve Süryani nüfusunun da yer aldığı bilgisine de yer verilmiştir. Kinneir'in aktardığı bilgiler doğrultusunda, Bitlis merkez nüfusunun yaklaşık 12 bin kişiden oluştuğu, bu nüfusun yarısının Müslüman, diğer yarısının da Ermeni olduğu belirtilmiştir. 1890 yılında Bitlis'i ziyaret eden İngiliz misyoner Isabella L. Bird ise şehirde 2 bin ile 5 bin arasında Ermeni dışı gayrimüslim olduğunu açıklamıştır. Yine Şemseddin Sami 19. yüzyıl sonlarında, ilin şehir nüfusunun yaklaşık 15 bin kişiye ulaştığını ve bu nüfusun 2/3'ünün Kürt, 1/3'nün ise Ermeni halktan oluştuğuna değinmiştir.²⁸⁵

²⁸² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, C. 4, İnikat: 31, 17 Ocak 1951, s. 230-231.

²⁸³ BCA, BÖKM, F. K: 30-1-0-0, Y. N: 117-737-6, 31 Ağustos 1951.

²⁸⁴ BCA, BÖKM, F. K: 30-1-0-0, Y. N: 117-737-6, 31 Ağustos 1951.

²⁸⁵ 1540 yılı tahrir defterine göre Bitlis şehir merkezinin toplam nüfusu 7 bin 30 kişi olarak belirtilmiştir. Nüfusun 1410'u Müslüman, 5 bin 620'si ise gayrimüslim olarak kayıtlarda yer almıştır. Ayrıca Bitlis şehir merkezinde Ermeniler dışında sadece birkaç Yakubi hane yer almıştır. Geri kalan halkın ise Müslüman olduğu belirtilmiştir. Kasım Ertaş, "19. Yüzyılda Bitlis'te Ermeniler ve Toplumsal Hayattaki Konumları", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 60, 2017, s. 221-222.

Cumhuriyet öncesi Bitlis ve ilçelerinde yaşayan Müslüman, Gregoryen Ermeni, Protestan ve Süryani nüfus dağılımı tablosu aşağıda verilmiştir.²⁸⁶

İl/ilçe	Müslüman Nüfusu	Gregoryen Ermeni Nüfusu	Protestan Nüfusu	Süryani Nüfusu	İl ve ilçe Toplamı
Bitlis	20.800	16.086	200	1800	38.886
Ahlat	16.635	6.609	210	250	23.659
Hizan	17.422	4.304	869	475	23.070
Mutki	15.546	5.710	1.071	285	22.612
Toplam	70.403	32.709	2.350	2.710	108.227

Tablo 3.2. Cumhuriyet Öncesi Bitlis ve İlçelerinde Yaşayan Müslüman, Gregoryen Ermeni, Protestan ve Süryani Halklarının Nüfus Dağılımı

1881-1882-1893 yılları genel nüfus sayımında Bitlis'te 167 bin 54 Müslüman ve 101 bin 358 Ermeni yer almıştır. Yıllara göre Bitlis Vilayeti'nin nüfusu 1885 yılında 276 bin 998, 1890 yılında 398 bin 625, 1897 yılında 488 bin 642, 1906 yılında 301 bin 915, 1913 yılında 390 bin ve 1914 yılında 437 bin 479 kişi olarak kayıtlarda yer almıştır. 1908 yılında Bitlis Vilayeti idari yapısında 3 ilçe, 8 bucak, 441 köy bulunmuştur. 1913 yılı bölge hakkında düşüncelerini bir kitap haline getiren İsmail Fazıl Paşa'ya göre Bitlis'te 90 bin Türk, 250 bin Kürt ve 50 bin Arap yaşamaktaydı. 1914 nüfus kayıtlarına göre Bitlis'te 309 bin 699 Müslüman ve 117 bin 492 Ermeni bulunmaktaydı.²⁸⁷

Bitlis 5 bin 482 kilometrekare yüz ölçümüne sahip bir il olarak,²⁸⁸ Birinci Dünya Savaşı öncesinde Bitlis, 55 bin nüfusa ev sahipliği yapmıştır. Savaş sonrası halkın büyük bir çoğunluğu yerini yurdunu terk ederek, muhacir olmuştur. Şehir baştanbaşa yıkılmış ve nüfus azalmıştır. Dabakçılık (dericilik), sahtiyancılık (koyun ve keçi derisi boyama), kuyumculuk, dülgerlik (ahşap bina yapan kişiler),

²⁸⁶ Bülent Çırık, *İkinci Meşrutiyet Döneminde Bitlis Sancağı (1908-1914)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2015, (Doktora Tezi), s. 34.

²⁸⁷ Çırık, s. 27-30.

²⁸⁸ Turan, "Bir Tören, Bir Ziyaret", s. 13.

doğramacılık ve bakırcılık sanatları da yok olmuştur. Devletin iskân politikası ile bir kısım göçmenler Bitlis'e yerleştirilmiştir.²⁸⁹

Bitlis'te nüfus oranındaki azalmada 1916 yılında Ruslarla yapılan mücadele ve Sarıkamış cephesine gönderilen gençlerin donarak şehit olması da etkili olmuştur.²⁹⁰

Bitlis Valisi Mazhar Müfit tarafından 1918 yılında yapılan açıklamada, Bitlis'in harabe bir konuma geldiği, Rusların şehri yıkıp yaktığı, Ermeni çetelerinin halkı cani bir şekilde katlettiği, ilde insan sayısının 200 kişiyi geçmeyecek şekilde azaldığı, halkın açlık ve yoksulluk içerisinde olduğu belirtilmiştir. Birinci Dünya Savaşı başlarında 40 bin civarında olan Bitlis nüfusu işgal esnasında birkaç yüz kişiye kadar düşmüştür.²⁹¹

1919 yılında Ahlat'ta 10 bin 375 Müslüman, 9 bin 600 Ermeni, Mutki'de 18 bin Müslüman, 700 Ermeni, Hizan'da 20 bin Müslüman ve 5 bin Ermeni yaşamıştır.²⁹²

Türkiye'de 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımı bilgilerine göre, ülke nüfusunda toplam 13,8 milyon kişi yer almıştır.²⁹³ Bitlis'in 21. yüzyıl sonlarında nüfus ortalaması 35 bin, 1927 yılında 9 bin ve 1946 yılında 10 bin olarak belirtilmiştir.²⁹⁴

Birinci Umumi Müfettişlik bölgelerinde yer alan, 1 milyon 129 bin 174 kişilik nüfusun, 741 bin 325 kişisi Kürt ve 26 bin 470 kişisi Türk halkından oluşmuştur. Yapılan sayım doğrultusunda bölgede ki nüfusun %60'ını Kürt halkı teşkil etmiştir.²⁹⁵

²⁸⁹ Aktan, s. 6.

²⁹⁰ Kayaoğlu, s. 6-7.

²⁹¹ Kayaoğlu, s. 2-7.

²⁹² Karaca, s. 32.

²⁹³ İlker Gündüzöz, "Kırsal Kalkınma Ekseninde Köydes Projesi ve Köy Reformu", *Türk İdare Dergisi*, S. 471-472, Ankara 2011, s. 123.

²⁹⁴ Turan, "Bir Tören, Bir Ziyaret", s. 12.

²⁹⁵ Varlık, s. 15.

1927-1950 yıllarında yer alan Bitlis'in nüfus verileri aşağıdaki tabloda verilmiştir.²⁹⁶

Bitlis	Nüfus
1927	18.617
1935	55.00
1936	57.000
1937	59.000
1938	62.400
1940	65.100
1941	67.100
1942	69.300
1943	70.500
1944	71.100
1945	71.800
1950 ²⁹⁷	88.634

Tablo 3.3. 1927-1950 Yıllarında Bitlis'in Nüfus Verileri

Bitlis'in nüfusu 1935'te 9 bin 994, 1940'ta 12 bin 2, 1945'te 11 bin 137 ve 1950 yılında ise 15 bin 7 olarak kayıtlarda yer almıştır.²⁹⁸

1935 yılında Bitlis'te 118 köy yer almıştır.²⁹⁹ Yine bölge nüfusunun 1935-1945 yıllarında 54 bin 324 kişi olduğu belirtilmiştir. Bölge nüfusunun 28 bin 351'i erkeklerden ve 25 bin 973'ü kadınlardan oluşmuştur.³⁰⁰

1936 yılında Bitlis'te 8 belde, 334 köy ve 297 mezra bulunmuştur.³⁰¹

Bitlis il ve ilçe merkezlerinde 1945 yılı itibari ile toplam nüfus 16 bin 809 kişi, Bitlis ilçe ve köylerinde toplam nüfus miktarı 71 bin 950 kişi olarak kayıtlara geçmiştir.³⁰²

Bitlis'te 1937 yılında yapılan sayımlara göre binlerce gizli evlenme gerçekleşmiştir. 1937 ve 1938 yıllarında yapılan evliliklerde farklılıklar dikkati

²⁹⁶ Karaca, s. 101-102.

²⁹⁷ Aykan, s. 65.

²⁹⁸ Metin Tuncel, "Bitlis Şehri (Tarihî Coğrafya Açısından Yaklaşım)", *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1996, S. 4, s. 107.

²⁹⁹ *Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı*, C. 60, Mehme İhsan Basımevi, Ankara 1937, s. 39.

³⁰⁰ *T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu*, s. 16.

³⁰¹ Çırık, s. 24.

³⁰² *T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu*, C. 65, Ankara 1950, s. 16.

çekmiştir. 1938 ve 1939 yıllarında bu farkın daha da artması beklentisi de kayıtlarda yer almıştır.³⁰³ Bitlis halkını resmi evlenmelere teşvik etmek amacıyla Dâhiliye Bakanlığı tarafından halka evlenme işlemleri konusunda kolaylıklar sağlayan bir proje hazırlanmıştır.³⁰⁴ Bitlis Valisi Hulusi Devrimer'de resmi evlenmelere örnek olmak amacı ile görkemli bir düğün ile Van Gölü İşletme Müdürü Rıza Talayman'ın kızı, Kamran Talayman ile evlenmiştir.³⁰⁵

9 Temmuz 1938 tarihli Yurd Yolu Gazetesi'nde Bitlis'in nüfusu 14 bin olarak açıklanmıştır.³⁰⁶ 1939 yılında Türkiye'de genel nüfus sayımı yapılmıştır.³⁰⁷ Bitlis'teki nüfus sayımına göre il nüfusunun 17 bin civarında olduğu belirtilmiştir. Halkın çoğunluğu, Batı'ya ve komşu illere göç ederek nüfus miktarının 10 bin dolaylarına kadar gerilemesine neden olmuştur.³⁰⁸

20 Ekim 1940 tarihinde³⁰⁹ İçişleri Bakanlığı tarafından bütün illerde nüfus sayımı için çalışmalar başlatılmıştır. İl dâhilindeki şehir, kasaba, köy binaları ve evleri numaralandırılmıştır. Numaralandırma işlemleri şehir ve kasabalarda belediyeler tarafından, köylerde ise ihtiyar heyetleri tarafından yapılmıştır.³¹⁰

³⁰³ *Yurd Yolu Gazetesi*, 15 Mayıs 1939, s. 2.

³⁰⁴ *Yurd Yolu Gazetesi*, 24 Eylül 1938, s. 2.

³⁰⁵ *Yurd Yolu Gazetesi*, 21 Temmuz 1941, s. 1.

³⁰⁶ *Yurd Yolu Gazetesi*, 9 Temmuz 1938, s. 1.

³⁰⁷ *Yurd Yolu Gazetesi*, 11 Ağustos 1939, s. 1.

³⁰⁸ *Yurd Yolu Gazetesi*, 4 Ekim 1939, s. 1.

³⁰⁹ *Yurd Yolu Gazetesi*, 21 Ekim 1940, s. 1.

³¹⁰ *Yurd Yolu Gazetesi*, 27 Aralık 1939, s. 2.

1927-1950 yılları Bitlis il ve ilçe bazlı erkek ve kadın nüfus dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Yıl	İl/ilçe	Erkek	Kadın	Toplam
1927	Bitlis-Muş Merkez	5.810	3.242	9.050
1935	Bitlis-Merkez	5.753	4.241	9.994
1935 ³¹¹	Bitlis –Köyleri	10.848	10.477	21.325
1945	Bitlis-Merkez	6.357	4.422	1.079
1945	Bitlis-Köyleri	7.769	7.424	15.193
1945	Ahlat-Merkez	1.600	1.524	10.779
1945	Hizan-Merkez	321	242	563
1945	Mutki-Merkez	293	207	500
1945	Tatvan-Merkez	1.399	534	1.933
1950	Bitlis, Tatvan, Ahlat Merkez ve Köyleri	-	-	-

Tablo 3.4. 1927-1950 Yıllarında Bitlis İl ve İlçe Bazlı Erkek ve Kadın Nüfusu

³¹¹ *Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı*, s. 18-32.

1927-1950 yıllarında Bitlis ve ilçelerinin şehir ve köy nüfus sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir.³¹²

İl/İlçe	1927 Yılı ³¹³	1935 Yılı ³¹⁴	1940 Yılı	1945 Yılı	1950 Yılı
Bitlis Şehir Nüfusu	-	5.158	12.002	10.779	11.137
Bitlis Köy Nüfusu	-	21.325	14.898	15.193	19.820
Toplam	19.755	31.319	26.898	25.972	30.957
Ahlat Şehir Nüfusu	-	-	2.825	3.124	3.684
Ahlat Köy Nüfusu	-	-	9.473	10.578	13.488
Toplam	7.959	-	13.702	17.172	2.211
Hizan Şehir Nüfusu	-	-	446	563	585
Hizan Köy Nüfusu	-8.404	-	10.365	10.165	12.405
Toplam	-	-	10.811	10.728	12.990
Mutki Şehir Nüfusu	-	-	607	500	362
Mutki Köy Nüfusu	-	-	9.278	10.562	13.251
Toplam	10.925	-	9.885	11.062	13.613
Tatvan Şehir Nüfusu	-	-	6.234	1.933	3.179
Tatvan Köy Nüfusu	-	-	7.699	8.553	10.723
Toplam	-	-	8.933	10.486	13.902

Tablo 3.5. 1927-1950 Yıllarında Bitlis ve İlçelerinin Şehir ve Köy Nüfus Sayıları

1927-1950 yıllarına ait Bitlis nüfus grafiği aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.³¹⁵

Yıl	Nüfus Miktarı
1927	90.631
1935	55.408
1940	68.825
1945	71.950
1950	88.634

Tablo 3.6. Bitlis İlinin 1927-1950 Yıllarına Ait Nüfus Grafiği

³¹² T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, C. 410, İstanbul 1961, s. 13.

³¹³ Savaş Sertel, "1927 Genel Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Bitlis'in Nüfus Fonksiyonları", *Turkish Studies*, C. 9, S. 4, Ankara 2014, s. 1021.

³¹⁴ T.C. İstatistik Genel Direktörlüğü, Genel Nüfus Sayımı, 20 Ekim 1935 Köyler Nüfusu, C. 59, Hüsnü Tabiat Basım Evi, İstanbul 1937, s. 10.

³¹⁵ Aykan, s. 65.

1946 yılında Bitlis'te 4 ilçe, 11 bucak, 471 köy bulunmakta ve bu yerleşim yerlerinde 74 bin 500 nüfus yaşamaktaydı.³¹⁶

Bitlis'in 1946 yılı nüfusu 12 bin 2 kişiden oluşmuştur. Genel savaş öncesine ait hiçbir resmi bilgi kayıtlarına rastlanmamıştır. Çünkü nüfus kütükleri istila zamanında tamamen yok olmuştur. O zamanlar ilde bulunan bazı kişilerden alınan bilgiler doğrultusunda, şehir nüfusunun 55 bin civarında olduğu belirtilmiştir. Bu tahminlere göre nüfusun 2/3'si Türk ve 1/3'i Ermenilerden oluşmuştur.³¹⁷

1948 yılında, Bitlis'te, mesafeleri 2-2,5 kilometre uzaklıkta 4 mahalle yer almıştır.³¹⁸

1950 Doğu Anadolu Coğrafi Bölge nüfus verilerine göre, Bitlis 88 bin 422 nüfusa sahip olmuştur. Yüzölçümü 6 bin 939 metrekaredir. Bölgedeki nüfus yoğunluğu ise %13 civarındaydı. Bitlis'te 1950 yılına ait, meslekli nüfus verilerine göre çalışan erkek oranı %93,2 ve çalışan kadın oranı ise %17,6 dolaylarında seyretmiştir. Toplam meslekli nüfusu ortalaması ise %55,4 olarak belirtilmiştir.³¹⁹

Bitlis'te savaş, coğrafi konum, iklim, işsizlik gibi nedenlerden dolayı sürekli batıya göç vermiştir. Bölgede ki Köy nüfusu şehir nüfusundan yüksek miktarda olmuştur. Çalışan erkek oranı da kadın oranından fazla olarak tespit edilmiştir.

3.3. Bayındırlık ve Ulaştırma Politikaları

3.3.1. Kara Yolu Ulaşımı ve Bayındırlık Çalışmaları

Van- Bitlis arasında bulunan Rahva geçidi Bitlis- Mutki arasında yer alan Karçın Tepeleri kış aylarında yoğun fırtınaların yaşandığı bölgeler olmuştur. Yolların çığ ile kapanması sonucu, halkın kış aylarında ulaşımı imkânsız bir hal alarak, yaya ya da at arkasına bağlanan kızaklar ile ulaşım sağlanmıştır. Yine kış ayları için yol güzergâhlarına fırtınadan boğulmayı önlemek amacıyla cankurtaran geçitleri yapılmıştır.³²⁰ Şeriye Sicillerinde ise Bitlis'te taşımacılığın öküz arabaları, atlar, eşekler, katırlar vasıtası ile yapıldığı konusunda bilgiler yer almıştır.³²¹

³¹⁶ Turan, "Bir Tören, Bir Ziyaret", s. 13.

³¹⁷ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 508-2040-2, 6 Haziran 1946.

³¹⁸ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 627-64-1, 24 Şubat 1948.

³¹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, C. 18, İnikat: 51, 29 Şubat 1952, s. 1318-1327.

³²⁰ Son Posta Gazetesi, 13 Şubat 1939, s. 5.

³²¹ Yapıştırın, s. 33.

1925 yılından itibaren ilçe ve bucak kaymakamlarının, nahiye müdürlerinin ortak çalışmaları sonucunda Bitlis-Hizan, Bitlis-Mutki, Bitlis-Ahlat yol yapımları otomobil geçişlerine uygun şekilde onarılmıştır. Bitlis'te 1927 yılında ise 564 kilometre yol yapılmıştır. Devlet yol yapımı için yeterli bütçeye sahip olamamıştır. Gerekece olarak vergilerin en az yüzde 50'sinin ilin diğer ihtiyaçlarına kullanılması gösterilmiştir. Yolların sürekli tamiri sağlanmış, ancak tamir edilen yollar uzun ömürlü olmamış ve kısa sürede tekrar bozulmuştur. 1930 yılından itibaren yolların onarımı, dar ve tehlikeli yerlerin genişletilmesi ekseninde çalışmalar yürütülmüştür.³²² 12 Şubat 1930 tarihinde Van-Bitlis yolu üzerine 101 adet menfez ve köprü yapım projesi için Ulaştırma Bakanlığı tarafından 40 bin lira ödenek ayrılmıştır.³²³

Belediye binası ve çarşuyu mahallelere bağlayan yollar topraklı yapıda ve yokuş şeklinde olmuştur. Yolların kış aylarında karlı, çamurlu yaz aylarında ise tozlu topraklı yapıdan oluşması halkın birçok zorluk yaşamasına yol açmıştır.³²⁴

Umumi Müfettişlik tarafından köy, il, ilçe, pazar ve kaldırım yollarının yapımı konusunda çalışmalar başlatılmıştır.³²⁵ Bitlis'in en büyük kalkınma umudu demiryolu olmuştur.³²⁶

1934 yılından sonra demiryolu hatlarının büyük kısmı tamamlanarak, demiryollarını sahil ve limanlara bağlayacak karayollarının yapılmasına hız verilmiştir. Toplanan vergilerin % 60'ı yol ve köprü yapımı için kullanılmıştır.³²⁷

8 Temmuz 1935 tarihinde İsmet İnönü, Bitlis'te yapılan çalışmaların yerinde görülmesi ve bölge ihtiyaçlarının tespit edilmesi amacıyla Bitlis'e gelmiştir.³²⁸

Van Gölü havzasında yeni yol ve köprü yapımı için Bitlis, Muş civarındaki halktan 33 bin 177 lira ve Van'daki halktan 30 bin lira para toplanmıştır. Bitlis-Diyarbakır yoluna 48 bin lira harcanarak ve Gezer Köprüsü de tamir edilmiştir. 1936 yılında Bitlis'te köprü onarımı için 13 bin 727 lira harcanmıştır. Bitlis-Diyarbakır yol

³²² Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Vangölü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 45-156.

³²³ BCA, KDB, F. K: 30-18-1-2, Y. N: 8-8-9, 12 Şubat 1930.

³²⁴ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 627-61-1, 2 Şubat 1943.

³²⁵ Varlık, s. 66.

³²⁶ Aktan, s. 8.

³²⁷ Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Vangölü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 159.

³²⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Temmuz 1935, s. 2.

güzergâhındaki dar dönemler genişletilmiş ve yol tamirâtı yapılmıştır.³²⁹ 1937 yılında Bitlis-Muş ve Bitlis-Van yolları onarılarak 363 kilometrelik yeni yol ulaşımına açılmıştır.³³⁰

Cizre üzerinden Irak sınırına, Van gölü sahilinden Tatvan'a ve İran sınırlarına kadar olan bölgenin haritaları çizilmiştir. 65 kilometrelik yol inşaatının birinci kısmı onaylanarak, ihalesi yapılmış ve inşaatına başlanılmıştır.³³¹

Atilla Algon, Tatvan ile ilgili hatıralarını anlattığı eserinde, kış şartlarında Bitlis ve Tatvan arasındaki iletişimin atların arkalarına bağlanan kızaklarla sağlandığına değinmiştir.³³²

Bitlis ve Muş şosesi üzerindeki 43 menfeze geçitlerin yapılması konusunda çalışmalar başlatılmıştır. Ayrıca Atatürk Abidesi ve şehre 5 kilometre uzaklıktaki Bitlis şosesi üzerindeki beton köprüünün, yıl içerisinde bitirilmesi planlanmıştır.³³³

Tatvan-Bitlis, Tatvan-Reşadiye, Tatvan- Adilcevaz yollarının tamirine başlanılmıştır. Tatvan'da bulunan köprüünün tamiri yapılmaya kadar geçişler normal yol güzergâhından sağlanmıştır. İktisat Vekâleti Su İşleri Mühendisleri Tatvan'ın Tuğ Mahallesi'ndeki içme suları ile ilgili inceleme başlatmıştır.³³⁴

Bayındırlık alanında köy konuk evleri, köy görevli evleri, konaklar yapılmış, boya, badana, kireçleme işleri başlatılmış, köy alanlarına da spor yerleri, köy ambarları, nalbant, demirci, arabacı ve marangoz dükkânları açılmıştır.³³⁵

1938 yılında Bitlis'te 26 kamyon, 1946 yılında 32 kamyon ve 2 otobüs hizmet amaçlı kullanılmıştır.³³⁶

1938 yılında tamir edilen Diyarbakır-Bitlis yolu il sınırı olan Destomi'den itibaren tekrar bozulmuştur. Bitlis-Tatvan, Tatvan-Reşadiye, Tatvan-Adilcevaz-Erciş yollarının tamir ve düzenlemeleri ile ilgili çalışmalar başlatılmıştır.³³⁷

³²⁹ Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Vangözü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 134.

³³⁰ Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Vangözü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 161.

³³¹ *Ulus Gazetesi*, 17 Kasım 1937, s. 6.

³³² Algon, s. 19.

³³³ *Son Posta Gazetesi*, 29 Ekim 1937, s. 5.

³³⁴ *Yurd Yolu Gazetesi*, 23 Haziran 1938, s. 2.

³³⁵ Varlık, s. 66.

³³⁶ Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Vangözü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 350.

³³⁷ *Yurd Yolu Gazetesi*, 10 Mayıs 1939, s. 1.

Bitlis-Hizan ve Bitlis-Gelhök yolunun tamiratına başlanılmış, Bitlis-Muş arası yolun tamirata ise bitirilmiştir. Bitlis-Siirt-Diyarbakır yollarındaki bozukluk, çoğu kişinin kaza yaparak hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Bu nedenle yol tamirat işlerine hız verilmiştir.³³⁸ Siirt-Bitlis arasındaki yol ve köprü bozuklukları baştanbaca tamir edilmiştir.³³⁹

Mustafa Kemal Paşa, Doğu illerinin orta ve batı bölgelerine demiryolları ile bağlanması konusunu önemseyerek görüşlerde bulunmuştur.³⁴⁰

Birinci Umumi Müffettişi Abidin Özmen de Bitlis'teki yol yapımı hakkındaki açıklamasında şunları dile getirmiştir. Tren hattının Diyarbakır'dan doğu sınırlarına uzanan, Siirt'ten 15 kilometre uzaklıktaki istasyona kadar olan yedinci kısmın ihalesinin yapıldığını, Bitlis'ten geçecek sekizinci bölümün ihale çalışmalarının sürdürüldüğünü ve Bitlis'te bir şose yolu yapılacağını açıklamıştır.³⁴¹

Bitlis ilinden geçecek demiryolunun Muş-Tuğ hattından bir şube alınarak, Rahva'dan ayrılmasına karar verilmiştir. Diyarbakır'dan gelen hat, Garzan hizasından, Bitlis istikameti dışına doğru getirilerek, Irak sınırına kadar uzatılmıştır. Bu doğrultuda İran hattının, Elazığ'dan ayrı bir kol halinde ayrılarak Palu ve Muş üzerinden, Tuğ'a ulaştırılması planlanmıştır. Tuğ hattının 4 yılda tamamlanacağı kararı alınmıştır. 24 Nisan 1937 tarihinde, 2262 numaralı Kanun kapsamında demiryolunun Van Gölü sahilinde son bulunduğu noktadan itibaren, Van ile bağlantısının feribotla yapılmasına, feribot ulaşımı ile ilgili harcamalarda kullanılacak 50 milyon liranın da Bayındırlık Bakanlığı tarafından karşılanmasına karar verilmiştir.³⁴²

Diyarbakır'dan 173 kilometre uzaklıkta Kain Reşan mevkiine kadar ortak bir hat ile devam eden demiryolu 2 istikamete ayrılmıştır. Reşan'dan ayrılan hattın Bitlis-Tatvan yolu ile Tatvan-Van arasındaki feribotla geçilmek üzere Kotur'dan İran sınırına doğru uzatılması uygun görülmüştür. Reşan'dan ayrılan diğer kolun ise Cizre yolu üzerinden Irak'a ulaştırılması düşünülmüştür.³⁴³

Elâzığ ve Palu üzerinden Genç-Muş-Tatvan üzerinden feribot yardımı ile Van'a oradan da İran sınırına doğru demiryolu ile taşıma yapılması planlanmıştır. Bu

³³⁸ *Yurd Yolu Gazetesi*, 16 Mayıs 1939, s. 1.

³³⁹ *Yurd Yolu Gazetesi*, 5 Ağustos 1939, s. 1.

³⁴⁰ Bozkurt, s. 44.

³⁴¹ *Yurd Yolu Gazetesi*, 29 Ekim 1939, s. 2.

³⁴² *Yurd Yolu Gazetesi*, 9 Mayıs 1940, s. 1.

³⁴³ *Ayın Tarihi (Ayın Siyasi ve Ekonomisi)*, 1-31 Ekim 1939, s. 31.

amaçla demiryolu ile Van Gölü'nün daha işlek bir konuma getirilmesi ve demiryolunun tamamlanması konusunda çalışmalar başlatılmıştır.³⁴⁴

Yapılmakta olan Diyarbakır-İran-Irak demiryolunun, Bitlis ya da Güzeldere'den geçirilmesi konusunda, Belediye Genel Meclisi Başkanlığı ve Bayındırlık Müdürlüğü'ne müracaatlarda bulunulmuştur. Bu doğrultuda verilen cevaplarda, fennen uygun görülmesi halinde, tren yolunun Bitlis'ten geçirilebileceği, fakat zorunlu şartlar imkân vermezse de yolun Güzeldere'den geçirileceği bildirilmiştir. Bitlis Deresini ölçen mühendisler, 70 kilometre kadar dere boyu olduğunu belirterek, tren yolunun %20-25'ten fazla olmayacak şekilde il merkezinden geçirilmesinin engel oluşturmayacağını açıklanmıştır. Bu ölçümler sonucunda tren yolunun Bitlis'ten geçebileceği konusunda halk yeni bir umut ve heyecan yaşamıştır.³⁴⁵

Yol bozukluğu nedeni ile ilde sık sık kazalar yaşanmıştır. Bu kazalardan biride 1938 yılında Bitlis-Diyarbakır yolunda yaşanmıştır. Yaşanan kamyon kazasında kamyon devrilmiş, 12 kişi hayatını kaybetmiş ve 8 kişi de yaralanmıştır.³⁴⁶

22 Ocak 1939 tarihinde Diyarbakır'dan Bitlis'e belediye hizmetinde kullanılmak üzere 1 adet kamyon getirilmiştir.³⁴⁷

12 Nisan 1940 tarihinde çıkartılan, 3262 sayılı Kanun doğrultusunda, Bitlis ilinde demiryolu yapımı için, Rahova istasyonundan itibaren, yaklaşık 14 kilometrelik şube hattının yapılacağı belirtilmiştir. İran sınırına gidecek hat için Bitlis güzergâhı seçilmiştir. Diyarbakır'a kadar ilerletilmiş olan demiryolu hattı ve İran sınır hattının Diyarbakır, Kurtalan, Bitlis ve Van gölü güzergâhı kullanılarak, Elazığ'dan geçirilmesi sonucunda 53 kilometre daha kısılacağı planlanmıştır. Diyarbakır'dan Kurtalan istasyonuna kadar ulaşan demiryolunun, Van gölü ile birleştirilmesi için Bitlis'te demir yolu inşasına karar verilmiştir. Bu doğrultuda Musul'dan Irak sınırına doğru uzatılacak olan demiryolu inşaatının Van demiryoluna bağlanması düşünülmüştür.³⁴⁸

³⁴⁴ Mehmet Tuğrul, "Türk Gençliği", *Ülkü Halkevleri ve Halk Odaları Dergisi*, C. 1, S. 6, 1, Haziran 1947, s. 15.

³⁴⁵ *Yurd Yolu Gazetesi*, 1 Ekim 1938, s. 1.

³⁴⁶ *Son Posta Gazetesi*, 14 Haziran 1938, s. 5.

³⁴⁷ *Son Posta Gazetesi*, 13 Şubat 1939, s. 5.

³⁴⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C. 11, İnikat: 47, 6 Mayıs 1940, s. 113.*

7 Ekim 1940 tarihinde Siirt-Kurtalan, Bitlis-Tuğ yolu ve Haydar Köprüsü-Tuğ kısmının yapım kararı alınarak 1 milyon 750 bin lira bütçe ayrılmıştır. 1940 yılı bütçesinde Siirt-Kurtalan, Bitlis-Tuğ yoluna 1 milyon 300 bin lira ve Haydar Köprüsü-Tuğ köprüsüne ise 50 bin lira harcanmıştır. Geri kalan 1 milyon 250 bin liranın da 1941 yılında temin edilmesine karar verilmiştir.³⁴⁹

İnşa edilen hattın adı "Elazığ, Van, Diyarbakır, Cizre ve Bitlis" olarak belirlenmiştir. Verilen 90 milyon lira ödenekten, 14 milyon küsur lira harcanarak, 160 kilometrelik Diyarbakır- Kurtalan kısmı bitirilmiş ve işletmeye açılmıştır. Geri kalan 86 milyon lira, Elâzığ-Van yolunun yapımında kullanılmak üzere ayrılmıştır.³⁵⁰

Mutki-Herpi yolu üzerindeki Meydan bucağına 3 bin 93 lira karşılığında bir ahşap köprü, Diyarbakır-Bitlis yolundaki Bambarçay-Pispor köprüsüne ise 200 bin 154 lira para harcanmıştır. Ayrıca Bitlis-Meydan köprüsünün inşaatına bin 100 lira harcanmıştır. Bitlis-Diyarbakır yolu üzerindeki istinat duvarı inşaatı için 4 bin 824 lira ödenek ayrılmıştır. 1944 yılı bütçesinden Bitlis'te 343 kilometre yol 413 lira karşılığında yaptırılmıştır. Bitlis il içindeki toplam yol uzunluğu 362 kilometre, tesviyeli yol uzunluğu 241 kilometre, araba ve ham yol uzunluğu ise 121 kilometre olarak ölçülmüştür. 1938 yılında Nafia programı kapsamında 459 kilometre yol Bitlis'te ulaşımaya uygun olarak onarılmıştır. 1939 yılında ise 159 kilometre yol, 1 milyon 332 bin lira masrafla tamamlanmıştır. Bitlis-Diyarbakır, Bitlis-Siirt yollarının bakım ve onarımı da yapılmıştır.³⁵¹

1927-1952 yıllarında Bitlis'in yol uzunluğu aşağıda ki tabloda verilmiştir.³⁵²

Yıl	Harap Şase Yol	İmalatlı Tesviye Yol	İmalatsız Tesviye Yol	Ham Yol	Toplam
1927	-	-	-	-	-
1939	40.000	251.000	10.000	158.000	459.200
1945	-	184.000	57.000	121.000	362.000
1952	-	-	-	-	-

Tablo 3.7. 1927-1952 Yıllarında Bitlis'in Yol Uzunluğu

³⁴⁹ BCA, MGM, F. K: 30-10-0-0, Y. N: 155-93-7, 7 Ekim 1940.

³⁵⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 3, İnikat: 23, 25 Aralık 1946, s. 511.

³⁵¹ Kardeş, Cumhuriyet Döneminde Vangözü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950), s. 163-278.

³⁵² Karaca, s. 85-86.

Bitlis ilinin 1943-1945 yıllarındaki bayındırlık harcaması genel ortalamanın altında seyretmiştir.³⁵³

Bitlis-Rahva yolunun bozukluğu ve karla kapanması her yıl 5-10 vatandaşın canından olmasına neden olmuştur. Van Sesi Gazetesi'nde Bitlisli bir vatandaş olan B. İlyas Kitapçı tarafından bu duruma çözüm bulunması için gazeteye mektup göndermiştir. Bayındırlık Bakanı B. Nihat Erim bu mektuba karşılık olarak bölgedeki tren yolunun hala bitirilmediğini, bu nedenle de anayolların şebekelerinin kurulamadığını, Bitlis-Gevaş-Van-Hakkâri, Van-Erciş-Patnos-Ağrı arasına 3 yıllık bir acil program başlatılacağını, ayrıca daha önce başlatılan 9 yıllık programında 5-6 yıldan önce başlatılamayacağını ifade etmiştir.³⁵⁴

1947 yılı sonu Siirt-Kurtalan-Bitlis-Tuğ yolunun, Bitlis'e kadar olan kısmının bitirilmesi planlanarak 86 kilometrelik yol için 1 milyon 600 bin 577 lira ödenek ayrılmıştır. 1948 yılında Amerika'nın yardımı ile Türkiye'de yapılacak yolların planı için yol uzmanlarından oluşan bir heyet rapor hazırlamıştır. Başkanlığını H.G. Hilts'in yürüttüğü bu proje Bayındırlık Bakanlığı işbirliği ile yürütülmüştür. Bitlis yol uzunluğu 249 kilometre, Bitlis-Tuğ yolu 27 kilometre, Tuğ-Van yolu 130 kilometre, Haydar Köprüsü-Bitlis yolu 68 kilometre olarak hesaplanmış ve bu yolların 9 yıl içinde bitirilmesi planlanmıştır. 1948 yılında Bitlis-Tatvan arasında yer alan Rahva yolunun yapımına başlanılmıştır. Bazı yolların da yapım çalışması yarım bırakılmıştır. 1949 yılında yapımına başlanılarak bitirilmeyen ve 1950 yılı bütçesine dâhil edilen yollar arasında Döşey-Bitlis, Başhan-Muş, Hakkâri-Van ve Ağrı-Van yer almıştır.³⁵⁵

³⁵³ Kopar, s. 75-76.

³⁵⁴ *Van Sesi Gazetesi*, 12 Ocak 1949, s. 2.

³⁵⁵ Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Vangözü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 349-357.

Özel İdare tarafından Bitlis'e yaptığı bayındırlık alanındaki harcamalar aşağıdaki tabloda verilmiştir.³⁵⁶

Tarih	Harcanan Tutar	Yüzde	Kişi Başına Düşen Miktar
1927-1935	-	-	-
1936-1940	107.261 TL	%0,24	-
1941-1945	78.417 TL	%0,12	1,14
1946-1948	117.668 TL	%0,25	2,73
1949-1952	-	-	-

Tablo 3.8. Özel İdarenin Bitlis'e Bayındırlık Alanında Yapmış Olduğu Yatırımları

Bitlis'in belediye geliri yıllık 30 bin lira civarında olmuştur. Bitlis Belediyesi tarafından şehirde fidanlık için alanlar yapılarak mahalleler arasında açıktan akan içme suları da borular içerisine alınmıştır. Çarşı ortasına yeni bir çeşme ve şehir merkezine pazar alanı yapılması konusunda çalışmalar başlatılmıştır. Bitlis'te 7 kilometre uzaklıkta bulunan Deliklitaş bölgesinde baraj yapımı planlanmıştır. Bu baraj ile Van, Bitlis ve Siirt illerinin elektrik ihtiyaçlarının karşılanması düşünülmüştür.³⁵⁷

Gökmeydan'da bulunan eski bir yapı olan ve kullanılan deponun da müzeye dönüştürülmesi konusunda düşünceler ortaya atılmıştır.³⁵⁸

1927-1950 yıllarında yolların tamirine ve bakımı için kullanılan bütçe miktarı Bitlis'teki menfez ve köprüler için 50 bin 750 lira ve 600 metrelik yola da 44 bin liradır. 1950 yılı mali bütçesinden de Bayındırlık Bakanlığı tarafından su işlerinde kullanılmak üzere 7 bin lira tahsis edilmiştir.³⁵⁹

Yine 1927-1950 yıllarında Bitlis ilinde 44,6 kilometre yeni yol ve 50 köprü yapılarak toplam maliyet oranı 387 bin lira olarak açıklanmıştır. Bitlis-Tatvan-Van demiryolu çığ olasılığı düşünülerek, 337 kilometreden 345 kilometreye düşürülmüştür. Kurtalan-Bitlis-Tatvan güzergâhı değiştirilerek Elâzığ-Palu-Muş-Tatvan yolu kullanılmıştır. Bayındırlık alanında 1943-1945 yıllarında Bitlis'e, 5 milyon 286 bin 315 lira kamu harcaması yapılmıştır. Bu harcamalar 1943-1950

³⁵⁶ Kopar, s. 123-127.

³⁵⁷ Aktan, s. 8.

³⁵⁸ Turan, "Bir Tören, Bir Ziyaret", s. 13-14.

³⁵⁹ Kardeş, *Cumhuriyet Döneminde Vangözü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 386- 426.

yıllarında %22 oranında gerilemiştir. 1946-1950 yıllarında ise Bitlis'te kamu yatırım oranı %150 civarında artmıştır.³⁶⁰

1950 yılı bütçesi 7 milyon olarak açıklanmış, bu bütçenin 47 bini Bitlis yolları için ayrılmıştır. 1950 yılında iktidarın Demokrat Parti tarafından devralınmasından sonra da “Dokuz yıllık devlet yol ağı programı” sürdürülmüştür. 1950 yılı sonu Diyarbakır-Silvan-Baykan-Bitlis-Tatvan karayolu yaz ve kış şartlarına uygun şekilde yapılmıştır.³⁶¹

Demiryollarında başlıca faaliyetlerin 4 yol güzergâhı üzerinde olmak şartı ile 3262, 3813, 4643 ve 5075 sayılı kanunlar yapılmıştır. Kanunlarda Diyarbakır-Cizre, Elâzığ-Van sınır hatları ile Bitlis Şube hattının inşası planlanmıştır. Elâzığ-Van hattı için 1950 yılı bütçesinde, 13 milyon lira ödenek verilmiştir. Bütçenin kalan 4 milyon lirası 1949 yılında ödenmiştir. 1950 yılı ödeneği vadeli bonolara bölünmüştür. Geri kalan 9 milyon lira ile bu hat üzerinde, yılsonuna kadar yapılacak inşaat bedelleri, işletme idaresinin yapacağı nakliye, bakım giderleri ve Karabük fabrikalarına sipariş edilen ray, travers bedellerinin karşılanması amaçlanmıştır. Demiryolları inşaatı için hazırlanan, 3 yıllık malî programa göre, 1951 yılı için 11 milyon liralık ödenek ayrılmıştır. Ödeneğin tahsili 1952 yılına bırakılarak, 1951 yılı için 4 milyon 500 bin lira eksik bedel ile toplamda 8 milyon 500 bin lira ödenmiştir.³⁶²

Ayrıca 1951 yılı bütçesinden Baykan-Bitlis yoluna 50 bin ve Diyarbakır-Ergani yoluna da 50 bin lira olmak üzere toplam 100 bin lira ödenek ayrılmıştır³⁶³

Bitlis iline yapılan 80 bin liralık yardımdan yol yapımı için de faydalanılmıştır. 1951 yılı Bitlis-Başhan, Başhan-Tatvan, Muş-Başhan, yollarının bakımı yapılarak 102 bin 500 lira harcanmıştır. Ayrıca Başhan-Muş yolunun makineli yapımına 500 bin, Özel idare yolları ödeneği paralı 2 bin, çalışmalı 5 bin, il ve köy yolları bakanlık yardımı 80 bin olmak üzere toplam bütçe 87 bin lira olarak açıklanmıştır.³⁶⁴

1950 yılı içinde, Bitlis'teki Jeep otomobilinin tamiri için 2 bin 287 lira 38 kuruş yardım yapılmıştır.³⁶⁵

³⁶⁰ Kopar, s. 75-147.

³⁶¹ Kardeş, *Cumhuriyet Döneminde Vangölü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 358.

³⁶² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, C. 5, İnikat: 45, 19 Şubat 1951, s. 262.

³⁶³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, C. 6, İnikat: 65, 16 Nisan 1951, s. 207-208.

³⁶⁴ BCA, BÖKM, F. K: 30-1-0-0, Y. N: 117-737-6, 31 Ağustos 1951.

³⁶⁵ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 1604-586-4, 29 Ağustos 1950.

1950 yılında Tuğ, Tatvan, Adilcevaz ilçelerinin ve 1951 yılında da Bitlis merkezi ve Ahlat ilçesinin içme suyu projeleri onaylanmıştır.³⁶⁶

Ayrıca 1952 yılında Ağrı, Muş, Bitlis ve Hakkâri'nin yol yapım çalışmalarını sağlamak amacıyla Van merkezli "Karayolları 11. Bölge Müdürlüğü" kurulmuştur.³⁶⁷

Bitlis'te karayolu ulaşımında birçok yolun tamiri yapılmış, yol üzerine köprü ve menzefler kurulmuş, var olan köprü ve menzefler de tamir edilmiştir. gerekli durumlarda yeni yollar da yapılmıştır. Merkez ve ilçelerinde aydınlatma, kanalizasyon ve içme suyu projeleri onaylanarak ilin zaruri ihtiyaçları karşılanmıştır.

3.3.2. Göl Ulaşımı

Bitlis'in Tatvan ilçesinin sahip olduğu Van Göl'ü üzerinde de ulaşım ve taşımacılık yapılmıştır. 1923 yılında Van, Erciş ve Tatvan iskelelerinde hali hazırda olan teknelerle yük taşımacılığı başlatılmıştır. Taşımacılık yolcu ve yük taşımacılığı resmi ya da özel kişilerin motorlu motorsuz taşıtları ile düzensiz bir şekilde sürdürülmüştür. 1928 yılında Van, Erciş merkezli Van Gölü Seyrüsefain İdaresi, Bayındırlık Bakanlığına bağlı kurularak, göl üzerindeki taşımacılık belli bir düzen içerisinde yapılmıştır.³⁶⁸

Van Gölü işletmesinin merkezi 1932 yılında Tuğ'a nakledilmiştir. 19 Mart 1934 tarihinde çıkartılan 2665 sayılı Kanunla Van Gölü İşletme idaresi Birinci Umumi Müfettişliğin idaresine verilmiştir. Birinci Umumi Müfettişliği bünyesindeki faaliyetlerin daha düzenli bir şekilde yürütülebilmesi için gemi çalışanlarının denetimleri düzenli olarak yapılmıştır. Birinci Umumi Müfettişliğin uygulamalarında iskeleler arası taşımacılık yani iskeleler kurma, göl balıkçılığını geliştirme ve inşaat ustaları yetiştirme gibi faaliyetlere öncelik verilmiştir.³⁶⁹

İktisat Vekâleti tarafından 10 Ağustos 1937 tarihinde Tatvan-Van arasındaki göl ulaşımında kullanılmak üzere yaptırılan yeni gemilere "Van" ve "Bitlis" isimleri

³⁶⁶ BCA, BÖKM, F. K: 30-1-0-0, Y. N: 117-737-6, 31 Ağustos 1951.

³⁶⁷ Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Vangölü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 358-359.

³⁶⁸ Mehmet Demirtaş, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Tatvan iskelesinin Ulaşım ve Ticaret Faaliyetleri Bakımından Önemi", *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, 1. Cilt, (Ed., Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş), s. 351-352.

³⁶⁹ Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Vangölü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 171-180.

verilmiş, Van Monitörünün adı da “Tuğ” olarak değiştirilmiştir.³⁷⁰ Haliç’te yaptırılan gemiler 70 bin liraya mal olmuştur. 118 yolcu ve 50 ton yük taşıma kapasitesine sahip Van Gemisi,³⁷¹ 4 Ekim 1937 tarihinde Van gölüne büyük coşkuyla indirilerek ilk seferini gerçekleştirmiştir.³⁷²

Tatvan tersanesinde gemi yapımı ve atölye çalışmaları başlatılmış buralarda ev, otel, iskele yapan özel yetenekli işçiler çalıştırılmıştır. Yapım çalışmalarına başlanılan Bitlis gemisinin proje planı, daha önce yapılan Van gemisinin özellikleri ile aynı olacak şekilde çizilmiştir. Geminin ağırlığı 225 ton, uzunluğu 36 metre, eni 12 metre olarak hesaplanmış, ikinci bölümünde 2 salon, 4 kamera, 18 yatak, 1 banyo, 1 büfe ve lüks kamera içerisinde 2 yatak, ikinci bölümünde ise 1 salon, 2 kamera, 6 yataklı olacak şekilde planlanmıştır.³⁷³

27 Aralık 1937 tarihinde 3295 numaralı Denizbank Kanunu kabul edilerek Van Gölü İşletme İdaresi Denizbank’a devredilmiştir. Devlet eliyle Van Gölü İşletme İdaresi’ne ödenen mali gelirler artık Denizbank’a ödenmeye başlanmıştır. 1938 yılında ise işletme idaresine 45 bin lira ek ödeme konulmuştur. Ayrıca Tuğ merkezine idare binası, otel, tamir ve bakım atölyesi, vapur iskelesi ve memurların konaklaması için 5 adet ev yapılmıştır.³⁷⁴

21 Ekim 1941 tarihinde, TBMM’de Doğu bölgelerindeki kışlık ihtiyaçların taşınması için Van, Bitlis ve Siirt illerinde ikamet eden ihtiyaç sahiplerinden, nakliye ücreti alınmasına karar verilmiştir.³⁷⁵

1 Temmuz 1942 tarihinde Bitlis’in Tatvan ilçesinde ilk denizcilik bayramı Devlet Deniz Yolları Van Şubesi Başkanlığında kutlanmıştır. Bu bayrama Vali Hulusi Devrimer, Garnizon Komutanı, subaylar, memurlar ve CHP Parti Müfettişi Hasip Aytuna, Belediye Başkanı Suphi Menteş katılmıştır.³⁷⁶

³⁷⁰ BCA, MGM, F. K: 30-10-0-0, Y. N: 191-311-25, 17 Ağustos 1937.; İktisat Vekâleti tarafından 10 Ağustos 1937 tarihinde Haliç’te yaptırılan gemilere Van ve Bitlis isimleri verilmiş, Van motorunun adı da Tuğ olarak değiştirilmiştir. Kardeş, *Cumhuriyet Döneminde Vangözü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 180.

³⁷¹ Kardeş, *Cumhuriyet Döneminde Vangözü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 180.

³⁷² *Ulus Gazetesi*, 5 Ekim 1937, s. 5.

³⁷³ *Son Posta Gazetesi*, 29 Eylül 1937, s. 5.

³⁷⁴ Kardeş, *Cumhuriyet Döneminde Vangözü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 182.

³⁷⁵ BCA, KDB, F. K: 30-18-1-0, Y. N: 96-90-1, 21 Ekim 1941.

³⁷⁶ *Yurd Yolu Gazetesi*, 2 Temmuz 1942, s. 1.

Van Gölü üzerinde 1946 yılında her biri 76 tonluk 2 yük ve yolcu vapuru, 1 römorkör, 6 şilep ve mavna işletilmiştir.³⁷⁷

Tatvan gemisi 1 yıllık kullanım süresinden sonra bozulmuştur. Tamir için teknik elemanlar gönderilmiştir. Bozulma nedeni olarak başladığı günden itibaren ildeki ihtiyaçları karşılamak amacıyla hiç ara vermeden sık sık çalıştırılması ve bunun da silindir aksamlarına zarar vermesi şeklinde açıklanmıştır.³⁷⁸

Van Gölü İşletme İdaresi'ndeki gemiler telsiz ile donatılarak, bekleme durakları ve antrepolar yapılmıştır. İşletme idaresinin sosyal alanda etkisini sağlamak amacıyla Van Gölü İşletmesi memur, müstahdeme işçileri istihlak kooperatifinin kurulmasına karar verilmiştir.³⁷⁹

Tatvan gemisinin mevcut iskelelere yanaşması konusunda zorlanınca, bakanlık tarafından iskelelerin tamir ve ıslahı konusunda çalışmalar başlatılmıştır.³⁸⁰

İstanbul tersanesinde Van Gölü için 3 adet yolcu ve yük gemisi yapılmasına karar verilmiştir. Haliç'te inşa edilen parçaların Tuğ iskelesinde monte edilmesi planlanmıştır. Gemiler için 500 bin lira ödenek ayrılmıştır. Tam konforlu ve modern tipte yapımı planlanan gemiler bölgede büyük bir heyecan yaratmıştır.³⁸¹ Haliç'te yapılan her bir gemi için birer yıl müddet konulmuştur. 3 yıl sonra Van Gölü ulaşımında bu gemilerin hizmet verebileceği konusunda işletme müdürü tarafından açıklama yapılmıştır.³⁸²

1945 yılında Bitlis ve Van yolcu gemileri ile haftada 1 kez Tatvan-Van arasında seferler düzenlemiştir.³⁸³ Van'dan çıkarılan 3 varil Kürzot petrolü de Tatvan Van Gölü İşletme İdaresi'ne teslim edilerek göl üzerinde çalışan gemilerin yakıt ihtiyaçları karşılanmıştır.³⁸⁴ Tren yolunun Tatvan'a ulaşmasının ardından göldeki ulaştırma canlılığı da artmıştır. Ulaştırma Bakanlığı tarafından bu gemilerin makineleri

³⁷⁷ Tuğrul, s. 14.

³⁷⁸ *Van Sesi Gazetesi*, 1 Şubat 1950, s. 1.

³⁷⁹ Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Vangölü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 370-371.

³⁸⁰ *Van Sesi Gazetesi*, 12 Ocak 1949, s. 2.

³⁸¹ *Van Sesi Gazetesi*, 21 Mart 1950, s. 1.

³⁸² *Van Sesi Gazetesi*, 10 Nisan 1950, s. 1-2.; Göldeki vapurlar İstanbul'da hazırlanarak Tatvan'a bağlı Tuğ kasabasında monte edilmiştir. Osten, s. 12.

³⁸³ Demirtaş, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Tatvan iskelesinin Ulaşım ve Ticaret Faaliyetleri Bakımından Önemi", s. 351-352.

³⁸⁴ Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Vangölü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 333.

değiştirilerek daha modern makine ve motorlar takılmasına karar verilmiştir.³⁸⁵ Bitlis gemisinin tamiri bitirilerek, gemide bazı değişiklikler yapılmıştır. Daha güçlü bir enerji ile donatılan geminin birkaç gün içerisinde tekrar sefer yapabileceği açıklanmıştır.³⁸⁶

Ulaştırma Bakanı Seyfi Kurtbek Meclis konuşmasında “Van, Hakkâri ve kısmen de Ağrı illerini yurdun diğer kısımlarına bağlayan anayol, Van Gölünden geçmekteydi. Bu sebeple göl üzerinde yapılmakta olan nakliyeler bu havuzdaki nüfus ve iktisadi faaliyetin artışına paralel olarak gün geçtikçe artmaktaydı. Buna bağlı olarak gölde sefer yapan ve Devlet Denizyolları idaresine ait bulunan gemilerden Van gemisi motorundaki arızadan dolayı bir süre sefer yapamamıştır. Bitlis gemisi tamire ihtiyaç duyulacak kadar eski haldeydi. 1949 yılında inşa olunan Tatvan gemisinin malzeme eksikliğinden dolayı, bir daha sefer yapamayacak duruma gelebilir. 1950 yılında inşasına karar verilen 400 tonluk bir posta gemisi ile üçer yüz tonluk iki adet yük gemisinin yapımına ise 1951 yılında henüz başlanmamıştır”³⁸⁷ sözleri ile Bitlis ilinin Tatvan ilçesindeki göl ulaşımında karşılaşılan endişe ve eksiklikler dile getirilmiştir.

2 Şubat 1950 tarihli Van Sesi Gazetesi’nde, Tuğ gemisinin sefer halindeyken fırtınadan dolayı Adabağ koyuna sığındığı, 3 gün göl üzerinde rehin kaldığı ve geminin içinde bulunan vatandaşların ise yiyecek ve içeceklerinin tükenmek üzere olduğu haberine yer verilmiştir.³⁸⁸

Van ve Bitlis gemileri Tatvan-Van arasında ki yolcu ve yük taşımacılığını 1950 yılına kadar sürdürerek, bölge halkına ve milli ekonomiye fayda sağlamıştır. 1950 yılı içerisinde Van Gölü işletme İdaresinin elde ettiği toplam gelir 180 bin lira olarak açıklanmıştır.³⁸⁹

Göl taşımacılığı, ildeki kalkınmayı destekleyici nitelikte fayda sağlamıştır. Van Gölü, posta taşımacılığı, yük taşımacılığı, yolcu taşımacılığı alanlarında halkın ihtiyaçlarını karşılama konusunda bölgede önemli bir konuma sahip olmuştur.

³⁸⁵ *Van Sesi Gazetesi*, 21 Ekim 1948, s. 1-3.

³⁸⁶ *Van Sesi Gazetesi*, 01 Mart 1950, s. 2.

³⁸⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, C. 7, İnikat: 82, 28 Mayıs 1951, s. 480.*

³⁸⁸ *Van Sesi Gazetesi*, 01 Mart 1950, s. 2.

³⁸⁹ Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Vangölü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 370- 371.

3.3.3 Hava Yolu Ulaşımı

11 Temmuz 1941 tarihinde Bitlis'te havacılık faaliyetleri başlamıştır. Hava kurumuna yardımcı üye kaydetmek üzere 3 heyet oluşturulmuştur. İl müftüsü Abdalbaki Güngördü başkanlığında ilin ileri gelen kişilerinden oluşan aktif bir komisyon belirlenmiştir.³⁹⁰ Bu komisyonda Hamdi Ercan, Kemal Tınar, Mehmet Zülfikar, Abdullah Okumuş, Yusuf Kaki, Mehmet Barut, Şehap Oto, Süleyman Arıkan ve Kamber Öksüz yer almıştır. Birinci heyette Bitlis Valisi Hulusi Devrimer'in annesi Lütfiye Devrimer ile alay komutanının kızları bulunarak Taş ve Kömüs Mahallelerinde görev yapmıştır. İkinci heyette ise Bitlis Belediye Başkanı Suphi Mentuş'in kızları yer alarak, Hersan ve İnönü mahallelerinde üye kayıt işlemlerini yerine getirmiştir. Üçüncü heyette de il müftüsü başkanlığında oluşturulan komisyon çalışmalar yürüterek çarşı ve pazarlarda ki erkek üyelerin kayıt işlemlerini yapmıştır.³⁹¹

30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı'nda birçok şehir ve kasabada uçaklara isim konulma merasimi yapılmıştır. Bitlislilerden toplanan para ile alınan uçağa 'Bitlis' ismi verilmiştir.³⁹²

12 Ağustos 1941 tarihinde Tatvan, Reşadiye ve Kotum bucaklarında da havacılık faaliyetleri başlatılmıştır. Birçok vatandaş Hava Kurumu'na yardımcı üye olarak yazılmıştır.³⁹³

Umumi Müfettişlik 1927-1952 yıllarında kara, göl ve hava taşımacılığı alanında bozuk yolların onarımını sağlamak ve bölgede ki ulaşımı canlandırmak kapsamında çalışmalar yürütmüştür. Nitekim bu çalışmalar doğrultusunda birçok yolun onarımı sağlanmış, gerekli durumlarda yeni yollar ve köprüler yapılmıştır. Yine Van Gölü taşımacılığı düzenli bir hale getirilerek yeni gemiler alınmış ve demiryolu ağının feribotlar aracılığı ile Van'a ulaşımı sağlanmıştır. Ayrıca bölgede il kez hava yolu kullanılmaya başlanmıştır.

³⁹⁰ *Yurd Yolu Gazetesi*, 11 Temmuz 1941, s. 1.

³⁹¹ *Yurd Yolu Gazetesi*, 15 Temmuz 1941, s. 1-2.

³⁹² *Son Posta Gazetesi*, 17 Eylül 1932, s. 10.

³⁹³ *Yurd Yolu Gazetesi*, 12 Ağustos 1941, s. 1.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ UMUMİ MÜFETTİŞLİK DÖNEMİNDE BİTLİS’TE EĞİTİM VE KÜLTÜR ALANINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

4.1 Bölgenin Okul ve Eğitim Durumu

1900 yılının başlarında Bitlis’te 16 medrese yer almıştır. Bu medrese mezunları İptidai/Sıbyan adı verilen okullarda eğitim verme hakkına sahip olmuştur.³⁹⁴ Yine aynı yılda Bitlis’te misyonerler, Garmirak, Khıntragadar, Hing Horan, Surp Kevork ve Surp Sarkis isimlerinde, Ortodoks Ermenilerine ait üçü Rüştüye ve ikisi iptidai düzeyinde olmak üzere 5 okul bulunmuştur.³⁹⁵

1 Aralık 1923 tarihinde Bitlis Milletvekili Resul Bey’in TBMM Başkanlığı’na yazdığı mektupta ilde sadece bir medrese olduğu belirtilmiştir. 1924’te ise, “Darü’l Hilafe” adlı bir medresenin açılmasına karar verilmiştir.³⁹⁶ 20. yüzyıl başlarında Bitlis’te sıbyan ve iptidai sayısı 25’e yükselmiştir.³⁹⁷

Türkiye’de verilen eğitim, milli ve demokratik temeller doğrultusunda şekillenmiştir. Bu düşünce ile eğitim hayatının önünde engel olan halifelik 3 Mart 1924 tarihinde kaldırılmıştır. Halifeliğin kaldırılması ile maarif medreselerinin şubeleri kapatılmıştır. Medreselerin kapatılması ile Türk dilinin önündeki engeller kaldırılmıştır.³⁹⁸

³⁹⁴ İşler, s. 78.

³⁹⁵ Ertaş, s. 227. II. Abdülhamid zamanında eğitim konusuna daha fazla önem verilmiştir. 1890 yılında Bitlis’te Mülkiye Rüştüyesi, 1894 yılında Bitlis Askeri Rüştüyesi, 1911 yılında ise Mektebi Sultani adında öğretmen okulu açılmıştır.; On birinci yüzyıldan itibaren Bitlis geleneksel eğitim kurumları ile ön planda olmuştur. İdris-i Bitlisi bölgede kutlu müderris olarak kabul edilmiş, Bitlis’in eğitim ve kültür alanına büyük katkılar sağlamıştır. Ahmet İşler, “Erken Cumhuriyet Döneminde Eğitim ve Kültür Alanında Modernleşme Faaliyetleri”, *Bitlis Kent Kültür ve Toplum*, (Deniz Aşkın), Milli Basımevi, İstanbul 2020, s. 78.; 1860 yılında Bitlis’te oluşturulmuş Amerikan Board Misyoner teşkilatına ait istasyonda Knapp ve Cole aileleri tarafından misyonerlik faaliyetleri yürütülmüştür. Ayrıca Bitlis’te 1870 yılında Amerika’da yetişmiş 2 Kız kardeş olan Charlotte ve Mary Ely tarafından 1 kız ruhban okulu açılarak misyonerlik alanında önemli çalışmalara öncülük yapmıştır. Eralp Yaşar Azap, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Bitlis Vilayetinde Amerikan Protestan Misyonerleri ve Faaliyetleri*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Programı, İstanbul 2016, (Yüksek Lisans Tezi), s. 16.

³⁹⁶ Kardeş, *Cumhuriyet Döneminde Vangölü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 95.

³⁹⁷ İşler, s. 79-81.

³⁹⁸ Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s. 164-179.

Cumhuriyet döneminde yeni eğitim anlayışı ve ilkeleri arasında; eğitimde millilik ilkesi, eğitim öğretimde birlik (Tevhid-i Tedrisat Kanunu) eğitimde süreklilik ve bütünlük, bilimsellik, gerçeklik, kalkınma, ahlak, laiklik, fırsat eşitliği, disiplin ilkeleri, karma eğitim ilkesi, cehaletin giderilmesi ve demokratik eğitim ilkeleri yer almıştır.³⁹⁹

Türk eğitim sistemini düzenlemek için 1924 yılında, Columbia Üniversitesi profesörlerinden John Dewey, Türkiye'ye davet edilerek eğitim hakkında bir rapor hazırlamıştır.⁴⁰⁰

15 Ağustos 1924 ve 15 Mart 1926 tarihleri arasında Bitlis Valisi Kazım Dirik'in çalışmaları ile Bitlis ve köylerinde okul yapımına ağırlık verilmiştir. 6 dershaneli bir numune mektebi, 1 kız ilkokulu ve her mahallede birer okul olacak şekilde altı ilkokul yapılmıştır. Sultan Mektebi 1926 yılında kapatılarak ortaokula dönüştürülmüştür.⁴⁰¹

1926-1927 yıllarında Maarif İstatistik Yıllığı kayıtlarında, Bitlis'teki memur ve öğretmenlerin 1 yıllık maaş tutarları 2 bin 770 lira olarak belirtilmiştir. Ayrıca bu tarih aralığında bölgede 2 öğretmen ve 4 memur görev yapmıştır.⁴⁰² Yine Mutki'de 24 erkek

³⁹⁹ Atatürk, eğitime duyduğu ilgiyi, iki temel düşünce ile açıklamıştır. Bunlardan biri cumhuriyeti koruyup yükseltecek bireylerin yetiştirilmesi, bir diğeri ise bilgi ile yetişen yeni neslin, ülke kalkınmasına sağlayacağı faydaları gözetmek olmuştur. Atatürk genç nesillere kazandırılacak değerler olarak bağımsız bir devlet anlayışı, millet hâkimiyeti ve modernliği ön plana çıkartmıştır. Bu değerlerin kazandırılması için belirlediği hedefler arasında; modernlik, yenilikçilik, akılcılık, bilimsellik, çalışkanlık, yaratıcılık, insan sevgisi, demokratik davranışların kazandırılması ve kadına değer verilmesi düşünceleri yer almıştır. Mustafa Özodaşık, *Cumhuriyet Dönemi Yeni Bir Nesil Yetiştirme Çalışmaları 1923-1950*, Çizgi Kitapevi Yayınları, Konya 1999, s. 111-139.; Cumhuriyetin ilk dönemlerinde ülke nüfusunun %80'i, kırsal nüfusun ise %90'ının okuma-yazma bilgisine sahip olmadığı belirtilmiştir. Okul çağındaki genç nüfusun %80'i köylerde yaşamaktaydı. Ülke itibari ile yapılan genelleme doğrultusunda 40 bini köyde yer alan okulların, 35 bin 277'sinde öğretmen bulunmamaktaydı. İkinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu maddi imkânsızlıklar, eğitime bütçe ayırma konusunda devleti çaresiz bırakarak, bazı sorumlulukların halka yüklenmesine yol açmıştır. Bu amaç doğrultusunda, eğitim sorununu çözmek için, köy çocuklarının ve köy halkının da desteği ile köy enstitüleri kurulmuştur. Ömer Gürsel, Ezgi Tekergül, Kani Turan, Beray Toraman, Ömer Karagöz, Murat Güldaş, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bir Eğitim Modeli Köy Enstitüleri", *1. İnşaat Mühendisliği Eğitimi Sempozyumu*, (Ed., Sinan Altın), Retma Matbaa, Antalya 2009, s. 121.

⁴⁰⁰ Barış Arslan, *Cumhuriyet Dönemi Eğitiminde Köy Öğretmenleri Projesi*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2006, (Yüksek Lisans Tezi), s. 8-9.

⁴⁰¹ Kardeş, *Cumhuriyet Döneminde Vangözü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 97; 1924-1926 yıllarında Bitlis'te 6 ilkokul, 1925 yılında da 1 ortaokul açılmıştır. İşler, s. 79-81.

⁴⁰² *Maarif Vekâleti İstatistik Yıllığı (1926-1927)*, C. 4, Devlet Matbaası, İstanbul 1929, s. 34- 62.

öğrenci ve Hizan’da ise 11 erkek öğrenciye ilkokul eğitimi verilmiştir. Bitlis’teki ortaokullarda toplamda 382 kitap yer almıştır.⁴⁰³

1926-1927 yıllarında Bitlis’te ilkokul eğitimi alan öğrenci sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir.⁴⁰⁴

Bitlis	1.Sınıf	2.Sınıf	3.Sınıf	4.Sınıf	5.Sınıf	Toplam
Erkek	126	30	36	23	19	234
Kız	41	4	7	9	-	61

Tablo 4.1. 1926-1927 Yıllarında Bitlis’te İlkokul Eğitimi Alan Kız ve Erkek Öğrenci Sayıları

1926-1950 yıllarında Bitlis’te bulunan okul, derslane, öğretmen ve öğrenci sayısı aşağıda ki tabloda verilmiştir.⁴⁰⁵

Yıl	Okul/Dershane Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1926-1927	1	8	35
1928-1929	55	55	3417
1939-1940	1	8	170
1941-1942	13	30	1240
1944-1945	15	35	1826
1949-1950	34	55	2324

Tablo 4.3. 1926-1950 Yıllarında Bitlis’te Bulunan Okul, Dershane, Öğretmen ve Öğrenci Sayısı

Tabloya göre; 1926-1929 yıl aralığında okul, derslane, öğretmen, öğrenci sayısında artış yaşanırken, 1939 yılında bu oran azalmıştır. 1941 yılından itibaren bu oranlarda tekrar artış yaşanmıştır.

1 Kasım 1928 tarihinde Latin alfabesine geçilmesi hakkında kanun kabul edilerek aynı yıl içerisinde millet mekteplerinin açılmasına karar verilmiştir.⁴⁰⁶ İlk önemli yaygın eğitim çalışmaları da 1928 yılında, Millet Mektepleri’nin açılması ile başlamıştır. Millet Mektepleri’nin açılmasındaki amaç yeni Türk harflerinin daha basit bir şekilde okunup yazılmasını sağlamak ve halkın okur-yazar oranını artırmak

⁴⁰³ Maarif Vekâleti İstatistik Yıllığı (1926-1927), s. 205.

⁴⁰⁴ Maarif Vekâleti İstatistik Yıllığı (1926-1927), s. 102.

⁴⁰⁵ Kardaş, Cumhuriyet Döneminde Vangözü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950), s. 105-300.

⁴⁰⁶ Arslan, s. 8-9.

olmuştur. Ayrıca 16-40 yaş aralığındaki bireylerin dışarıdan sınavlara dâhil edilmesi ve okur-yazar belgesi edinmeleri planlanmıştır.⁴⁰⁷

Türkçe dersi, kültür dersleri grubunda sınıflandırılmış, Birinci sınıfta haftada 4, diğer sınıflarda haftada 3 saat okutulmuştur. Bu plan doğrultusunda, bir öğrenci 5 yılda kültür derslerinden 50 bin 60 saat faydalanmıştır.⁴⁰⁸

Millet Mektepleri, İsmail Hakkı Tonguç'un açıklamalarına göre 1928–1929 ders yılı başında Türkiye’de okuryazar oranını arttırmak için, sabit ve seyyar olarak, A ve B dersaneleri şeklinde iki şube olarak açılmıştır. Merkez ilde, okulu bulunan köylerde sabit, okulu olmayan köylerde ise bir dönem için seyyar millet mektebi dersaneleri açılmıştır. A dershanesi hiç okuma ve yazma bilmeyenlere, yeni kabul edilen alfabeyi öğretir iken, B dershanesi, A dersanelerinden mezun olan kişilere, hayat ve maişetleri, vatandaşlık bilgisi, halkı kahvehane ortamlarından uzak tutma ve modernleştirme konusunda eğitim verilmiştir. Millet mekteplerinde 16-45 arası kadın-erkek vatandaşlara, A dersanelerinde dört ay, B dersanelerinde iki ay ve 1929 sonrasında her iki dershanede dörder ay olmak üzere eğitim verilmiştir. Bu eğitimler arasında okuma yazma, hesap ve ölçüler, sağlık bilgileri ve yurt bilgisi dersleri yer almıştır.⁴⁰⁹

28 Ocak 1929 tarihinden itibaren Bitlis bütçesinden halk dershanesine ödenen paraya 5 bin 145 lira eklenerek halk dersaneleri yerine millet mekteplerine ödeme yapılmıştır. Bitlis Muş’un ilçesi durumunda iken 1928-1929 yıllarında bölgede 55 dershane, 55 öğretmen ve 3 bin 417 öğrenci eğitim hayatında yer almıştır.⁴¹⁰

Öğretmeni ve okulu olmayan köylerde ise seyyar eğitim heyetleri tarafından, köylülerin boş vakitlerinde eğitim verilmiştir. Okuma yazmanın unutulması sonucunda 1930 yılında Halk Okuma Odalarının kurulmasına karar verilmiştir.⁴¹¹ Okuma odaları ile okur-yazar kişilere, okuma-yazmayı sevdirmeye ve bu kişilerin ilgi duydukları konular hakkında bilgi sahibi olmaları sağlanmıştır. 1933 yılına kadar Okuma Odaları 119’u şehirde, 659’u da köylerde bulunarak, toplam da 778 adet oda

⁴⁰⁷ Özodaşık, s. 142-143.

⁴⁰⁸ Candemir Demircan, Yusuf İnandı, “Köy Enstitüleri Programlarında Anadilinin Önemi ve Türkçe Öğretimi”, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 1, Mersin 2008, s. 5.

⁴⁰⁹ Erol Kapluhan, “Atatürk Dönemi Eğitim Seferberliği ve Köy Enstitüleri”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, S. 26, C. 0, İstanbul 2012, s. 181-182.

⁴¹⁰ Kardeş, *Cumhuriyet Döneminde Vangözü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 105.

⁴¹¹ Özodaşık, s. 142-143.

faaliyet göstermiştir. Bu odalardan 5 bin 885'i kadın, 51 bin 294'ü erkek olmak üzere, 57 bin 179 kişi faydalanmıştır.⁴¹²

Yeni Türk harflerinin kabulünden sonra 12 Temmuz 1932 tarihinde Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuştur. Türk Dili Tetkik Cemiyeti, Türkçenin geliştirilmesi ve dünya dilleri arasında kabul edilmesi konusunda çalışmalara öncülük yapmıştır.⁴¹³ Ayrıca yeni oluşan rejime yönelik tepkilerin ortadan kaldırılması ve inkılapların halk arasında yaygınlaştırılması için halkevi ve halk odalarının kuruluş çalışmaları başlatılmıştır.⁴¹⁴

Bölgedeki toprak ağaları, şeyh, seyit gibi güçlü otoritelerin Kürtçülük konusunda faaliyetleri olmuştur. Bunun üzerine, Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer, Doğu'da bir dil sorunu olduğunu ve bunu önlemeye de gerek olmadığını açıklamıştır. İlde asayiş ve güvenliği sağlama konusunda, bölge sınırlarına giriş çıkışlar için, Birinci Umumi Müfettişlik Kanun tasarısına, pasaport kuralları dâhilinde daha caydırıcı hükümler konulmuştur.⁴¹⁵

1934 mali yılı içerisinde 3 bin 460 ton kırtasiye sarf olunmuştur. 9 tonu Bitlis depolarına gönderilmiştir.⁴¹⁶

1935 yılı verilerine göre Türkiye'deki erkeklerin %22'sinin, kadınların ise %9'unun okuma yazma bilmediği açıklanmıştır. Ayrıca 31 bin köyde de okulun olmadığı ve 20 bin öğretmen açığının olduğu belirtilmiştir.⁴¹⁷

1935-1945 yıllarında Bitlis'te 7 yaş ve üzeri okur-yazar verilerinde; erkek sayısı %18,7 ve kadın sayısı %8,2 olmak üzere toplam %11,1 olarak belirtilmiştir.⁴¹⁸ 1935-1945 yıllarında Bitlis'teki eğitimli erkek sayısı 5 bin 293 kişi iken eğitimli kadın sayısı 722 olarak kayıtlarda yer almıştır.⁴¹⁹

Özel İdare tarafından da Bitlis'e eğitim harcamaları yapılmıştır. Bu harcamalar aşağıda ki tabloda verilmiştir.⁴²⁰

⁴¹² Kapluhan, s. 181-182.

⁴¹³ Karal, "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965)", s. 179.

⁴¹⁴ Caner Erdoğan, *CHP 1919-2018 İdeoloji, Örgütsel Yapı, Parti içi Demokrasi ve Oligarşi*, Sokak Kitapları yayınları, İstanbul 2018, s. 30-32.

⁴¹⁵ Varlık, s. 21-39.

⁴¹⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 5, C. 8, İnikat: 37, 6 Şubat 1936, s. 114.

⁴¹⁷ Akın, s. 320.

⁴¹⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 9, C. 18, İnikat: 51, 29 Şubat 1952, s. 1327.

⁴¹⁹ T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu*, s. 175.

⁴²⁰ Kopar, s. 114-118.

1936 yılı müfredatı ile ilkokulda ki çocuklara güçlü cumhuriyet zihniyeti ile milliyetçi, devletçi, laik, inkılapçı birey yetiştirme düşüncesinin öğretilmesi hedeflenmiştir.⁴²¹

Özel İdarenin Bitlis'e yapmış olduğu eğitim harcamaları aşağıda ki tabloda verilmiştir.⁴²²

Tarih	Harcanan Tutar	Yüzde	Kişi Başına Düşen Miktar
1927-1935	-	-	-
1936-1940	140.458 lira	%20	-
1945-1949	210.608 lira	%0,18	3,06
1946-1948	347.269 lira	%0,31	8,04
1949-1952	-	-	-

Tablo 4.2. 1927-1952 Yıllarında Özel İdare Tarafından Bitlis'e Yapılan Eğitim Harcaması Tablosu

3803 sayılı Kanunun on ikinci maddesine göre köy okullarına ayrılan arazilerin yerini, miktarını, fiyatını tespit etmek ve düzenlemek için bölge ilköğretim müfettişinin başkanlığında, 5 üyeli bir kurul görevlendirilmiştir. Bu kurulun üyeleri arasında; bölge ilköğretim müfettişi, köy muhtarı, köy ihtiyar meclisi üyelerinin aralarından seçecekleri 1 üye, gezici başöğretmen veya gezici öğretmenin seçeceği 1 eğitmen veya öğretmen, bölge gezici başöğretmeni veya gezici öğretmen yer almıştır. Kurul nitelikleri yerel âdetlere göre, ilân yoluyla mal sahiplerine bildirmekle sorumlu olmuştur. Mal sahibi razı olmazsa ilân tarihinden itibaren bir hafta içinde köyün işleyişine göre valilik veya ilçe idare kuruluna müracaat etme hakkına sahip olsa da İdare heyetlerinin bu konudaki kararları kesin olmuş ve aleyhlerinde mahkeme açılmamıştır. İstimlâk kararından itibaren gayrimenkule okul adına el konulmuştur. İstimlakına karar verilen gayrimenkulün bedeli köy bütçesinden ödenmiştir. Ayrıca köy okulu için istimlâk edilen arazinin ürünleri, yalnız o yıla mahsus olmak üzere eken kişi tarafından toplanmıştır.⁴²³

⁴²¹ Karatepe, s. 87.

⁴²² Kopar, s. 114-118.

⁴²³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C. 26, İnikat: 68, 3 Haziran 1942, s. 150.

Bitlis'teki öğretmen okullarında öğrenci boşluklarını doldurmak için parasız ve yatılı öğrencilerin kayıtları için Bitlis Kültür Direktörlüğü tarafından müracaatlar alınmıştır.⁴²⁴

Kızılmescit Mahallesi'nde birinci okul yerine tamire ihtiyacı olan bir ev eğitim vermek amacı ile kiralanmıştır.⁴²⁵

İkinci ilkokul binasının tamirata tamamlanarak, 3 Ekim 1938 tarihinde derslere başlanılmıştır.⁴²⁶

1938 yılında ise ilde 1 ortaokul ve 11 ilkokul yer almıştır. Bu okullarda bin 200 çocuk eğitim görmüştür. Ayrıca Simek Bucağı'nda yeni bir okul yapımı düşünülerek, Tatvan'da bulunan okulun yatılı hale getirilmesine karar verilmiştir.⁴²⁷

3 Ekim 1938 tarihinde, Bitlis'teki ilkokullarda üçüncü ve dördüncü dersler başlatılarak, 1 ve 2 numaralı okullarda tamir ve nakil işlemleri başlatılmıştır.⁴²⁸ Tamir sürecinde Bitlis'teki birinci ilkokul, Kızılmescit Mahallesi'ndeki, Posta Müteahhidi Abdullah Bey'in evine taşınarak eğitim burada sürdürülmüştür. Bitlis ortaokulunda da eğitim ve öğretime başlatılmıştır.⁴²⁹

Birinci Umumi Müfettişi Abidin Özmen, Bitlis'te okul binaları yapıldığını buna ek olarak da bir öğrenci yurdu yapılacağını belirtmiştir.⁴³⁰

İnsan yetiştirme politikası açısından 1939 yılı Birinci Eğitim Şurası kararlarında, bütün okullar, fakülteler, Millî Eğitim Bakanlığı yönetiminde toplanarak köy okullarının eğitim süresi 3 yıldan 5 yıla çıkartılmıştır. Ayrıca ortaokullardan liseye geçiş sınavlarının yapılmasına, ortaokullarda genel kültür dersleri dışında meslek derslerinin okutulmasına, ilkokulu bitirenler için meslek kursu ve okullarının açılmasına yer verilmiştir.⁴³¹

1939 yılında Birinci ilkokul kütüphanesine Başöğretmen Zihni Vural tarafından 15 lira tutarında 60 kitap bağışlanmıştır. Ayrıca dördüncü ve beşinci sınıf

⁴²⁴ *Yurd Yolu Gazetesi*, 20 Temmuz 1938, s. 1.

⁴²⁵ *Yurd Yolu Gazetesi*, 21 Eylül 1938, s. 2.

⁴²⁶ *Yurd Yolu Gazetesi*, 5 Ekim 1938, s. 1.

⁴²⁷ *Son Posta Gazetesi*, 24 Nisan 1938, s. 5.

⁴²⁸ *Yurd Yolu Gazetesi*, 27 Eylül 1938, s. 2.

⁴²⁹ *Yurd Yolu Gazetesi*, 3 Ekim 1938, s. 1-2.

⁴³⁰ *Yurd Yolu Gazetesi*, 29 Ekim 1939, s. 2.

⁴³¹ Özodaşık, s. 142.

öğrencileri tarafından “Filiz” adlı bir okul gazetesi düzenlenerek okul panosuna asılmıştır.⁴³²

1939-1940 yıllarında Bitlis’te 11 okul, 27 öğretmen, 954 öğrenci, 1941-1942 yıllarında 13 ilkokul, 1 ortaokul, 30 öğretmen, 1240 öğrenci, 1944-1945 yıllarında 15 okul, 35 öğretmen, 1826 öğrenci eğitim ve öğretimde yer almıştır.⁴³³ Yine 1940 yılına kadar Bitlis’te 1 ortaokul bulunmuştur. Bu okulda 1 öğretmen tarafından 8 öğrenciye eğitim verilmiştir.⁴³⁴

Bitlis’in ilçelerinde, 1943 yılında, 15 ilkokul ve 1 ortaokul bulunmaktaydı. 6 bin 484 kız, 8 bin 149 erkek olmak üzere 14 bin 633 çocuk nüfusa kayıtlı olup bu çocuklardan, 1942-1943 yılında 164’ü kız öğrenci, 948’i erkek olmak üzere toplam da bin 112 öğrenci okula kaydettirilmiştir.⁴³⁵

1943 yılı müfredatında Türk diline, kültürüne, inkılaplarına, ideallerine bağlı, uygar ulusların benimsediği yüksek ahlak ilkelerine uygun, benliğine ve başkalarına saygılı, şerefli bir kişilik oluşturma amaçlanmıştır.⁴³⁶

Hasip Aytuna, Bitlis’in eğitim durumu konusunda, ilin köylerinin tamamen okulsuz olduğunu, okul çağındaki çocukların eğitimsiz kaldığını, merkezdeki son 2-3 yıl içerisinde birçok öğretmenin askere alındığını ifade etmiştir. Yine özel idarelerin para konusunda sıkıntı yaşadığını, bundan dolayı da askere giden öğretmenlerin yerlerine yeni öğretmenlerin ya da vekil öğretmenlerin tayin edilmediğini, bu yüzden de ilkokulların eğitim alanında gerilediğini belirtmiştir. Bu aksaklıkların çözümü için bölgelerde, yeni açılacak ilkokul programlarında tarım ve sanat derslerine daha geniş ölçüde yer verilmesini önermiştir. Ayrıca eğitimin ilkokullara ve ortaokullara öğrenci yetiştirmek dışında, hayata dair konulara ve el sanatlarına yönlendirme gibi derslere de yer verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Doğu’daki ilçe, bucak ve köylerde yaşayan halkın, Kürtçe konuşmasının, eğitim dili ve kültürünü öğretme konusunda ciddi sıkıntılara yol açtığına değinerek acil önlemler alınması gerektiğini önemle vurgulamıştır. İlkokul ya da eğitimli okullarda okuyan öğrencilere ücretsiz kitap,

⁴³² *Yurd Yolu Gazetesi*, 3 Ocak 1939, s. 1.

⁴³³ Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Vangözü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 300.

⁴³⁴ İşler, s. 79-81.

⁴³⁵ *BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 508-2040-2, 6 Haziran 1946.*

⁴³⁶ Özodaşık, s. 142.

kalem, defter, elbise, ayakkabı gibi ihtiyaçlar dağıtılarak, okul sevgisi kazandırma konusunda gerekli çalışmaların başlatıldığını ifade etmiştir.⁴³⁷

Aytuna, bucak merkezlerine açılan yatılı okullara merkezden tayin edilen idari eğitimciler ya da Köy Enstitüsü mezunlarının atanmasını uygun görmüştür. Ayrıca atandığı yerlerde kalmak isteyenlerin görev sürelerini uzatarak bölgenin eğitim kalitesini yükseltmeyi hedeflemiştir. Diğer yandan bu bölgelerdeki öğretmenlere, her türlü kolaylıkların sağlanması ve kendilerine birer radyo tahsis edilmesi konusunda projeler başlatılacağını belirtmiştir. Yine öğretmenlerin ihtiyaçları için taksitli ödeme ve il merkezlerinde 5-6 maaş miktarında kredi açılması, görev sürelerince çocuklarının devlet okullarında parasız ve yatılı olarak okutulması konusunda gerekli çalışmanın başlatılacağını ifade etmiştir. Özel idarelere, halk yardımı ile beraber bölgeye ilkokul binaları ve öğretmen evlerinin yapıldığını açıklayarak köyler dışında, ilçe ve il merkezlerinde de oturan yerli halk arasında çocuklarını okutma isteğinin günden güne arttığına değinmiştir. İlerde kız çocukların okutulmasının bir masraf olarak kabul edildiğini bu nedenden dolayı da kızların dördüncü sınıftan itibaren okuldan alındıklarını açıklamıştır.⁴³⁸

1943-1944 yılında, 4 asil 6 vekil öğretmen Bitlis kadrosunda yer almıştır. 1944-1945 yıllarında, Doğu bölgelerinde ilkokul kadrolarında 32 öğretmen yer almıştır. Bunlardan 5'i asker, 1'i tutuklu, 1'i mahkûm, 1'i hasta ve 10'u açıkta olmak üzere toplamda 18 öğretmen kadrosu boşta kalırken, sadece 14 öğretmen eğitim verebilmiştir. Ortaokul kadrosunda ise 10 öğretmen görevlendirilmiştir. 1944-1945 yılında 8 asil öğretmen görevlendirilip, 2 öğretmenin ise açıkta olduğu belirtilmiştir. Bu gibi yerlere askerliğini yapmamış yeni mezun öğretmenlerin ataması yapılmış, akabinde de askere alınarak okul ile ilişkileri kesilmiştir. Öğretmenler terhislerinde de başka bir yere nakil edildiği için bölgedeki eğitim aksamıştır. Eğitim konusunda alınan kararlar doğrultusunda, 3 yıl içerisinde, her bölgenin köy bütçelerine okul binaları için tahsisat konulmuştur. Bu okulların yapımı için gerekli paranın köy halkından da toplanılmasına karar verilmiştir. Toplanan paraların banka hesabına yatırılması ve arsaların hazır hale getirilerek tapuya bağlanması düşünülmüştür. Ayrıca okulun 2 yıl içinde taşlarının, daha sonra da ağaçlarının hazırlanması planlanmıştır. Böylece okul

⁴³⁷ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 627-61-1, 2 Şubat 1943.

⁴³⁸ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 627-61-1, 2 Şubat 1943.

yapılacak her köyde okul ve öğretmen için gerekli toprak tapusu temin edilerek, dördüncü ve beşinci yıllarda, binaların öğretmenlere teslimi hedeflenmiştir.⁴³⁹

Bitlis'in Ahlat ilçesine birinci ve beşinci sınıflara ders anlatması için 2 öğretmen görevlendirilmiştir. Bitlis'in Hizan ilçesindeki ilkokul da ise 2 öğretmen 55 öğrenciye eğitim vermiştir. Yine Siirt, Van, Hakkâri ve Muş illerindeki öğrencilerin Bitlis'te açılacak lisede eğitim görmeleri için çalışmalar başlatılmıştır.⁴⁴⁰

1946 yılında Merkeze bağlı Simek ve Çukur bucak merkezlerinde Millî Eğitim Bakanlığı'nın gönderdiği plan doğrultusunda dayanıklı binalar inşa edilmiştir. Tatvan ilçesine bağlı Reşadiye Bucak merkezindeki bina 4 yıl öncesinde tamamlanarak, 1 öğretmenevi de inşa edilmiştir. Mutki ilçesinin Huyut bucak merkezinde okul binası olmadığı için eğitim geçici binada verilmiştir.⁴⁴¹

Önceki yıllara oranla 1946 yılında Bitlis'te 15 olan okul sayısı 99'a yükseltilmiştir. Ayrıca Ahlat'ta bir ortaokul açılmıştır.⁴⁴²

1946 yılı Üçüncü Eğitim Şurası'nda ilkokul süresi 5 yıldan 8 yıla çıkartılarak, 8 yıllık eğitim sürecinde, Köy Enstitüleri bünyesinde öğretmen yetiştirilmesi kararı alınmıştır. Ayrıca eğitim şurasında mesleki ve teknik öğretim programları ile yönetmenlikleri de ele alınmıştır.⁴⁴³

1946-1950 yıllarında Bitlis'te eğitim oranı iller genel ortalamasının altında kalsa da 1946-1950 yıllarında il bazında eğitim harcamalarında artış olmuştur.⁴⁴⁴ Öğretmen kadrosunda ise sürekli eksiklikler yaşanmıştır.⁴⁴⁵

Millî Eğitim Bakanı Saffet Arıkan, Doğu illerinde öğretmen eksikliğini gidermek için köy öğretmenleri uygulamasını başlatmıştır.⁴⁴⁶ Eğitimci yetiştirme kurslarına köylü çocuklarından, askerliğini onbaşı ya da çavuş olarak yapmış, okuma yazma bilen gençler 6 aylık bir öğretmenlik eğitimi sonucu öğretmen olarak gönderilmiştir. 1947 yılına kadar bağımsız çalışan eğitimci kursları 1947 yılından sonra köy enstitülerine

⁴³⁹ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 508-2040-2, 6 Haziran 1946.

⁴⁴⁰ Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Vangözü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 300-301.

⁴⁴¹ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 508-2040-2, 6 Haziran 1946.

⁴⁴² Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Vangözü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 379.

⁴⁴³ Özodaşık, s. 144.

⁴⁴⁴ Kopar, , s. 86-147.

⁴⁴⁵ Aktan, "Bir Tören, Bir Ziyaret", s. 8.

⁴⁴⁶ Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Vangözü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 206.

bağlanmıştır. 1948 yılı eğitim müfredatında; çocuklara milli kültürü, milli düşünceleri ve değerleri aşılama düşüncesi ile programlar hazırlanmıştır.⁴⁴⁷

Bitlis eğitim konusunda çok geri kalmıştır. Okuma çağındaki 10 bin 972 çocuktan sadece 2 bin 118'i okuma fırsatı elde edebilmiştir. İl genelinde 32 öğretmen ve 10 eğitim görev yapmıştır. Okul binalarının ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanılarak, devlet yardımlarından istenilen düzeyde faydalanılamamıştır.⁴⁴⁸ İlçe ve bucaklarda yaşayan halka köylerde Türkçe konuşma konusunda eğitimler vermek için yatılı ve gündüz okullarının açılması zorunlu ihtiyaç olarak kabul edilmiştir.⁴⁴⁹

17 Ekim 1948 tarihinde Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu, Bitlis gezisinde ilde bir lise binası yapılması konusunda talimat vermiştir.⁴⁵⁰ Bu sürece kadar Bitlis'te ortaokulu bitiren öğrenciler eğitimlerini Van Lisesi'nde sürdürmüştür.⁴⁵¹

Bitlis'in eğitim konusunda ihtiyaçlarını karşılamak ve gençleri sanat sahibi olarak yetiştirmek için ilde bir erkek sanat okulunun açılması zorunlu ihtiyaç olarak görülmüştür.⁴⁵²

1949 yılı Dördüncü Milli Eğitim Şurası'nda klasik liselerin öğretim yılı 4 yıla çıkartılarak ilkökul, ortaokul sınavları nesnel araçlarla yapılmaya başlanmış, ortaokul öğrencileri hem üst öğretime hem de iş alanlarına hazırlanmıştır.⁴⁵³ Yine bu yılda Bitlis'te Erkek Sanat Enstitüsü açılmıştır. 1949-1950 yıllarında ilde 2 ortaokul yer almıştır. Bu okullarda da toplam 16 öğretmen, 171 öğrenci bulunmuştur. Van Gölü havzası mali bütçesinden, 1950 yılında, Bitlis'e 226 bin 800 lira karşılığında toplam 15 okul yaptırılmıştır.⁴⁵⁴

Bitlis'te 1943-1950 yıllarında milli eğitim harcamaları iller ortalamasının %44,7 altında olmuştur.⁴⁵⁵ 1950 yılında 1 şube ve 1 sınıftan oluşan 31 erkek öğrenci, 1951 yılında ise 1 şube ve 2 sınıftan oluşan 49 erkek öğrenci, meslek ve teknik öğretimde eğitim görmüştür. Ayrıca bu okulda 9 kişiye demir eğitimi, 18 kişiye marangozluk

⁴⁴⁷ Karatepe, s. 87-89.

⁴⁴⁸ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 627-64-1, 24 Şubat 1948.

⁴⁴⁹ İşler, s. 82.

⁴⁵⁰ Van Sesi Gazetesi, 21 Ekim 1948, s. 1.

⁴⁵¹ Kardeş, Cumhuriyet Döneminde Vangölü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950), s. 381.

⁴⁵² BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 627-64-1, 24 Şubat 1948.

⁴⁵³ Özodaşık, s. 144.

⁴⁵⁴ Kardeş, Cumhuriyet Döneminde Vangölü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950), s. 380-384.

⁴⁵⁵ Kopar, s. 147.

eğitimi, 17 öğrenci torna ve tesviye eğitimi verilmiştir. Bu okullarda çalışan öğretmenlere 1 yılda 18 bin 500 lira maaş ödenmiştir. Resmi köy kadınları biçki dikiş kurslarında 1950 yılında 18 ve 1951 yılında 24 kız öğrenci eğitim görmüştür. Yine köylerde verilen demircilik ve marangozluk kurslarında 1950 yılında 6 öğrenci demircilik, 4 öğrenci marangozluk, 1951 yılında ise, 5 öğrenci demircilik 3 öğrenci marangozluk eğitimi almıştır.⁴⁵⁶

1950 yılı genel bilgilerine göre Bitlis'te; 827 kişi ziraat, ormancılık, balıkçılık ve avcılık işlerinde, 650 kişi sanayi ve madencilik alanında, 130 kişi inşaat içinde, 1 kişi elektrik, gaz ve su işlerinde, 457 kişi ticaret, banka, sigorta ve gayri menkul satışlarında, 94 kişi nakliye ve ambar işlerinde, 1118 kişi hizmet işlerinde, 513 kişi diğer meslek alanlarında, 96 kişi teknik eleman ve serbest mesleklerde, 1175 kişi idare büro ve özel şirketlerde, 149 kişi satıcılık işlerinde çalışmıştır.⁴⁵⁷

Tek parti döneminde ülkenin ekonomik koşulları nedeniyle köydeki okulların yapım maliyetleri için köylüden de destek alınmıştır. Devlet kereste kiremit, cam ve çivi tarzı malzemelerin masraflarının karşılanmasında Köy halkından da maddi destek olarak okul inşaatında köy halkının çalışmasını uygun görmüştür. Köy halkının okul inşaatlarında çalışmaya zorunlu tutulması 1951 yılına kadar devam etmiştir.⁴⁵⁸

1950-1951 yıllarında açılan arıcılık kurslarında 77 kişi eğitim alarak, meslek hayatına başlamıştır. 1952 yılında ise bölgede eğitimli kişi ve okul sayılarında artış devam etmiştir.⁴⁵⁹

Bölgede okul ve öğretmen konusunda çeşitli sıkıntılar yaşansa da Bitlis'te kurulan halkevi ve köy Enstitüleri, ildeki eğitim aksaklıklarının giderilmesi konusunda çalışmalar başlatmıştır. Yapılan alışmalar doğrultusunda; halkın bilinçlendirilmesi ve eğitim seviyelerinin yükseltilmesi bağlamında olumlu gelişmeler izlenmiştir.

⁴⁵⁶ *Türkiye Cumhuriyeti Başvekelet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maarif İstatistikleri, Meslek, Teknik ve Yükseköğretim 1950-1951*, C. 348, Biricik Matbaası, Ankara 1951, s. 50-340.

⁴⁵⁷ *TC Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı*, C. 410, İstanbul 1961, s. 344-398.

⁴⁵⁸ şükrü Karatepe, *Tek Parti Dönemi*, Binyıl Yayınevi, Ankara, 2018, s. 87.

⁴⁵⁹ *Türkiye Cumhuriyeti Başvekelet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maarif İstatistikleri, Meslek, Teknik ve Yükseköğretim 1950-1951*, s. 356.

4.2. Halkevi ve Faaliyetleri

Cumhuriyet yıllarında ülke kalkınmasında sanayi, ticaret ve hayvancılık alanlarında ilerleme kat edilebilmesi için eğitimli insan gücüne ihtiyaç duyulmuştur. Cumhuriyetten itibaren eğitimde sürekli gelişmeler yaşanarak, eğitim konusuna önem verilmiştir. Halkın en azından ilkokul mezunu olabilmesi amacıyla programlar düzenlenmiştir.⁴⁶⁰

Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcından itibaren, Turancılık ve Panislamcılığa karşı çıkarak Türk ulusçuluğu Anadolu ile sınırlandırmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ile Atatürk ilke ve inkılaplarına, Hamdullah Suphi önderliğinde karşı çıkmıştır. Bu durum Mustafa Kemal'i fazlasıyla rahatsız etmiştir.⁴⁶¹

10 Nisan 1931 tarihinde Ankara'da toplanan Türk Ocakları'nın olağanüstü kongresinde, 257 şubesi bulunan Türk Ocakları tamamen CHP'ye devredilmiştir.⁴⁶² Türk Ocakları'nın kapatılmasında İttihat ve Terakki Parti fikirlerinin gençlere aşılması ve partinin ileri gelen isimlerinin ocaklara maddi, manevi yardımda bulunmaları etkili olmuştur.⁴⁶³

Türk ocaklarının kapatılmasının asıl nedenleri arasında tek parti zihniyetine karşı sergilediği olumsuz tutum ve serbest parti fikrine karşı ılımlı yaklaşım düşünceleri gösterilmiştir. Türk Ocağı Genel Başkanı Hamdullah Suphi Tanrıöver, 1931 yılında Bükreş Orta elçilik görevine atanarak Türkiye'den uzaklaştırılmıştır.⁴⁶⁴

CHP tarafından inkılapları yaymak, kalıcılığını sağlamak ve halkı kültürel açıdan bilgilendirmek amacıyla, 1932 yılında halkevleri açılmıştır. Halkevleri, açıldıkları yerlerde halk dersaneleri, sosyal ve kültürel kurslar, kitaplık, tarih, sosyal yardım, dil, gösteri ve temsil çalışmaları adı altında birçok faaliyetlerde

⁴⁶⁰ Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Vangözü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 202.

⁴⁶¹ Zeki Arıkan, "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi", *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 6, S. 23, Ankara 1999, s. 264- 265.

⁴⁶² Arıkan, s. 266.

⁴⁶³ Yavuz Özdemir, Elif Aktaş, "Halkevleri (1932'den 1951'e)", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 0, s. 45, Erzurum 2011, s. 238.

⁴⁶⁴ Karatepe, s. 40.

bulunmuştur.⁴⁶⁵ Halkevleri, kapatılan Türk Ocakları'nın yerini almıştır. 1932-1950 yıllarında toplam, 478 halkevi ve 43bin 32 halkodası açılmıştır.⁴⁶⁶

Halkevleri yasal bir kimliğe sahip olmadığı için taşınır ve taşınmaz bütün mal varlıklarının tasavvuf hakkı CHP'ye ait olmuştur. Bu yüzden doğrudan doğruya bağlı ve ödenek toplayamamıştır. Halkevi dergileri arasında, Şubat 1933 tarihinde çıkartılmaya başlanan ve ismini bizzat Mustafa Kemal Atatürk'ten alan "Ülkü" dergisi en uzun süreli yayın olmuştur.⁴⁶⁷ Ülkü Dergisi, cumhuriyetin ilke ve düşüncelerini bilimsel ve ikna edici bir üslup içerisinde halka sunmayı görev edinmiştir.⁴⁶⁸ Halkevlerinin açılma kararı ve mesaisi Fırka Umum İdare Heyeti'ne, evlerin tesis ve teşkili ise halkevlerinin talimatnamesi doğrultusunda, Vilayet İdare Heyetine ait olmuştur.⁴⁶⁹

M. Kemal Atatürk, 1 Kasım 1934 tarihindeki konuşmasında; "Kültür işlerimiz üstüne, ulusça gönüllerimizin titrediğini bilirsiniz. Bu işlerin başında da Türk tarihini, doğru temeller üzerine kurmak; öz Türk diline, değeri olan genişlik vermek için candan çalışılmakta olduğunu söylemeliyim. Bu çalışmaların göz kamaştırıcı verimlere ereceğine şimdiden inanabilirsiniz" sözleri ile halkevlerinin Türk tarihini ve dilini öğretme konusunda yürüttüğü çalışmalarda başarılı olacağını belirtmiştir. İsmail Hakkı Baltacıoğlu'na göre halkevleri aynı kültürden olan kişilerin bir araya toplandığı kültür yaşama yerleri olmuştur.⁴⁷⁰

Bitlis'te ilk halkevi çalışması, Vali Mithat Bey tarafından başlatılmıştır.⁴⁷¹ Halkevi, devlet dairelerinin bulunduğu semtin mezarlık civarında, 6155 metrekarelik, bahçe içerisinde kurulmuştur. Zemin katta 1 adet banyo, 4 adet oda, birinci katta geniş sahneli bir müsamere odası, 1 toplanma salonu, 1 adet kütüphane ve okuma odası, karanlık büyük bir antre, vestiyer ve tuvaletler yer almıştır. İkinci katta ise balkon, büyük bir istirahat salonu, 2 adet oda bulunmuştur. Bina tuğladan yapılarak, tavan ve yerleri betondan döşenmiştir. 30 metre hortumu ile yangın önlemi alınmıştır. Ancak

⁴⁶⁵ Özodaşık, s. 244.

⁴⁶⁶ Müslime Güneş, "Adnan Menderes ve Halkevleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 12, S. 25, İzmir 2012, s. 142-143.

⁴⁶⁷ Orhan Özacun, "Halkevlerinin Dramı", *Kebikeç Dergisi*, S. 3, Ankara 1996, s. 88-90.

⁴⁶⁸ Mustafa Yılmaz, "Kültürel Dönüşüm Aracı Olarak Halkevleri ve İnan Dergisi", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C. 11, S. 11, Trabzon 2011, s. 97.

⁴⁶⁹ Mersin Halkevi, *CHP Halkevleri Talimatnamesi*, 19 Şubat 1933, Yeni Mersin Matbaası 1933, s. 7.

⁴⁷⁰ Arıkan, s. 271.

⁴⁷¹ Abdulaziz Kardaş, "Bitlis Halkevlerinin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1934-1951)", *VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, (Ed., Oktay Belli-Vedat Evren Belli), Bursa 2013. s. 373.

binanın yapımından bir süre sonra binanın çatısında su sorunu yaşanmış ve bina içerisinde de yer yer sıvalar dökülmüştür.⁴⁷² 23 Şubat 1934 tarihinde, Bitlis Halkevi'nin ve Bitlis mezbahasının resmi açılışları⁴⁷³ törenler eşliğinde yapılmıştır.⁴⁷⁴ 23 Şubat 1934 tarihinde Türk Ocaklarına ait 500 kişilik eski kilise binası CHP tarafından halkevi binası olarak tahsis edilmiştir.⁴⁷⁵

Bitlis Halkevi, Dil, Tarih, Edebiyat şubesi, Spor şubesi, Kütüphane ve Neşriyat şubesi adı ile 3 şube ile çalışmalarına başlasa da daha sonra bu şubelere; Köycülük, Sosyal Yardım ve Temsil şubeleri de eklenmiştir.⁴⁷⁶ Bitlis gençleri halkevi etkinlikleri dâhilinde kültür, sanat, irfan çatısı altında daha güzel ve olgun adımlar atmaya başlamıştır.⁴⁷⁷

Siirt, Muş ve Bitlis bölgelerinde 1934 yılında, Erciş, Bulanık'ta 1937 yılında, Ahlat ve Varto'da 1938 yılında, Adilcevaz'da 1939 yılında halkevleri açılmıştır. 1939 yılı itibari ile Birinci Umumi Müfettişlik bölgelerinde toplam 28 halkevi açılmıştır.⁴⁷⁸

Halkevi başkanlığına, eski Bitlis milletvekili ve CHP İdare Kurulu Başkanı Arif (Özdemir) Bey seçilmiştir. 26 Nisan 1936 tarihine kadar, halkevi başkanlığını Arif Bey yürütse de daha sonra sırası ile Bitlis Valisi Hasan Fehmi Suerden (1937), Vali Rıfat Şahinbaş (1938-1939), Vali Hulusi Devrimer (1940), Nedim Erkut (1941), Emin Erdemli (1942-1944), Avukat Ziya Geboloğlu (1945), Suphi Menteş (1945-1946), Ziya Geboloğlu (1946- 1949) ve Nezir Özel (1950-1952) halkevi başkanlığına seçilmiştir.⁴⁷⁹

1935 yılında halkevlerine getirilecek seyyar sinema, radyo makineleri ve bunlarla donatılacak otomobil, kamyon gibi araçların taşınması için Yol Vergisi ve Gümrük Giriş Vergisi Muafiyetine Dair Kanun kabul edilmiştir.⁴⁸⁰

Bitlis il konumuna geldikten sonra Muş'tan aldığı halkevi ödeneği de kesilmiştir. Bu durum Bitlis Halkevi'ni maddi yönden sıkıntıya düşürmüştür. 1935-1936 yıllarında Bitlis Halkevi'nin faaliyetleri maddi sıkıntılar nedeni ile durgun geçmiştir. Ancak bu

⁴⁷² BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 627-61-1, 2 Şubat 1943.

⁴⁷³ Kardeş, "Bitlis Halkevlerinin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1934-1951)", s. 373.

⁴⁷⁴ *Ayın Tarihi*, 1-31 Ekim 1939, s. 25.

⁴⁷⁵ İşler, s. 87.

⁴⁷⁶ Kardeş, "Bitlis Halkevlerinin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1934-1951)", s. 373.

⁴⁷⁷ *Yurd Yolu Gazetesi*, 15 Eylül 1939, s. 1.

⁴⁷⁸ Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, s. 107.

⁴⁷⁹ Kardeş, "Bitlis Halkevlerinin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1934-1951)", s. 373-375.

⁴⁸⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, C. 5, İnikat: 44, 14 Ekim 1935, s. 74.

süreçte üye ve şube sayılarında da artış yaşanmıştır. Halkevi 900 üye sayısı, Dil, Tarih, Edebiyat, Spor, Köycülük, Kütüphane ve Neşriyat şubeleri ile aktif olmuştur.⁴⁸¹

2154 numaralı kanuna göre halkevleri için getirilecek alıcı ve verici radyo makineleri, bunların cihazları, sinematograf, projeksiyon cihazları, inikas fenerleri ve bunların parçaları gümrük vergisinden muaf tutulmuştur. Halkevi tarafından otomobil içinde kullanılan seyyar birkaç radyo ve sinema makinesi getirilmiş ve bu kanuna dayanarak ücretsiz geçirilmesi talep edilmiştir.⁴⁸²

Eğitmen kursları 1936 yılında halkı aydınlatmak, milli değerlerini tanıtmak ve cehaleti ortadan kaldırmak için açılmıştır. Eğitim kurslarında yetişen öğretmenlerin köy kalkınmasında büyük çalışmaları olmuştur.⁴⁸³

1936 yılı, Bitlis Özel İdare ve belediye bütçelerine konulan tahsisat miktarı aşağıdaki tabloda verilmiştir.⁴⁸⁴

İl	İlçe	Kurum	Kurum Adı	Tahsisat Miktarı
Bitlis	Merkez	Ö. Muhasebesi	-Halkevi	800 lira
			-Spor Evi	200 lira
			-Çocuk Esirgeme	65 lira
Bitlis	Merkez	Belediye	-Halkevi	400 lira
			-Spor Evi	100 lira

Tablo 4.4. 1936 Yılı, Bitlis Özel İdare ve Belediye Bütçelerine Konulan Tahsisat Miktarı

Tabloya göre, 1936 yılında Bitlis Özel İdare ve belediye bütçelerinden halkevi için daha fazla harcama yapılmıştır.

Devlet bütçesinden Gençlik Teşkilatına ve halkevlerine yardım amacı ile 1937 yılında 591 bin 480 lira yardımda bulunulmuştur.⁴⁸⁵ 17 Ağustos 1937 tarihinde, Gökmeşan Taş Mahallesi'nde yeni halkevi binasının temeli atılmıştır.⁴⁸⁶

Bitlis Halkevi'nin halk dersaneler ve kurslar şubesinde 18 yaş üstü kişilere iki kademeli okuma yazma eğitimi verilmiştir. Güzel sanatlar şubesinde müzik, resim heykel, mimari, süsleme alanlarında sergiler yapılarak bando, koro, orkestra bölümleri açılmıştır. Ayrıca kütüphane ve neşriyat şubesinde 1937 yılı içerisinde 1 okuma odası

⁴⁸¹ Uğur Aşit, *1946-1954 Bitlis Seçimleri*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Van 2019, (Yüksek Lisans Tezi), s. 7.

⁴⁸² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, C. 5, İnikat: 43, 11 Ekim 1935, s. 236.

⁴⁸³ Özodaşık, s. 244-245.

⁴⁸⁴ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 1478-33-1, 7 Nisan 1941.

⁴⁸⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, C. 18, İnikat: 64, 25 Mayıs 1937, s. 213.

⁴⁸⁶ Kardeş, "Bitlis Halkevlerinin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1934-1951)", s. 374.

açılmıştır. 6 ay içerisinde 640 kitap okunarak, şube içerisinde halka radyo hizmeti de verilmiştir.⁴⁸⁷

Halkevinin köycülük kolu tarafından köyde yaşayan halk Bitlis'teki milli bayramlara iştirak etmek için getirilmiş, köy halkının iâşe ve istekleri de sağlanmıştır.⁴⁸⁸ Ayrıca köycülük kolunun asıl hedefi arasında; köylü ve şehirli arasında ortak bir dayanışma sağlama ve resmi konularda da köylünün işlerini kolaylaştırma yer almıştır.⁴⁸⁹

Bitlis Dil Tarih ve Edebiyat Şubesi'nde tarihi eserler broşür halinde basılarak halkın kullanımına sunulmuştur. Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin çalışmaları kapsamında dil alanında kullanılan fiş ve anketler ile Bitlis'in "Öztürkçe" kelimeleri derlenerek bir araya getirilmiştir. Türk dili ve Türk Edebiyatı konusunda 4 konferans yapılarak, konferansların hoparlörler aracılığı ile şehir ve köy halkının dinlemesi sağlanmıştır. Temsil ve Gösteri Şubesi'nde 1937 yılı içerisinde 3 perdeden oluşan Yunus Nüşet Unat'ın "Hedef" isimli piyesi ve "Bir Zaferin Yası" adlı piyesler gösterilmiştir. Sosyal Yardım Şubesi ile kimsesiz çocuk, kadın ve yaşlılara destek olunmuştur. İlde 20 fakir çocuğun gıda ve giyim masrafları karşılanmıştır.⁴⁹⁰

1937-1938 yıllarında Bitlis Halkevi kütüphanesinde bulunan 854 kitap, 612 okuyucu tarafından okunmuştur. 1940-1941 yıllarında kitap sayısı 2 bin 316'ya yükselmiş ve 2 bin 280 okuyucu bu kitaplardan faydalanmıştır.⁴⁹¹

⁴⁸⁷ Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Vangözü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 222-226.

⁴⁸⁸ *Son Posta Gazetesi*, 24 Nisan 1938, s. 5.

⁴⁸⁹ Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Vangözü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 222-226.

⁴⁹⁰ Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Vangözü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 222-226.

⁴⁹¹ Turan, s. 147-148.

Bitlis halkevinde 1 Ocak 1937-1 Haziran 1938 tarihlerinde okunan kitap sayısı, okuyan kişi sayısı ve meslek bilgileri aşağıdaki tabloda verilmiştir.⁴⁹²

Okunan Kitaplar	Okuyanların sayıları	Okuyan Meslekler
Edebiyat (Roman, şiir, hikâye)	280	Öğrenci
Tarih	147	Görevli
Coğrafya	18	Öğretmen
Felsefe	9	Subay
Müsbet ve Tabii İlimler	26	Çiftçi
Dil	88	İşçi
Sosyal İlimler, Ekonomi vb. kitaplar	72	Serbest Meslek
Gazete ve Dergi	890	Genel
Diğer Kitaplar	325	Genel

Tablo 4.5. Bitlis Halkevinde 1 Ocak 1937-1 Haziran 1938 Tarihlerinde Okunan Kitap Sayısı ve Kitap Okuyan Meslekler

Halkevinde gazete ve dergiler diğer kitaplara göre daha fazla tercih edilmiştir.

Bitlis halkevi vali yardımcısı R. Şahinbaş, 1938 yılı, halkevi çalışma raporunda il merkezi, ilçe ve köylerinde var olan kümbet, cami, mezarlık ve genel manzaraların fotoğraflarını bir araya getirerek koleksiyon oluşturduğunu ve Ahlat'ta bulunan, Akkoyunlulara ait, 2 adet koç heykelini de ikinci okulun bahçesine koydurduğunu belirtmiştir. Yine açıklamasında okuma odası adı ile açılan, halkevine gönderilen kitap, dergi, gazeteleri sınıflandırarak kayıtlarının yapıldığını eklemiştir. Kütüphanede kayıtlara geçirilen 890 adet kitap olduğunu, 1937 yılından itibaren de yer alan kitap, dergi, gazetelerin, 2 bin 230 okuyucu tarafından okunduğunu belirtmiştir. Ayrıca halkevinin Cumhuriyet ve Son Posta gazetelerine abone olduğunu, bu süreçte gönderilen dergilerin toplamının 892 adet olduğuna değinmiştir.⁴⁹³

1938 yılında Köy Gezici Kadın ve Erkek Kurslarının açılmasında; köy halkına sanat ve meslek öğretme, el ve tarım sanatlarını yaygınlaştırarak geliştirme amaçlanmıştır. Ayrıca buralarda çevrenin ihtiyaç duyduğu iş ve mesleklerde elemanlar yetiştirilmiştir.⁴⁹⁴

Halkevleri kendisine bağlı, kapalı veya açık salonlarda beden eğitimi öğretmenleri ile ortak olarak düzenlenen programlar ile jimnastik, kılıç oyunu, güreş,

⁴⁹² BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 982-807-2, 23 Mart 1938.

⁴⁹³ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 982-807-2, 23 Mart 1938.

⁴⁹⁴ Özodaşık, s. 244-245.

yürüyüş, salon oyunları ve millî sporcu yetiştirmesi gibi faaliyetler düzenlemiştir.⁴⁹⁵ Halk okuma odalarındaki kitap ve yayınlar birçok okuyucu tarafından okunarak büyük ilgi görmüştür. 1938 yılında Gökmeydan Mahallesi'nde yapılan halkevi binasının inşaatında kullanılmak üzere 30 bin liralık bir bütçe oluşturulmuştur. Temeli atılan binanın yapımı inşaat mevsiminin geçmesi ve bazı değişikliklerin yapılmasının gerekmesi nedeniyle 1939 yılına ertelenmiştir.⁴⁹⁶

Birinci Umumi Müfettişlik döneminde, Bitlis'te gazete ve süreli yayın bakımından düzenli bir çalışma yürütülemediği görülmüştür. 1938 yılı itibari ile Türkiye'de bir köyde, diğerleri il ve ilçede çıkartılan 39 günlük, 87 haftalık olmak üzere toplamda 126 gazete aktif rol üstlenmiştir. Yurd Yolu Gazetesi'ndeki bilgiler doğrultusunda Doğu'da bulunan Muş ve Hakkâri illerinde Birinci Umumi Müfettişlik zamanında matbaa ve gazete faaliyetleri yapılmamıştır. Gerekçe olarak ise Muş'un Bitlis iline Hakkâri'nin de Van iline yakınlığı gösterilmiştir.⁴⁹⁷ Bitlis Halkevi tarafından Cumhuriyet Gazetesi ve 7 Gün Mecmuası'na okuma evleri için abone olunmuştur.⁴⁹⁸

1938 yılında Kızılay tarafından Bitlis'e bir yıllık bir çalışma programı hazırlanmıştır.⁴⁹⁹

1938-1939 yıllarında Bitlis Halkevi'nin şube ve üye sayılarında artış olmuştur. Halkevinin Dil Tarih ve Edebiyat Şube Başkanı Hakkı Arıcı, Temsil Şube Başkanlığına Sadi Günel, Spor Şubesi Başkanlığına Belediye Başkanı Suphi Menteş, Sosyal Yardım Şubesi Başkanlığına F. Özpaya, Kitapsaray ve Yayın Şubesi Başkanlığına Necati Yılmaz, Köycülük Şubesi Başkanlığına Mahmut Eren, Müze ve Sergi Şubesi Başkanlığına Yılmaz Özel getirilmiştir. Bitlis Halkevi CHP Parti teşkilatı misyonu ile yönetilmiştir.⁵⁰⁰

Bitlis Halkevleri'nde 17-20 saatleri arasında radyo dinleme etkinlikleri yapılmıştır. Bu etkinliğe birçok memur ve halk katılmıştır. Ayrıca halkevi için

⁴⁹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, C. 26, İnikat: 83, 29 Haziran 1938, s. 489.

⁴⁹⁶ Son Posta Gazetesi, 24 Nisan 1938, s. 5.

⁴⁹⁷ Yurd Yolu Gazetesi, 8 Haziran 1938, s. 2.

⁴⁹⁸ Yurd Yolu Gazetesi, 7 Ekim 1938, s. 1.

⁴⁹⁹ Kardeş, Cumhuriyet Döneminde Vangözü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950), s. 222-226.

⁵⁰⁰ İşler, s. 88-89.

otomatik bir bilardo, satranç, dama, fenni ve askeri oyunların siparişi verilmiştir.⁵⁰¹ Bitlis Halkevi'ne parti aracılığıyla bir sinema makinası getirilmiştir.⁵⁰²

Orduvlerinde subaylar ve askerî memurların ailelerine gösterilen sinemalardan vergi alınmamış ve bu sinemalara sivillerin girişi yasaklanmıştır. Hayır cemiyetleri, spor kulüpleri ve okullarda halkevleri tarafından parasız olarak halka verilen konserler, temsiller, gösterilen filmler vergiye tâbi tutulmamıştır. Köylerde açılan tiyatrolar, sinemalar ve konserlerden, devlet ve belediyeler tarafından alınmakta olan vergiler, 12 Haziran 1939 tarihinde kaldırılmıştır. Sinemaların köylere kadar götürülmesinde ve gösterilmesindeki külfet ve masraflar karşısında kârın köylülerden tahsil edilebilme ihtimali olmadığı düşünülerek köylere vergi muafiyeti getirilmiştir.⁵⁰³

5237 sayılı Belediye Gelirleri Kanununun yirmi yedinci maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir. Eğlence yerlerinden Belediye Meclisleri tarafından işyerlerinde çalıştıkları sürece, kazanılan gayrisafi hasılat miktarlarından, sinemalar için %60, tiyatro ve konserler için %25, diğer eğlence yerleri için ise %35 oranında belediyeler tarafından eğlence vergisi alınmıştır. Bilet kullanılması zorunlu olmayan eğlence yerlerinden eğlence vergisi, belediye meclisleri tarafından günlük, haftalık veya aylık olarak da alınmıştır. Gece yarısından sonra açık kalacak yerlerden gece yarısından sonraki her saat için artan, bir verginin toplanmasından belediyeler sorumlu olmuştur. Fazla vergiler, gerçek verginin %50'sini geçmeyecek şekilde, vergi hasılatının %10'unu huzur hissesi olarak ödenmiştir. Vergilerin %10'u, verem ile mücadele kurumlarına ve derneklerine ödenmiştir. Şehirde böyle bir dernek yoksa da doğrudan belde içindeki yoksul veremliler hizmetine harcanmıştır. Eğlence vergisi alınmayan yerler ve etkinlikler şu şekildedir: Orduvleri, dernekler, sendikalar, spor kulüpleri, okullar, halkevleri ve halkodaları tarafından düzenlenen bütün spor müsabakaları, millî ve uluslararası sergilerde düzenlenen bütün eğlenceler, bayram yerlerinde ve bayram süresince çocuklara özel olarak düzenlenen sinema, tiyatro dışındaki eğlencelerdir.⁵⁰⁴

⁵⁰¹ *Yurd Yolu Gazetesi*, 4 Eylül 1939, s. 1.

⁵⁰² *Yurd Yolu Gazetesi*, 8 Ekim 1940, s. 1.

⁵⁰³ *TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C. 4, İnikat: 36, 6 Temmuz 1939, s. 142-164.*

⁵⁰⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 25, İnikat: 68, 20 Mart 1950, s. 238.*

19 Mayıs 1939 tarihinde Bitlis ilinde düzenlenen şenliklerde şehir, resmî kurumlar, halkevleri baştanbâşa Türk bayrakları ile süslenerek bütün il ve kurumlar gece saatlerinde ışıkla donatılmıştır. Tören Cumhuriyet Caddesi'nde gerçekleştirilmiştir. Atatürk anıtı önünde kız ve erkek öğrenciler tarafından, jimnastik ve spor gösterileri yapılmıştır. Ayrıca atlı spor, voleybol takımları, futbol takımları, güreş takımları, atletizm takımları arasında ayrı ayrı müsabakalar düzenlenmiş ve dereceye girenler ödüllendirilmiştir. Yine halat, bisiklet yarışlarından galip çıkan takımlara il adına tören başkanı tarafından hediyeler dağıtılmıştır.⁵⁰⁵

30 Ağustos 1939 tarihinde, halkevi bünyesinde “Yurdum İçin” adlı piyes sergilemiştir.⁵⁰⁶ 29 Ekim 1939 tarihinde inşaatı tamamlanan yeni halkevi binası halkın hizmetine açılmıştır.⁵⁰⁷

1 Ocak 1940 tarihinden itibaren, halkevlerinde 4 ay süre ile birinci ve ikinci okullarda 2 adet dersane açılmasına karar verilmiştir. Açılacak bu dershanelere 18 yaşından büyük her vatandaş kabul edilerek kalem, defter ve kitaplar halkevi tarafından ücretsiz karşılanmıştır.⁵⁰⁸

25 Şubat 1940 tarihinde, Bitlis'in Hizan ilçesinde bir okuma odası açılmıştır. Halka Türkçe öğretme, okuma ve yazma kursları açma gibi faaliyetler konusunda çalışmalar başlatılmıştır. Halk odasında köy halkına sağlık ve tarım hakkında bilgilendirmelerde bulunulmuştur. Daha sonra Tatvan, Mutki ilçeleri ve Simek, Huyut, Hivris, Çukur, Norşin, Şetek, Misk ve Reşadiye bucaklarında da halk odaları açılmıştır.⁵⁰⁹

24 Temmuz 1940 tarihinde, Bitlis Halkevi'ne bağlı 15 kişilik bir heyet ile köy gezileri yapılmıştır. Çukur bucağının Güroymak, Morh, Kotni köyleri gezilere köylülere paraşüt ve paraşütçülük hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca hasta olan vatandaşların muayeneleri de heyette bulunan devlet doktoru Ömer Kayaalp tarafından gerçekleştirilerek hasta olanlara ilaç dağıtımı yapılmıştır.⁵¹⁰

⁵⁰⁵ *Yurd Yolu Gazetesi*, 20 Mayıs 1939, s. 2.

⁵⁰⁶ *Yurd Yolu Gazetesi*, 28 Ağustos 1939, s. 2.

⁵⁰⁷ Kardaş, “Bitlis Halkevlerinin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1934-1951)”, s. 374.

⁵⁰⁸ *Yurd Yolu Gazetesi*, 27 Aralık 1939, s. 2.

⁵⁰⁹ Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Vangözü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 320-321.

⁵¹⁰ *Yurd Yolu Gazetesi*, 24 Temmuz 1940, s. 1.

CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal, Bitlis Halkevi binasının eskidiğini, tamire ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, bölgeye gelen özel misafirlerin Halkevi ve Vali Konağı'nda misafir edildikleri bu yüzden de aralarında bir samimiyet oluştuğunu, böyle bir durumda minnet bağı duyularak yapılan eksiklikler ile ilgili gerekli eleştirileri yapamadıklarını dile getirmiştir. Bunun içinde ilde bir otel yapılması girişimini başlatacağını açıklamıştır.⁵¹¹

2 Ekim 1940 tarihi itibari ile Bitlis Cezaevi'nde halkevi bünyesinde çeşitli kurslar açılmıştır.⁵¹²

11 Kasım 1940 tarihinde, Halkevleri müfettişi Kemal Güngör, CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği raporda; Siirt, Muş, Bitlis, Van'ın ilçe ve köylerinde, Hakkâri çevresinde Kürtçenin yaygın olduğunu, CHP'nin ve diğer devlet dairelerinin işbirliği yaparak buralarda Türkçe'yi yaygınlaştırma konusunda çalışmalar başlatması gerektiğini dile getirmiştir.⁵¹³

1940 yılı itibarı ile Bitlis Halkevi bünyesinde pazartesi, perşembe, cumartesi günleri, 14-16 saatleri arasında, biçki ve dikiş kursları vermeye başlanmıştır.⁵¹⁴

7 Nisan 1941 tarihinde, Bitlis Halkevi'ne 1500 lira, Ahlat Halkevi'ne 150, Adilcevaz Halkevi'ne 100 lira ve Hizan Halk Odası'na 150 lira yardım tahsis edilmiştir. 1941 yılı içerisinde de Bitlis Halkevi binasının tamiri için, Özel İdare bütçesinden 2 bin lira bütçe ayrılmıştır.⁵¹⁵

Bitlis Halkevi'ndeki Güzel Sanatlar ve Kurslar Şubesi en aktif şubelerden biri olarak 18 yaşının üzerindeki vatandaşlara okuma yazma ve Türkçe öğretmekle görevli olmuştur. Yine diğer sanat dalları arasında yer alan dikiş-nakış, ev ekonomisi, arıcılık, hayvancılık, bağcılık ve meyve yetiştiriciliği alanında kurslar da bölgede açılmıştır. Halkevi başkanı Ziya Geboloğlu üst makamlara yazı yazarak halkevi için kitap isteğinde bulunmuştur. Bu istek karşılığında İsmet İnönü'den 103 ve çeşitli bakanlıklardan da 300 kitap halkevine armağan olarak gönderilmiştir. 1941 yılında Güzel Sanatlar Şubesi açılarak 5 müzik aleti ile eğitimler vermeye başlanmıştır. Fakat

⁵¹¹ Çağlayan, "CHP Parti Müfettişi Fevzi Kalfagil'in Bitlis Raporları (1944-1945)", s. 701.

⁵¹² *Yurt Yolu Gazetesi*, 2 Ekim 1940, s. 1-2.

⁵¹³ Çağlayan, "Halkevlerinin Vilayat-ı Şarkiyye'deki Faaliyetleri (1932-1951)", s. 114.

⁵¹⁴ *Yurd Yolu Gazetesi*, 10 Nisan 1940, s. 1.

⁵¹⁵ *BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 1478-33-1, 7 Mart 1941.*

maddi açıdan destekler sağlanamayınca aktivite konusunda sönük kalan şubeler arasında yer almıştır.⁵¹⁶

1941 yılı için Bitlis Özel İdare ve Belediye bütçelerine halkevi, spor ve hayır kurumları için konulan yardım cetveli aşağıda ki tabloda verilmiştir:⁵¹⁷

İl	İlçe	Kurum	Kurum Adı	Ödenek
Bitlis	Mutki	Belediye	Hava Kurumu	25 lira
Bitlis	Merkez	Belediye	Halkevi	400 lira
			Hava Kurumu	300 lira
			Kızılay	20 lira
			Spor	100 lira
Bitlis	Hizan	Belediye	Kızılay	10 lira
Bitlis	Ahlat	Belediye	Spor	30 lira
			Kızılay	20 lira
			Halk Okuma Odası	100 lira

Tablo 4.6. 1941 Yılında, Bitlis ve ilçelerine, Halkevi, Spor, Hayır Kurumları İçin Konulan Yardımlar

1941 yılında halkevine yapılan yardımlarda halkevi en fazla, Kızılay ise en düşük paya sahip olmuştur.

Hasip Aytuna'nın 17 Temmuz 1942 tarihinde düzenlediği 87 sayılı Teftiş Raporu'na göre Bitlis Halkevleri'ne, 4 bin 240 lira gönderilmiştir. Bütçenin 650 lirası bölgede açılacak şubelere, 2 bin 400 lirası da maaş ve ücretlere kullanılmıştır. Aytuna, halkevinde Demirbaş, malzeme ve kütüphane defterlerinin günlük olarak düzenli tutulmadığını açıklamıştır. Halkevinde Tarih Müzesi dışındaki şubelerin açık olduğunu, şubelerin çalışmalarında durgunluk yaşandığını, bu durgunluğun bölge şartları ve ihtiyaçlarına uygun, çalışma planları sonucunda hareketlenebileceğini düşünmüştür.⁵¹⁸

Aytuna, Halkevinde ki kütüphane çalışmalarının geri kalmasına neden olarak; okuma odalarında uygun bir ortamın oluşturulamamasını göstermiştir. Bundan dolayı da bazı halkevi kütüphanelerinin çoğunlukta kapalı tutulduğuna değinmiştir. Spor salonu dışında, açık hava sporlarını uygulatacak öğretmenlerin olmamasından dolayı, halkevlerinin gençlere yönelik faaliyetleri yürütemediğini bu yüzden de spor alanında ki aktivitelerinde sönük kaldığını açıklamıştır. Yine raporunda halkevi çalışmalarına

⁵¹⁶ Aşit, s. 11-12.

⁵¹⁷ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 1478-33-1, 7 Mart 1941.

⁵¹⁸ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 627-61-1, 2 Şubat 1943.

gereken önemin verilmediğine, çalışma kayıtlarının ve raporlarının ayrıntılı tutulmadığına değinmiştir. Temsil, konferans ve okuma salonları olmayan halkevlerinde, toplu çalışma imkânı bulunmadığını, Bitlis, Siirt, Muş, Erciş, Van ve Ağrı halkevlerinin, konferans ve temsil salonlarının, kış aylarında ısıtılmasının zor olduğunu ifade etmiştir. Isıtma problemini çözmek için daha kolay ısıtılabilen, küçük salonların kullanımını önermiştir. Bitlis Halkevi toplantı salonunun üst katta bulunduğu ve bundan dolayı da diğerlerine göre daha elverişli olduğunu belirtmiştir.⁵¹⁹

13 Kasım 1942 tarihinden itibaren Bitlis Halkevi'nde halkı kaynaştırma ve bilgilendirme amaçlı aile toplantıları başlatılmıştır.⁵²⁰

Kadınlar, utandıkları için çoğu sosyal aktivitelerden uzak kalsa da bu ön yargılar, 1942 yılından itibaren tiyatro şubesi gösterilerinde kadınların aktif olarak yer almaları ile kırılmıştır.⁵²¹ Halkevinde bir ilk de 7 Ekim 1943 tarihinde düzenlenen sergi ile yaşanmıştır.⁵²²

Biçki ve nakış kuşları 15 Haziran 1943 tarihinde her yaştaki kadın ve kızların katılımına uygun olarak tekrar açılmıştır.⁵²³

Bitlis Halkevi bünyesinde “Güzeldere” ismi ile bir Spor Kulübü de yer almıştır.⁵²⁴

1945 yılında, Erzincan Milletvekili ve Muş Bölge Müfettişi Feyzi Kalfagil tarafından, Bitlis Halkevi'nin işleyişi ile ilgili bir rapor düzenlemiştir. Raporun içeriğinde Bitlis Halkevi'nin gerekli toplantıları yapmadığı, halkevi başkanlığını yürüten kişilerin milletvekili olma konusunda çalışmalar sürdürdüğünü, kendilerine ve yakınlarına menfaatler sağlayarak haksız kazançlarla zenginleştiklerini, kutlama merasimleri için gönderilen bütçenin farklı yerlere harcandığına yer verilmiştir. Bu rapor sonucunda Halkevi Başkanlığına Emin Erdemli'nin yerine Ziya Geboloğlu getirilmiştir. Ayrıca raporda Ahlat Halkevi'nde ikamet eden Ahlat Kaymakamı Hulki Metin'in de deniz manzaralı odasında temizlik amacıyla gelen kadınlarla cinsel

⁵¹⁹ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 627-61-1, 2 Şubat 1943.

⁵²⁰ Yurd Yolu Gazetesi, 13 Kasım 1942, s. 1.

⁵²¹ İşler, s. 91.

⁵²² Yurd Yolu Gazetesi, 18 Aralık 1943, s. 1.

⁵²³ Yurd Yolu Gazetesi, 11 Haziran 1943, s. 1.

⁵²⁴ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 627-61-1, 2 Şubat 1943.

birliktelik yaşadığı bilgisine de yer vermiştir. Bundan dolayı da bölge halkı tarafından Ahlat Halkevi için “Zina Damı” ibaresinin kullanıldığını ifade etmiştir.⁵²⁵

CHP 1946 yılından itibaren sayıları çoğalan halkevi ve halkodasına yardım etme konusunda güçlük çekmiştir.⁵²⁶

Bitlis Halkevi ve Mutki'nin Huyut bucağında bulunan halk odalarında verilen, okuma yazma kurslarına, öğretmen ücreti olarak 200 lira ödenmiştir.⁵²⁷

Bitlis'te halkevi ve halk odaları gösterileri kadın ve erkekler karışık olarak sunulmuştur. 24 Şubat 1946 tarihinde yapılan törende; zeybek, harmandalı, papuru, aşırma, temurağa, tanzara ve ağırgüvenk, oyunları da kadın ve erkek oyuncular tarafından karışık oynanmıştır.⁵²⁸

Halkevi tarafından sosyal yardım hizmeti olarak, fakir ve kimsesiz çocukların sünnetleri 13 Temmuz 1947 tarihinde yapılmıştır.⁵²⁹

1948 yılında Bitlis'te toplamda 3 halkevi ve 11 halk odası bulunmuştur.⁵³⁰ 5 Temmuz 1949 tarihinde Bitlis Halkevi Kütüphanesi'nde toplam 27 bin 99 kitap yer almıştır. Bunların 2 bin 696 âdeti Türkçe ve 103 âdeti de Arapça olarak kayıtlara geçmiştir.⁵³¹

Ahlat Halkevi Başkanı Sait Ülgen, 1951 yılında yaptığı araştırma sonucu, muhasebe defterlerinin 2 yıldan beri işlenmediğini, kayıtlarda 400 lira kadar bir açık olduğunu, mevcut paranın zimmete geçirildiğini belirtmiştir.⁵³²

Bitlis Halkevi ilk kuruluş dönemlerindeki canlılığını ilerleyen yıllarda yitirerek, 1951 yılına kadar durağan bir yapı seyretmiştir.⁵³³

1952 yılı içerisinde Adilcevaz Halkevi kitaplığında, dergiler ile beraber 1800 civarında kitap bulunmuştur.⁵³⁴

⁵²⁵ İşler, s. 90.

⁵²⁶ Savaş Sertel, “Bingöl Halkevi ve Faaliyetleri (1936-1951)”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 2, S. 1, Muş 2016, s. 75.

⁵²⁷ *BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 1052-1041-1, 8, 23 Mart 1950.*

⁵²⁸ *BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 953-691-3, 11 Aralık 1948.*

⁵²⁹ *BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 1021-931-2, 27 Temmuz 1947.*

⁵³⁰ Turan, s. 147-148; Siirt Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi'nin temel amacı; anadilleri Arapça ve Kürtçe olan halka, Türkçe öğretmek dil birliğinin sağlamak olmuştur. Bu amaç doğrultusunda da çeşitli kurslar ve konferanslar düzenlemiştir. Çağlayan, “Halkevlerinin Vilayet-ı Şarkıyye'deki Faaliyetleri (1932-1951), s. 113.

⁵³¹ *BCA CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 1044-1012-1, 5 Temmuz 1949.*

⁵³² *BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 1478-34-1, 7 Haziran 1951.*

⁵³³ İşler, s. 91.

⁵³⁴ *BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 1671-818-3, 6 Mart 1952.*

Halkevleri 8 Ağustos 1951 tarih ve 5830 sayılı yasa ile kapatılarak bir kısım binaları yeniden açılan Türk Ocakları'na verilmiş diğerleri de hazineye devredilmiştir. Halkevlerine ait taşınır malların özellikle kütüphane, arşiv, belge ve fotoğraf gibi malzemelerin korunması konusunda önlem alınmamış, büyük bir kısmı yok olmuştur.⁵³⁵ Diğer yandan siyasi partilerin, kendi menfaatleri için yaptırdığı binaların kullanım hakları, resmi kurum ve kuruluşlar tarafından feshedilerek derneklere ait gayrimenkuller sahiplerine ve hazineye devredilmiştir.⁵³⁶

Bitlis Halkevi'nde; bölge halkına okuma-yazma, çeşitli meslek alanlarında kurslar açma, halkı sosyalleştirme ve Türkçe eğitim verme konusunda çoğu aktif olmak üzere bazen de durağan bir süreç yaşanmıştır.

4.3. Köy Enstitüsü ve Faaliyetleri

Köy Enstitüleri'nin temeli 1935 yılında "Eğitim Yurtları" ile atılmıştır. 17 Nisan 1940 tarihinde, Köy Enstitüleri Kanunu doğrultusunda, öğrencilerin köy içinde buldukları ortamdan koparılmadan, köy hayatı içerisinde eğitilmesi hedeflenmiştir.⁵³⁷ İnkılaplar ve Atatürkçü düşüncelerin kırsal bölgelerde yaygınlaştırılması köy ve kent arasındaki sosyal farklılıkların ortadan kaldırılması düşüncesi Köy Enstitüleri kurulmasının nedenleri arasında yer almıştır.⁵³⁸

Köy Enstitüleri'nin kurulması hakkındaki kanun, 1940 yılında görüşülmeye başlanmıştır.⁵³⁹ Köy Enstitüleri, J. Dewey'in görüşleri doğrultusunda, dönemin Milli

⁵³⁵ Arıkan, s. 279.

⁵³⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 8, C. 3, İnikat: 18, 18 Aralık 1946, s. 261.; Hazineye ve sahiplerine devredilen mallar hakkında İsmet İnönü mecliste yaptığı konuşmasında şunları dile getirmiştir: "Eski Türk Ocakları'ndan devralınan binalar, yeni Türk Ocakları'na veriliyor veya bazı değişikliklerle faydalanılmak isteniliyor. Halkevleri resmi olarak ortadan kaldırıyor. Hazineye devrettiği halkevlerinin, dağıtma ve kullanma yetkisini Bakanlar Kuruluna veriyor. CHP'ye bağışlama ve satma şeklinde geçen bazı malların kullanımını tanımıyor. Hazineye devrettirdiği halkevlerinin, yapılmış veya yapılmakta olsun, kendilerine aldıktan sonra borçlarını CHP'ye yüklüyor ve taşınır malların hukuk kuralları dışında bütünleyen isimlerini kabul ediyor. Mevcut içeriğin ve geçmiş Büyük Millet Meclislerinin uygulamalarını, tek parti döneminin zorunlu etkisi sayarak bunların saygın olamayacaklarını savunuyor. Bütün bu davranışların Anayasa maddelerine ve yargı yetkisine uymamasını, Anayasa ihlali olarak saymıyor. Halkevlerinin kaldırılması yersiz ve haksız bir yıkımdır. Halkevlerinin partiler üstünde bir kuruluş yerine, Bakanlar Kurulunun yararına dağıtılmasına ve kullanılmasına bırakılması, özellikle iktidar partisinin siyasi arzusunun kullanılması önünü açmıştır" sözleri ile ortada bir adaletsiz davranış olduğu konusuna vurgu yapmıştır. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 9, C. 9, İnikat: 109, 6 Ağustos 1951, s. 261-584.

⁵³⁷ Candemir Demircan, Yusuf İnandı, "Köy Enstitüleri Programlarında Anadilinin Önemi ve Türkçe Öğretimi", *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 1, Mersin 2008, s. 12.

⁵³⁸ Erdoğan, s. 36.

⁵³⁹ Akın, s. 320.

Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in ve İlköğretim Genel Müdürü aynı zamanda Köy Enstitüleri'nin kuruluş fikrinin sahibi olan İsmail Hakkı Tonguç'un katkılarıyla 3803 sayılı Kanunla kurulmuştur.⁵⁴⁰ Teklif meclis genel kurulu tarafından 278 oy ile kabul edilmiş. 148 milletvekili oylamaya katılmamıştır.⁵⁴¹

Köy Enstitüleri kuruldukları bölgelerde yeni üretim yöntemleri, yeni ürün ve pazar olanakları sağlamıştır. Bu okulları bitiren öğretmenler okul ve kurslarla ilgili görevlerinin dışında köy halkını yetiştirmek, duvarcılık, demircilik, hayvancılık, konservecilik, şarapçılık ve bahçecilik gibi meslek dallarında eğitimler vermiştir.⁵⁴²

Köy Enstitüleri ile ortaokullarda karma eğitim sistemine ilk kez geçilmiştir. Bunun üzerine dönemin Milli Eğitim Bakanı İsmail Hakkı Tonguç; "Kurumumuzdaki kız öğrenci mevzusu, pek çok emeğimizi harcamamız gereken önemli bir davadır. Kızları bir yana erkekleri bir yana ayırarak kurumu kafes haline getirmek asla doğru bir şey değildir, Köy Enstitüleri'nde yetiştirilen çocuklar, skolastiğe köle olmaktan kurtarılmaya çalışılmıştır. Onların kültürleri cila şeklinde ezberlenerek benimsenmiş, bilgi değil iş içinde iş aracılığıyla öğrenilen gerçek ve öz bilgidir" sözleri ile geleneksel eğitimden uzaklaşarak, karma eğitim ve aktif öğrenmenin önemini vurgulamıştır.⁵⁴³

Köy Enstitüleri ile okur-yazar oranı düşük köy halkına, kendi bölgesinden çıkan öğretmenler tarafından eğitim verilmesi düşünülmüştür. Öğretmen okulu mezunları Doğu illerinden çok batı illerinde öğretmenlik yapmak isteyince devlet teşebbüsünde köy enstitülerinin kuruluşu ön görülerek doğudaki illerin eğitim sorunları giderilmeye çalışılmıştır. Buralarda yetişen öğretmenlere okuma yazma eğitimi dışında toprak ekimi, harman kurma, çift sürme, hayvan yetiştirme ve inşaat ustalığı alanlarında da eğitim verilmiştir.⁵⁴⁴

Köy odalarına ve halkevlerine, ücretsiz kereste verilmesi kararı alınmıştır. Köylü, devlet memurlarının sık sık köylerine gelmediklerinden ve durumlarını iyice görüp anlayamadıklarından dolayı şikâyetçi olmuştur. Bu nedenle devlet her köyde,

⁵⁴⁰ Ayşegül Tural, "Türk Eğitim Tarihinde Alternatif Bir Model: Köy Enstitüleri", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* C. 4, S. 2, Manisa 2016, s. 18.

⁵⁴¹ Akın, s. 320.

⁵⁴² Sadık Kartal, "Toplum Kalkınmasında Farklı Bir Eğitim Kurumu: Köy Enstitüleri", *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 1, Mersin 2008, s. 26.

⁵⁴³ Kemal Karabaş, *Köy Enstitülerinden Günümüze Eğitim ve Arayışlar*, Teknofset Matbaacılık, İzmir 2019, s. 23-24.

⁵⁴⁴ Karatepe, s. 89-90.

bir köy odası yapılmasını uygun görmüştür. Köy odaları için köylünün muhtaç olduğu kerestelerin de bu maddedeki esaslar doğrultusunda dağıtılmasını istemiştir.⁵⁴⁵

Manisa Milletvekili Kâzım Namî Duru, konuşmasında, köy eğitim kurslarını ilk olarak Saffet Arıkan'ın açtığını, kurslarda yetiştirdiği öğretmenler ile köyleri birer yeni ışık ve hayat ocağı yapmaya çalıştığını ayrıca Türk kültür tarihinde Saffet Arıkan'ın bu girişiminin önemli bir sayfa oluşturduğunu ifade etmiştir. Köy Enstitüleri'nin, ilmî açıdan köylüyü kalkındırmak, terbiye etmek ve köylüye dünyayı anlatmak amacı ile büyük bir proje olduğunu vurgulamıştır.

Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel ise meclis konuşmasında; “Bizim nüfusumuz 17 milyondur. Yuvarlak bir hesapla 4 milyona yakın insanımız şehirlerde oturur ve 13 milyon halkımız köylerde. Buna karşılık eğitim çağında bulunan 2 milyon çocuktan 785 binini okutmaktayız. Şu hâlde %12'si hesaplanan, eğitim çağında bulunan çocukların ancak 1/3'ünü okutabiliyoruz. Hâlbuki istatistiklerimizin eğitim zorunluluğu yüklediği 7 ile 16 yaş arasındaki çocukların miktarına bakacak olursanız 3 milyon 354 bindir. Ortaokul ve bu derecede bulunan diğer okullarda okuyan çocukları bu toplamdan çıkaracak olursanız, demek ki 7 ile 16 yaş arasında, yaklaşık 3 milyon çocuğumuz vardır. Bu çocukların 415 bini köylerde ve 370 bini şehirlerde. Şu hâlde 13 milyon köylü nüfusuna karşılık 370 bin çocuk okutmaktayız. 4 milyon şehirli nüfusa karşılık 415 bin çocuk okutuyoruz. Bunu özetleyecek olursak şehirlerde oturan kişilerin çocuklarının %80'i okumakta iken %20'si okumaktan mahrumdur. Köylerde oturan 13 milyon vatandaşımızın çocuklarını da dikkate alırsak bunun ancak %25'ini okutabiliyoruz, %75'ini okutamıyoruz”⁵⁴⁶ diyerek şehir ve köy eğitimi arasındaki farklılığı açıkça belirtmiştir.

Köy Enstitüleri; köy öğretmeni ve köye faydalı diğer meslek gruplarını yetiştirmek amacı ile tarım işlerine uygun arazisi bulunan yerlere, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından açılmıştır. Enstitülerde görevli öğretmen ve memurlar, 3656 sayılı Kanunun, ikinci maddesine göre Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde yer almış, enstitülerin öğretim süreleri de en az 5 yıl olarak belirtilmiştir. Enstitülere tam dönemli, köy ilkokullarını bitirmiş sağlıklı ve yetenekli köylü çocukları seçilerek alınmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı, öğretmen olamayacağını düşündüğü kişileri, başka

⁵⁴⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, C. 15, İnikat: 29, 27 Ocak 1937, s. 128.

⁵⁴⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C. 10, İnikat: 41, 17 Nisan 1940, s. 75-78.

mesleklerde görevlendirmiştir. Köy Enstitüleri'nden mezun öğretmenler, tayin oldukları köylerde her türlü eğitim, öğretim, ziraat, tarla, bağ ve bahçe, atölye gibi işlerde, köylülere rehberlik etmiştir. Ayrıca Köy Enstitüleri'nden mezun olan öğretmenler, ayda 20 lira ücretle, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından tayin edilmiştir. Görevlerinde başarılı olan öğretmenlerin ücretleri altıncı ders yılı başlarında 30 liraya, on beşinci ders yılı başında da 40 liraya yükseltilmiştir. Bu öğretmenlerin hakları 3 ayda bir peşin olarak, yılda 4 kez ödenmiş, aylık ücretleri ve görev yerlerine giderken harcadıkları yol masrafları, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından karşılanmıştır.

Köy Enstitüleri'nden mezun öğretmenlerin askerlik hizmetleri sırasında kayıtları silinmeyerek, asteğmenlik veya askerî memurluk görevine kadar, aldıkları ücretin 2/3'ü, aylık tazminat olarak ödenmiştir. Mezun olanlara, bir defaya mahsus olmak üzere göreve başladıkları ay içinde zorunlu ihtiyaçlarını karşılama amacı ile 60 lira ödenmiştir. Tohum, çift, kazanç hayvanları ve cins fidan gibi ihtiyaçlar, köy öğretmenlerinin tayin edildikleri okulların demirbaşları olarak devlet tarafından ücretsiz verilmiştir. Köy öğretmenlerine, köy sınırı içindeki tarıma elverişli arazilerden, öğretmenin geçimini sağlayacak ve okul öğrencisinin ders uygulamalarına yetecek miktarda tarla verilmiştir. Köy okuluna ait her türlü demirbaş ve eşyadan elde edilecek gelirler, öğretmenlerin kullanımına tahsis edilmiştir. Öğretmenin görev süresi bittiğinde ise, bu demirbaşlar yeni gelen öğretmene ya da öğretmen gelinceye kadar da köy ihtiyar heyetine işletilmesi için teslim edilmiştir. Ayrıca köy öğretmenlerinin işleri, gezici başöğretmenler ve ilköğretim müfettişleri tarafından takip ve teftiş edilmiştir.⁵⁴⁷

Köy öğretmenlerinin tayin edilecekleri okulların binaları ve öğretmen evleri Millî Eğitim Bakanlığı'nın plânlara göre, Köy Kanununa uygun, bölge ilköğretim müfettişi ile gezici başöğretmenin gözetiminde, köy ihtiyar heyetleri tarafından yaptırılmıştır. Öğretmen tayin edilecek köylere uygun kriterler 3 yıl öncesinde bildirilmiştir. Köy bütçesinde de ona göre çalışmalar başlatılmış, öğretmen işe başlamadan önce okul binası ve öğretmenevi tamamlanmıştır. Yine köy okulları binalarının tamiri ve okulun masrafları köy ihtiyar heyetleri tarafından yerine getirilmiştir. Köy Enstitüleri'ne sadece belirli kuruluşlardan mezun olan öğretmenler

⁵⁴⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C. 10, İnikat: 41, 17 Nisan 1940, s. 77-98.

atanmıştır. Bu kuruluşlar arasında; yüksekokul ve fakülte mezunları, Gazi Terbiye Enstitüsü mezunları, öğretmen okulları mezunları, Ticaret Liseleri ve Orta Ziraat Okulları mezunları, Erkek Sanat Okulları ve Kız Enstitüleri mezunları, Köy Enstitüleri mezunları, İnşaat Usta Okulları mezunları, bunlardan başka her türlü teknik ve meslekî okul mezunları yer almıştır. Ayrıca bu enstitülerde uzman işçiler gündelik veya aylık ücretle usta öğretici olarak çalışmıştır.

Köy öğretmenleri için Millî Eğitim Bakanlığı tarafından, Köy öğretmenleri emekli sandığı ve köy öğretmenleri sağlık ve içtimaî yardım sandığı oluşturulmuştur. Emekli sandığının sermayesi ve gelirleri arasında Köy Enstitüleri masrafı olarak her yıl konulacak ödenek toplamının 1/1000'ü, aylıkları artırılan öğretmenlerin, sandığa dâhil öğretmenlerin ve köy öğretmenlerinin ücretlerinden kesilecek ilk aylık zamları ile sandık sermayesinin bütün gelirleri yer almıştır. Hizmet süresi 30 yılı dolduran ve sandığa bağlı olan köy öğretmenleri emekliliklerini isteme, hizmet süresini dolduranlar da ayda 20 lira ücretle emekliye ayrılabilme hakkına sahip olmuştur. Emeklilik ücretleri, 3 ayda bir peşin olarak ödenmiştir. Bir öğretmenin vefatı halinde okula ait ve tasarruf hakkı öğretmene ayrılmış olan malların, ölüm yılı içinde ki yarısı yardım sandığına, yarısı da gelecek öğretmene verilmiştir. Ölen öğretmenin mirasçıları, okul emvalinin hasılatı üzerinde hiçbir hak iddia edememiştir. Köy öğretmenleri, eşleri ve çocukları sağlık kuruluşlarında ücretsiz tedavi edilmiştir. 1939 malî yılı Umumî Muvazene Kanunu'nun Millî Eğitim Bakanlığı bölümüne yatılı öğrenci arasına, Köy Enstitüsü öğrencisi adı ile 2 bin kişilik öğrenci kadrosu eklenmiştir.

Bingöl Milletvekili Feridun Fikri Bey, Bingöl, Tunceli ve Bitlis illerinin, hiçbir ilçe ve bucak merkezlerinde köy okulu olmadığını vurgulayarak halkın mağduriyetini dile getirmiştir.⁵⁴⁸

Memleketin çeşitli yerlerinde açılan 14 enstitüde toplam 6 bin öğrenci yetiştirilmiştir. Bu enstitüler, 15 yıl içinde ilköğretim sorunlarını, tam anlamı ile çözmeyi hedeflemiştir.⁵⁴⁹

376 sayılı Posta Kanunu'na ek olan 2721 sayılı kanununda halkevleri kelimesinden sonra, "halk odaları" kelimesi eklenmiştir.⁵⁵⁰

⁵⁴⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C. 10, İnikat: 41, 17 Nisan 1940, s. 90-98.

⁵⁴⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C. 14, İnikat: 1, 1 Kasım 1940, s. 7.

⁵⁵⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C. 21, İnikat: 7, 24 Kasım 1941, s. 7.

3803 kanununa göre seferberlik durumunda, askerlik süresi dışında silâh altına alınanlar izinli olarak yedek subay, askerî memur veya sürekli erbaş rütbeleri ile derecelendirilmiştir. Orduda kaldıkları sürece de rütbeleri ile sınırlı maaşın tamamını, rütbesi olmayanlar da 20 lirayı geçmeyecek şekilde aylık almıştır.⁵⁵¹

4122 sayılı kanunla düzenlenen Meslekî ve Teknik Öğretim kuruluşlarında, Köy Enstitüleri'nde okumakta olan 9 bin öğrencinin 872'sini kız öğrenciler oluşturmuştur. Köy Enstitüleri'nde okuyarak, köylerine dönen kızlar, evlerinde ve köy iktisadi hayatında büyük roller üstlenmiştir. Köy çocuğunun iyi yetişmesinde, terbiyesinde ve sağlığındaki en büyük görevi bu enstitüden yetişmiş kızlar yerine getirmiştir.

2919 sayılı kanuna dayanarak çalışan öğretmenlerin sayısı ortaöğretimde 216, müzelerde 19, Gazi Eğitim Enstitüsü'nde 1, Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi'nde 33 kişi olmak üzere, toplamda 269 kişi olarak hesaplanmıştır. 1942 yılında ortaokul eğitimi için, 216 öğretmenden 80'i, 30 lira maaşla fiili kadroya alınmıştır.⁵⁵²

Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilât Kanunu köylerde resmî, zorunlu ve parasız ilköğretim masraflarını karşılamıştır. Köy okul ve enstitüleri, eğitimli köy okulları, öğretmenli köy okulları, öğretmenli ve eğitimli köy okulları, pansiyonlu veya pansiyonsuz bölge köy okullarından oluşarak bucak merkezlerinde açılmışlardır. Ayrıca akşam okulları, köy ve bölge meslek kursları da buralarda açılmıştır. Yine köy okul ve enstitüleri, bölge gezici öğretmenliklerine, bölge ilköğretim müfettişliklerine, bölge köy enstitüsü müdürlüklerine, ilçe eğitim memurluklarına ve il eğitim müdürlüklerine bağlı kalarak varlıklarını sürdürmüştür.

Eğitmenler ve Köy Enstitüsü mezunu öğretmenler, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından tespit edilen, gezici öğretmenlik veya gezici başöğretmenlik bölgelerinde bulunan köy okullarına atanmıştır. Bu bölgelerdeki eğitimci ve öğretmenlerin görevleri ile ilgili her türlü faaliyetleri yerine getirmek amacı ile her bölgeye köy enstitülerinden mezun ve köylerde başarı göstermiş öğretmenlerden, 3238 Sayılı Kanun doğrultusunda bir gezici öğretmen veya gezici başöğretmen atanmıştır. Gezici öğretmen ve gezici başöğretmenler ilçe merkezlerinde yapılacak işler bakımından ilçe eğitim memurluklarına; eğitimci, öğretmen ve köy halkının eğitilmesi açısından da

⁵⁵¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C. 22, İnikat: 17, 17 Aralık 1941, s. 96.

⁵⁵² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C. 25, İnikat: 62, 25 Mayıs 1942, s. 168.

bölge ilköğretim müfettişliklerine bağlı olmuştur.⁵⁵³

1943 yılı Köy Enstitüleri Kanunu doğrultusunda, kültür dersleri her sınıf için 22 saat, tarım dersleri 11 saat, teknik dersler ve çalışmalar ile ilgili dersler 11 saat olarak okutulmuştur.⁵⁵⁴ Orta ve Teknik öğretim okulları ile Köy Enstitüleri'nin, öğretmen ihtiyacının karşılanması için 42 bin öğretmene daha ihtiyaç duyulmuştur. Bu açıkları kapatmak için gerekli tedbirler alınmıştır. 2624 sayılı kanunun ikinci maddesi, yardımcı, öğretmenlere verilecek azami ücret sınırını 60 lira olarak belirlemiştir. Bu nedenle yardımcı öğretmenlere verilecek haftalık ders saati sayısını arttırmak ve boş dersleri daha kolay kapatabilmek için, yardımcı öğretmenlerden yükseköğretimini bitirmiş olanlara ayda 85 lira, lise veya denginde öğrenim görmüş olanlara 75 lira maaş verilmesi uygun görülmüştür.⁵⁵⁵

Köy Enstitüsü 1944 yılında Diyarbakır merkezli açılmıştır. Bitlis, Diyarbakır'a bağlı çalışmalarını sürdürmüştür. 1948 yılında Bitlis'teki öğrenciler Van Ernis Köy Enstitüsüne devam etmiştir.⁵⁵⁶ Açılan Köy Enstitüleri'nde köylünün inanç, zihniyet değerlerinin ve sosyo-ekonomik yapılarının değiştirilmesi konusunda eğitimler verilmiştir.⁵⁵⁷

Köy Enstitüleri'nin öğrenci sayıları 1945-1946 yıllarında 16 bin 685 kişi olarak tespit edilmiştir. Bu kuruluşlara, 1946 yılında, 2 bin öğrenci daha alınmıştır. Köy Enstitüleri'nde kurulduğu yıldan itibaren, 5 bin 542 öğretmen, 8 bin 756 eğitimci ve 521 sağlık memuru görev yapmıştır. Türkiye'de pansiyonlu ve pansiyonsuz bölge okulları da dâhil olarak, 13 bin 665 adet ilkokul yer almıştır. Köylerdeki pansiyonlu bölge okullarının sayısı 119 adet iken pansiyonsuz bölge okullarının sayısı da 390 adet olarak belirlenmiştir. Genel olarak 27 bin 930 adet ilkokula ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. İlkokullardaki öğrenci sayısı 1945 yılında 1 milyon 244 bin 386 iken, 1946 yılında 1 milyon 359 bin 34'e yükselmiştir. Kanunen ilkokula gitmek zorunda olan öğrenci sayısı, 3 milyon 749 bin 909 kişi olarak açıklanmıştır. İlkokullardaki öğretmen sayısının 28 bin 409 kişi, öğretmen ihtiyacının da 43 bin 889 dolaylarında olduğu belirtilmiştir. Ayrıca köylerde 1503 yeni ilkokul açılarak, 10 yıllık plân doğrultusunda 1947 yılı içerisinde şehir ve kasabalarda 66, köylerde ise 2650

⁵⁵³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C. 26, İnikat: 75, 19 Haziran 1942, s. 237-238.

⁵⁵⁴ Kartal, s. 26.

⁵⁵⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 7, C. 6, İnikat: 13, 22 Aralık 1943, s. 17.

⁵⁵⁶ İşler, s. 83.

⁵⁵⁷ Karatepe, s. 88.

ilkokulun daha faaliyete geçirileceği açıklanmıştır. 1946 yılında devlet bütçesinden yapılan yardımla 768 okul, 775 müstakil öğretmen evi, 263 müstakil işyeri ve 185 sağlık memuru evi yaptırılmıştır. İlköğretim için 1946 yılında devlet bütçesinden 29 milyon 789 bin 450 lira ve özel idarelerden ise 29 milyon 369 bin 473 lira olmak üzere toplamda 59 milyon 958 bin 923 lira harcama yapılmıştır. Ayrıca Türkiye’de 52 lise, bağımsız 170 ortaokul ile ilkokullara öğretmen yetiştiren 11 öğretmen okulu da bulunmuştur.⁵⁵⁸

1946-1947 yıllarında Köy Enstitüleri’ndeki öğrenci sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir.⁵⁵⁹

Okul Türü	Kız Öğrenci Sayısı	Erkek Öğrenci Sayısı	Toplam
Lise	4096	17.891	21.987
Ortaokul	16.820	51.564	68.384
Öğretmen Okulu	18	403	1221
Genel Toplam	21.734	69.858	91.592

Tablo 4.7. 1946-1947 Yıllarında Köy Enstitülerindeki Öğrenci Sayıları

Köy Enstitülerinde eğitim alan erkek öğrencilerin sayısı, tüm okul türlerinde kız öğrenci sayılarının çok fazla üzerinde seyretmiştir. Bu durum bölgelerdeki kız çocuklarının eğitimlerine yeteri kadar önem verilmediğini açıklamaktadır.

1946-1947 yılında ortaokul, lise ve Olgunluk Diploması alanların sayıları aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.⁵⁶⁰

Okul Türü	Kız Öğrenci Sayısı	Erkek Öğrenci Sayısı	Toplam
Ortaokullardan Diploma Alanlar	3377	13.331	16.708
Liselerden Diploma Alanlar	1488	5095	7183
Olgunluk Diploması Alanlar	1021	3836	4857

Tablo 4.8. 1946-1947 Yılında Ortaokul, Lise Ve Olgunluk Diploması Alanlar

⁵⁵⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 3, İnikat: 18, 18 Aralık 1946, s. 71.

⁵⁵⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 3, İnikat: 18, 18 Aralık 1946, s. 173.

⁵⁶⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 3, İnikat: 18, 18 Aralık 1946, s. 173.

Köy Enstitüleri bölgelerde eğitimli insan nüfusu oluşturmada olumlu kazanımlar elde edilmesini sağlayarak kuruluş amaçlarına artı yönde hizmet etmiştir.

Köy enstitüsü mezunu öğretmenlerin ücretli olmaları, diğer menşeli öğretmenlerle aralarında bir ikilik yaratmıştır. Öğretmenlerin 3 ayda bir maaş almaları çeşitli hoşnutsuzluklara yol açmıştır. Yine Gezici Başöğretmenlerin, gezi günlükleri 1,5 liraya indirilmiştir. Köylü ve eğitimci arasında, öğrenci kayıtları yüzünden geçimsizlikler yaşanmıştır. Öyle ki 3 yılda bir yapılan kayıtlar doğrultusunda, 9 yaşında olmayan bir kız çocuğu, 3 yıl sonra yani 11 yaşında okula gönderilmiştir. Bu yaşta bir kız çocuğunun, evine ve ailesine yardımcı olması düşüncesine sahip olduğundan dolayı, okula gönderilmesi gerekli görülmemiştir. Buna bir de kültür baskısı da eklenince okul ile aile arasında gerginlikler yaşanmıştır.

Millî Eğitim mensuplarının maaş, ücret ve memuriyet unvanları hakkında 5129 Sayılı Kanun gereğince, Köy Enstitüsü mezunu öğretmenlerin aylık ücretleri 100 lira olarak kabul edilmiştir. Okul binası ile birlikte bu öğretmenler için ayrıca malzeme bedeli devlet tarafından ödenmek üzere bir ev yapılarak kendilerine tahsis edilen bu evden de kira alınmamıştır. Yine 5129 Sayılı Kanun ile kabul edilen 1-2 dönüm uygulama bahçesi ürünleri de öğretmenlere verilmek üzere tahsis edilmiştir.

5129 Sayılı Kanun ile kurulan, Sosyal Yardım Sandığı tarafından öğretmenin evlenmesinde, aile fertlerinin hastalanmalarında ve ölümlerinde tüzükte kabul edilen esaslar dâhilinde yardım yapılmıştır. Görevlerinde başarılı olan eğitimcilerin ücretlerine bütçenin verdiği imkân dâhilinde, her yıl Bakanlar Kurulundan alınan kadrolarla uygun miktarda ilâveler yapılması uygun görülmüştür.

1 Ocak 1948 tarihindeki duruma göre meslekte hizmet süresi 15 yıldan fazla olan öğretmen sayısı 7 bin 845 kişiden oluşmuştur. Çıkarılan 5242 sayılı kanundan 6 bin 530 ilköğretim öğretmeni, 47 ilköğretim müfettişi ve 67 Köy Enstitüsü öğretmeni faydalanmıştır. Meslekteki hizmet süreleri 15 yıldan fazla olsa da 5242 sayılı Kanunun birinci maddesine göre aylıkları sınırın üstünde olan, 13 bin 15 öğretmen bu kanundan faydalanamamıştır. Yine 1931 yılı öğretmen okulundan mezun olan 409 öğretmen, 3 aylık hizmet eksikliği, 1932 yılı mezunlarından 463 öğretmen de 1 yıl 3 ay hizmet eksikliği nedeni ile bu kanundan yararlanamayanlar arasında yer almıştır. Bunun dışında 1927 ve 1928 yıllarında mezun olan, 100 öğretmen de bu kanundan faydalanamamıştır.

Eğitmenli okullarda, eğitmenin aynı anda 3 sınıfa birden ders vermesi öğrencilerin eğitimi açısından verimli olmamıştır. Bu bakımdan eğitmenli okullara 3 yılda bir öğrenci alınmasının faydalı olacağı düşünülmüştür. 63407 sayılı kanunun üçüncü maddesine göre ilköğretim müfettişliğine tayin edilecek kişiler, Gazi Terbiye Enstitüsü veya enstitüye denk yabancı okul mezunu kişilerden seçilmiştir. Bu bakımdan aynı görevi yapmış olmalarına rağmen denetmenlere kanunen müfettiş unvanı verilmemiştir.⁵⁶¹

Köy öğretmenleri, meslekî bilgileri dışında, halka örnek olma konusunda çeşitli görevleri de yerine getirmiştir. Köydeki öğretmenler ile şehirdeki öğretmenlerin durumlarını eşitlemek için bir süreliğine şehirdeki öğretmenler köylerde, köylerdeki öğretmenler de şehirlerde eğitim vermek üzere görevlendirilmiştir.⁵⁶² Ayrıca kuruluşundan kapanıncaya kadar Köy Enstitülerinde yaklaşık 15 bin öğretmen ve 2 bin sağlık personeli yetiştirilmiştir.⁵⁶³

Köy Enstitüleri, Bitlis'te eğitimi nüfus oluşturma konusunda başarılı bir çalışma yürütmüştür. Köy enstitüsünden mezun öğretmenler, bölgede okul ve toplum öğretmenliği yapmış, halk ile birlikte ortak çalışmalar yürütmüş, eğitim ve üretimi kaynaştırmıştır.

4.4. Müfettişlik Öncesi ve Müfettişlik Dönemi Bitlis İlinde Kültür ve Yaşantı

Halk kültürü; âdet, gelenek, töre, doğum, evlenme ve ölüm gibi başlıklardan ileri gelen geçiş dönemlerinden oluşmuştur. Doğum başlığı altında; kısırlığı giderme, gebelikten korunma, çocuğun sağlıklı doğması ve yaşaması, aşırma, doğacak çocuğun cinsiyetini belirleme, doğum hazırlığı, göbek kesme, çocuğun eşi (göbeği), lohusa bakımı ve ziyareti, süttten kesme ve ilk diş hediği gibi konular incelenmiştir. Evlenme başlığı altında evlendirme biçimleri, evlilik çağı, evlilik yaşı ve evlenme isteğini belli etme hususlar yer almıştır. Ölüm başlığı altında ise yıkama, kefenleme, gömme, cenaze evi, belirli günler, ölü yemeği, ölünün eşyaları, iskat, yas tutma ve mezar ziyaretleri ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Halk inanışları başlığı altında ise yöredeki

⁵⁶¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 17, İnikat: 58, 21 Mart 1949, s. 86-87.

⁵⁶² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, C. 4, İnikat: 37, 31 Ocak 1951, s. 476.

⁵⁶³ Serdarhan Musa Taşkaya, Sait Akbaşlı, "Okuma Yazma Öğretiminde Köy Enstitülerinin Yeri", Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C. 4, S. 1, Mersin 2008, s. 17.

yatır ve ziyaretler, kurban, nazar, uğur, tabiat olayları, hayvanlar ve rüya ile ilgili inanışlarına yer verilmiştir.⁵⁶⁴

Bitlis kültürünün büyük bir bölümünün Orta Asya Şaman inancına dayandığı düşünülmüştür. Şaman inancı ile ortak olan bir kısım kültür İslam dinine aykırı kabul edilerek zamanla terk edilmiş, bir kısım inanç da mubah kabul edilmiştir.⁵⁶⁵

Evliya Çelebi Bitlis erkeklerinin ortalama ömürlerinin 60-70 yaş arasında değiştiğini, en uzun ömürlülerinin ise 100 yaşına kadar yaşadığını ifade etmiştir. Kürt topluluklarından olanların yüzlerinin kırmızı, vücutlarının kıllı, iri yapılı olduğunu, kılıç kuşandıklarını, avcılık ve ticaret ile uğraştıklarını belirtmiştir. Ayrıca namus kavramı doğrultusunda, kadınların çarşı pazarda dolaşmalarına izin verilmediğini, evlerinde hamam olmayan kadınların da öğlen sonrasında, erkeklerin bulunmadığı sokaklardan geçerek hamama gittiklerini açıklamıştır.⁵⁶⁶

Cumhuriyet öncesi ve sonrasında Bitlis'te yeni evli çiftlere çocuk yapmaları konusunda baskılar yapılmıştır. Çocuk sahibi olmayan çiftler Karababa, Abdurrahman Gazi, Şeyh Garip Türbesine götürülmüşlerdir.⁵⁶⁷

Cumhuriyet öncesi ve sonrası yıllarda sahip olunan bir diğer inanış ise Çarşamba ve Perşembe günlerinde Sultan Seyit ve kardeşi Süleyman Baba türbesine öksürüklü çocukların şifa amaçlı, genç kızların da kısmetinin açılması maksadıyla götürülmesidir.⁵⁶⁸ Bitlis ve ilçelerinde yer alan bazı türbelerin bölgelerde savaşlarda yaralanan veya şehit olan kişilere ait olduğu yönünde de bilgilere yer verilmiştir.

Bitlis'te alınan başlık paraları birçok gencin geç yaşlarda evlenmesine neden olmuştur.⁵⁶⁹ Bitlis merkezinde kız ve erkeğin evlilik çağına gelmesi beklenilirken

⁵⁶⁴ Ayhan Karakaş, "Köy Ve Şehir Monografilerinin Halk Kültürünün Korunup Aktarılmasına Katkıları", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 15, S. 2, Adana 2006, s. 246-247.

⁵⁶⁵ Bunlar arasında ölü evinde 3 gün yemek yapılmaması, çamaşır yıkanmaması, ölü yakınlarının banyo yapmaması, erkeklerinin tıraş olmaması ve taziye bitiminde de komşu ya da yakınları tarafından hamama götürülüp tıraş ettirilmesi inanışları bulunmuştur. Mehmet Törehan Serdar, *Bitlis Erenleri 1*, Ekim Ofset, İstanbul 2017, s. 11.

⁵⁶⁶ Okumuş, s. 403.

⁵⁶⁷ Ramazan Ergöz, "*Bitlis Halk Kültüründe Doğum, Evlenme ve Ölümle ilgili Uygulama ve İnanışlar*", Bitlis Kent Kültür ve Toplum, (Deniz Aşkın), Milli Basımevi, İstanbul 2020, s. 314-317.

⁵⁶⁸ Mutki'de ki Haniyeraş, Güroymak ilçesinde bulunan Hızır Baba, Şeyh Masum, Şeyh Osman, Beyaz Pınar ve Şeyh Mahmut türbeleri de çocuğu olmayan kadınlar tarafından ziyaret edilmiştir. Hizan'da Şeyh Mehmet Türbesi ve Seyyid Sıbgatullah Arvasî mezarı hasta olan çocukların ve çocuğu olmayan kadınların götürüldükleri bir dua kapısı olmuştur. Tatvan'a bağlı Küçükso mezrasındaki Kottum Baba türbesi de çocuk sahibi olamayan kısmeti açılmak istenilen kızlar tarafından ziyaret edilmiştir. Ramazan Ergöz, *Bitlis'te Geçiş Dönemleri (Doğum-Evlenme- Ölüm)*, Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, (Doktora Tezi), Ardahan 2019, s. 98-101.

⁵⁶⁹ *Yurd Yolu Gazetesi*, 21 Ocak 1941, s. 1.

köylerde küçük yaşlarda evlendirilmeler gerçekleştirilmiştir. Şehir geleneklerinde, kızın çeyiz harcaması için kız tarafı erkek tarafından, süt parası adı altında bir miktar para istemiştir. Köylerde ise, başlık parası adı altında, ticari amaçlı ve miktarı değişen oranlarda paralar alınmıştır. Bitlis'te düğünler ilkbahar ve yaz mevsimlerinde yapılmıştır. Şehirlerde 1 gün 1 gece süren düğünler, köylerde ise Cuma akşamı başlanarak pazar ikinci saatine kadar devam etmiştir. Düğünler genellikle kadın ve erkeklerin ayrı yerlerde bulunduğu haremlik-selamlık alanlarda yapılmıştır.⁵⁷⁰

Bitlis ilinde halk hekimliği adı altında tedavi yöntemleri kullanılmıştır. Bu doğrultuda şifalı bitkiler, sülük gibi canlılar ile kırık, çıkık, ağrı, gebe kalma gibi tedaviler uygulanmıştır. Psikolojik amaçlı tedavilerde ise hasta kişi yatır türbe gibi mekânlara götürülerek, şifa istenilmiştir. Yine tedavi amaçlı hocalar tarafından okunmuş su, muska tarzı dualar, hasta içirilmesi ve boynuna takılması amacıyla yazılmıştır.⁵⁷¹

Bitlis halkı şalu şapık denen yün ve keçi kılından dokunan özel şalvar, yelek tarzı elbiseler ve harik adı verilen, altı kendirden üstü kıldan örülmüş sağlam ayakkabılar giyinmiştir.⁵⁷²

21 Mart'ta Bitlis'te eski Türk ve Fars geleneğinden gelen, baharın başlangıcı olarak kutlanılan Nevruz Bayramı, büyük ateşler yakılarak kutlanılmıştır.⁵⁷³ Bitlis'te mezhep ve inanışlar doğrultusunda domuz haram kabul edilmiştir. Bölgedeki halk domuz mücadelesinde kapan, ateşli silahlar, zehirli gaz, güçlü patlayıcılar kullanmıştır.⁵⁷⁴

⁵⁷⁰ Erkeğin annesi ya da ablası tarafından kız adayı hamamda beğenilerek, kızın ailesinden kız isteme için müsaade alınmıştır. Kız istemesine erkek tarafından sözü geçen, aile büyükleri götürülerek kızın verilmesi durumunda erkeğin küçük erkek kardeşi ya da ailenin en küçük erkek bireyi tarafından, büyüklerin eli sırasıyla öpülmüştür. Kız istemesinde şerbet ve tatlıların ikramı kızın verildiğinin işareti olmuştur. Kız istemede bulunan imam tarafından Fatıha ve dualar okunarak isteme merasimi sonlandırılmış. Canatac, Karacar, s. 556-558.; Damat evinin damında bir mendil içerisinde leblebi, şeker, bozuk para ile bekletilerek gelin eve gireceği sırada elindeki mendili açar, içindekileri gelinin kafasından aşağı dökermiş. Gelin eve girmeden ayağının altına bir bardak konularak kırması sağlanmış. Gelini kapıda bekleyen kayınvalide elinde bal ve bir lamba tutarak gelinin parmaklarını bala batırır, ballı parmaklarını kapının üzerine değdirmiş. Gelin eve girdikten sonra kimseyle konuşmaz, duvağını da açmamış. Damat gelinin odasına girerek yüz görümlüğü takarak gelinin duvağını açıp konuşmasını sağlamış. Düğünden sonra geline iş yaptırılmazmış. Üçüncü günün sonunda gündüz türbeye götürülen geline, türbe içi süpürtülür, akşam damat ile beraber kız tarafında el öpmeye gidilirmiş. Serdar, *Bitlis Erenleri 1*, s. 111-114.

⁵⁷¹ Ergöz, "Bitlis Halk Kültüründe Doğum, Evlenme ve Ölümle ilgili Uygulama ve İnanışlar", s. 578.

⁵⁷² *BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 508-2040-2, 6 Haziran 1946.*

⁵⁷³ *Yurd Yolu Gazetesi*, 22 Mart 1940, s. 2.

⁵⁷⁴ *BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 627-61-1, 2 Şubat 1943.*

Bitlis ilinde kış aylarının çetin geçmesi nedeni ile halk kışlık erzaklarını yaz aylarında temin etme durumunda kalmıştır.⁵⁷⁵

1926 yıllıda Avrupa'dan alınan medeni kanun ile aile ve miras konularının dini kararlar çerçevesinde düzenlenmesi kaldırılmıştır. Tekke ve zaviyeler kapatılarak tarikat tarzı örgütlenmeler yasaklanmıştır. Devlet dininin İslam olduğu maddesi doğrultusunda hilafet kaldırılmış ve Türkçe ezan okunması konusunda uygulamalar başlatılmıştır. Eski törenler yerine laik törenler yapılarak, kadınların modernleştirilmesi konusuna önem verilmiştir.

Birinci Umumi Müfettişlik bölge halkına, Tek Parti ideolojisinin temelinde yatan batı uygarlığını siyasi, ekonomik ve kültürel yönleriyle aşlamayı amaç edinmiştir.⁵⁷⁶

Birinci Umumi Müfettişlik halkın bağlı olduğu bu tarz inanç ve görüşlerin modernleşmesi için diğer Batı bölgelerinden giyim, kuşam, eğitim ve davranış konularında model teşkil edecek memur ve kişilerin bölgeye yerleşimini sağlamıştır. Bitlis'te kültür alanında bahçeli okullar, yatılı köy okulları ve pansiyonları, öğretilenleri kurulmuştur. Ayrıca halk evi bünyesinde okuma odaları açılarak buralarda gezici ve öğretici filmler izletilmiş, süreli yayınlar okutulmuş radyo dinletilmiştir.⁵⁷⁷

Hasip Aytuna'nın raporuna göre; Doğu Anadolu'da yaşayan erkekler, birkaç kadın ile evlenerek bu davranışı doğru kabul etmiştir. Bu evlenmelerden doğan çocuklar nüfusa kayıt ettirilmemiştir. Nüfus kütüğüne zamanında yazılmayan çocuklar, ileriki yıllarda kimlik çıkartma amacı ile nüfus müdürlüğüne müracaat ettiklerinde çeşitli zorluklar ile karşılaşmıştır. Bu durum birçok nüfusun kayıt altına alınmayarak, gizli kalmasına neden olmuştur. Nüfusa kayıtlı olmayan kişiler askerlik, vergi ve suçlu aramalarında izlerini kolaylıkla kaybettirmiştir.⁵⁷⁸

1936 yılına kadar Bitlis'te gerçekleştirilen iskânlarda milli dil, duygu ve beraberliği bozan toplulukların bulunduğu yerlere Türk, Türklerin bulunduğu bölgelere de Doğu bölgesinde yaşayan Kürt toplulukları yerleştirilmiştir. Bu uygulama ile Milli kültürü yayma ve tek bir dil oluşturma hedeflenmiştir. Fakat düşüncelerin

⁵⁷⁵ *Son Posta Gazetesi*, 13 Şubat 1939, s. 5.

⁵⁷⁶ Karatepe, s. 52-86.

⁵⁷⁷ Varlık, s. 66.

⁵⁷⁸ *BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 627-61-1, 2 Şubat 1943.*

köylerde uygulanması konusunda zorluklar yaşanmıştır. Köylerin, küçük ve ilkel olması bölgeye yol, okul, kültür gibi yeniklerin girmesini engellemiştir. Bundan dolayı her köy kendi dar şartları, ilkelliği ve geriliği içerisinde kalarak her türlü kültür ve medeniyet duygusundan mahrum yaşamıştır. Nitekim bu yaşam tarzları sonucu; anlayış geriliği, doğum çokluğu ve çok eşlilik gibi bağınaz fikirler ortaya çıkmıştır.⁵⁷⁹

İçişleri Bakanlığı tarafından, Asayiş Müşaviri olarak atanan⁵⁸⁰, Hasan Reşit Tankurt, Doğu illerinde verdiği konferansta Bitlis'i, 1926-1930 yıllarında her yıl 2 kez ziyaret ettiğini, halkı her haliyle çok iyi tanıdığını belirtmiştir. Tankurt, Bitlislilerin vatan duygusunun dini görüş çerçevesinde şekillendiğini, Türklük duygularını da bir derviş önderliğinde, sevgiyle yaşadıklarını açıklamıştır. 1940 yılı itibarı ile halkın düşünce olarak Ankara'yı benimsediklerini, birkaç yıl sonra da daha da ileri seviyelere ulaşarak bir Sivas ve bir Kayseri Türkü olarak düşüncelerinin değişebileceğinin altını çizmiştir. 12-13 yıl önce sahip olunan "Mir Şeref" düşüncesi ve "Şeref Name'nin" eskisi gibi ilgi görmediğini ifade etmiştir. Bitlis'te, Rahva bölgesinden itibaren, Cumhuriyet görüşünün yer aldığını, Tul kasabasının Türkler ve Kürtler için bir kolordu kuvvetini gösteren güç olduğunu açıklamıştır.⁵⁸¹

Bitlis'te her hafta Bitlis Kalesi'nin en yüksek burcunda belediye bandosu tarafından İstiklal Marşı çalınarak Türk Bayrağı kale suruna çekilmiştir.⁵⁸²

Atilla Algon, 1945 yılı Bitlis izlenimleri hakkındaki kitabında 1945-1946 yıllarında Bitlis'te banka şubesi bulunmadığını, halkın banka hizmeti için Diyarbakır'a gitmek durumunda kaldığını ifade etmiştir. Ayrıca 1950 yılında bile Bitlis halkının; yaz aylarında, kış mevsimi için erzak hazırlığı yaptığını, bu hazırlık doğrultusunda sebze meyve kurutulduğunu, kavurma, otlu peynir, turşu tarzı yiyeceklerin küplere basılarak saklandığını, patates, soğan, kuru bakliyat, erişte, tarhana ve çuvallarla unun stoklanarak kaldırıldığını belirtmiştir.⁵⁸³

⁵⁷⁹ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 627-61-1, 2 Şubat 1943.

⁵⁸⁰ Erhan Alpaslan, Tülay Aydın, "Bir Cumhuriyet Aydını Olarak Dil ve Kültür Politikaları Işığında Hasan Reşit Tankurt", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 60, Ankara 2017, s. 42.

⁵⁸¹ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 115-916-4, 22 Ekim 1940.

⁵⁸² Turan, "Bir Tören, Bir Ziyaret", s. 13-14.

⁵⁸³ Algon, s. 19.

Birinci Umumi Müfettişlik bölgede ki çalışmalarında Bitlis halkını; giyim, kuşam, Türkçe konuşma, eğitim, sağlık, düşünce, modern davranış gibi konularda geliştirmeyi ve halkın kültür seviyesini yükseltmeyi hedeflemiştir.

4.5. Spor Alanında Yapılan Faaliyetler

Birinci Umumi Müfettişlik döneminde sportif faaliyetlere de önem verilmiştir. Müfettişlik tarafından Bitlis'te Gökmeydan mevkiinde bulunan bir araziye spor sahası inşa edilmesi için valiliğe bir proje hazırlanmıştır.⁵⁸⁴

1926 yılında Bitlis'te Güzeldere Spor kulübü kurularak kulüp başkanlığına inhisarlar başmüdürü Emin Özbel, müfettişliğine su sporları temsilcisi ve aynı zamanda defterdarlık görevi yapan Sıdkı Göker, sekreterliğine futbol temsilcisi ve kültür direktörü olan Siret İstemi atanmıştır. Vali Rifat Şahinbaş başkanlığında toplanan heyet, ilin sportif faaliyetleri konusunda önemli çalışmalarda bulunmuştur. Güzeldere Spor Kulübü bölge dâhilinde önemli dereceler elde etmiştir.

Vangöliş Spor, Van Gölü işletme İdaresi tarafından Tatvan ilçesinde kurulmuştur. Spor kulübünde, Tefvik Çirik direktörlüğünde deniz sporları ve atletizm alanlarında çalışmalar yürütülmüştür. Kulüp halk tarafından büyük sevgi ve bağlılıkla desteklenmiştir. Süphan Spor Kulübü ise tüccar Ethem Yiğit başkanlığında, Ahlat ilçesine bağlı Adilcevaz bucağında kurulmuştur. Kulüp kendi çapında sessiz çalışmalar yürütmüştür.⁵⁸⁵

1937 yılında milli spor kapsamında ki cirit sporunu yaygınlaştırmak için atlı spor kulübü kurulmuştur.⁵⁸⁶ Atlı Spor kulübü, Güzeldere Futbol Kulübü'nün çalışmalarını desteklemiştir. Mektupçu Agâh Yüce başkanlığında kurulan Cirit ve atlı spor kulübü kısa zaman zarfında 100'e yakın üyesi ile ilde biniciliğe karşı özel bir sempati oluşmasını sağlamıştır. Her pazar günü yapılan oyunlar halkta büyük heyecan ve ilgi uyandırmıştır.⁵⁸⁷ Daha sonra spor aktivitelerine voleybol ve tenis dalları da eklenmiştir.⁵⁸⁸

⁵⁸⁴ *Yurd Yolu Gazetesi*, 21 Ağustos 1939, s. 2.

⁵⁸⁵ *Son Posta Gazetesi*, 24 Nisan 1938, s. 5.

⁵⁸⁶ Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Vangöliş Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 222-226.

⁵⁸⁷ *Son Posta Gazetesi*, 24 Nisan 1938, s. 5.

⁵⁸⁸ Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Vangöliş Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 222-226.

İl genelinde Cirit ve Atlı Spor Kulübü, Güzeldere Spor Kulübü, Vangöliş Spor Kulübü, Süphan Spor Kulübü adında 4 spor kulübü yer almıştır. Sonraki yıllarda ise idarecilerin ilden ayrılması ve gerekli bütçenin sağlanamamasından dolayı çalışmaları sekteye uğramıştır. 1938 yılında Güzeldere Spor'un başkanlığına Kültür Direktörü ve eski futbolcularından olan Siret İstemi seçilmiştir. Bitlis ili, spor konusunda güçlü bir kadroya sahip olmuştur. Fakat gerekli maddi destek sağlanamadığından dolayı ilerleme konusunda istenilen düzeye gelememiştir.⁵⁸⁹

Bitlis'te Türk Spor Kurumu Çevre Mümessilliği'nce, Birinci Umumi Müfettişlik bünyesinde, Müfettişlik Kupası maçları yapılmaya başlanmıştır. Bu maçlara Van, Muş ve Bitlis illerindeki spor kulüpleri katılmıştır. İlk karşılaşma 1 Ağustos 1938 tarihinde Van'da yapılmıştır. Bu karşılaşmada galip gelen takım ikinci karşılaşmasını Siirt, Mardin, Diyarbakır illerinden galip çıkan takım ile yapmıştır. Yapılan karşılaşmalardan galip ayrılan takım bölge birincisi olmuştur. Bitlis ilinden, Van'daki müsabakaya 18 kişiden oluşan bir futbol takımı katılmıştır.⁵⁹⁰

Bitlis Güzeldere Spor Takımı, Tatvan Gölspor, Adilcevaz Süphan kulüpleri arasında futbol, voleybol, su sporları müsabakaları yapılmıştır.⁵⁹¹

Van futbol takımı 21 Ağustos 1938 tarihinde Bitlis'te Güzeldere takımı ile karşılaşmıştır. Bu karşılaşma 4-4 berabere bitmiştir.⁵⁹²

Diyarbakır'da yapılan Birinci Umumi Müfettişlik kupasında Bitlis ili ikinci olmuştur.⁵⁹³ Van-Muş futbol maçında ise Vanlılar galip gelmiştir.⁵⁹⁴

10 Ağustos 1941 tarihinde Siirt'te gerçekleştirilen, Bitlis Güzeldere ve Siirt Spor arasında oynanan futbol maçında, Bitlis Güzeldere Spor galip gelmiştir.⁵⁹⁵

15 Haziran 1941 tarihinde Bitlis Güzeldere ve Tatvan Gölspor arasında oynanan futbol maçını 5-1'lik skorla Bitlis Güzeldere Spor kazanmıştır. Ayrıca Bitlis Voleybol takımı Tatvan Voleybol Takımını 4'e karşı 30 sayılık skorla mağlup

⁵⁸⁹ *Son Posta Gazetesi*, 24 Nisan 1938, s. 5.

⁵⁹⁰ *Yurd Yolu Gazetesi*, 6 Ağustos 1938, s. 2.

⁵⁹¹ *Yurd Yolu Gazetesi*, 18 Temmuz 1940, s. 1-2.

⁵⁹² *Yurd Yolu Gazetesi*, 23 Ağustos 1938, s. 1.

⁵⁹³ *Yurd Yolu Gazetesi*, 3 Eylül 1938, s. 1.

⁵⁹⁴ *Yurd Yolu Gazetesi*, 13 Ağustos 1938, s. 2.

⁵⁹⁵ *Yurd Yolu Gazetesi*, 12 Ağustos 1941 s. 1.

etmiştir.⁵⁹⁶ Yine Güzeldere futbol takımı 3 Ağustos 1941 tarihinde Muş Futbol takımı arasında oynanan maçtan galip olarak ayrılmıştır.⁵⁹⁷

Birinci Umumi Müfettişlik sosyalleşme açısından bölgede sportif aktivitelere önem vererek halkın ilgi ve merakını canlı tutma adına çeşitli müsabakalar düzenlemiştir. Nitekim kulüplere gereken desteğin sağlanamamasından dolayı bu sportif aktivitelerde istenilen seviyeye gelinememiştir.⁵⁹⁸

4.6. Posta Taşımacılığı Alanında Yapılan Faaliyetler

Birinci Umumi Müfettişlik döneminde Bitlis'te posta taşımacılığı yıllara göre gelişme göstermiştir. Posta taşımacılığı yaz aylarında kamyon, kış aylarında atlar aracılığıyla yapılmıştır. İlde kış şartlarında kullanılmak üzere 10 beygir bulundurulmuş ve haftada iki sefer yapılmıştır. Her seferde karşılıklı olarak 100 kilogram malzeme ve yolcu başına ellişer kilo yük taşınmıştır. 1000 lira da idari kefalet verilmiştir. Bitlis-Tatvan postanelerinden alınan postalar Tuğ iskelesine götürülerek Van Gölü'ndeki gemilerde bulunan memurlara teslim edilmiştir. Bu postaların taşıma ücreti aylık 200, senelik 2 bin 400 lira olarak belirlenmiştir.⁵⁹⁹

220 adet posta kutusu Birinci Umumi Müfettişlik mıntikasındaki illere gönderilmiştir.⁶⁰⁰ Bitlis ve Muş arası posta taşıma işi kış aylarında karşılıklı olarak hayvanlar aracılığıyla haftada iki kez sefer yapılarak gerçekleştirilmiştir. Bitlis-Güroymak, Muş menzillerinde dörder adet hayvan posta taşıması için bulundurulmuştur.⁶⁰¹ İlk posta sefer kamyonu ile Muş iline sevkiyat yapılmıştır.⁶⁰²

Van Gölü sefer raporlarına göre posta dağıtımları yaz aylarında karşılıklı olarak kamyon ile üç sefer halinde yapılmıştır. Kış aylarında ise haftada iki sefer halinde, karşılıklı olarak hayvanlarla sağlanmıştır. Her postada 1000 kilo posta malzemesi taşınmıştır. Bitlis-Tatvan menzil hanelerinde beşer adetten toplam on adet gidiş-geliş seferlerinde kullanılmak üzere hayvan bulundurulmuştur.⁶⁰³

⁵⁹⁶ *Yurd Yolu Gazetesi*, 16 Haziran 1941, s. 2.

⁵⁹⁷ *Yurd Yolu Gazetesi*, 5 Ağustos 1941, s. 1-2.

⁵⁹⁸ *Son Posta Gazetesi*, 24 Nisan 1938, s. 5.

⁵⁹⁹ *Yurd Yolu Gazetesi*, 30 Temmuz 1938, s. 2.

⁶⁰⁰ *Yurd Yolu Gazetesi*, 13 Ağustos 1938, s. 2.

⁶⁰¹ *Yurd Yolu Gazetesi*, 23 Eylül 1938, s. 2.

⁶⁰² *Yurd Yolu Gazetesi*, 16 Mayıs 1939, s. 1.

⁶⁰³ *Yurd Yolu Gazetesi*, 2 Eylül 1939, s. 2.

Bitlis-Diyarbakır arasında posta taşımacılığı yaz aylarında otomobil ile iki günde bir, kış aylarında ise hayvanlar aracılığı ile altı günde bir kez yapılmıştır.⁶⁰⁴ Posta taşımacılığı Bitlis-Diyarbakır ve Bitlis-Garzan olmak üzere iki şekilde yapılmıştır. Yaz aylarında gidiş-geliş ücreti sefer başına 1500, kış aylarında 1200 lira olarak belirlenmiştir. Yaz aylarında Bitlis-Diyarbakır arasında üç otomobil, kış aylarında atmış hayvan kullanılmıştır. Bitlis-Garzan arasında ise yaz aylarında iki otomobil, kış aylarında kırk hayvan posta sevkiyatında kullanılmıştır.⁶⁰⁵

Telgraf hatları için 2910 direk, metre başına 1 lira olarak ihale edilmiştir. Bu direklerden 550 adedi 8 metre, 1260 adedi de 6 metre olarak hesaplanmıştır.⁶⁰⁶

Bitlis Posta Telgraf Müdürlüğü 1943 yılında Van'a taşınmıştır. Bitlis'te teşkilat için halihazırda bina ve konak olmasına rağmen böyle bir kararın alınması yöneticileri büyük bir eleştiri ile karşı karşıya bırakmıştır.⁶⁰⁷

Kış aylarında Ankara ve İstanbul'dan gönderilen postaların 10-11 gün süre zarfında Bitlis'e ulaşımı sağlanırken, nisan ayından sonra baharın gelmesi ile bu süre 4-5 güne kadar inmiştir. Birinci Umumi Müfettişlik zorlu şartlarda gerçekleştirilen posta taşımacılığını bölge halkının ihtiyaçları doğrultusunda geliştirmeye ve ulaşımını hızlandırmaya çalışmıştır.⁶⁰⁸

Daha önceleri at ve katırlar ile uzun süre zarfında gerçekleştirilen posta taşımacılığı, Umumi Müfettişlik çalışmaları sonucunda; karadan otomobil, gölden gemiler aracılığı ile yapılmaya başlanılmıştır. Taşımacılıkta kullanılan at ve katır sayıları arttırılmış, telgraf hatları çekilmiş, posta kutuları konularak bölgede ki iletişim süresinin kısalması konusunda Birinci Umumi Müfettişlik tarafından olumlu bir çalışma yürütülmüştür.

4.7. Sosyal Yardım Alanındaki Çalışmalar

Yoksulluk ve bakımsızlıktan, veli veya vasilerin güçsüzlük ve kusurlarından ya da herhangi bir sebeple bakım ve koruma eksikliğinden dolayı, beden, ruh, ahlâk gelişmeleri tehlikede bulunan kimsesiz veya terkedilmiş çocuklardan 7 yaşına kadar

⁶⁰⁴ *Yurd Yolu Gazetesi*, 3 Kasım 1939, s. 2.

⁶⁰⁵ *Yurd Yolu Gazetesi*, 15 Mart 1941, s. 2.

⁶⁰⁶ *Yurd Yolu Gazetesi*, 1 Mayıs 1942, s. 1.

⁶⁰⁷ *Yurd Yolu Gazetesi*, 11 Eylül 1943, s. 1.

⁶⁰⁸ *Son Posta Gazetesi*, 13 Şubat 1939, s. 5.

olanlar, anormaller, kör, sağır, dilsizlerin reşit oluncaya kadar korunması, gözetilmesi, yetiştirilmesi, bakım ve tedavisi ve iş güç sahibi olacak duruma getirilmesi Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na ait olmuştur. 7 yaşından büyük normal çocukların reşit oluncaya kadar korunması, gözetilmesi, iş güç sahibi olacak hale getirilmesi ve okutulması Millî Eğitim Bakanlığı'na ait olmuştur.⁶⁰⁹

İş kazası ve meslek hastalığı sonucu gerçekleşen ölümlerde, sigortalı erkeğin dul karısına yeniden evleninceye kadar aylık ödenmiştir. Ayrıca sigortalı kadının kendi geçindirdiği tam iş göremez durumdaki kocasına, yoksulluktan kurtuluncaya kadar, yıllık kazancının %30'u, 1 yıllık gelir olarak bağlanılmıştır. İş kazası sonucu bağlanan aylığı alabilmenin şartları arasında, evlenmenin, kaza yapmadan önce gerçekleşmiş olması yer almıştır. Yine ölüm zamanında boşanma ve ayrılmadan dolayı, sigortalının eşine veya kocasına nafaka vermesi, mahkemece kararlaştırılmış ise, nafaka gelir olarak verilmiştir.

Gelir olarak verilecek nafakanın 1 yıllık tutarı, sigortalının yıllık kazancının %30'u oranında olmuştur. Sigortalının çocuklarından her birine yıllık kazancının, %15'i oranında yıllık gelir bağlanmış ve bu gelir çocuklara, 16 yaşına kadar ödenmiştir. Okul okumaları durumunda bu süre, 18 yaşına kadar uzatılmıştır. Sigortalının ölümü ile hem annesiz hem de babasız kalan çocuğa bağlanacak gelir oranı, %25'e çıkartılmıştır. Çalışamayacak derecede sakat olan çocukların gelirleri kesilmeden devam ettirilmiştir. Sigortalının cenazesini kaldırma karşılığı olarak da hak sahibi olan kimselere toplamda 50 lira ödenmesine karar verilmiştir. Sigortalı kadına veya sigortalı erkeğin, sigortalı olmayan karısına, çocuğun ölü doğmaması şartı ile emzirme ödeneği verilmiştir.

İşveren veya yardımcısı iş kazasını, kaza olur olmaz hemen o yer için yetkili zabıtaya ve en geç 48 saat içinde İşçi Sigortaları İdaresi'ne yazı ile bildirmiştir. Haber verme kâğıdına bağlı hekim raporuna göre sigortalının ölümüne veya 10 günden daha fazla süre ile iş göremezliğine sebep olan kazalar için adalet makamları veya zabıtaca yerinde soruşturma yapılmıştır.⁶¹⁰

Sosyal Yardım Komitesi tarafından köy halkının ücretsiz muayeneleri yapılmış, okul okuyan çocuklara yardımlarda bulunmak için balolar ve piyangolar

⁶⁰⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 12, İnikat: 66, 2 Haziran 1948, s. 18.

⁶¹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 4, İnikat: 47, 20 Şubat 1947, s. 326-328.

düzenlenmiştir. Bitlis' te Halkevi bünyesinde köylerdeki halkın ücretsiz muayeneleri yapılarak, gerekli durumlarda da ücretsiz ilaç dağıtımı yapılmıştır. Köy Enstitülerinin çalışmaları ile yoksul çocuklara kalem defter tarzı yardımlar dağıtılmıştır.⁶¹¹

⁶¹¹ *Son Posta Gazetesi*, 24 Nisan 1938, s. 5.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. BİRİNCİ UMUMİ MÜFETTİŞLİK DÖNEMİNDE BİTLİS'TE TARIM VE HAYVANCILIK ALANINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

5.1. Köycülük Düşüncesi ve Köy Kalkınma Hareketi

Osmanlı'nın son zamanlarında şehirli ve köylüler arasında farklılıkları oluşmuştur. Devlet köylüden vergi ve asker alsa da buna karşılık köy halkına yönelik hiçbir hizmette bulunmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile Türk milletinin varlığında köylünün olduğu fikri benimsenmiştir. Bu amaçla Mustafa Kemal, "Türkiye'nin gerçek sahibi, efendisi köylüdür" sözü ile köylü halka hak ettiği önemin verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu kapsamda köylü halktan %12 oranında alınan her çeşit toprak vergisini kapsayan aşar vergisine son verilmiştir. Üretim olanakları artırılmış, bilgi ve görünüşünü yükseltici önlemler alınmış, toprağı olmayan halka toprak dağıtılmış, para, kredi yardımı, tohum yardımları yapılmış, numune fidanlıklar ve çiftlikler kurularak, ziraat okulları açılmıştır.⁶¹²

İdare-i Kurra Kanun Tasarısı ile İkinci Meşrutiyet yıllarında köylerin yerel idari birimlere dönüştürülmesi konusunda çalışmalar başlatılsa da Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması bu kanun tasarısının yürürlüğe girmesine engel olmuştur. Yine 13 Mart 1913 tarihinde İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkatı'nın 148. maddesi, 1864, 1870 nizamnameleri yürürlükten kaldırılmıştır. Böylelikle köylerin hukuki dayanaklarına son verilerek köyler birlik haline dönüştürülmüştür.

1924 yılında çıkartılan 442 sayılı Köy Kanunu köylere tekrar hukuki statü ve tüzel kişilik tanınmıştır. Ayrıca köylerin yerel idareler arasında yer almalarına ortam hazırlamıştır. Cumhuriyet döneminde köyler ülke ekonomisine sağladığı faydalar doğrultusunda üretici topluluk olarak önemli bir konuma sahip olmuştur.⁶¹³

⁶¹² Karal, s. 187-190.; 93 Harbi'nden itibaren tapu memurları, iskân ettirilmiş muhacirlerin çoğuna tapu vermeyi ihmal ederek çoğunun geçiş işlemleri de yapmamıştır. Tapu işlemleri satış, hibe, ipoteklerle sınırlı kalarak yaşayan insanlar üzerinde, tapulu emlak arazileri azalmıştır. Çoğu emlak arazileri, tapu defterlerinde ölmüş kişiler üzerinde kayıtlı kalmıştır. Bu da Milli Hazine'nin vergi haklarından %50'sinin kaybına neden olmuştur. Burgaç, *Trakya Raporu 1934 Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey'in gözünden 1930'lu yıllarda Trakya*, Ertem Basın Yayın Dağıtım Sanayi ve Ticaret, Ankara 2017 s. 85.

⁶¹³ Serdar Gökteş, *Trakya Umumi Müfettişliği'nin Köycülük Politikası*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Denizli 2012, (Yüksek Lisans Tezi), s. 3-4.

1924 yılında mevcut 442 Sayılı Köy Kanunu kabul edilmiştir. Kanunun birinci maddesi gereğince, nüfusu 2 binin altında ki yerleşimlere “köy”, nüfusu 2 bin ile 20 bin arasındaki yerleşim yerlerine “kasaba” ve nüfusu 20 binden çok olan yerleşim yerlerine “şehir” denmiştir. Köy Kanununun ikinci maddesinde de cami, okul, otlak, yaylak, orman gibi orta malları bulunan ve toplu veya dağınık evlerde oturan insanlar bağ, bahçe ve tarlalarıyla birlikte bir köy oluşturabilir ifadesine yer verilmiştir.⁶¹⁴

İskânlar, muhacirlerin isteği doğrultusunda köy arazilerine yakın yapıldığından dolayı, köylülerle muhacirler arasında sınır anlaşmazlıklarına neden olmuştur. Ziraat Bankası tarafından borçlandırılan köylü halk borçlarını ödemekte zorluk çekmiştir. Ayrıca Macaristan’dan getirilerek köylülere dağıtılan tohumların filizlenmemesi, köylü halk üzerinde hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Ziraat Bankası köylülere, 100-150 lira değerinde araba satışları yapmıştır. Alınan arabaların dayanıksız çıkması sonucunda köylülerin ödediği araba ücretleri, aracı tarafından bankaya yatırılmamış ve köylünün bu ücreti ikinci kez ödemek durumunda kalmıştır. Böylece filizlenmemiş tohumlar ve ikinci kez ödenmek zorunda bırakılan borç faizleri, köylüyü bunalım eşğine getirmiştir. Köylü halk tekrar damızlık boğa ve hayvan temini için Ziraat Bankası’na borçlanmıştır.⁶¹⁵

1935-1936 yıllarında, 16 milyonun üzerindeki nüfusun %80’ni yani 12 milyonu köylerde yaşamıştır. Nüfusun %15,5’ini okuryazar halk, %89,5’ini okuma yazma bilgisine sahip olmayan halk oluşturmuştur. Öğrenim çağındaki 1 milyon 800 bin çocuktan 308 bini şehir ve kasabalarda, 347 bin 71’i köylerde okuma fırsatı elde etmiştir. Şehir ve kasabalarda 132 bin çocuk, köylerde ise 1 milyon 110 bin çocuk okutulmamıştır. Yine şehir, kasaba ve köylerde ki resmi ilkokul sayısı 61 bin 12 olup, bunun 47 bin 73 kişisi köylerde yer almıştır. Sonuç olarak 40 bin köyün, 35 bin 227’si okul ve öğretmen bakımından yoksun kalmıştır.⁶¹⁶

1937 yılında alınan Umumi Müfettişlik kararları arasında köylerle ilgili şu kararlar alınmıştır:

⁶¹⁴ Hulusi Eldem, “Yerel Yönetimler Reformunun Bir Parçası Olarak Köy Kanunu Tasarı Taslağı”, *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, C. 2, S. 1, Uşak 2015, s. 41-42.

⁶¹⁵ Burgaç, *Trakya Raporu 1934, Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey’in gözünden 1930’lu yıllarda Trakya* s. 93.

⁶¹⁶ Melis Akay, *Köy Enstitülerinde Yetişen Kadın Öğretmenlerin Türk Toplumuna Etkileri*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2017, (Yüksek Lisans Tezi), s. 12.

- ⇒ Köylerin kalkınması, devletin inkılaplarının köylere götürülmesi için köy salmalarının düzen altına alınması,
- ⇒ Dağınık köylerin bir araya getirilmesi, 5 kilometrelik sahalara dâhilinde köy birlikleri kurulması, çizilecek program kapsamında dağınık köy yapılarının her yıl %1'inin merkeze nakledilmesi,
- ⇒ Köylerin ziraat, kültür, sağlık, yol ve bayındırlık işlerini yapı ve özelliklerine göre planlayarak yürütmek,
- ⇒ Bit köy bankasının kurulması, merkez ve illerde köycülük kurslarının açılması,
- ⇒ Köy bütçelerinin basit ve tek düzine olacak şekilde oluşturulması.⁶¹⁷

Bitlis köy evleri toprak ve taşlı, küçük dar yapılardan oluşmuştur. Köy evlerinin damlarında evin içi aydınlık olsun diye küçük bir delik açılmıştır. Köy halkı, hayvanlar ile aynı ortamda yaşamak durumunda kalmıştır. İnsanların kaldığı yer hayvanların kaldığı yerden biraz yüksek olacak şekilde yapılmıştır.⁶¹⁸

Çankırı Milletvekili Celal Otman nüfus kayıt işleri ile ilgili yaptığı meclis konuşmasında, çocukların okuma çağına gelinceye kadar nüfusa kayıt ettirilmediğini, ayrıca nüfusa kaydedilmeyen çocukların ölüm durumları hakkında gerçek bilgiye sahip olunamadığını açıklamıştır. Gittikleri bir köyde, 60 çocuk ölüsü ile karşılaştıklarını ve yeni doğan 55 çocuğun da nüfusa kayıtlarının yapılmadığını, bu durumda nüfusta ki çocuk sayısının, bir taraftan arttığını diğer taraftan da azaldığını açıklamıştır. Buna göre Bitlis'teki çocukların birçoğu daha nüfusa kayıt ettirilmeden vefat etmiş ya da doğumlarından sonraki yıllarda nüfusa kayıt ettirilmiştir.⁶¹⁹

Bazı köylerin köy kâtiplerinin ortak olması ve bu kâtiplerin memurlarla akraba oluşu, görevlerini düzenli olarak yerine getirememesine neden olmuştur. Ayda bir kez köylere uğrayan kâtiplerin işlerinde aksaklıklar yaşanmıştır. Köylerde aylık, yıllık sürelerde meydana gelen doğum, evlenme, ölüm gibi işlemlerin toplu olarak kayıtlara geçirilmesi, köy hakkındaki istatistiksel bilgilerin düzenli ve doğru alınmasını zorlaştırmıştır.⁶²⁰

⁶¹⁷ *Ulus Gazetesi*, 15 Ocak 1937, s. 1-2.

⁶¹⁸ Okumuş, s. 454.

⁶¹⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 9, C. 2, İnikat: 6, 15 Eylül 1950, s. 101.

⁶²⁰ Burgaç, *Trakya Raporu 1934, Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey'in gözünden 1930'lu yıllarda Trakya*, s. 97-101.

Çoğu köyde sıtma hastalığı ortaya çıkmıştır. Hastalığın ortaya çıkış nedenleri arasında, köy çocuklarının hayvanlarını otlatmak için sazlık, bataklık alanlara götürmesi ve bu alanlarda yaşayan sivrisineklerden sıtma hastalığının bulaşması gösterilmiştir. Köylerin %90'ında marangoz, nalbant, demirci gibi zanaatkarların olmaması köy halkının birçok alanda sıkıntı yaşanmasına neden olmuştur. Köylerin çoğunda, 3 sınıflı köy okulları yer almıştır. Okul çağı geçen birçok çocuk, okul kıyafeti ve ihtiyaçlarını temin edemediği için okula alınmamıştır.⁶²¹

Edirne Milletvekili Dr. Fatma Memik meclis konuşmasında, petrol ile işleyen ve kullanılabilir halde olan sinema ve projeksiyon makinelerinin, halkevlerine gönderilmesini teklif etmiştir. Halkevlerinde gösterilen filmlerin, elektrik olmayan yerlerde, gaz lambası ile gösterildiğini, tarım ve sağlıkla ilgili filmlerin de bu vasıta ile halka izletile bilineceğini belirtmiştir. Yine sinemalarda temel filimler ile beraber, teknik veya öğretici filmlerin de gösterilmesi konusuna, zorunluluk getirildiğini açıklamıştır.⁶²²

Halkevleri ihtiyaç sahibi köylülere, ev, samanlık, ahır, cami, okul, köprü gibi yapıların yapım ve onarımı sağlamak maksadı ile kerestelik tomruk dağıtmıştır. Kerestelik tomrukların kesme, taşıma masrafları, tarife bedeli masrafları alındıktan sonra, ormanların stok yerlerinden ya da orman görevlilerinin gösterdikleri yerlerden temin edilmiştir.⁶²³

Köy Enstitüleri'ne alınan çocuklar köy, bucak ve merkez nüfusu 2 binden az ilçe merkezlerinden; beşinci sınıfı bitirmiş, nüfusa kayıtlı, sakin çocuklar arasından seçilmiştir. Ayrıca ailesi köyde oturmakla beraber, tam teşkilatlı okul bulunmadığı için eğitimini kasaba okullarında sürdüren çocuklardan, zorba ve sağlıklı olanlar da Köy Enstitülerinde okumuştur.⁶²⁴

Köy ve bölge okul binalarının kuruluş aşamasında, köy halkından olan ya da en az 6 aydan itibaren köye yerleşmiş, 18-50 yaş aralığındaki erkek vatandaşlar, okul yolu ile okul bahçesi duvarlarının yapım ve onarımına yardımcı olmak, bu binalara su

⁶²¹ Burgaç, *Trakya Raporu 1934, Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey'in gözünden 1930'lu yıllarda Trakya*, s. 103-111.

⁶²² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, C. 16, İnikat: 32, 03 Şubat 1937, s. 43.

⁶²³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, C. 16, İnikat: 34, 08 Şubat 1937, s. 93.

⁶²⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 24, İnikat: 48, 16 Şubat 1950, s. 666.

taşımak maksadı ile iş bitimine kadar, yılda en fazla 20 gün çalışmaya zorunlu tutulmuştur.⁶²⁵

Köy yerlerinde, tezgâhları başında çalışan satıcılar, gece hayvanlarının kontrolünü yapmak isteyen köylüler ve hastası olan halk, gece saatlerinde kullanmak için gaz yağına ihtiyaç duymuştur.⁶²⁶

Trabzon Milletvekili Mustafa Reşit Tarakçıoğlu köy ilkokulu yapımı tasarısı hakkında daha önceki kanunların, öğretmen, ebe ve sağlık memurlarının evlerini, doğrudan köy halkına inşa etme zorunluluğu getirdiğini belirterek yeni kanun ile bu yükün azaltıldığını dile getirmiştir. Geçici komisyon bilgilerinde 18 bin köy okulunun olduğu ve bunların tamamlanması için 10 milyon tutarında bütçenin ayrıldığı belirtilmiştir. Bu bilgilere göre, her bir köy okuluna 55 bin lira kadar yardım yapıldığı yine her bir köy okulu için, 40 metre küpten fazla kereste kullanıldığı açıklanmıştır. Yapılan yardım tutarı 5 bin civarında olup, geri kalan kısmı köylü halktan tahsil edilmiştir. Köy Kanunu ile köylülere, kendi köylerinde ilkokul binasını yaptırılırken, şehir ve kasabalardaki ilkokul yapım masrafları, özel idareler tarafından karşılanmıştır. Köy Kanunu, belediyesi olan köylerde uygulanmamıştır. Bu kapsamda nüfusları 150'den az, 5 bin 222 köyden, belediyesi olan 138 köy ilkokulunda köy kanunu uygulanmamıştır.

1948 yılında Köy Kanunu maddelerinde değişik yapılmıştır. Buna göre millî eğitim müdürlerinin emri altında okul binalarının ve evlerinin inşaatına ait teknik işlerde çalışmak üzere, geçici olarak yapı ustası, kalfası, mühendis, mimar, bekçi ve işçi kullanılabilir maddesi eklenmiştir. Yine altı yüz altıncı geçici maddesinde, ilkokul yapımı için 6 milyon lira ek ödenek verilmiştir. 4459 sayılı Kanununda yer alan birinci sınıf köy ebeleri, köy sağlık memurları ve 3803 sayılı Kanununda yer alan öğretmenlere birer adet ev yapılması maddesi eklenmiştir. Devamında da köy okulları, öğretmen, sağlık memuru ve ebe evleri, Köy Enstitüleri inşaatında kullanılacak bütün malzemenin, Devlet Demir ve Denizyolları aracılığı ile taşınmasına karar verilmiştir. Nakliye bedellerinin de Millî Eğitim ve Ulaştırma bakanlıklarının kararlaştırdığı, Ulaştırma Bakanlığı'nın belirlediği, indirimli özel tarife üzerinden ödenmesi uygun görülmüştür.⁶²⁷

⁶²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 4, İnikat: 46, 19 Şubat 1947, s. 246.

⁶²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 10, İnikat: 39, 6 Kasım 1948, s. 48.

⁶²⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 11, İnikat: 60, 17 Mayıs 1948, s. 133-375.

Bitlis merkezine bağı köylerde yaşayan halkın ana dili Kürtçe olmuştur. Bitlis ilinde köylüler yerli esnaflardan alışveriş yaparken iletişim dili olarak Kürtçeyi kullanmıştır. Köylü halk çoğunlukta hayvancılık olmak üzere tarım ve ticaretle de uğraşmıştır.⁶²⁸

Bitlis Milletvekili Zîya Geboloğlu, topraklandırma Kanunu ile ilgili yaptığı meclis konuşmasında şu konulara değinmiştir. Genel savaştan beri köylünün ellinde bulunan ya da firar ederek kaçan kişilerden, hazineye devreden arazilerin, Topraklandırma Kanunu ile topraksız çiftçiye dağıtılmasına karar verilmiştir. Ülkenin her yerinde köylüler sevinçle bu kanunun uygulanmasını beklemiştir. Kanunun yıllar geçmesine rağmen, uygulanmamasından üzüntü duyan halk, kendilerini toprağın sahibi görmeyerek, tarıma önem vermemiştir. Bu nedenden dolayı birçok verimli arazi ekilmemiştir. Tehcir nedeni ile en çok arazi boşluğu Doğu illerinde oluşmuştur.⁶²⁹

Bitlis'in Mutki ilçesinde Maden Arama ve Teknik Enstitüsü tarafından demir madeni çıkarılmıştır.⁶³⁰1948 yılında ise Bitlis deresinde birçok madenin olduğu belirtilmiştir.⁶³¹Ayrıca Bitlis ili sınırları içerisinde ki Nemrut ve Süphan Dağları eteklerinde obsidyen adı verilen doğal cam yatakları da il sınırlarında bulunmuştur.⁶³²

İlk zamanlarda ulusal kalkınmanın merkezi olan köylerde yoğunlaşan nüfus oranı, 1950 yılı sonrası tersine bir düzen alarak şehirlerde artış göstermeye başlamıştır.⁶³³ 1950'li yıllardan itibaren hızla artan köyden kente göç hareketleri sonucunda, kentlere doğru kayan politika ve yatırımlar, köylerin geri plâna itilmesine neden olmuştur.⁶³⁴

1950 yılı CHP'nin seçim beyannamesinde köylülere ve çiftçilere yönelik birçok planlamalar yer almıştır. Eğitim sorununun çözümü, yol yapımı, içme sularının denetimi, toprak dağıtımı, tarım yöntemlerini öğretme, tarım kredisi, sigorta ve sağlık hizmetlerini sağlama, ormancılık problemlerini çözme gibi konular yer almıştır.⁶³⁵

⁶²⁸ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 508-2040-2, 06 Haziran 1946.

⁶²⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 24, İnikat: 55, 24 Şubat 1950, s. 1144-1145.

⁶³⁰ Yurd Yolu Gazetesi, 16 Ağustos 1938, s. 1.

⁶³¹ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 627-64-1, 24 Şubat 1948.

⁶³² Mehmet Törehan Serdar, *Mazideki Bitlis (İnsan, Zaman ve Mekân)*, Ekim Ofset, İstanbul 2017, s. 4.

⁶³³ Melis Akay, *Köy Enstitülerinde Yetişen Kadın Öğretmenlerin Türk Toplumuna Etkileri*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2017, (Yüksek Lisans Tezi), s. 12.

⁶³⁴ Eldem, s. 41-42.

⁶³⁵ Cemil Koçak, *“Demokrat Parti Karşısında CHP, Bir Muhalefetin Analizi”*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 135.

31 Ağustos 1951 tarihinde, köy su işlerine yardım amaçlı 53 bin lira ödenek verilmiştir. Ayrıca Ahlat Ovası'nın sulama işlemlerinin, Nazik Gölü'nden açılacak kanal ile yapılmasına karar verilmiştir.⁶³⁶

Bitlis köylerinde okul ve öğretmen konusunda eksiklikler yaşanmıştır. Bölge halkının sahip olduğu düşünceler kapsamında kız çocuklarının eğitimine merkezde olduğu gibi önem verilmemiştir. Halk, ilkel şartlarda yaşayarak tarım ve hayvancılık ile uğraşmıştır. Halkın eğitim seviyesi ve yaşam şartlarının geliştirilmesi konusunda çalışmalar yapılmıştır.

5.2. Bitlis'te Tarımsal Faaliyetler ve Toprak Dağıtımı

Bitlis'te su kaynaklarına yakın yerler dışında sulama amaçlı tarım yapılmamıştır. Tarım alanında kullanılan aletlerin ilkel şartlarda oluşu köylü halkının sadece kendisi için üretim yapmasına neden olmuştur. Toprak yapısı tarıma elverişli olan Bitlis'te arıcılık ve buna bağlı olarak bal üretimi yapılmıştır. Bitlis'in ekonomisinin yarısı tarım ve hayvancılığa dayanmıştır. Bölgeden dış ülkelere ceviz, buğday, mazı, keçi derisi, kürk, pamuk boyası gibi malların satışı yapılmıştır.⁶³⁷

17 Şubat 1923 tarihinde İzmir'de toplanan İktisat Kongresi ve 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Anlaşması, 1923-1929 yıllarındaki sosyal, siyasi, ekonomik politikaların belirleyici unsuru olmuştur. İzmir İktisat Kongresi ile Türkiye sosyalist bir ekonomi politikası benimsemeden, serbest ticaret modeli çerçevesinde hareket etmiştir.

⁶³⁶ BCA, BÖKM, F. K: 30-1-0-0, Y. N: 117-737-6, 31 Ağustos 1951.

⁶³⁷ Dış satımda yaklaşık 75 bin Osmanlı Lirası gelir elde etmiştir. Dış alımda ise, manifatura, ipekli manifatura, kahve, şeker, demir ve petrolden 118 bin Osmanlı Lirası tutarında harcama yapılmıştır. 19. Yüzyıl sonlarında Bitlis'in dış ticarete dış satımın dış alışı dengeleme miktarı yaklaşık %64 oranında olmuştur. Kısacası ithalatın %64'lük kısmı ihracat ile sağlanırken dış ticaret cirosunda, 43 bin Osmanlı Lirası tutarında açık verilmiştir. Yapıştırın, s. 30-32.

Diğer yandan milli çıkarlarla örtüşen yabancı sermayelere de açık olmuştur. Kongrede köyler yatılı bölge okulu açılması, uygulamalı köy okullarının açılması, benimsenen yeni uygulamaların yaygınlaştırılması, eğitilmiş kişilerin bölgelere yerleştirilmesi, çocuklara çiftçilik eğitimi verilmesi, okullardan mezun olan kişilerin köy okullarında askerliklerini öğretmen olarak yapması, üretimde kooperatifleşme, köylerde sağlık ve doktor hizmetleri yapılması konusunda kararlar alınmış ve Türkiye Çiftçiler Birliği kurulmuştur. 498 Sayılı İtibari Zirai Birlikleri Kanunu ile çiftçiler kredi imkânı sağlanmıştır.⁶³⁸ 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar 1931 yılına kadar uygulanan ekonomi politikasının taslağını oluşturmuştur.⁶³⁹

Tek parti döneminin iktisadi alandaki programları 1923-1929 yıllarında açık ekonomide politika arayışı, 1930-1939 yıllarında korumacı-devlet sanayileşmesi, 1940-1950 yıllarında İkinci Dünya Savaşı ve sonrası şeklinde sıralanmıştır.⁶⁴⁰ CHP 1950 yılına kadar ekonomide devletçilik ilkesi doğrultusunda milli burjuvazi oluşturma düşüncesinde hareket etmiştir.⁶⁴¹

Türkiye'de 1923-1928 yıllarında %74 büyüme hızı görülmüştür. Bütçe açığına neden olmamak için harcamalar kısıtlanmış ve yerel üretimin de desteklenmesiyle birlikte kendi kendine yeten bir ekonomi modeli benimsenmiştir.⁶⁴²

1927 yılında çıkartılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile üretimde beklenen verimlilik sağlanamamış sadece özel girişimcilerin faydalandığı bir kanun olarak tanımlanmıştır. Ekonomi alanındaki sıkıntılar tarım makinelerinin, modern ve bilimsel tarım aletlerinin kırsal kesimler tarafından satın alınamamasına neden olmuştur.⁶⁴³

⁶³⁸ Pakize Çoban Karabulut, *İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Ege Köylüsünün Sosyo-Ekonomik Durumu*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Isparta 2015, (Doktora Tezi), s. 12-16.

⁶³⁹ Kopar, s. 12.

⁶⁴⁰ Karatepe, s. 65.

⁶⁴¹ Erdoğan, s. 30-32.

⁶⁴² Şenol Çarık, *Cumhuriyetin Ekonomik Politikası, Devletçilik-Halkçılık-Planlama-Kalkınma*, Tarihçi Kitapevi, İstanbul 2020, s. 18-19.; 12 Mart 1922 tarihli Türkiye'nin ekonomi modeli geri kalınmış sanayi modelini canlandırma tarımda modern aletler kullanma, modern ormanlar oluşturma, ormanlardan gerekli istifadeyi sağlama, kamu kuruluşlarını ve iktisadi kuruluşları devletleştirme, madenleri işleme, maden kuruluşlarını koruma, devlet bütçesinin iktisadi yapıya uygun hale getirme, tarım ve sanayiye önemseme şeklinde sıralanmıştır. Yeni ekonomi modelinde ise devletçi ekonomi modeli sadece kamu yararını güden kuruluşlar için kabul edilmiştir. Halk için geniş çalışma alanları oluşturularak, halktaki zenginlik ve rahatlık isteği uyandırılmaya çalışılmıştır. Karal, s. 185-187.

⁶⁴³ Çoban Karabulut, s. 12-16.

1927-1952 yıllarında Bitlis ili tarım verileri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Yıl	Buğday	Arpa	Çavdar	Darı	Pirinç	Mısır	Fasülye	Mercimek	Sarımsak	Soğan	Patates
1927	3817 ton	583 ton	212 ton	1244 ton	66 ton	12 ton	-	-	6137	-	-
1928 ⁶⁴⁴	13.278.315 kilo	4.451 ton	186.6 ton	7.272.982 kilo	18.109 ton	-	-	-	-	-	-
1936	7640 ton	2116 ton	115 ton	821 ton	427 ton	75 ton	173 ton	21 ton	35 ton	269 ton	712 ton
1937	4490 ton	1265 ton	41 ton	406 ton	75 ton	2 ton	2 ton	-	1 ton	122 ton	196 ton
1938	8550 ton	2050 ton	63 ton	510 ton	67 ton	15 ton	1 ton	1 ton	2 ton	66 ton	103 ton
1939	5811 ton	2007 ton	241 ton	447 ton	158 ton	81 ton	33 ton	20 ton	34 ton	232 ton	283 ton
1940 ⁶⁴⁵	6522 ton	1025 ton	110 ton	948 ton	28 ton	10 ton	7 ton	-	-	135 ton	102 ton
1941	2213 ton	238 ton	20 ton	183 ton	22 ton	1 ton	-	-	-	-	-
1942	6134 ton	803 ton	184 ton	640 ton	82 ton	5 ton	-	-	-	-	-
1943	7572 ton	1514 ton	179 ton	1669 ton	33 ton	31 ton	-	-	-	-	-
1944	4610 ton	401 ton	233 ton	3464 ton	45 ton	193 ton	-	-	-	-	-
1945 ⁶⁴⁶	4650 ton	460 ton	420 ton	3311 ton	30 ton	181ton	-	-	-	-	-
1946-1952	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 5.1. 1927-1952 Yıllarında Bitlis İli Tarım Verileri

⁶⁴⁴ Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Vangözü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 142.

⁶⁴⁵ Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı (1940-1941)*, C. 12, Ankara Basım ve Cilt Evi, Ankara 1942, s. 290-291; 1934 yılı buğday miktarı 82.153 ton, 1935 yılı buğday miktarı ise 66.444 ton olarak kayıtlarda yer almıştır. *Tarım İstatistikleri 1934-1937*, C. 135, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara 1939, s. 96.

⁶⁴⁶ Volkan Tunç, Mehmet Pınar, “Çok Partili Dönemde Van Gölü Havzası’nda Tarım Alanında Yapılan Kamu Yatırımları (1946-1960)”, *Türk Kültürü ve Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, s. 236.

1929 yılı Dünya Ekonomik Buhranı dönemine kadar olan zaman zarfında devlet teşebbüsünde ağırlıklı olarak otarşı ve kapalı politikalar uygulanmıştır.⁶⁴⁷

Birinci Umumi Müfettişlik bölgesinde köy yardım tarlaları, numune bahçeleri, üretim ve alet istasyonları, tarım kredi kooperatifleri kurulmuş, tarım alet ve makineleri dağıtılmış, tarım sanatları konusunda eğitimler verilmiş, tohum ıslahı yapılmış, hayvan hastalıkları, haşere böcek ve zararlı hayvanlarla mücadele gibi çalışmalar yürütülmüştür. Pazar, panayır, sergi, satış kredi kooperatifleri, küçük endüstri kuruluşları açılmıştır.⁶⁴⁸

9 Aralık 1929 tarihli meclis tutanağında belirtildiği üzere Doğu illerinde Birinci Umumi Müfettişlik bünyesinde, hazineye ait olan arazilerden 90 bin dönüm toprak ve istimlâk ile bedeli peşin ödenen 20 bin dönüme yakın arazi, toprak sahibi olmayan vatandaşlara dağıtılmıştır. Bunun dışında batı illerinde, hazineye ait olan veya satın alınan bazı çiftlikler köylüye destek amacı ile sunulmuştur. Küçük arazi sahipleri üretim kooperatifleri halinde birleştirilmeye teşvik edilmiş, tohum ıslahı kolaylaştırılmıştır. Ziraat Bankası'nın, Zirai Kooperatifler için ilk girişimi olumlu bir izlenim teşkil etmiştir. Adana da yetiştirilen iyi tohumlar çoğunlukla tercih edilmiş, bağcılık, ipekçilik, meyve bahçelerinde yetiştirilen iyi fidanlar halkın isteğine sunulmuştur. Devlet, %70'i çiftçi olan halkın kalkınmasını ve Türk köylüsünün zenginleşmesini ana hedefi haline getirmiştir.⁶⁴⁹

1929 yılına kadar Türkiye, Lozan Barış Antlaşması ile Ticaret Sözleşmesi imzalayarak gümrük tarifelerini değiştirmeden kalan borçları ödemiştir.⁶⁵⁰

1929 yılında Dünya Ekonomik Buhranı ortaya çıkmış, tarım ürünlerinin fiyatlarında düşüş yaşanmıştır. Tarım ürünlerinin fiyatı 1929-1933 yıllarında %60-70 oranında düşmüştür.⁶⁵¹

1929 yılında, Doğu illerinden batı illerine göç ettirilen kişilerin toprakları köylüye, aşiret sahiplerine ve göçmenlere verilmiştir.⁶⁵² Yine 1930 yılında "Arazi Tevzi Kararnamesi" ile toprak dağıtım kararı alınmıştır. Tarım alanında uygulanacak

⁶⁴⁷ Akın, s. 301.

⁶⁴⁸ Varlık, s. 66.

⁶⁴⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, C. 43, İnikat: 3, 9 Kasım 1929, s. 15-16.*; 1920 yılında uygulama ve göçmenleri toprak sahibi yapma amacıyla toprak dağıtılmıştır. İnce, s. 12-14.

⁶⁵⁰ Kopar, s. 13.

⁶⁵¹ Bu bunalım Türkiye'yi ihraç ettiği ürünlerin fiyatındaki azalmadan dolayı kar yüzünden dolayı etkilemiştir. Devlet tarımı desteklemek durumunda kalmıştır. Kopar, s. 13.

⁶⁵² Çoban Karabulut, s. 12-16.

politikalar arasında devlet çiftliklerinin ve kredi kooperatiflerinin kurulması, ziraat okullarının açılması, bazı ürünlerin devlet tarafından satın alınması yer almıştır.⁶⁵³

1930-1939 yıllarında iktisat politikası korumacılık ve devletçilik özellikleri adı altında şekillenerek sanayileşme alanında ilerleme kat edilmiştir.⁶⁵⁴

1931 yılı devletçilik ilkesi ile özel teşebbüslerin kalkınması esas kılınarak kalkınma ve sanayileşmenin hızlanması hedeflenmiştir. Devletçilik girişimlerini finanse etmek amacıyla Sümerbank, Etibank, kurulmuştur. İktisadi kalkınmayı gerçekleştirmek için de 1931-1938 yıllarında Birinci Sınai Kalkınma Planı yürürlüğe girmiştir.⁶⁵⁵

Doğu illeri içerisinde muhtaç çiftçiye dağıtılacak araziye dair 5 Temmuz 1933 tarihinde çıkartılan, 505 sayılı kanunda: memleketin gerek doğu ve gerek batı kısımlarında işlenmeden duran çiftliklerin, topraksız ve toprağa bağlı binlerce vatandaşa dağıtılmasına karar verilmiştir. Kanun yalnız Birinci Müfettişlik Bölgesi ile sınırlı tutulmuştur. 1505 sayılı Kanun, Birinci Umumî Müfettişlik bölgesi dâhilinde mülkiyeti şahsa ait olan köy ve çiftliklerin kesin olarak vatandaşa verilmesini, diğer illerdeki çiftliklerin yanında topraksız ve toprağa bağlı vatandaşların toprak sahibi edilmesini kapsamıştır.⁶⁵⁶

Bitlis'te 1934 yılında özel bir şahıs tarafından bir un fabrikası inşa edilmiştir.⁶⁵⁷

1934 yılında çıkartılan “İskân Kanunu” ile Kürt nüfusunun fazla olduğu bölgelerden batıya, batıdan da doğu bölgelerine göç ettirilen vatandaşlara da toprak verilmiştir. Bu kanun kapsamında Kürt sorununun çözülme kavuşturulması hedeflenmiştir.⁶⁵⁸

27 Aralık 1935 tarihinde Bitlis ilçesinde yüksek düzenli un fabrikalarının 2643 sayılı Kanun ile işletilmesine izin verilmiştir.⁶⁵⁹

1935 yılında CHP'nin dördüncü büyük kurultayında ilk defa toprak reformuna yer verilmiştir.⁶⁶⁰ 1936 yılında toprak konusundaki çalışmalar ivme kazansa da İkinci

⁶⁵³ Çoban Karabulut s. 12-16.

⁶⁵⁴ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2015)*, İmge Kitapevi, Ankara 2019, s. 63.

⁶⁵⁵ Kopar, s. 15-16.

⁶⁵⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, C. 23, İnikat: 68, 14 Haziran 1929, s. 390.

⁶⁵⁷ *Bitlis İl Yıllığı 1967*, Ajans Türk Matbaacılık, Ankara 1967, s. 108.

⁶⁵⁸ Erdal İnce, *1945 Köylüyü Topraklandırma Kanunu ve Türk Siyasal Yaşamına Etkisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2008, (Yüksek Lisans Tezi), s. 12-14.

⁶⁵⁹ BCA, KDB, F. K: 30-18-1-2, Y. N: 59-90-18, 27 Kasım 1935.

⁶⁶⁰ Bozkurt, s. 75.

Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve devletin toprak ile ilgili çalışmalarını yavaşlatması sonucu tekrar duraksamıştır.⁶⁶¹

1936-1948 yıllarında Özel İdare tarafından Bitlis'e yapılan tarım alanındaki harcamalar aşağıdaki tabloda verilmiştir.⁶⁶²

Tarih	Harcanan Tutar	Yüzde	Kişi Başına Düşen Miktar
1927-1935	-	-	-
1936-1940	51.591 lira	%0,18	-
1941-1945	4895 lira	%0,06	0,07
1946-1948	14.427 lira	%0,16	0,33
1949-1952	-	-	-

Tablo 5.6. Özel İdarenin Bitlis'e Tarım Alanında Yapmış Olduğu Yatırımlar

1936-1937 yıllarında Bitlis'teki tarımsal veriler ve miktarları aşağıdaki tabloda verilmiştir.⁶⁶³

Ürün İsmi	1936 Yılı	1937 Yılı
Buğday	7.640 ton	4.490 ton
Darı	821 ton	406 ton
Nohut	68 ton	8 ton
Mercimek	21 ton	-
Pamuk	7 ton	-
Mısır	-	2 ton
Pirinç	-	75 ton
Bakla	-	2 ton
Fasulye	-	2 ton
Patates	-	196 ton
Kendir-Kenevir	-	5 ton
Soğan	-	122 ton
Sarımsak	-	1 ton
Üzüm	60 ton	158 ton
Bal	94.250 kilo	81.100 kilo

Tablo 5.2. 1936-1937 Yıllarında Bitlis'teki Tarımsal Veriler ve Miktarları

1937 yılı hasılat miktarında düşüklük yaşanmasına gerekçesi olarak bölgedeki kuraklık gösterilmiştir.

⁶⁶¹ İnce, s. 12-14.

⁶⁶² Kopar, s. 137-140.

⁶⁶³ Tarım İstatistikleri 1934-1937, s. 96-472.

13 Şubat 1937 tarihinde çiftçiyi topraklandırma kanunu çıkarılmıştır. 1923-1938 yıllarında 246 bin 431 aileye, 9 milyon 983 bin 750 dekar toprak, 1934-1938 yıllarında da 90 bin civarında aileye 3 milyon dönüm toprak dağıtılmıştır.⁶⁶⁴

Bitlis'in 1938 yılı ihraç ürünleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.⁶⁶⁵

Ürün	Kilo/Ton
Yağ	480 bin
Yün	40 bin
Halı	120.000
Tütün	450.000
Peynir	20.000
Buğday	39.000
Arpa	300.000
Çavdar	140.000
Ceviz	200.000
Darı	1000.000
Mercimek	10 ton
Nohut	2530

Tablo 5.3. 1938 Yılında Bitlis'te İhraç Edilen Ürünler

Bitlis Garnizon birlikleri için yıllık 14 bin kilo patates, 73 lira 50 kuruştan 20 bin kilo bulgur, 150 liradan ihale edilmiştir.⁶⁶⁶

Bitlis Ziraat Memuru Mete Çakır, ilin meyve üretimine uygun bir bölge olduğunu fakat ihracatındaki yolsuzluk ve ağır kış şartlarından dolayı sadece Diyarbakır'a kadar meyve ihracat yapıldığını belirtmiştir.⁶⁶⁷

Bitlis Garnizonu tarafından 221 bin kilo fabrika unu, 2 bin 62 liradan, 8 bin kilo gazyağı 174 liradan ihale edilmiştir.⁶⁶⁸

Bütün köylerde "Karadoğu" adında küf mikrobundan oluşan bir tür buğday hastalığı ortaya çıkmıştır. Bu hastalığı önlemek amacıyla buğday tohumları "göztaşı"

⁶⁶⁴ Bozkurt, s. 76.

⁶⁶⁵ *Yurd Yolu Gazetesi*, 9 Kasım 1938, s. 1.

⁶⁶⁶ *Yurd Yolu Gazetesi*, 8 Eylül 1938, s. 2.

⁶⁶⁷ *Yurd Yolu Gazetesi*, 18 Haziran 1938, s. 1.

⁶⁶⁸ *Yurd Yolu Gazetesi*, 28 Haziran 1938, s. 2.

denilen, kilosu 25-30 kuruş arasında değişen ilaçla ıslatılarak ekim yapılmıştır. 1 kilo göztaşı ile 500 kilo tohum ilaçlanmıştır.⁶⁶⁹

Bitlis'te ekim zamanı, köylerde yabancı otla mücadele başlatılmıştır. İlkbaharda yabancı otlar çiçek açar açmaz elle çekilerek çapa ve tırpanla temizlenmiştir. Tarla bir yıllığına tam nadasa bırakılarak yıl içinde yabancı otlar tohum tutmayacak şekilde sürülmüştür.⁶⁷⁰

Bitlis Valisi Hulusi Devrimer, Ahlat, Tatvan ve Mutki ilçelerinde selden zarar gören halka tohumluk, yemeklik buğday dağıtılması için Ziraat Bankası'nın görevlendirildiğini belirtmiştir. Buğday ihtiyacını sağlamak amacı ile Bitlis'se bir ambar tesis edilerek, 75 tonluk buğday getirtilmiştir.⁶⁷¹

1 Eylül 1939 tarihinde başlayan İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye tarafsız kalarak, ülkelere karşı denge politikası izlemiştir. Bu süreçte Almanya ile Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı imzalayarak dengeli bir ekonomik ve siyasi ilişki kurulmuştur.⁶⁷²

İkinci Dünya Savaşı'nın ilk zamanlarında artan toprak mahsulleri fiyatlarının bir türlü düşmemesi üzerine köylü halk sadece kendi ihtiyaçları oranında ekip biçmeye başlamıştır. Ülkede baş gösteren iaşeciliğin önüne geçmek için devlet çoğu ürün istihsalini kayıttan ayırarak pazar değerleriyle satılmasını sağlamıştır. Devlet savaş yıllarında baş gösteren vurgunculuk, kaçakçılık tarzı davranışların önüne geçmek, vatandaşların hak ve özgürlüklerini korumak için geniş yetkiler edinmiştir.⁶⁷³

1939 yılında Bitlis köylerine, Adapazarı ve Adana fabrikalarından sipariş edilen öküz ve at gücü ile çekilen, demir tekerlekli arabalar, küçük ve büyük kıtadan harman döğen makinalar, Özel Hususi Müdürlüğü tarafından halka dağıtılmıştır.⁶⁷⁴

18 Ocak 1940 tarihinde çıkarılan Milli Koruma Kanunu ile vurgun amaçlı gelirlere engel olunmak istenmiştir. Üretim, tüketim ve dağıtımı devlet kendisi üstlenerek 1941 yılında İaşe Müsteşarlığı, Petrol Ofisi ve Ticaret Ofisi'ni kurmuştur.

⁶⁶⁹ *Yurd Yolu Gazetesi*, 31 Mayıs 1939, s. 1.

⁶⁷⁰ *Yurd Yolu Gazetesi*, 4 Eylül 1940 s. 2.

⁶⁷¹ *Yurd Yolu Gazetesi*, 8 Ekim 1940 s. 1.

⁶⁷² Canan Altınbaş, *İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türkiye'de Yerel Basına Bir Örnek: Bitlis'te Yayımlanan Yurd Yolu Gazetesi (1938-1944)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2019, (Yüksek Lisans Tezi), s. 96.

⁶⁷³ Çoban Karabulut, s. 28-35.; İkinci Dünya Savaşı'nın başında karaborsa girişimleri ve altın fiyatları yükselmiştir. Akın, s. 324-332.

⁶⁷⁴ *Yurd Yolu Gazetesi*, 21 Ağustos 1939, s. 2.

Yine Dağıtım Ofisleri, Halk Dağıtma Birlikleri, İaşe Müdürlükleri de ürünlerin dağıtılması için kurulan diğer kuruluşlar arasında yer almıştır.⁶⁷⁵

Millî Korunma Kanunu'na göre;

- ⇒ Devlet, Sanayi ve Maadin kuruluşlarından üretim programları istemek ya da bu kuruluşlara doğrudan doğruya program hazırlama, Sanayi ve Maadin kuruluşlarının üretimlerini, hacimlerini, miktarlarını, çeşitlerini, cinslerini, olağanüstü durumlarda, kuruluşların dayanma gücüne göre belirleme yetkisine sahip olmuştur.
- ⇒ Devlet, Sanayi ve Maadin kuruluşlarının üretimlerini ve diğer iş yerlerindeki çalışma sürelerini karşılayabilecek duruma getirmek için, işçi kadrosunu ve üretim ekipmanlarını üstlenmiştir. Bu amaçla devlet vatandaşlara ücretli iş sorumluluğu yüklemeyi hedefleyerek Sanayi ve Maadin kuruluşlarının ürünlerini ve üretimlerini normal fiyatına, bir miktar kâr ekleyerek satın almıştır.
- ⇒ Devlet ihtiyaç duyulan hizmetleri yerine getirebilmek için, gerekli kuruluşlara, küçük esnaf ve iş sahiplerinin ihtiyaç duyduğu krediyi, bir banka belirtilmesi doğrultusunda sağlamak ile yükümlü olmuştur. Bu kredi ile nakit, ham madde ve ihtiyaç malzemelerini de karşılamıştır.
- ⇒ Devlet, halk ve millî müdafaa ihtiyacını karşılamak için gerekli olan malzemelerin stoklarını oluşturmuştur. Ayrıca sahipleri tarafından kullanılmayan ve ihtiyacı olan kuruluşlara verilmek üzere ayrılan, makine, alet, tesisat gibi diğer araçları, değeri karşılığında satın almıştır. Yine bildirilen tedbirlere uymayan ve istenilen şekilde uygulamayan Sanayi ve Maadin kuruluşlarına el koya bilme yetkisine sahip olmuştur.
- ⇒ Devlet, tarımda çalışabilir her vatandaşı, ikametgâhının en fazla 15 kilometre uzaklığında bulunan, devlete ya da şahıslara ait tarım işletmelerinde, ihtiyaç doğrultusunda, uygun ücretle çalıştırabilmiştir. Bu bölgelerde kişiye ait olup da kullanılmayan, her çeşit tarım araçlarından uygun bir kira karşılığında faydalanmıştır.
- ⇒ Devlet, bedeli karşılığında, 500 hektardan fazla araziyi işletebilme yetkisine sahip olmuştur. Tarıma elverişli 8 hektardan fazla arazi sahibi olan kişileri, arazinin yarısına kadar hububat ekmeye zorunlu tutmuştur. Bu zorunluluk, arazi sahibinin elinde ki çift hayvanı miktarına ve her çift hayvanı için 4 dönüm arsa olarak hesaplanmıştır.
- ⇒ Mevcut traktörler duruma göre, 15-30 çift karşılığında sayılarak, ekilen her 4 dönüm arazi için, 1 çift öküz, Millî Savunma yükümlülüğüne ayrılmıştır.

⁶⁷⁵ Akın, s. 324-332.

⇒ Devlet bünyesinde ki aletler, makineler, araçlar, tarım ilâçları ve tohumlar ihtiyaca göre parasız, ödünç ya da bir kira karşılığında, ihtiyacı bulunan kişilere dağıtılarak, çiftçiye kuvvetlendirmek amacı ile ödünç para şeklinde de verilmiştir.⁶⁷⁶

Milli Koruma Kanunu ile devlet; çalışma süresini uzatma, çalışma ücretlerini azaltma özel işletmelere geçici süreliğine el koyma, dış alım ve ülke içi satışlarda en az, dış satımlarda ise asgari fiyatları belirleme, malları vesikaya bağlama gibi görevleri yerine getirmiştir.⁶⁷⁷ Nitekim Milli Korunma Kanunu ile devlet olağanüstü yetkiler elde etmiştir.⁶⁷⁸ Milli Koruma Kanunu ile artan fiyatların düşüşü sağlansa da karaborsacılık artmaya devam etmiştir.⁶⁷⁹

24 Eylül 1940 tarihinde Türkiye genelinde olduğu gibi Bitlis'te de buğday fiyatlarında ani bir yükselme olmuştur. Nüfus miktarı artmamasına rağmen mahsul miktarındaki artışa anlam verilememiştir. Hal böyle iken bu yükselişin nedeni olarak ihracatı artması, stokçuların buğdayları piyasadan toplaması ya da halkın buğdaya fazla miktarda yönelmesi gösterilmiştir.⁶⁸⁰

14 Aralık 1940 tarihinde de Bitlis'in doğusunda Süleyman Ziyaretli, Necmi Mutlu, Paşa Barut kişilerine ait bir un fabrikası daha kurulmuştur. Daha sonra milli müdafaanın ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bu fabrikaya el konulmuştur.⁶⁸¹

5 Eylül 1941 tarihinde, Bitlis'te buğday hasatı için iâşe komisyonu ile birlikte Bitlis Ticaret ve Sanayi Odası çalışmalar başlatmıştır.⁶⁸² Köy enstitülerinin yiyecek ve inşaat malzemelerini taşımak için, Köy Enstitüsünün araç listesine 11 adet kamyon eklenmiştir. 17 enstitüde, 20 bin dönüme yakın arazi işlenmiştir. Arazinin işlenmesinde birinci sırada hububat ekimine, ikinci sırada da kuru sebze ekimine öncelik verilmiştir.⁶⁸³ İnönü Mahallesi'nde bulunan Aynalı Barut Değirmeni, eriyen kar ve yağmurlar sonucu taşan derenin sel suları ile yıkılmıştır.⁶⁸⁴

Savaş yıllarında devlet denetimi başarısızlıkla sonuçlanınca büyük servet sahipleri ortaya çıkmıştır. Devlet aşırı kazanç elde edenleri Millî Mücadele döneminde

⁶⁷⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C. 8, İnikat: 27, 18 Ocak 1940, s. 142-154.

⁶⁷⁷ Karatepe, s. 75.

⁶⁷⁸ Kopar, s. 19.

⁶⁷⁹ Çoban Karabulut, s. 28-35.

⁶⁸⁰ Yurd Yolu Gazetesi, 24 Eylül 1940 s. 1.

⁶⁸¹ BCA, KDB, F. K: 30-12-1-2, Y. N: 93-106-8, 14 Aralık 1940.

⁶⁸² Yurd Yolu Gazetesi, 5 Eylül 1941, s. 1.

⁶⁸³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C. 25, İnikat: 62, 25 Mayıs 1942, s. 172.

⁶⁸⁴ BCA, MGM, F. K: 30-10-0-0, Y. N: 118-834-36, 7 Mayıs 1941.

olduğu gibi (Harp Kazançları Vergisi) vergiye tabi tutarak kamu açıklarını kapatmayı hedeflemiştir.⁶⁸⁵

1942 yılında karaborsacılık, stokçuluk artmış, ekmek karneye bağlanmıştır. Devlet gelirini artırmak maksadıyla varlık vergisi çıkarmıştır.⁶⁸⁶

Varlık Vergisi, savaş zorluklarını getirdiği mali yükü azaltmak, askeri masrafları karşılamak için halktan toplanmıştır. Yine bu vergi ithal mallar ve ana ihtiyaç ürünlerinde karaborsacılık, vurgunculuk yaparak haksız kazanç elde eden kişilerden toplanmış ve yoksul kişilere dağıtılmıştır. Fakat vergi uygulama aşamasında Müslüman ve azınlık kişilerden de alınmıştır.⁶⁸⁷ Varlık vergisini yerli sermayedarlar kendilerine sağlanan fırsatlar ile kolaylıkla ödese de azınlıklar gayri menkullerini satarak vergilerini ödememiştir.⁶⁸⁸

1942 yılında ilde halkın mahsullerine zarar veren domuzlarla mücadele başlatılmıştır. Domuzlar üreme zamanlarında devlet ve halk tarafından avlanılarak yıl içerisinde binlerce domuz öldürülmüştür. Domuz derisinden eldiven, eyer takımı, çanta, ayakkabı, kıllarından ise fırça üretimi yapılmıştır.⁶⁸⁹

16 Eylül 1942 tarihinde Birinci Umumi Müfettişlik tarafından Başvekâlete yazılan raporda, Bitlis ve diğer Doğu illerinde üretilen ürünlerin kâfi miktarda olmadığı ve bölgedeki kuraklık, buğday hastalığının görülmesi sonucu istenilen verimin alınmadığı bilgisi yer almıştır.⁶⁹⁰

İkinci Dünya Savaşı'nın doğurduğu zorunluluklar yüzünden alınan olağanüstü tedbirler arasında bazı geçici ve olağanüstü ekonomik teklifler de yer almıştır. Bu teklifler doğrultusunda, 7 Haziran 1943 tarihinde çıkartılan, 4429 sayılı Kanun ile çiftçilerden toprak üretimleri için, vergi alınması maddesi kabul edilmiştir.⁶⁹¹

1943 yılında Muş, Bitlis'e göre tarım ve hayvan ürünleri üretiminde ön planda olmuştur. Malazgirt ve Bulanık ilçeleri, Muş Ovası, düzlük alanlardan oluştuğu için ve su kaynaklarına yakınlığından dolayı tarıma elverişli konumda olmuştur. Bitlis tam tersine bir yol izleyerek, yıllardan beri kendi ihtiyaçlarını karşılayan, tüketici

⁶⁸⁵ Akın, s. 325.

⁶⁸⁶ Kopar, s. 19.

⁶⁸⁷ Kemal H. Karpat, “*Türk Demokrasi Tarihi, (Sosyal, Kültürel, ekonomik Temeller)*”, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 205.

⁶⁸⁸ Korkut Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, İmge Kitapevi, Ankara 2006, s. 344.

⁶⁸⁹ *Yurd Yolu Gazetesi*, 15 Temmuz 1942, s. 2.

⁶⁹⁰ Kardeş, *Cumhuriyet Döneminde Vangölü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 338.

⁶⁹¹ *TBMM Zabut Ceridesi, Devre: 8, C. 5, İnikat: 62, 21 Mayıs 1947, s. 130.*

konumunda olmuştur. Bitlis'te Hizan ve Ahlat ilçelerinin mahsulü merkezi besleyecek nitelikte ihtiyaca cevap vermiştir. Bitlis tarım alanında ki verimsiz zamanlarında Muş ve Diyarbakır'dan aldığı ekme tahılı ile sıkıntısını gidermiştir.⁶⁹²

Tarım alanında da devlet bütçesine katkı sağlamak amacıyla 1943 yılında Toprak Mahsulleri Vergisi çıkartılmıştır.⁶⁹³

Toprak Mahsulleri Vergisi, varlık vergisinden farklı olarak büyük ve küçük bütün çiftçilerden en az ekilen ve savaş sırasında üretimi düşmüş köylünün sadece kendi tüketimi için ürettiği ürünlerden alınmıştır. Çiftçi bu vergiyi ödemekte zorluk çekerek, tohum ve nafakasından ödemiştir.⁶⁹⁴ Varlık Vergisi ile tüccar, esnaf ve çiftçilerden bir defaya mahsus sahip oldukları mallar üzerinden özel komisyonlarca belirlenen miktarda vergi alınmıştır. Kişilere vergi miktarına itiraz etme hakkı verilmeyerek, vergisini ödemeyen kişiler ise Aşkale bölgesine çalıştırılmak üzere gönderilmiştir.

1942-1943 yıllarında Başbakan Şükrü Saraçoğlu devlet denetimi uygulamasını gevşetince en yüksek enflasyon yaşanmıştır. Hububat alım satım fiyatları yükseltilerek fiyat denetimi kaldırılmıştır.⁶⁹⁵ Türkiye'de 1943 yılına kadar düzenli bir reform uygulamasına başlanılmamıştır.⁶⁹⁶

1943 yılı Bitlis'teki hayvanların cins ve miktarı aşağıdaki tabloda verilmiştir.⁶⁹⁷

Cinsi	Adedi
At	2.166
Merkep	2.133
Katır	958
Sığır	39.896
Manda	2.025
Koyun	112.950
Kıl Keçisi	100.120
Tiftik Keçisi	11.978

Tablo 5.4. 1943 Yılı Bitlis'teki Hayvanların Cins ve Miktarları

⁶⁹² BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 627-61-1, 2 Şubat 1943.

⁶⁹³ Toprak Mahsulleri Vergisi 1946 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Akın, s. 327.

⁶⁹⁴ Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, s. 346.

⁶⁹⁵ Karatepe, s. 76-77.

⁶⁹⁶ İnce, s. 12-14.

⁶⁹⁷ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 627-61-1, 2 Şubat 1943.

Türkiye'ye 1942-1948 yıllarında Marshall Planı ile 354 bin dolar yardım alınarak tarımda makineleşme, enerji, madencilik, ulaşım ve alt yapı harcamalarında kullanılmıştır.⁶⁹⁸

Toprak mahsullerinden 1943 yılı içerisinde 1 milyon 309 bin 166 kiloya yakın üründen 1 milyon 130 bin 372 kilo vergi tahsil edilmiştir. 1943 yılında tahsil için 70 bin 11 lira 55 kuruş harcanmıştır. 1944 yılında ise 25 bin 11 lira 55 kuruş eksigi ile 45 bin 653 lira 97 kuruş sarf edilerek %10 miktarında vergi alınmıştır.⁶⁹⁹

Devlet ilk önceleri servet birikimi olanları ve savaş sonrası dengesizlikleri gidermek amacıyla varlık vergisini kabul etse de uygulanmasında birçok yerde vergiyi eksilten komisyonlar tarafından yerel çıkar ilişkileri doğrultusunda, adaletten uzak uygulamalarda bulunulduğu için 1944 yılında Varlık Vergisi'ni kaldırmıştır.⁷⁰⁰ Varlık Vergisi birçok ilde fiyatların düşmesini sağlarken Bitlis'te hiçbir etki yapmadan geçip gitmiştir.⁷⁰¹

1944 malî yılın sonunda, yürürlükten kaldırılan Millî Korunma Kanunu'nun maddeleri de kaldırılmıştır.⁷⁰² Millî Koruma Kanunu ve maddeleri kaldırılrsa da tahsil edilmemiş olan vergi zamlarının toplanması ve soruşturması devam ettirilmiştir.⁷⁰³

Savaş sonrası 1945 yılında "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu başkanlığında çıkarılmıştır. Devlet bu kanun ile toprak reformuna kaldığı yerden devam etmiştir.⁷⁰⁴ Toprak mahsulleri vergisi ile tarım üretiminin %10'u kadar vergi alınmıştır.⁷⁰⁵

Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun, ek maddeleri doğrultusunda, Tarım Bakanlığının gerekli gördüğü yerlere, onarma kredisi karşılığında, yeterli sayıda, kuruluş ve yapı tesislerini inşa etmek ayrıca çevresinde örnek oluşturmak üzere köylerin inşası yer almıştır. Yine tarlasız veya az miktarda tarla sahibi çiftçiler, tarım ve veteriner okulları mezunlarından gönüllü olanlar, bu köylere yerleştirilerek topraklandırılmıştır. Verilecek yapı ve tesisler arazi verilenlere açılacak kuruluş ve

⁶⁹⁸ Kopar, s. 21-22.

⁶⁹⁹ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 508-2040-2, 6 Haziran 1946.

⁷⁰⁰ Akın, s. 326.

⁷⁰¹ Yurd Yolu Gazetesi, 9 Şubat 1942, s. 1.

⁷⁰² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 7, C. 9, İnikat: 47, 15 Mart 1944, s. 88.

⁷⁰³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 5, İnikat: 62, 21 Mayıs 1947, s. 130.; TBMM tarafından kabul edilen, 4840 sayılı Kanun hükmünce, 1 Ocak 1946 tarihinde bu vergi kaldırılmıştır. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 7, C. 9, İnikat: 49, 26 Nisan 1944, s. 271.

⁷⁰⁴ İnce, s. 12-14.

⁷⁰⁵ Karatepe, s. 76-77.

onarına kredisi şartlarına göre belirlenmiştir. Yeniden kurulacak köylerde veya mevcut köylere yapılacak eklemelerde, Tarım Bakanlığı 3116 sayılı Orman Kanunu'nun on yedinci ve on dokuzuncu maddelerindeki olanaklardan faydalanmıştır. Yine 4753 sayılı Kanunun onuncu, maddesi gereğince Tarım Bakanlığı emrine geçmiş ve geçecek olan arazi, hiçbir nedenle satılamamıştır. Şöyle ki dağıtılmasında fayda olmadığı Tarım Bakanlığınca belirtilen ve Maliye Bakanlığı'na bildirilen araziler, Hazine tarafından satışa çıkartılmıştır. İhtiyaç fazlası olduğu anlaşılan mera ve yaylakların, ziraata elverişli parçaları 4753 sayılı Kanunun dördüncü bölümüne göre dağıtılmış, kabul edilen normlarına göre de yapılan hesaplama sonunda, mera ve yaylak ihtiyacı içinde olan köy, kasaba ve şehirler halkın ortak kullanımına sunulmuştur. Tarım Bakanlığı emrine geçen veya kamulaştırılan topraklardan ihtiyacı kadarı mera ve yaylak olarak tahsis edilmiştir. Köy, kasaba veya şehirler halkının tek başına veya ortak faydalanmalarına bırakılan mera ve yaylaklar özel mülkiyet arasına alınmamıştır. Tapuya kayıtlı olmayan toprakların, Hazine adına kaydedilmesi, gerçek kişiler tarafından senetsiz olarak tasarruf edilen veya tapuda kayıtlı miktardan fazla çıkan toprakların kamulaştırılması, yapılacak ilân süresi içinde, bir itiraz ile karşılaşmadığı takdirde toprak komisyonlarının belirttiği şekilde tapu tescili yapılmıştır.⁷⁰⁶

Topraksız köylere, işlettikleri toprakların tahsis edilmesi ile verimin daha da artabileceği düşünülmüştür.⁷⁰⁷

Toprak kanunu ile sosyal demokrasiyi geliştirmek ve köylünün ekonomik durumunu iyileştirmek amaçlanmıştır. Toprak reformu bu nedenle de toplumsal reform olarak adlandırılmıştır.⁷⁰⁸

Hasip Aytuna, tarım alanına halkı teşvik edebilmek için Bitlis, Muş ve Van, Ağrı illerine pulluk, fenni boyunduruk, ziraat ve harman makineleri, düven gibi araçlar gönderilmesini uygun görmüştür.⁷⁰⁹

Aytuna, bu süreçte toprağı olmayan köylü halka, işlettikleri toprağın tapusunun takdim edilmesi ile verimin daha da artabileceğini düşünmüştür. Köylünün sulama yöntemleri konusunda birbirine destek olduğunu belirtmiştir. Yine Bitlis'in içme

⁷⁰⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 25, İnikat: 65, 15 Mart 1950, s. 423-425.

⁷⁰⁷ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 508-2040-2, 6 Haziran 1946.

⁷⁰⁸ Karpat, s. 207.

⁷⁰⁹ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 627-61-1, 2 Şubat 1943.

sularının çok kaliteli ve duru olduğunu, bazı suların şifa amaçlı kullanıldığını, böbrek kumlarını eritmesinden dolayı bölgeye ayrı bir önem kazandırdığını açıklamıştır.⁷¹⁰

Yerleştirme aşamasında, şehir sınırlarından iskân amacı ile getirilen halka, Rumlar tarafından terkedilmiş gayrimenkuller verilmiştir. Köylerdeki toprakların ise bir taraftan 2510 sayılı İskân Kanunu, diğer taraftan toprak dağıtım mevzuatı hükümlerine göre parasız veya bedeli 20 senede tahsil edilmek üzere muhtaç çiftçilere dağıtımı yapılmıştır.⁷¹¹

Bitlis'te ürün ekimi ve hasılatı zamanında geleneksel eski aletler kullanılmıştır. Bu aletlere ek olarak tarımda kullanılmak üzere birkaç harman kalburu (elek) da Amerika ve İstanbul'dan getirtilmiştir. Buğday başakları at ve eşek tarzı hayvanlara çığnetilerek taneleri saplarından ayrılmıştır.⁷¹²

Bitlis'in Hizan, Tatvan ve Ahlat ilçeleri meyveli ve meyvesiz ağaç yetiştirme açısından Doğu Bölgesi'nde önemli bir yere sahip olmuştur.⁷¹³

Bitlis'te üzüm 1500 rakıma kadar olan yerlerde yetiştirilirken bu rakım üzerinde olan yerlerde verim alınamamıştır. Yetişen üzümler Bitlis merkez, Muş ve Van'a ihraç edilerek tüketilmiştir. Ayrıca üzümlerden kuruyemiş olarak ta faydalanılmıştır. Bağcılık Narlıdere bucağının Bucan, Kasrik, Kermeta, Riclek, Destumi köyleri ile Şetek bucağının Lirt ve Sürin köylerinde yapılmıştır. Bunlar dışında Hizan bucağının Kesendere çevresin ve bazı köylerinde de üzüm yetiştirilmiştir.⁷¹⁴

Türkiye'de kuraklık felaketi ve mücadele şekilleri hakkında Dr. Vamık Tayşlı şunları dile getirmiştir: "Toprakların nadasa uygun zamanlarda bırakılmalı, modern tarım aletleri kullanılmalı, tarla sürümünde öküz yerine onlardan daha hızlı olan atların kullanılmasını önermiştir. Köylülere kullanımları için pulluk, kazayağı, tırmık, ekim aletleri, tınaz savuran, tohum temizleme, tohum ilaçlama makinaları ve tarımda kullanılan aletlerin çiftçi halka dağıtılması gerektiğini belirtmiştir. Doğaya serbestçe salınan karasığırlarının yoncaları üstten yiyerek köklerine zarar verdiklerini, bu nedenle de başıboş bırakılmaması gerektiğini önermiştir."⁷¹⁵

⁷¹⁰ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 627-61-1, 2 Şubat 1943.

⁷¹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 7, C. 7, İnikat: 24, 26 Ocak 1944, s. 50.

⁷¹² Yapıştırın, s. 89-91.

⁷¹³ Yurd Yolu Gazetesi, 29 Mart 1940, s. 1.

⁷¹⁴ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 508-2040-2, 6 Haziran 1946.

⁷¹⁵ Yurd Yolu Gazetesi, 28 Mart 1940, s. 2.

1946 yılı Bitlis ilindeki bağcılık verileri şu şekildedir.⁷¹⁶

İlçe	Dekar	Ortalama Hasılat
Merkez	60	45.000
Hizan	40	30.000
Reşadiye	20	20.000

Tablo 5.5. 1946 Yılı Bitlis İlindeki Bağ Miktarı ve Hasılatı

17 Mayıs 1946 tarihinde çıkartılan, 4888 Sayılı Kanunla, ödenmesi gereken vergi borçlarının, paraya çevrilmesine karar verilmiştir. Ayrıca vergi ödemesindeki gecikmeden doğan vergi cezaları ile kuraklıktan zarar görenlerin vergi borçları da affedilmiştir.⁷¹⁷1947 yılında Türkiye’de Kalkınma Planı hazırlanarak, özel teşebbüslere önem ve destekler sağlanmıştır.⁷¹⁸

Bitlis parti teşkilatını 1947 yılı çalışma raporlarında, dış ülkelerden döviz karşılığında alınan sodanın, kurulacak yeni bir işletme ile Van Gölü’nden çıkartılması yer almıştır. Ayrıca hayvancılık bölgesi olmasından dolayı, hayvan mahsullerine önem verilmesi, merkezde hidroelektrik santrali kurulması, arıcılığın ıslahı, yün tarama ve iplik makinelerinin dağıtımı, maden arama işlerinin başlatılması, il çevrelerinde yetiştirilen çeşitli meyve ve sebzelerin ziraat memurları aracılığı ile ıslah edilerek, yaş, kuru, konserve şeklinde diğer illere sevk edilmesi konularına da raporda yer verilmiştir.⁷¹⁹

1948 yılında Bitlis ilinde halk genel anlamda yolsuzluk, okulsuzluk, tarımda da ilkellik, hayvan neslinin ıslahı konusu ve ağır kış şartlarından dolayı birçok zorlukla karşılaşmıştır.⁷²⁰

1948 yılı itibarı ile Bitlis ili dâhilinde tarıma elverişli 6 bin hektar arazi mevcut olsa da bunun 20 bin hektarı işlenebilmiştir. Köylü halk toprağa muhtaç olmuştur. Yeni tarım makine ve aletlerine ihtiyaç duyularak, muhtaç çitçi için tohumluk tahsisi yapılmıştır. Köylü ve çiftçiler ile iş birliği yapmak, teknik bilgileri köylüye anlatmak amacı ile tarım müdürlüğüne 1 adet pikap kamyonet tahsis edilmiştir. Tohumluklar ilaçlanmıştır.⁷²¹

⁷¹⁶ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 508-2040-2, 6 Haziran 1946.

⁷¹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 5, İnikat: 62, 21 Mayıs 1947, s. 130.

⁷¹⁸ Karatepe, s. 78.

⁷¹⁹ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 627-64-1, 24 Ocak 1948.

⁷²⁰ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 627-64-1, 24 Şubat 1948.

⁷²¹ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 627-64-1, 24 Ocak 1948.

Milletvekili Vehbi Kocagüney meclis konuşmasında; Tarım ve hayvancılığın istenildiği kadar iyi yürümediğini, zirai alanda ki kalkınma için ilde bir an önce tarım aletleri üretilmesi gerektiğini belirtmiştir. Kar altında kalan mahsullerin nedenini ilde tarım aletlerinin olmamasına bağlamıştır. Aras, Fırat. Murat, Çoruh ve Bitlis çaylarından bağ, bahçe, sulamalarında faydalanılmadığını, hayvanların birçok yerde susuz kaldığını ifade etmiştir. Van ve Bitlis'in bağcılık bakımından Türkiye'nin en güzel, verimli topraklarından biri olduğunu, bölgedeki susuzluğun giderilerek, bir fabrika açılması durumunda buradan elde edilen meyvelerin de ihraç edilebileceğini açıklamıştır. Ayrıca hayvan satımının geçim konusunda yeterli gelir sağlamadığını, halkın kışın 6 ayını kahvehanelerde boş boş oturarak geçirdiğini, ilde çıkan derilerin başka yerlerde tabaklandığını, yünün ise başka yerlerde dokunduğunu ifade ederek, çözüm için birbiri ile bağlantılı mal ve hizmet üreten kurumların yapılacağını ifade etmiştir.⁷²²

Hizan ve Ahlat ilçelerinde de arı kovanları eski şartlara göre kurulmuştur. Arıcılığın ıslahı konusunda çalışmalar başlatılmıştır. Bitlis ili genelinde kış mevsimi yoğun olduğu için tarımda çalışma olanakları azalmıştır. Birçok yerde 15-20 dekar tarlalarda ekim yapılabilmektedir. Kış aylarının uzun sürmesi hayvan bakımını zorlaştırmış, buralarda buğday, arpa, akdarı ekilmiştir.⁷²³

Bitlis'te elde edilen tarım mahsullerinin başında buğday yer almıştır. Yıllık toprak mahsulleri 5-6 bin ton arasında değişmiştir. 60 bine yakın nüfusu göz önünde bulundurularak, Bitlis'teki mahsul oranı halka yetmeyecek duruma gelmiştir. Bu yüzden mahsulün 1-2 katı komşu illerden temin edilmiştir. Ayrıca iktisadi açıdan kalkınma planları arasında tütün atölyesinin genişletilmesi, deri, sahtiyan endüstrilerinin yeniden kurulması, dokuma fabrikası kurulması, ipekçilik, arıcılık, meyvecilik, konservecilik sektörlerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir.⁷²⁴

CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esenal'ın Bitlis gezisi sırasında aktardığı bilgilerin içeriğinde Bitlis'te yem, tohum, yemeklik olarak, 1160 ton buğdaya ihtiyacın olduğu, bunun için de %25 oranında yardım yapıldığını, halkın kış mevsiminde gıda konusunda sıkıntı çekeceği bilgisi yer almıştır.⁷²⁵

⁷²² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 13, İnikat: 5, 12 Kasım 1948, s. 190-193.

⁷²³ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 627-64-1, 24 Şubat 1948.

⁷²⁴ Aktan, s. 7-8.

⁷²⁵ Çağlayan, "CHP Parti Müfettişi Fevzi Kalfagil'in Bitlis Raporları (1944-1945)", s. 701.

Şehir halkının çoğu ticaret ile uğraşmıştır. Büyük bir çarşı ve hale sahip olan Bitlis, balmumu, bal, yağ, un, mazı, kitre (bir tür zamk), keçe, ceviz gibi ürünlerin komşu illere ticareti yapılmıştır. Dere boyunca çok sayıda değirmen, bir adet un, bir adet de tütün fabrikası bulunmuştur.⁷²⁶

Göl suyundan çıkarılan sodalar kalıplar şeklinde satılmıştır. Ayrıca göl suyunda 10-15 defa yıkanan kişilerin saçları güneş ışınları ile altın sarısı renge dönüşmüştür. Bunun nedenini araştıran Doktor Saban Örnektekin tarafından suyun şiddetli alkalik reaksiyonlara sahip olduğu belirtilmiştir. Ayrıca saç renklerinin kılıflarını aşındırarak siyah pigmentleri güneş ışınları ile yıpranarak siyah pigmentlerin güneş karşısında solduğunu ifade etmiştir.⁷²⁷

Hizan ilçesinde bağcılık önemli bir paya sahip olarak yıl içerisinde 160 bin kilogram üzüm, 80 bin kilogram şarap, 60 bin kilogram sarı çehri, 50 bin kilogram darı, 50 bin kilogram tütün, 27 bin kilogram buğday, 800 kilogram balmumu ile 800 kilogram bal üretilerek, bölgede toplamda 428 bin 600 kilogram hasılat elde edilmiştir. Şarap ve üzümün yakın mesafedeki il ve ilçelere satışı yapılırken, balmumu Muş üzerinden dış ülkelere ihraç edilmiştir. Geri kalan diğer ürünler iç tüketimde kullanılmıştır.⁷²⁸

Bitlis'in ilçelerine yapılan yardımlar içerisinde, 1949 yılında İller Bankası bünyesinde, Ahlat'ın Karmuç ve Purhus köylerine, tarım aletleri satın alınması için gönderilen 5 bin 540 lira 47 kuruş yer almıştır. Yine 8 Eylül 1950 tarihinde köylerde kullanılmak üzere tarım aletleri alınmıştır.⁷²⁹

Bitlis'in Mutki ilçesinde 1000 kilogram üzüm, 70 bin kilogram şarap, 90 bin kilogram darı, 70 bin kilogram buğday, 75 bin kilogram tütün, 3 bin kilogram bal, 3 bin kilogram balmumu, 6 bin kilogram mazı ve 5 bin kilogram kitre olmak üzere toplamda 462 bin kilogram ürün elde edilmiştir.⁷³⁰

Bitlis'te 1950 yılında tarımda çalışan 15-64 yaş arası işçi sayısı 23 bin buna bağlı olarak toprak dağılımı ise 693 bin 900 hektar olarak belirtilmiştir.⁷³¹

⁷²⁶ Aktan, s. 13. ; Bitlis'te 1 adet un fabrikası bulunmuştur. *BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 627-64-1, 24 Şubat 1948.*

⁷²⁷ Tuğrul, s. 13.

⁷²⁸ Yapıştıran, s. 72.

⁷²⁹ *BCA, BÖKM, F. K: 30-1-0-0, Y. N: 117-737-6, 31 Ağustos 1951.*

⁷³⁰ Yapıştıran, s. 73.

⁷³¹ *TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, C. 18, İnikat: 51, 29 Şubat 1952, s. 1319.*

Milli ekonomi 30 yıllık bir dilimi bütünleyen basamakların birleştirilmesi ile şekillenmiştir. Milli ekonomi modelinde yabancı sermayeden faydalanma fikirlerinden uzak durulsa da 1950 yılı sonrası yabancı sermayeden faydalanma girişimleri başlatılmıştır.⁷³²

1951 yılında ekinlere zarar veren domuz ve çekirge istilasını önlemek amacı ile bölgede mücadeleler başlatılmıştır.⁷³³

1952 yılında üzümün üzerinde nemli, durgun, sisli ve rutubetli havalarda küllenme hastalığı görülmüştür. Küllenme hastalığı ülkenin her yerinde görülerek bağlardan hiç salkım alamayacak kadar zararlar oluşturmuştur. Küllenen yaprakların alt ve üst yüzeyleri beyazımsılaşarak, tozlu bir görünüme sahip olmuştur. Hastalık genellikle nisan sonu mayıs başlarında ortaya çıkmıştır.⁷³⁴

Bitlis sahip olduğu coğrafi konumundan dolayı endüstriyel alanda istenilen düzeyde gelişme sağlanamamasına neden olmuştur. Bölgede hammaddeye ulaşımında zorluklar yaşanarak mallarını satmak isteyen ticaret erbabları maliyet açısından büyük sıkıntılar ile karşılaşmıştır.⁷³⁵

Bitlis'in sahip olduğu yer şekilleri, iklim koşulları ve ilkel tarım olanakları bölgede ki tarım çeşitliliğinin gelişmesini engelleyen faktörler arasında yer almıştır. Bu nedenle tarımsal faaliyetler bölgede yaşayan halkın ihtiyacını karşılayacak oranda yapılarak il ekonomisine çok az katkı sağlamıştır. İlinin ekonomik durumu iyi olmamakla beraber halkın 9/10'u çiftçilik ve hayvancılık ile uğraşmıştır.⁷³⁶

Bölge ve arazisi makineli tarıma elverişli olmadığından dolayı ekim ve sulama konularında halk problemler yaşamıştır. Bu nedenle de ihtiyaçları oranında ekim yaparak geri kalan mahsullerini satabilmiştir. Olumsuz iklim koşulları, bölge de sınırlı ürünlerin ekimine neden olmuştur.

⁷³² Karal, s. 185-187.

⁷³³ *BCA, BÖKM, F. K: 30-1-0-0, Y. N: 117-737-6, 31 Ağustos 1951.*

⁷³⁴ Siird Gazetesi, 31 Mayıs 1952, s. 3.

⁷³⁵ İlde ve yakın civarlarında mahalli düzeyde silah, tuval kumaş, ahşap üretimi yapılmıştır. Abanoz ve fildişi tarzı ürünler için ehli olmayan kişiler tarafından yurt dışına satılmıştır. Yapıştırıcı, s. 31.

⁷³⁶ *BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 627-64-1, 24 Şubat 1948.*

5.3. Bitlis'te Tütüncülük

İspanyol ve Portekizliler tütünün dünyaya yayılışında aktif rol üstlenmiştir. Tütünün önce Avrupa'ya sonra da Osmanlı ve Rusya'ya kadar ulaşmasında aracı olmuşlardır.⁷³⁷

Tütün ekimine kimi kaynaklardan alınan bilgiler doğrultusunda Yenice, Makedonya, Kırcaali'de başladığı bilgisi yer alırken, kimi kaynaklarda da Bursa'nın Yenişehir ilçesinde tütün ekiminin başladığı ifade edilmiştir. Bitlis'te ise, tütün tarımının başlangıç bilgisine, 8 Kasım 1749 tarihli belgelerdeki gümrük vergileri ile ilgili bilgilerden ulaşılmıştır. Bu belgeler ile hareket edilerek tütün tarımının daha önceki tarihlerde yapıldığı bilgisine yer verilmiştir. Osmanlı'da 1570-1580 yıllarında tütün girişi gösterilse de Bitlis arşiv belgelerinde tütün tarımına, 1949 yılında başlanıldığı söylenilmektedir. Tarihler arasındaki uzlaşmazlığın nedeni olarak, Bitlis'in ulaşım olanaklarının kısıtlı olması gösterilmiştir.⁷³⁸

Osmanlı tarihçilerinden Ebu Sehl Numan Efendi'nin risalesinde, Bitlis'in Şatek köyünde yetiştirilen tütünün çok kaliteli bir tütün olduğu, bu tütünün sadece kendi tüketimleri için yetiştirildiği bilgisi yer almıştır. Diğer bölgelerde yetiştirilen tütünlerin güneşte kurutulduğunu, Bitlis, Muş ve Şemdinli'de yetiştirilen tütünlerin gölgede kurutulduğu açıklamıştır. Tütün yaprakları, orta sarı, açık sarı ve parlak renkte olup, nikotin oranı düşük miktarda ölçülmüştür. Bu özelliğiyle Bitlis tütünü diğer tütünlere aroma ve renk vermesi amacı ile harman yapımında kullanılmıştır. 1892 yılı Bitlis Salnamesine göre, Mutki, Hizan, Muş ve Sason ilçeleri Siirt sancağına bağlı Şirvan ilçesi, Genç sancağına bağlı, Kulp ilçesinde tütün tarımı yapılmıştır.⁷³⁹

Bitlis İklimin sertliği, rakımının yüksekliği ve arazinin dağlık olması tütün üretiminde Bitlis'e farklı bir özellik kazandırmıştır. Üretilen tütün ucuzluğu, az nikotin içermesi, sert içim özelliği ile güzel bir aroma ve kokuya sahip olmasından dolayı Avrupa ve Amerika tütünlerinden daha avantajlı bir konuma sahip olmuştur. Tütün

⁷³⁷ Yapıştırın, s. 38.

⁷³⁸ Ahmet Aksın, Kader Demir, "Bitlis ve Çevresinde Tütün Ziraatı (1883-1910), *Tarihi ve Kültürel Yönleri İle Bitlis*, 2. Cilt, (Ed., Mehmet İnbaşı- Mehmet Demirtaş), Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları 7, Ankara 2019, s. 502.

⁷³⁹ Aksın, Demir, s. 502.

ekimi Bitlis, Muş, Silvan, Garzan, Mutki, Hizan ve Şemdinli bölgelerinde yapılmıştır. Ülke içi tüketiminde ise bazı sigara üretimlerinde kullanılmıştır.⁷⁴⁰

1926-1933 yıllarında devlet vergi gelirlerinin %20'sini tekel kazançları oluşturmuştur.⁷⁴¹

1927-1952 yıllarında Bitlis'te üretilen tütün miktarı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Yıl	Tütün Miktarı
1927	-
1928	94.477 kilo ⁷⁴²
1930	100.763 kilo
1931	187.945 kilo
1932	120.870 kilo
1933	118.298 kilo
1934	212.492 kilo ⁷⁴³
1935	194.836 kilo
1936	169.823 kilo
1937	237.279 kilo ⁷⁴⁴
1938-1952	-

Tablo 5.7. 1927-1952 Yıllarında Bitlis'te Üretilen Tütün Miktarı

1930 yılında Bitlis Tekel Tütün Fabrikası kurularak 150 civarında işçiye iş olanağı sağlamıştır. Fabrikada “Doğu”, “Asker” ve “Köylü” adlarında sigaralar üretilmiştir.⁷⁴⁵

Hirit ve İz köylerinde doğu tütünü adı ile batı tütünü ile karşılaştırılan tütün, diğer adı ile “kaçak tütün” yetiştirilmiştir. Son 3-4 yıl içerisinde tütün yerine hububat olarak buğday, darı ekilmiştir. Sadece Simek bucağında 300 ton ve diğer yerlerle beraber 450 ton olan tütün miktarı 1933 yılında 50 tona inmiştir.⁷⁴⁶

Tekel İdaresi'nin 1937 yılında yaptıracığı atölye ve depoların Bitlis'teki ağır kış şartları ve gerekli demir, ahşap, inşaat malzemelerine uzaklığı neticesi ile Tatvan Tuğ bölgesinde kurulmasına karar verilmiştir.⁷⁴⁷

⁷⁴⁰ Yapıştıran, s. 72.

⁷⁴¹ Kopar, s. 14.

⁷⁴² Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Vangözü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 142.

⁷⁴³ T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, *Tarım İstatistikleri, 1928-1934*, C. 78, Ulus Basım Evi, Ankara 1936, s. 127.

⁷⁴⁴ *Tarım İstatistikleri 1934-1937*, s. 326.

⁷⁴⁵ Kopar, s. 149.

⁷⁴⁶ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 508-2040-2, 6 Haziran 1946.

⁷⁴⁷ BCA, MGM, F. K: 30-10-0-0, Y. N: 168-171-8, 3 Aralık 1937.

31 Ağustos 1937 tarihinde, Bitlis'te Tekel İdaresi binasının kurulmasına karar verilmiştir.⁷⁴⁸

Bitlis Tekel Başmüdürlüğü tarafından, Tapu Sicil Memurluğu'nda Mehmet Oğlu Derviş adına kayıtlı olan Hersan Mahallesi Arap Köprüsü mevkinde, 2 oda, 2 balkon, 1 tahta oda, 7 ahır, 2 havluyu müstemilhane, Parotlar evi Derviş'in tarlası ve arka tarafı ahır, samanlığı, 1 babhane, Parotlar Havlusu, ahır, samanlığı, bostanı, şahin kayalıkları, kabristan, 2,5 dönüm tarla Tütün İşletme ve Bakımevi inşaatına tahsis edilerek Türkiye Cumhuriyeti İnhisarlar İdaresi tarafından 1200 lira karşılığında istimlak edilmiştir. Adı geçen Derviş Bey'in vefat ettiği ve mirasçısının da olmadığı gerekçesi ile 8 günlük bir itiraz süresi konulmuştur.⁷⁴⁹

1937 yılında tütün ekimi çoğu yerde yasaklanmış, fakat Bitlis ve Muş'ta bu yasak uygulanmamıştır.⁷⁵⁰ Ayrıca İnhisarlar Başdirektörü ve Atölye Direktörü olan Bay Emin, Bitlis Fabrikası'nın günün şartlarına uygun makineleştirilmesi konusunda çalışmalar başlatmıştır.⁷⁵¹

Birinci Umumi Müfettişi Abidin Özmen ve Kültür Bakanı Saffet Arıkan 12 Temmuz 1938 tarihinde Bitlis'te bir araya gelerek, bölgede İnhisarlar Atölyesinin kurulmasına karar vermiştir.⁷⁵² Tekel binasının inşası için Birinci Umumi Müfettişi Abidin Özmen teklifte bulunmuştur Bitlis ilinde Avılmeydan Mahallesi civarında tek el binasının inşaat temelleri atılmıştır. İlde büyük bir geçim kaynağı olarak düşünülen tek el binası yüzlerce ailenin faydalanabileceği bir işletme olarak planlanmış⁷⁵³ ve tek el binasının maliyeti 39 bin lira olarak belirlenmiştir.⁷⁵⁴ Kurulan Bitlis Tekel Başmüdürlüğüne Emin Özbel getirilmiştir.⁷⁵⁵

Bitlis'te tütün ekimi ile ilgili karşılaşılan sorunlar arasında; kaçak tütün ekimi, depo sorunu, karar verici ve değer biçici kişilerin ve kolcuların eziyetleri, ruhsat arazi sorunu, tütün vergileri ve tütün gaspı gibi sorunlar yer almıştır.⁷⁵⁶

⁷⁴⁸ BCA, KDB, F. K: 30-18-1-2, Y. N: 78-75-1, 31 Ağustos 1937.

⁷⁴⁹ Yurd Yolu Gazetesi, 24 Haziran 1939, s. 2.

⁷⁵⁰ Kardaş, Cumhuriyet Döneminde Vangözü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950), s. 256.

⁷⁵¹ Yurd Yolu Gazetesi, 30 Haziran 1938, s. 2.

⁷⁵² Yurd Yolu Gazetesi, 14 Temmuz 1938, s. 1.

⁷⁵³ Yurd Yolu Gazetesi, 5 Ekim 1938, s. 1.

⁷⁵⁴ Yurd Yolu Gazetesi, 10 Ekim 1938, s. 1.

⁷⁵⁵ Yurd Yolu Gazetesi, 11 Ekim 1938, s. 1-2.

⁷⁵⁶ Tütün Gaspı tütün sevkiyatı sırasında yoldaki eşkiya gruplar tarafından yapılmıştır. Aksın, Demir, s. 504.

Bitlis tütününü diğer tütünlere güzel bir aroma katmak amacıyla harman yapımında kullanılmıştır. Tütün ekimi, kurutma, işletme ve ambalaj yapımı tekniklerinin geliştirilmesi ile tütünün maliyet miktarının azaltılması hedeflenmiştir.⁷⁵⁷

Muş'tan 60 bin kilo tütün Bitlis'e nakledilmek üzere ihale edilmiştir.⁷⁵⁸ 1938 yılında Bitlis'ten Urfa'ya 4 bin 500 kilo,⁷⁵⁹ 1939 yılında, Bitlis atölyesinden Diyarbakır'a 50 bin kilo,⁷⁶⁰ 18 Aralık 1940 tarihinde Gevaş İdaresi'ne 3 bin 600 kilo,⁷⁶¹ 21 Aralık 1940 tarihinde Muradiye İdaresi'ne 4 bin 500 kilo,⁷⁶² 14 Ocak 1941 tarihinde Van ve Siirt'e üçer bin kilo,⁷⁶³ 1941 yılında Van'a 450 kilo, Özalp'a 80 kilo, Gevaş'a 160 kilo tütünün nakliye işlemleri için ihaleye çıkılmıştır.⁷⁶⁴

Eski rejî idaresi kaldırılmadan önce bölgeden yılda 40-50 bin kilo tütün mahsulü alınmıştır. 1940 yılında tütün istihsali 400 bin kiloyu bulmuştur. Bitlis'te Kurubulak semtinde mazotlarla işletilen bir tütün fabrikası kurulmuştur.⁷⁶⁵

18 Temmuz 1943 tarihinde eski el işleri atölyesinde tütün imalatı yapılarak paketlenen tütünler bayilere verilmiştir. Paketleme işi büyük bir ilgi ile karşılanmış piyasaya sürülen 300 kilodan fazla tütün 2 saat içerisinde tüketilmiştir.⁷⁶⁶

Tekel Genel Müdürlüğü tarafından şarap satışları taahhüde bağlanan 18 il arasında Bitlis'te yer almıştır.⁷⁶⁷

25 Ağustos 1942 tarihinde Tütün Bakımevi'nin döşeme, giriş ve tavan kaplaması gibi işlerde kullanılmak üzere 40 bin lira ödenek verilmiştir.⁷⁶⁸

Tarım İşletmeleri Kurumu, 1 yıl önceki, 61 bin dekar olarak ekilen arazi miktarını, 1943 yılında 94 bin dekara yükselterek, 7 bin tondan fazla ürün elde etmiştir. 1 yıl sonra kuruma 1 milyon lira daha mahsuben verileceği belirtilmiştir. Devlet 1943 yılı sonu, tohum ve üretim araçlarının temininde, Millî Korunma kredisinden, 26 milyon liradan fazla harcama yapmıştır.⁷⁶⁹

⁷⁵⁷ *Yurd Yolu Gazetesi*, 2 Ağustos 1939, s. 2.

⁷⁵⁸ *Yurd Yolu Gazetesi*, 21 Ağustos 1940 s. 2.

⁷⁵⁹ *Yurd Yolu Gazetesi*, 7 Eylül 1938, s. 1.

⁷⁶⁰ *Yurd Yolu Gazetesi*, 16 Eylül 1939, s. 1.

⁷⁶¹ *Yurd Yolu Gazetesi*, 18 Aralık 1940, s. 2.

⁷⁶² *Yurd Yolu Gazetesi*, 21 Aralık 1940, s. 2.

⁷⁶³ *Yurd Yolu Gazetesi*, 14 Ocak 1941, s. 1.

⁷⁶⁴ *Yurd Yolu Gazetesi*, 1 Nisan 1941 s. 2.

⁷⁶⁵ Aktan, s. 7.

⁷⁶⁶ *Yurd Yolu Gazetesi*, 22 Temmuz 1943, s. 1.

⁷⁶⁷ *Siird Gazetesi*, 8 Ekim 1949, s. 2.

⁷⁶⁸ *BCA, KDB, F. K: 30-18-1-2, Y. N: 99-78-2, 25 Ağustos 1942.*

⁷⁶⁹ *TBMM zabıt ceridesi, Devre: 7, C. 10, İnikat: 58, 22 Mayıs 1944, s. 135.*

4931 sayılı Kanun ile Çekoslovakya'ya 8 milyon Türk lirası tutarında tütün, 1 milyon lira tutarında kuru meyve ve diğer maddeler satılması, karşılığında da Çekoslovakya'dan mal ve ağır sanayi maddeleri alma konusunda anlaşmalar yapmıştır.⁷⁷⁰

1943-1944 yıllarında tütün fiyatı en az 270 ortalama olarak da 200 kuruştan alınmıştır. Halk tütün ekimine sevk edilmiştir. Muş ili de dâhil olmak üzere, 1943 yılında, 68 bin 727 kilo tütün, 1944 yılında 200 bin kilo tütün miktarına yükselmiştir.⁷⁷¹

1944 yılı içinde Türk Tütün Limitet Şirketi 1940 ve 1941 yılı mahsullerinden devredilen stokların tamamını, 1942 yılı mahsulünden devredilen stokların %90'undan fazlasını, Ege bölgesinden Ticaret Bakanlığı adına satın almıştır. 1943 yılı mahsulünden 2 milyon 192 bin 592 kilo tütünün tamamını işleyerek %80'ini satmıştır. Şirket 1944 yılı işleyişini 577 bin 89 lira 32 kuruş kârla kapatmıştır. Türk Tütün Limitet Şirketi, 1944 yılı için 1943 yılı mahsulünden 2 milyon 192 bin 592 kilo tütün satın almış ve karşılığında 3 milyon 515 bin 150 lira 69 kuruş ödemiştir. Satın alma bedelleri en ucuz Muğla'da ve en pahalı Akhisar'da olmak üzere kilo başına 142 lira 93 kuruş ile 168 lira 3 kuruş arasında değişmiştir. Satış bedeli 160 lira 31 kuruş olarak belirlenmiştir. Bu tütünler için ayrıca 152 bin 567 lira 32 kuruş satın alma masrafı yapılarak, kilo başına satın alma masrafı 6 lira 96 kuruş olmuştur.⁷⁷²

Devlet elinde bulunan tütün, tuz, çay, içki, alkol, kibar ve patlayıcı maddelerin genel bütçeye sağladığı gelir ve tahsil miktarı aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.⁷⁷³

Yıl	Tahsil Miktarı
1927-1943	-
1944	91.208 000 lira
1945	57.944 000 lira
1946	88.920 000 lira
1947	57.500 000 lira
1948-1952	-

Tablo 5.8. Tütün, Tuz, Çay, İçki, Alkol, Kibar ve Patlayıcı Maddelerinin Tahsil Miktarı

⁷⁷⁰ TBMM zabıt ceridesi, Devre: 8, C. 3, İnikat: 14, 9 Aralık 1946, s. 192.

⁷⁷¹ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 508-2040-2, 6 Haziran 1946.

⁷⁷² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 17, İnikat: 62, 30 Mart 1949, s. 32.

⁷⁷³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 3, İnikat: 18, 18 Aralık 1946, s. 98.

Bitlis sigara fabrikasında 1945 yılı içerisinde 80 işçi istihdam ettirilerek, 1 yılda yaklaşık 340 bin kutu sigara üretilmiştir.⁷⁷⁴ Tütün fabrikasında ise yaz aylarında 150 kişi, kış aylarında 56 işçi çalıştırılmıştır.⁷⁷⁵

İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra Çekoslovakya ile ilk ticari ilişkiler, 7 Haziran 1946 tarihinde, Tütün Takası Anlaşması ile başlamıştır. Bundan sonra da 5 Aralık 1946 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti ve Çekoslovakya arasında Ticaret ve Ödeme Anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşma her iki ülkenin genel ithal ve ihraç rejimine göre, Kliring esaslı üzerine imzalanmıştır.

1947 yılında Tekel İdaresi'nin her yıl uğramakta olduğu zararın ve yangın tehlikesi gibi aksiliklerin önlenmesi için, tütün stoklarının bakımı, işlemesi ve korunması açısından, ülkenin çeşitli alım, transit, bakım ve işleme bölgelerinde yeni bakım ve işleme evlerinin yapılması zorunluluk haline gelmiştir. Devlet programında da yer alan yeni bakım ve işleme evleri ve binalarında tütünlerin, istifi, bakımı ve işleme bakımından şartlara uygun bir şekilde korunmaları yapılmıştır. Bakım ve işletme evleri ile yılda 4 milyon lirayı aşan zararların önüne geçilmesi hedeflenmiştir.

1947 yılından itibaren, ilk olarak İstanbul'da 2 işleme evi ve 2 bakım evi kurulmuştur. Daha sonra Samsun, Bandırma, Trabzon, İzmit, Mudanya ve Adapazarı'nda birer bakım evi ile işleme evi, Alaçam, İnegöl, Agonya, Yayladağ, Gümüşhacıköy, Üskübi, Borçka, İzmir, Düzce, Hopa, Pazar, Tokat, Çarşamba, Sındırgı, Bergama, Adana, Malatya, Akhisar, Muğla, Aydın, Bitlis, Silvan ve Keşan'da da birer adet bakımevi olmak üzere, toplamda otuz bir bakımevi ve sekiz işleme evi yaptırılmıştır.⁷⁷⁶

31 Ocak 1948 tarihinde, Bitlis Tütün Fabrikası'nda mesai saati dışında çalışan memurlara gündelik ücret verilmesi kararı alınmıştır.⁷⁷⁷

Bitlis tütünleri Doğu bölgesinin en kaliteli tütünleri arasında yer alarak Tekel İdaresine en yüksek fiyattan satılmıştır.1948-1949 yıllarında Bitlis'te tütün üretimi artmıştır. 1 yılda üretilen 500 bin kilo tütün gerek Batıya sevk edilmiş gerekse Bitlis sigara fabrikasına gönderilmiştir.⁷⁷⁸

⁷⁷⁴ Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Vangözü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 340.

⁷⁷⁵ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 627-64-1, 24 Şubat 1948.

⁷⁷⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 6, İnikat: 75, 18 Haziran 1947, s. 199.

⁷⁷⁷ BCA, KDB, F. K: 30-18-1-2, Y. N: 115-90-5, 31 Ocak 1948.

⁷⁷⁸ Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Vangözü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 423.

Tütün Takası Anlaşması, 31 Mart 1949 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır. Anlaşma şartları doğrultusunda, kendiliğinden yenilenmiş ve bu sürenin sonunda, Çekoslovak Hükümeti'nin isteği üzerine yeni bir anlaşma yapılmıştır. Eski anlaşmanın yürürlükte kaldığı süre zarfında Çekoslovakya'ya 35 milyon Türk lirası değerinde mal ihraç edilmiş, 33 milyon Türk lirası değerinde Çekoslovakya'dan mal alınmıştır. Yeni Anlaşma 9 Temmuz 1949 tarihinde Prag'da imzalanarak 5 Aralık 1946 tarihli anlaşmanın şartlarını aynen devam ettirilmiştir. 1 Temmuz 1948 tarihinde yürürlüğe girip 30 Haziran 1950 tarihinde süresi bitince feshedilmediği takdirde anlaşma kendiliğinden yenilenme maddesi ile sürdürülme yetkisine sahip olmuştur.⁷⁷⁹

1950 yılında Erzurum Başmüdürlüğüne bağlı Aktuz'dan, Bitlis Tekel Başmüdürlüğü ambarına 100 ton tuzun nakliyatı için ihaleye çıkmıştır.⁷⁸⁰

1950 yılında Diyarbakır Milletvekili Remzi Bucak, Tekel İdaresi ile ilgili yaptığı meclis konuşmasında şunları dile getirmiştir; “Tekel İdaresinin 4 tütün bölgesi vardır, Karadeniz, Marmara, Ege ve Doğu Anadolu tütün bölgeleridir. Şark tütününü Hatay'dan Hakkâri'ye kadar ulaştırır. Gaziantep, Urfa, Mardin, Diyarbakır, Bitlis, Muş ve Hakkâri illerinin tütünleri birleştirilerek yeni bir tütün oluşturulmuştur. Muş ve Bitlis'in enfes tütünleri vardır. Muş ve Bitlis tütünlerinden harman yapılmaktadır. Bu kadar nefis tütün olmasına rağmen, Tekel İdaresi bunlara müşteri yoktur diyor. Irak, Suriye, Lübnan ve Filistin varken, bu anlattığım illerde yetişen bu nefis tütünler Halep ili aracılığı ile o bölgelere gönderilirdi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra buralar bizden ayrılınca, bu tütün sahası kendi pazarlarından mahrum edilmiştir.”⁷⁸¹

Bitlis'te 1951 yılında bir deneme tarlasının kurulmasına karar verilmiştir. Bitlis tütünlerinin fiyatı doğuda ve diğer bölgelerdeki tütün fiyatlarına göre en yüksek fiyata sahip olmuştur. 5113 sayılı Kanun ile Bitlis'te 10 bin balya kapasitesine sahip bir ambarın yapılmasına karar verilmiştir. Bitlis Valiliği 17 Ekim 1950 tarihinde ilin Güneydoğu'nun tütün merkezi olduğunu, 1029 tütün ekicisi tarafından 578 bin 677 metrekare alanın ekildiğini, 373 bin 643 kilogram tütün hasadının yapıldığını açıklamıştır. Ortalama tütün fiyatının 178 kuruş olduğunu belirtmiştir.⁷⁸²

1951 yılında Güneydoğu çevresindeki tütünlerin ıslahı ve saf tohum üretimi için Malatya İstasyonu'nun şartları uygun olmuştur. Bu istasyonlar yıllar boyunca,

⁷⁷⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 22, İnikat: 24, 30 Aralık 1949, s. 88.

⁷⁸⁰ Sürd Gazetesi, 10 Haziran 1950, s. 4.

⁷⁸¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, C. 5, İnikat: 52, 26 Kasım 1951, s. 979.

⁷⁸² BCA, MGM, F. K: 30-10-0-0, Y. N: 65-437-12, 20 Mart 1951.

Celikan tipi tütün tohumu üreterek, alıcı ve ekicinin ilgi odağını oluşturmuştur. Bitlis tütüncülük alanında özel bir yere sahip olmuştur.⁷⁸³

Bitlis'te var olan tütün fabrikasında 300 bin kilo civarında tütün işlenmiştir. Atölye sadece yaz aylarında 8-9 ay süresince işletilmiştir. Ağır kış şartları sebebi ile kapanan yollar, tütün sevkiyatını zorlaştırarak, atölyenin sürekli işletilmesini engellemiştir.⁷⁸⁴

Bitlis'te tütün üretimi önemli bir konuma sahip olmuştur. Bölge; tütünü kalite ve aroması bakımından tercihlerde ön planda yer almıştır. İlden birçok yere tütün sevkiyatı yapılmıştır. Aynı zamanda Bitlis Sigara Fabrikasında sigara üretimi yapılarak tekel bayilerine dağıtılmıştır. Tekel yaprak tütün ve sigara fabrikaları, bölge halkına iş gücü bağlamında da destek sağlamıştır.

5.4. Bitlis'te Ormancılık

İnsanlar var oluşlarından itibaren doğa ile iç içe yaşayarak buradaki ağaç ve bitkilerden çeşitli açılardan faydalanmıştır. Ormanlardan odun, kereste, hammadde, su, oksijen, yabani hayvan barınağı, otlak gibi birçok bakımdan faydalanılmıştır. 3116 Sayılı Kanun, Cumhuriyet dönemin ilk orman kanunu olarak uygulamaya konulsa da zaman zaman değişikliklere uğramıştır. Orman kanunları kapsamında doğal ya da insan gücü ile yetiştirilen ağaç toplulukları orman olarak tanımlanmıştır.⁷⁸⁵

Bitlis'te ormanlık alanlar Bitlis-Siirt arasında ve Bitlis-Muş arasında bulunan baltalıklardan oluşmuştur. Bu ormanlıklardan kereste ve yakacak olarak faydalanılmıştır. Siirt'in Eruh ilçesinden Musul civarına gönderilen tahta ve odunlar salları üzerine bağlanarak Dicle Nehri üzerinden taşınmıştır. Ayrıca Van'ında odun ihtiyacı da Bitlis'teki ormanlık alanlardan giderilmiştir.⁷⁸⁶

1898-1899 yılı Vilayet Salnamelerine göre Bitlis'in birçok yerinde halkın ihtiyaçlarını karşılayacak kadar ormanlık alan yer almıştır.⁷⁸⁷

⁷⁸³ BCA, MGM, F. K: 30-10-0-0, Y. N: 65-437-12, 20 Mart 1951.

⁷⁸⁴ BCA, BÖKM, F. K: 30-1-0-0, Y. N: 117-737-6, 31 Ağustos 1951.

⁷⁸⁵ Mehmet Kılıç, *Orman Köylülerinin Ormancılık Etkinliklerine İlişkin Algı ve Beklentilerinin Belirlenmesi (Sivas Orman İşletme Müdürlüğü Örneği)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Orman Mühendisliği Anabilim Dalı, Isparta 2012, (Yüksek Lisans Tezi), s. 4.

⁷⁸⁶ Yapıştırın, s. 27.

⁷⁸⁷ Eralp Yaşar Azap, *Bitlis Salnameleri Devlet-Vilayet-Maarif*, (Haz. Eralp Yaşar Azap), Betav Yayınları, İstanbul 2017, s. 27-28.

1927-1928 yılı salnamesinde, bu ormanlık alanların 30 hektarı Bitlis'te, 2 hektarı Varto ilçesinde, 10 hektarı Muş ilçesinde, 2 hektarı Bulanık ilçesinde, 25 hektarı Hizan ilçesinde, 40 hektarı Mutki ilçesinde olmak üzere bölgede, toplamda 109 hektar meşe ve benzeri çalılıklar yer almıştır.⁷⁸⁸

Suriye sınırındaki Andıvar'dan giren kaçak mallar Silopi, Bespin, Cizre üzerinden Pervari, Van, Siirt, Bitlis, Muş, Silvan ve Diyarbakır'a kadar ulaşmıştır.⁷⁸⁹

Bitlis'i sadece Tatvan'a bağlayan Van Gölü kıyılarına kadar uzanan yerde Rahva Ovası yer almıştır. Bitlis'in güney ve batı kısımları sık fındıklar ile Batısı ve kuzeyi de ormanlık ile kaplı olmuştur. Ahlat bölgesi de baltalık alanlar geniş yer kaplamıştır.⁷⁹⁰

Bitlis orman bakımından oldukça zengin bir konumda yer almıştır. Hizan, Korum, Mutki bölgeleri ve Ahlat ilçesinde funda ağaçları geniş yer kaplamıştır. Bitlis ormanları çoğunlukta meşe ağaçlarından oluşsa da soğuğa dayanıklı ardıç ağaçları da bölgede yetişmiştir. Kirkor Dağı etekleri yabancı meyve ağaçları, meşe ağaçları, kavak ve huş ağaçları ile kaplı olmuştur. Krater içerisindeki orman 2900 metre orman sınırına sahip olmuştur. Bu yükseklik Türkiye'de ölçülen en yüksek orman sınırı kabul edilmiştir.⁷⁹¹

1940 yılında mezbaha yanında bulunan fidanlığa bol miktarda akasya tohumu ekilmiştir. Ayrıca bu alanda bol miktarda kavak üretimi yapılması hedeflenmiştir.⁷⁹²

1941 yılında Köylü halk için satışa çıkarılacak odun vergi miktarı 100 kilo için 8 kuruş olarak belirlenmiştir. Köylü odun vergisini ödeyemediği için elindeki odunları serbest bir şekilde çarşıya getirerek satamamıştır. Görevli memurlar tarafından ellerindeki odunların vergilerini ödeyerek, odunların serbestçe satılması önerilse de halk konuyu anlamamakta ki ısrarını sürdürmüştür.⁷⁹³

1942 yılında müteahhitler odunun kilosunu 1 kuruşa alarak, 1000 kilosunu 10 liraya, 1943 yılı itibari ile 1 kilosunu 3,5 kuruştan alınıp 1000 kilosunu 35 liradan satmıştır. Bu durum odun satıcılarını ve satın alanları maddi yönden etkileyerek, memnuniyetsiz durumların oluşmasına ortam hazırlamıştır.⁷⁹⁴

⁷⁸⁸ Azap, *Bitlis Salnameleri Devlet-Vilayet-Maarif*, s. 27-28.

⁷⁸⁹ Varlık, s. 235

⁷⁹⁰ Aktan, s. 5.

⁷⁹¹ *Bitlis İl Yıllığı 1967*, Ajans Türk Matbaacılık, Ankara 1967, s. 51.

⁷⁹² *Yurd Yolu Gazetesi*, 15 Nisan 1940, s. 1.

⁷⁹³ *Yurd Yolu Gazetesi*, 6 Mayıs 1941, s. 1.

⁷⁹⁴ *Yurd Yolu Gazetesi*, 4 Ocak 1943, s. 1-2.

Tarım Bakanı Cavid Oral, Bitlis orman işletmesinin kârlı çalışıp çalışmadığı konusunda ki düşüncelerini şu şekilde anlatmıştır: Devlet Orman işletmelerinin, sınırları içerisindeki ormanların yetersiz olduğunu ve iktisadi işletmecilik için elverişli olmadığını ifade etmiştir. Orman Kanunu maddeleri doğrultusunda 13 Ocak 1945 tarihinde Bitlis işletmesinin hizmete açıldığını ve Bitlis'teki ormanların yetersiz olduğundan dolayı, koruma, yetiştirme olanakları doğrultusunda ihtiyaçları karşılayamadığını açıklamıştır. İşletme adı altında faaliyette bulunmasından dolayı her yılsonunda yaptığı bilançolarda zarar olarak görülen rakamların, kamu hizmetlerinin sağlanmasında kullanılan masraflar olduğunu belirtmiştir.⁷⁹⁵

13 Ocak 1945 tarihinde Bitlis'te Orman İşletme Müdürlüğü açılmıştır. Van İşletmesi de Bitlis'e bağlanmıştır.⁷⁹⁶

1946 yılında Tarım Bakanlığı Genel Müdürlüğü'nce Bitlis Orman İşletmesi'ne, her yıl merkezden yardımda bulunulmuştur. Merkeze yapılan yardım miktarları; 77 bin, 1947 yılında 85 bin, 1948 yılında 130 bin ve 1949 yılı içinde 200 bin lira olarak belirtilmiştir.

Cavid Oral, 3116 sayılı Orman Kanunu'nun, on sekizinci maddesine göre orman içinde ve orman sınırlarına, 10 kilometre uzaklıkta bulunan köylülerin, zorunlu ihtiyaçlarında kullanılmak üzere, orman memurlarının gösterdiği ve belirlediği istif yerlerinden, kerestelik kütük ya da yakacak temininin yapıldığını belirtmiştir. Bu doğrultuda, köylülere pazar ihtiyacı için istif yerlerinden odun satışı yapıldığını, köylü ihtiyaçlarının karşılanmasından sonra diğer ticaret uzmanlarına satış yapıldığını ifade etmiştir.⁷⁹⁷

Oral konuşmasının devamında bu kanunun, 1949 yılında Bitlis ilinde de aynen uygulandığını açıklamıştır. Bitlis Orman işletmesinde ihtiyaç duyulan, yönlendirmelerin yapılmakta olduğu ve bu konuda, Bitlis merkezinde araçları olan dükkânlardan, Pav, Enip ve Destemi stok yerlerinden, işletmece odun satışı yapıldığını belirtmiştir. Ayrıca çalışmak isteyen köylülere balta ve çadır dağıtıldığını, eşeklerini ormanların boş yerlerinde otlatmaları için izin verildiğini, ihtiyaçlarının işletme Komisyonu tarafından bedava karşılandığını ifade etmiştir. Destemi, Kefendurhan,

⁷⁹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 22, İnikat: 21, 23 Aralık 1949, s. 420-424.

⁷⁹⁶ Kopar, s. 149.

⁷⁹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 22, İnikat: 21, 23 Aralık 1949, s. 420-424.

Kerp, Arap Köprüsü, Mahalle Başı stok yerlerine taşınan odunların, Bitlis'in yakacak ihtiyacının karşılanmasında kullanılmak üzere ayrıldığını açıklamıştır.⁷⁹⁸

Ziya Geboloğlu, (Bitlis Milletvekili) Bitlis ormanları hakkında ki açıklamasında; “Bitlis ormanları diye kabul edilen dağlarda, yalnız meşe ağacı yetişerek, yaprak ve baltalık ağaçlardan başka bir şey yoktur ve bunlardan da kütük ve kereste üretmek imkânsızdır. Bu ormanlar yıllardır köylünün koruması altındadır. Bunlar her yıl belirli yerlerden kesilerek şehir ve kasabaya kadar kağrı ve eşekler ile taşınırdı. Kasabada ucuza sattıktan sonra kazanılan para ile tuz, gaz ve diğer ufak tefek ihtiyaçlarını temin ederlerdi. 1944 senesinden önce Bitlis'te bir orman memuru ile iki de bekçi vardı. Bu memur ormana ağaç kesimine gelen vatandaşlara, ormanın belirli yerlerinde ağaç kesimi yapmaları için belge verirdi. Odunun arabasını 3- 4 liraya, eşek yükünü ise 80-100 kuruşa satardı. 1944 senesi sonlarında, 3116 sayılı Kanun ile Bitlis'te Orman İşletme Teşkilâtı kurulunca bu kuruluşlar kaldırılarak yerlerine kasabalarda depolar kurulmuştur. Sonra bu depo kaldırılarak kasabaya 20, 30, 40 kilometre uzaklıklarda rampalar kurulmuştur. İlk zamanlar nakliye dâhil, kilosu 3 kuruşa satılan odununa her yıl bir miktar zam yapılarak, kilosu 4 kuruşa yükseltilmiş ve bir buçuk kuruş da taşınmasından alınarak, kilosu 5 buçuk kuruşa mal edilmektedir. Bitlis gibi bir yerde fakir halkın, odunun her tonunu 55 liraya mal etmesi zorluk ve yokluklara neden olmaktadır. Odunun kilosuna orman idaresi zam yaptıkça merkezden de yardım miktarı aynı oranda artmıştır. 1946 yılında 77 bin, 1947 yılında 85 bin ve 1948 yılında 130 bin lira merkezden yardım alınmış ve bu yıl ki yardım miktarının da 200 bin lira civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bitlis'te vatandaşın izinli odun kesmesinin yasaklanması ile halk kaçakçılığa yönelmiş, ormanlardan gizlice odun keserek, geceleri evlere saklamıştır. Bu uygulama halkı, kötü yola sevk etmiştir” sözleri ile Bitlis ormanları hakkında önemli bilgilere değinmiştir.

Ziya Geboloğlu 1950 yılı açıklamasında ise 1944 yılından sonra fiyatların her yıl yükseldiğini, 1949'da Bitlis merkezinde odunun kilosunun, 4 kuruşa satıldığını nakliyesiyle birlikte ise 5,5 kuruşa mal olduğu belirtmiştir. Odunun pahalıya satılmasına rağmen idarenin bir kar elde edemeyerek, merkezden yapılan yardımlar ile geçimlerini sağladıklarını açıklamıştır. Geliri giderini karşılamayan bu önemli kuruluşun gereksiz olduğunu ve bu kadronun azaltılması gerektiğini belirtmiştir.

⁷⁹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 22, İnikat: 21, 23 Aralık 1949, s. 420-424.

Çözüm önerisi olarak; bu gibi işletmelerin kaldırılmasını, ormanların tahripten kurtarılmasını, halka odun ve kömürün ucuz fiyata satılmasını, orman koruma ve bakım memurlarının halka çektiği zorlukların önlemesini ve gerekli tedbirlerin alınmasını sunmuştur.⁷⁹⁹

1951 yılı itibari ile Bitlis ili, 78 bin 707 hektar ormanlık alana sahip olmuştur. Bunun 27 bin 901 hektarı normal baltalık, 50 bin 806 hektarı da bozuk baltalık olarak kullanılmıştır. Buna göre köylünün zorunlu ihtiyacı olarak 75 bin kental piyasa için 70 bin kental, köylünün pazar satışı için 132 bin kental odun ayrılmıştır. Bitlis merkezinde bir Orman İşletme Müdürlüğü olup, Bitlis, Muş, Van, Siirt, Hakkâri, Mardin illeri dâhilinde bulunan Orman Bölge Şefliklerini de içine almıştır. Bitlis ili Elâzığ Başmüdürlüğüne bağlı olmuştur. 15 Ağustos 1951 tarihinden itibaren köylü odununun ücret tarifesi, kental başına önceleri 36-47 kuruş arasında iken, 20-30 kuruşa, kömür fiyatı 157-160 kuruş iken, 100 kuruşa indirilmiştir.⁸⁰⁰

Bitlis'te ormancılık bölge halkı için hem kullanım açısından hem de yakın illerin ihtiyaçlarını karşılama açısından önemli bir geçim kaynağı olmuştur. İlde yetişen ağaçlardan kereste ve yakacak olarak faydalanılmıştır.

5.5. Bitlis'te Dokumacılık Faaliyetleri

Dokumacılık cilalı taş devrinde bitkilerin bükülmesi ile ortaya çıkmıştır. Daha sonra bitkisel ve hayvansal liflerin birbirine bağlanması ve form ile renklerin bir araya getirilmesi ile muhteşem bir uyum sağlanmıştır. Selçuklu ve Osmanlının dokuma motiflerinde, şema ve motif bakımından, Orta Asya Türk motifleri işlenmiştir.⁸⁰¹

Bitlis'te yapılan ticari faaliyetler arasında, dericilik, boya ve kumaş ticareti, ağaçlardan damıtılarak elde edilen katran ticareti, halı, kilim, minder, ceviz, incir, tuzlu balık, bal ticareti yer almıştır.⁸⁰²

Hizan ilçesinin Hakif bucağında ve bazı köylerinde dokuma yapılmıştır. Devlet tarafından satılan ipliklerin pahalı olması ve kendi ördükleri ipliklerin de tezgâhlara uyum sağlamamasından dolayı dokumacılık gelişmemiştir. Her ay devlet tarafından tezgâh başına 2 paket iplik verilmiştir. Bu iplik miktarı çalışanlar için yeterli

⁷⁹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 24, İnikat: 55, 24 Şubat 1950, s. 1144-1145.

⁸⁰⁰ BCA, BÖKM, F. K: 30-1-0-0, Y. N: 117-737-6, 31 Ağustos 1951.

⁸⁰¹ Ayşe Aslıhan Ergüder, *Kars Yöresi Düz Dokumaları*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Erzurum- 2009, (Doktora Tezi), s. 8-16.

⁸⁰² Kayhan, s. 124.

gelmemiştir. Bazı dokumacılar Mardin'den iplik satın alsa da bu iplikler kalın ve pahalı olduğundan dolayı, dokumacıların isteklerini karşılamamıştır. Hizan, Mutki, Tatvan ilçelerinin Reşadiye Bucağı'nda köylüler kendi el tezgâhları ile yün ve kıldan yapılan, ayrıca bölgede ismine Şalu Şapik denilen gömlek ve yelek tarzı elbiseler dokumuşlardır. 1942 yılında Ekonomi Bakanlığı tarafından gönderilen 55 tezgâhın 22'si merkeze 12'si Hizan'a, 10'u Ahlat'a, 7'si Tatvan'a, 3'ü de Mutki ilçesine gönderilmiştir.⁸⁰³

İktisat Vekâleti tarafından Bitlis ve ilçelerine 55 adet dokuma tezgâhı ve 55 adet çakırık gönderilmiştir. Ayrıca halka bu aletlerin kullanımını öğretmek amacıyla dokuma öğretmeni olarak Muharrem Arıkan adında bir dokuma öğretmeni de gönderilmiştir. Dokuma kursları çok fazla ilgi görmemiş hatta hiçbir bayan kursa katılmamıştır. Sadece 7 erkek kursta başarılı olarak kurs eğitimini tamamlamıştır. Tezgâhlarda yün, keten, pamuk, kendir, ipek dokumalar yapılmıştır.⁸⁰⁴

Ekonomi Bakanı Cavit Ekin, meclis konuşmasında “Bugün Sümerbank imalatıyla, üretimine el konmuş özel fabrikaların dokuma imalatı, 123 milyon metredir. Bunun 83 milyonunu Sümerbank, 40 milyon kadarını da özel fabrikalar üretmektedir. Bizim Devlet eliyle, dağıttığımız ithal maddelerine göre ucuz olan dokuma 123 milyon metredir. Bu 123 milyon metrenin bugüne kadar %30'u Millî Savunma ve resmî kurumların ihtiyaçları doğrultusunda, kooperatiflere tahsis edilmiştir. Bakiyesi de halka tahsis edilmek üzere illere ve kooperatiflere gönderilmektedir. Bu yıl aldığımız bir karar ile sadece, Millî Müdafaa ihtiyaçlarını göz önünde bulundurduk. Köy ve kasabalarda mutemetlere bu kumaşlar ne gibi şartlarda veriliyor ve bunlar nasıl kontrol ediliyor sorusuna gelince; il mutemetleri Sümerbank'ın toptan depolarından mallarını alarak, kendi masraflarını da ekledikten sonra, bir maliyet çıkartarak, bu maliyet üzerinden %10 kâr veya komisyon alıyorlar. Manifaturacılıkla uğraşan tacirler bugün bayilik yapabilmektedirler ve ilin yerel teşkilâtı bu işi düzenlemektedir. Vali ve kaymakamlar bu işi her zaman kontrol etmek ile görevlendirilmişlerdir. Bundan başka İçişleri Bakanlığı ile ortak görüşte olarak gerek İçişleri Bakanlığı müfettişleri ve gerek Ekonomi Bakanlığı müfettişleri herhangi bir bölgeye giderlerse o bölgede bu pamuklu dokuma işi ile uğraşarak rapor

⁸⁰³ *BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 508-2040-2, 6 Haziran 1946.*

⁸⁰⁴ *Yurd Yolu Gazetesi, 9 Ekim 1941, s. 1.*

vermektedirler. Köylere bir mutemet eliyle verme olanağı varsa, manifaturacısı alıyor, yoksa mutemede veriliyor ihtiyar heyeti huzurunda nüfusa göre dağıtım yapıyor. Bundan öncesinde Yerli mallar kanalı ile satış yapılmakta idi. Yerli mallar pazarları da bir dağıtım organıydı. 1946 yılı sonlarında Devlet kararı ile Yerli mallar pazarları kaldırılmıştır.⁸⁰⁵

Bitlis'te dericilik, boya, kumaş, katran, halı, kilim ve minder ticareti yapılmıştır. Hizan, Mutki ve Tatvan ilçelerinde dokumacılık gelişmiştir. Devlet tarafından bölgeye dokuma ve çırkık makineleri gönderilmiştir. Bu aletlerin kullanımını öğretmek amacı ile ilde dokuma kursları açılrsa da yeterli ilgi görmemiştir. Devlet tarafından gönderilen, iplik miktarı yetersiz kalmış, yakın illerden iplik siparişleri verilmiştir. Gelen ipliklerin makinelere uyum sağlayamaması, halkın dokuma isteğinde azalmalara neden olmuştur. Bölgede yapılan dokumacılık yeterli devlet desteği sağlanamayınca sönük bir ticari faaliyet olarak kalmıştır.

5.6. Bitlis'te Hayvancılık ve Hayvan Hastalıkları

Bölge toprakları hayvancılığa elverişli olduğu için hayvancılık alanında her yıl gelişme yaşanmıştır. Bölgede yüz binlerce hayvanın yazlık otlaklarını oluşturan geniş yaylaklar, sulak vadiler, çayırliklar bulunmuştur. Halkın önemli bir kısmı hayvancılıkla geçinerek, ilde hayvancılık önemli bir yer tutmuştur.⁸⁰⁶

Bitlis'te sığır vebası ortaya çıkarak, birçok hayvanın telef olmasına neden olmuştur. 1911 yılı verileri doğrultusunda, 29 bin 367 adet inek, öküz, manda, camış, tosun gibi büyükbaş hayvanlar telef olmuştur.⁸⁰⁷

İlde hayvan ıslahı yapılmadığından dolayı yerli ırka sahip olunmuştur. Geleneksel alanda yapılan besicilik hayvan ıslahının giderek gerilemesine neden olmuştur. Adilcevaz yakınlarındaki Sütey yaylasında koyun, keçi, sığır, manda türlerinde hayvanlar beslenmiştir. Bitlis'in Ahlat, ilçesinde koyun besiciliği yapılmıştır. Bölgede 47 bin koyun, 13 bin keçi, 3 bin 600 inek, 5 bin 800 öküz, 200'den fazla manda, 700 eşek ve 60 at beslenilmiştir.⁸⁰⁸

⁸⁰⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 11, İnikat: 59, 14. Mayıs 1948, s. 340-341.

⁸⁰⁶ Aktan, s. 8.

⁸⁰⁷ Şeyhmus Bingül, "Bitlis'te Salgın Hastalıklar ve Koler XIX. Yüzyılın Sonu-XX. Yüzyılın Başları", *Tarihi ve Kültürel Yönleri ile Bitlis*, 2. Cilt, (Ed., Mehmet İnbaşı- Mehmet Demirtaş), Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları 7, Ankara 2019, s. 492-494.

⁸⁰⁸ Kardeş, *Cumhuriyet Döneminde Vangölü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 343-344.

Van Gölü Havzası'nın ve Bitlis'in çoğu bölümünün dağlık ve yaylalardan oluşması, bölgede ki hayvancılığın gelişmesini sağlamıştır. Gelişen hayvancılık nedeni ile Bitlis ve Muş'ta hayvan pazarları kurulmuştur.⁸⁰⁹

24 Haziran 1931 tarihinde Bitlis Askeri Okulu Süvari Bölüğüne Urfa ilinden 30 bin liralık hayvan ihale ile satın alınmıştır.⁸¹⁰

Batı bölgelerinde görülen şarbon hastalığı nedeni ile 1935 yılında Erzurum ve Bitlis'ten İstanbul'a kesim için hayvan ihraç edilmiştir.⁸¹¹

Bitlis'te 1936 yılında 1milyon 293 bin 750 adet, 1937 yılında ise 6 milyon 682 bin 100 adet tavuk yumurtası üretilmiştir.⁸¹²

1938 yılı içerisinde Bitlis'ten 1264 adet kıl keçisi, 2972 adet koyun, sığır, manda derisi, 21 bin kilo barsak ihraç edilmiştir.⁸¹³

1938 yılında Bitlis ilinden diğer illere sevk edilen hayvan sayısı aşağıdaki tabloda verilmiştir.⁸¹⁴

Hayvan Cinsi	Hayvan Sayısı
Koyun	1932
Keçi	219
Kuzu	79

Tablo 5.9. 1938 Yılında Bitlis'ten İhraç Edilen Hayvan Miktarı ve Sayısı

1938 yılı Bitlis'ten ihraç edilen hayvansal ürünler ve miktarı aşağıdaki tabloda verilmiştir.⁸¹⁵

Hayvansal Ürünler	Miktarı	Kilo
Koyun ve Keçi Derisi	1100	2180
Sığır Derisi	96	425
Yün	-	5294
Kıl	-	2700
Tuzlu Bağırsak	700	110
Sade Yağ	-	287

Tablo 5.10. 1938 Yılında Bitlis'ten İhraç Edilen Hayvansal Ürün ve Miktarı

⁸⁰⁹ Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Vangölü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 147.

⁸¹⁰ BCA, KDB, F. K: 30-18-1-2, Y. N: 22-51-9, 12 Temmuz 1931.

⁸¹¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Ağustos 1935, s. 2.

⁸¹² *Tarım İstatistikleri 1934-1937*, C. 135, s. 96-472.

⁸¹³ *Yurd Yolu Gazetesi*, 9 Kasım 1938, s. 1.

⁸¹⁴ *Yurd Yolu Gazetesi*, 11 Ekim 1938, s. 1-2.

⁸¹⁵ *Yurd Yolu Gazetesi*, 11 Ekim 1938, s. 1-2.

1938 yılında Bitlis Veterineri Mehmet Bey tarafından Tatvan ilçesi Reşadiye ve Kotum bucaklarında hayvan muayeneleri yapılmış ve hiçbir hayvana hastalık teşhisi konulmamıştır.⁸¹⁶

Kovandaki arıların beslenmesi bazı yerlerde pekmez, şeker şerbeti, tavuk kızartması gibi gıdaların kovanlara konulması ile sağlanmıştır. Kışın 1 ay içerisinde 500-600 gram kadar bal kovanlardan alınmıştır. Kovanlara konulan tavuk kızartması kovan içerisine hastalık saçmıştır.⁸¹⁷

1938 yılında Bitlis'te hayvan yemi olarak yonca yetiştirilmiştir. Yoncalar 1 dekar yere 3-4 kilo tohum şeklinde ekilmiştir. Hasat sırasında 300-500 kilo kadar kuru yonca verimi alınırken, yılda 3-4 kez biçilme özelliğine sahip olmuştur. Sulak topraklarda yetişen yoncalardan 10-14 yıl boyunca verim alınabilmiştir.⁸¹⁸

Bitlis ve çevresinde 26 Ağustos 1938 tarihli bilgiler doğrultusunda gündelik olarak 8 bin 550 kilo tereyağı yani 481 teneke ihraç edilmiştir.⁸¹⁹

Bitlis ili defterdarlığının almış olduğu kararlar ile vergiye tabi olan hayvanların yoklaması 25 Nisan 1939 tarihinde başlatılarak, 20 Mayıs 1939 tarihinde sonlandırılmıştır. Köy ve mahallelerde bulunan ahırlar, ağıllar, meralar, hayvan barındırılan yerler kontrol edilerek, burada bulunan hayvanlar teker teker kayıt altına alınmıştır. Bu yoklamalarda ihtiyar heyeti ve muhtarlar da memurların görev yapmalarını kolaylaştıracak gerekli hazırlıkları yapmada mükellef tutulmuştur. Bitlis'teki atçılık merakı dolayısıyla Tarım Bakanlığı tarafından Malatya'dan 2 adet aygır 500 liraya alınmıştır.⁸²⁰

1940 yılında çıkartılan, Milli Koruma Kanununun 21. maddesi doğrultusunda 10 yaş dâhil olmak üzere çift ve koşum sığırları, 8 yaş dâhil olmak üzere dişi sığır ve mandaların kesilmesi uygun görülmüştür. Kesim yaşı dışında kalan her yaş hayvan sadece mezbahalarda kesilmiştir. Her yaştaki bütün sığır ve mandalar, bunların derileri sadece pazar ve panayırda satılmıştır. Bu hayvanların ve derilerinin başka illere nakilleri durumunda ilden dilekçe ile izin istenilmiştir.⁸²¹

İkinci Dünya Savaşı sonrası birçok hayvan türü farklı nedenlerden dolayı telef olmuştur. Bu süreç içerisinde ortaya çıkan hayvan hastalıkları ile mücadele

⁸¹⁶ *Yurd Yolu Gazetesi*, 3 Ekim 1938, s. 1-2.

⁸¹⁷ *Yurd Yolu Gazetesi*, 11 Haziran 1938, s. 1.

⁸¹⁸ *Yurd Yolu Gazetesi*, 7 Mayıs 1942, s. 1

⁸¹⁹ *Yurd Yolu Gazetesi*, 3 Eylül 1938, s. 1.

⁸²⁰ *Yurd Yolu Gazetesi*, 13 Mayıs 1939, s. 2.

⁸²¹ *Yurd Yolu Gazetesi*, 12 Şubat 1942, s. 2.

başlatılmıştır. Sığır vebası, dalak, ruan, uyuz hastalıkları ile mücadelede kullanılan serumlar savaş öncesine kadar dış ülkelerden sipariş edilse de savaş sonrası Türkiye’de 30 çeşit serum üretimine başlanılmıştır. Hayvan ırkları ıslah edilerek, ahırlar, haralar (at çiftliği), aygır depoları yapılmıştır. Hayvancılık konusuna teşvik için sergiler ve ödüllü at yarışları düzenlenmiştir.⁸²²

Hayvan sağlık zabıtası düzenlenmesinde; kullanıma sunulan deri, et ve diğer bedeller, geçerli fiyat üzerinden değerlendirilerek tazminattan düşülmüştür. Sahipleri tarafından hastalıkları haber verilmemiş veya hastalıklı olduğu bilinerek satın alınan hayvanlar için tazminat ödenmemesine karar verilmiştir. At vebası hastalığı olan ve yabancı ülkelerden kaçak olarak sınıra sokulan tek tırnaklı hayvanlar ile hayvansal ürünlerine el konulmuştur. El konulan hayvan ve hayvansal ürünler tazminatsız bir şekilde ortadan kaldırılarak, imha edilmiştir. 1942 malî yılında uygulanan şarbon aşısından ölen hayvanlar da bu düzenleme ile imha edilmiştir.⁸²³

1942 yılında ağır kış şartları ilde hayvan besleme olanaklarını kısıtladığından dolayı halk yem konusunda çok fazla sıkıntı çekmiştir. Bu sıkıntıya çözüm amacıyla yazın tarlalara fig tohumu ekilmesi önerilmiştir. Fig kireçli her toprakta serpmeye şeklinde yetiştirilen, ekimi kolay olan bir tür bitkidir. 1 dekara 12-15 fig ekilmesi ile 18-24 kilo kadar tohum elde edilmiştir. Ayrıca ekildiği toprağı besleme, taneleri ile yeni doğum yapmış hayvanların sütünü artırma özelliğine sahip olmuştur.⁸²⁴ Bitlis Garnizonu ihtiyacı için 40 bin kilo kuru ot, 315 lira ve 100 bin kilo saman 150 liradan ihale ile satın almıştır. 06 Ocak 1945 tarihinde bang (brusella) hastalığı da görülmeye başlanmıştır. Sığırlarda görülen bu hastalık insan sağlığını da tehdit eder hale gelmiştir. Hastalıklı hayvanların kesilmiş, süt ve damızlık ineklerini satmak zorunda kalan hayvan sahiplerine, yeniden hayvan alabilmeleri için, 100 lira yardımda bulunulmuştur. Hastalıkları zamanında bildirmek, erken önlem alma açısından önemli olmuştur. Hayvanları bildirilen hastalıklara karşı, korunma amacı ile birçok aşı yapılmıştır. Uyuz hastalığı ve kenelere karşı yapılan banyolarla hayvan hastalıkları önlenmeye çalışılmıştır.⁸²⁵

⁸²² Karal, s. 191-192.

⁸²³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 7, C. 18, İnikat: 25, 8 Haziran 1945, s. 197.

⁸²⁴ Yurd Yolu Gazetesi, 21 Nisan 1942, s. 1.

⁸²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 7, C. 18, İnikat: 25, 8 Haziran 1945, s. 117.

1927-1952 Yıllarında Bitlis'teki hayvan isimleri ve sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir.⁸²⁶

Yıllar	Koyun	Keçi	Tiftik K.	Sığır	Manda	At	Katır	Eşek
1927-1944	-	-	-	-	-	-	-	-
1945	135.763	115.940	11.486	48.090	2.201	2.193	971	2.459
1946	141.489	127.303	11.713	49.732	2.342	2.334	1.026	2.507
1947	157.803	136.277	11.764	50.764	2.346	2.378	1.031	2.527
1948	158.979	137.271	11.902	51.089	2.377	2.434	1.152	2.544
1949	107.373	141.411	9.676	52.951	2.584	2.593	1.173	2.612
1950	176.641	177.938	15.342	56.494	2.218	4.109	1.359	2.622
1952	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 5.11. 1927-1952 Yıllarında Bitlis'teki Hayvan İsimleri ve Sayıları

Tabloya göre; 1949 yılı verilerinde bölgede yaşayan hayvan hastalıklarından dolayı; koyun, tiftik keçisi, sayılarında düşüş; keçi, sığır, manda, at, katır ve eşek sayılarında düzenli artış yaşanmıştır. 1950 yılında ise koyun, keçi, tiftik keçisi, sığır, at, katır ve eşek sayısında artış, manda sayısında da düşüş izlenmiştir.

1946 yılında Bitlis'te bütün hayvanlar yerli ırka sahip olmuştur. Bitlis Hayvan yetiştirmek için uygun bir il olsa da uzun süren kış ayları sonucunda hayvan yemlerinin yeterli olmaması, halkı daha az miktarda hayvan beslemek zorunda bırakmıştır.⁸²⁷

1948 yılında Elâzığ Milletvekili Fahri Karakaya, hayvanlar üzerine yaptığı konuşmasında hayvanların, özellikle koyunun Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında yaylalarda beslendiğini ifade etmiştir. Bu durumun 3 aylık süreç içerisinde hayvan başına, 15-20 kilo kadar et oranını arttırdığını belirtmiştir. Doğu illerinde artan kuraklığın, bölgede ki ot oranını azalttığını da kış aylarında hayvanların barındırılması, yaşatılması ve beslenmesi konusunda, köylüyü maddi açıdan zora düşürerek, köylülerin hayvanlarını sattıklarını ifade etmiştir. Hayvan ihraç tüccarlarının Suriye, Filistin gibi yabancı ülkelerin firmaları ile sözleşmeler yaptığını, İstanbul halkının, et ihtiyacının yarısı kadarının Erzurum ve Kars bölgesinden elde edildiğini, geri kalan yarısının da Orta Anadolu ve Trakya'dan alındığını, Erzurum, Van, Muş, Bitlis, Elâzığ, Diyarbakır halkının hayvanlarının ise Suriye ve Filistin 'e ihraç edildiğini

⁸²⁶ Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Vangölü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 427.

⁸²⁷ BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 508-2040-2, 6 Haziran 1946.

açıklamıştır.⁸²⁸ Açıklamaya göre ilde yaşanan ağır kış şartları, hayvan besleme süresini uzatarak, hayvan sahipleri üzerinde ciddi külfet oluşturmuş ve halkın hayvanlarını satmasına yol açmıştır. Veteriner olmayan yerlerde bilirkişiler sertifikası onaylanmış, birer adet hayvan at veya katır bulundurmak zorunda kalmıştır.⁸²⁹

1234 sayılı Hayvan Sağlığı Zabıtası Kanunu doğrultusunda, 31 çeşit bakteriyel virüs ve parazit hastalığına karşı mücadele başlatılmıştır. Bu tür hastalıklara maruz kalan hayvanlara veteriner tarafından el konularak, gerekli aşı ve serumlar ile tedavileri yapılmıştır. Başka illere ticari amaçla satılan hayvanların gerekli muayeneleri yapılarak ihtiyaç dâhilinde şarbon aşısı da yapılmıştır. Mezbahalarda kesim öncesi hayvanların sağlık kontrolleri yapılmış, at, katır gibi (tek tırnaklı) hayvanların ruan, tüberküloz, keçi ciğer ağrısı açısından hastalığı teşhis edilenlerinin, itlaf edilmesine ve tazminatının devlet tarafından hayvan sahiplerine ödenmesine karar verilmiştir. Dış parazitlerin giderilmesi için bir tonluk köy tipi sabit banyolukların bakımı, onarımı yapılarak, ilaç püskürtücü tazyikli aletler temin edilmiştir.

Bulaşıcı hastalıklarda kullanılmak üzere, 1950 yılında 363 kilo saf, 159 kilo colloidal DDT, 15 adet haznesiz, 5 adet hazneli pülverizatör, 1 adet buzdolabı, 12 kilo sulfaguanidin kullanılmak üzere gönderilmiştir. 1951 yılında ise 453 kilo saf, 200 kilo DDT, 1 adet mikroskop, 50 kilo sülfakinidin, 30 kilo sülfanilamid gönderilmiştir. Fresgi tedavisi için 1950 yılında 100 şişe, 1951 yılında 200 şişe penisilin gönderilmiştir. Trohom için Ahlat dispanserine 1 doktor görevlendirilmiştir.⁸³⁰

Bitlis'te avcılıkta yapılmıştır. Avlanan hayvanların başında keklik yer almıştır. Kınalı Keklik, çil keklik, süs keklik ve ur keklik türleri avlanan keklik türleri arasında yer almıştır. Ayrıca bölgede yaban kazı, mezgerdek (İngiliz tavuğu), turna, bildircin, tavşan, tilki, sansar, susamuru, porsuk, vaşak, sincap, domuz, kurt, dağ keçisi de bulunmuştur.⁸³¹ Yine Ahlat'tan çıkarılan balıkların Bitlis ve Muş illerine satışı yapılmıştır.⁸³²

Bitlis ilinin coğrafi konum bakımından dağlık ve engebeli oluşu, ilde hayvancılığın gelişmesini sağlamıştır. İlde küçük ve büyük baş hayvancılık yapılmış, hayvan ıslahı yapılmadığından dolayı yerli ırka sahip olunmuştur. Bölgede görülen

⁸²⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 7, İnikat: 4, 10 Kasım 1947, s. 37-39.

⁸²⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 10, İnikat: 43, 16 Kasım 1948, s. 155-156.

⁸³⁰ BCA, BÖKM, F. K: 30-1-0-0, Y. N: 117-737-6, 31 Ağustos 1951.

⁸³¹ Bitlis İl Yıllığı 1967, Ajans Türk Matbaacılık, Ankara 1967, s. 52.

⁸³² Tuğrul, s. 14.

hayvan hastalıkları, yıllara göre bazı hayvan sayılarında azalmalara neden olmuştur. Hastalıklar ile mücadele sonucunda hayvan sayılarında tekrar artış yaşanmıştır.

ALTICI BÖLÜM

BİRİNCİ UMUMİ MÜFETTİŞLİK DÖNEMİNDE BİTLİS'TE SAĞLIK ALANINDA YAPILAN FAALİYETLER

6.1. Bulaşıcı Hastalıklar ve Sağlık Yatırımları

Ülkede lekeli tifo teşhisi ilk kez 1854-1856 yıllarında Kırım Harbi esnasında İstanbul'da ortaya konulmuştur. Bu harp sırasında Fransızlar 90 bin, İngilizler 19 bin, Osmanlı 35 Bin ordularından kayıp vermiştir. Rusların Kafkas ordusundan 6 bin 500 kişi hayatını kaybetmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda bütün orduda 93 bin 937 kişi lekeli humma hastalığına yakalanmış, hastalığa yakalananlardan 26 bin 362 kişi hayatını kaybetmiştir.⁸³³

1900 yılında Bitlis'te en çok görülen bulaşıcı hastalıkların başında veba, çiçek, tifo, kolera gelmiştir. Yine Ahlat ilçesinde frengi, Bitlis-Ahlat-Muş bölgesinde de şiddetli nezle ve tifo hastalıkları görülmüştür. Bitlis ilinde 1900 yılı başlarında, doktor eksikliğini kapatmak için Muş sancağından doktor temini yapılmıştır. Bölgeye İçişleri Bakanı tarafından, "Mekteb-i Tıbbiye" mezunları gönderilmiştir. Bitlis ilinde yeterli miktarda doktorun olmamasının nedenleri arasında, doktor maaşlarının eksik ve düzensiz ödenmesi yer almıştır. Devlet gazetelere ilan vererek, doktor açığını kapatmaya çalışmıştır. Ayrıca ilde tıbbi malzeme ve ilaç eksikliği doktorların çalışma şartlarını zorlaştırmıştır.⁸³⁴

Osmanlı'nın son döneminde sağlık hizmetleri içişleri Bakanlığına bağlı bir müdürlük tarafından yürütülmüştür. 1920 yılında ise bu görev Sağlık Bakanlığı tarafından üstlenilmiştir.⁸³⁵

Cumhuriyet döneminde sağlık konusunda, doktor olmayan illere doktor gönderilmesi amacı ile Zorunlu Hizmet Kanunu yürürlüğe konulmuştur. Salgın hastalıklar taşra bölgelerinde daha çok etkili olmuştur. Bitlis ilinde sıtma, çiçek, trahom, tifüs ve benzeri salgın hastalıklar baş göstermiştir. Devlet bulaşıcı hastalıklarla

⁸³³ *Süird Gazetesi*, 26 Kasım 1949, s. 2.

⁸³⁴ Bingül, s. 491-494.

⁸³⁵ Osmanlıda ilk karantina uygulaması 1808 yılında ikinci Mahmut zamanında başlamıştır. Selmur Topal, *Hatay İlinde 2009 Yılında İkinci Basamak Sağlık Kurumlarında Tanısı Konulan A Grubu Bildirimi Zorunlu Bulaşıcı Hastalıkların Bildirim Durumunun Ve Bildirime Etki Eden Faktörlerin Değerlendirilmesi*, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Ankara 2012, (Doktora Tezi), s. 29-30.

mücadele amacı ile Bitlis'te sağlık kurumları oluşturarak, sıtmaya neden olan sivrisinek yatakları kurutulmuş, Çiçek, kolera, tifo, kuduz hastalığından korunmak için aşı üretimine başlamıştır. Frengi hastalığı için Frengi Kanunu, halkın sağlığını koruma amacı ile de “Men-i Müskirat Kanunu” yürürlüğe konulmuştur.

Sıtma hastalığı, Muş ve Bitlis'te 50 civarında köyü etkilemiştir. Sağlık Bakanlığı ve Bitlis Belediyesi'nin ortaklaşa çalışmaları sonucunda, Ahlat-Muş arasında yer alan, Karasu bataklığı kurutulmuştur. Yine 1925 yılı itibarı ile Bitlis ilinde, 25 yataklı, Bitlis Memleket Hastanesi ile Bitlis Merkez ve Ahlat ilçesinde yer alan 2 adet dispanserin ihtiyaçları karşılanmıştır.

Muş, Ahlat, Bulanık, Varto ilçelerinde bulunan beşer yataklı, muayene ve tedavi odaları, 1927 yılında daha kullanışlı hâle getirilmiştir. 1 Haziran 1929 tarihinde çıkarılan 1509 sayılı “Muş Vilâyeti Teşkiline Dair Kanun” ile idari düzenlemeye gidilerek, Bitlis ve ilçeleri, Muş iline bağlanmıştır. Bitlis'in Muş'a bağlanmasından ardından bölgedeki hastanenin de Muş'a nakledilmesi konusunda çalışmalar başlatılmıştır.⁸³⁶

Sağlık alanında Umumi Müfettişlik faaliyetleri arasında: içme sularının denetimi sağlama, köylere çeşme, tulumba, hayvan sulama yalakları, kanalizasyon, gübrelik yapım ve onarımları yer almıştır. Ayrıca çevre temizliğinde kullanılmak üzere çöp arabaları, sandık ve sepetler temin edilmiştir. Kişi hijyeni için hamam ve duş yerleri yapılmış, köy mezarlıkları oluşturmak için alanlar belirlenmiş, ilaç muhafazası için ecza dolapları oluşturulmuş, sıtma hastalıklarına karşı küçük bataklıklar kurularak önlemler alınmıştır.⁸³⁷

1930 yılında Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile halk sağlığı alanında geniş düzenlemelere yer verilmiştir. Kanunun ikinci kısmında yer alan 150 madde kapsamında bulaşıcı hastalıklara karşı alınacak önlemlere değinilmiştir.⁸³⁸

Bitlis merkezinde bulunan Memleket Hastanesi'nin Muş'a nakledilmesini Muş halkı ve Bitlis Eski Milletvekili Sadullah Bey, Belediye Başkanı Arif Bey, Ticaret Başkanı Nusret Bey, Müftü Abdülbaki Bey, 11 Ekim 1931'de Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek talep etmişlerdir. Nakil konusu Sağlık ve Sosyal Yardım

⁸³⁶ Kardaş, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bitlis'te Sağlık Hareketleri”, s. 147-151.

⁸³⁷ Varlık, s. 66.

⁸³⁸ Topal, s. 29-30.

Bakanlığı'na iletilmiş ve bakanlık Memleket Hastanesi'nin Bitlis'te kalması ve Muş için ayrıca bir hastane yapılması konusunda karar almıştır.⁸³⁹

Belediye Başkanı Suphi Menteş, 1931 yılında eczaneler için nakdi yardım yapıldığını bu yardım miktarının 1936 yılında 1200 lira, 1940 yılında 290 lira olduğunu belirtmiştir. Eczanelere yapılan bu yardımlarla belediye ve il hastanesinin belirlediği fakir hastaların ilaç ihtiyaçları karşılanmıştır. İlaç parası kredisinden dolayı belediye eczaneye karşı 1300 lira kadar alacaklı olmuştur. Bu konuya çözüm bulmak için belediye tarafından eczanenin sermayesini temin ederek, eczacının belediye hizmetinde maaşla çalıştırılması konusunda çalışmalar başlatılmıştır. Bu çalışma ile eczane sermayesi belediye tarafından temin edilmesi, gelirinin %75'inin eczacıya ödenmesi hedeflenmiştir.⁸⁴⁰

Bitlis eczacısı, belediyenin borcuna karşılık yaptığı açıklamasında, eczaneyi 1930 yılında satın aldığını, o sıralarda 10-20 lira kadar satış yapıldığını, buna karşılık ise belediyenin aylık olarak eczacıya 100 lira maaş, 30 lira havancı maaşı, 1500-2000 lira arası eczane gideri ödediğini, eczanenin yıllık 3500 lira harcama yapmasına rağmen 600 lira gelir elde ettiğini ifade etmiştir. 1931 yılında belediyeden nakit yardımı almadığını, 1936 yılında ise Birinci Umumi Müfettişi Abidin Özmen'in isteği üzerine 1200 liralık ilaç aldığını, bu parayı da faiziyle ödediğini belirtmiştir. Ayrıca ilde daha önce Jandarma Okulu ve Hastane Doktoru olduğunu günlük hasta oranının 25-30'dan aşağı düşmediğini, bunun da geliri artırdığını açıklamıştır. Jandarma Okulunun kapanması, doktorların da ilden gitmesi nedeniyle hastanenin kapanma durumuna geldiğini bununda eczane gelirlerini düşürerek, kendisinin geçinemeyecek kadar zora düştüğünü açıklamıştır.⁸⁴¹

Sağlık Bakanı Refik Saydam, 1935 yılında yaptığı açıklamasında; 1934 yılı içerisinde sıtma hastalığı ile mücadelede yapılan muayeneler sonucu bölgesel olarak sıtma oranının %17'yi aştığını belirtmiştir.⁸⁴²

Sıtma hastalığından korunmak ve sıtma hastalığı bulaşan hastaların tedavisinde kullanılmak üzere, maddi durumu yerinde olmayan halka, ücretsiz ilaç dağıtımı sağlanmıştır. 1935 yılı öncesinde Yurtdışındaki ilaçların alımı, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından sağlanırken, 1935 yılı itibarı ile

⁸³⁹ Kardaş, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bitlis'te Sağlık Hareketleri", s. 149-151.

⁸⁴⁰ *Yurd Yolu Gazetesi*, 15 Nisan 1940, s. 1.

⁸⁴¹ *Yurd Yolu Gazetesi*, 19 Nisan 1940, s. 1-2.

⁸⁴² Bozkurt, s. 49.

bu görevi Kızılay yerine getirmiştir. İkinci Dünya Savaşı süresince, ülkede sıtma vakalarının sayısı artarak mevcut ilaç sayısı yetersiz duruma gelmiştir. Bu durum bazı fırsatçı kişilerin, ilaçlar konusunda karaborsacılık yapmasına ve sahte ilaç üretmesine neden olmuştur. Devlet bu tür durumları önleme amacı ile Milli Korunma Kanunu maddeleri doğrultusunda hukuki işlemler başlatmıştır.⁸⁴³ 1927-1952 yıllarında Bitlis Hastanesi'nin bütçesi aşağıdaki tabloda verilmiştir.⁸⁴⁴

1927-1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940-1952
-	10.752 lira	5.407 lira	10.472 lira	11.666 lira	8.542 lira	11.274 lira	-

Tablo 6.1. 1927-1952 Yıllarında Bitlis Hastanesi'nin Bütçesi

Özel İdare tarafından 1927- 1952 yıllarında Bitlis'e yapılan sağlık alanındaki harcamalar aşağıdaki tabloda verilmiştir.⁸⁴⁵

Tarih	Harcanan Tutar	Yüzde	Kişi Başına Düşen Miktar
1927-1935	-	-	-
1936-1940	54.456 lira	%0,37	-
1941-1945	88.940 lira	%0,38	1,29
1946-1948	55.0,16 lira	%0,25	1,27
1950-1952	-	-	-

Tablo 6.2. Özel İdarenin Bitlis'e Sağlık Alanında Yapmış Olduğu Yatırımlar

Bitlis Hastanesi Başhekimliği Op.Dr. Sadık Akkoyunlu, Yurt Yolu Gazetesi'nde güzellik ve sağlık adı altında, ildeki vatandaşları bilgilendirme amacı ile yazılar yazmıştır. Bu yazılarda cilt korunması, çocuk bakımı, göz, kulak, burun, ağız temizliği, sinilerin korunması, faydalı yiyecekler, içki ve tütünün zararları hakkında yazılar yer almıştır.⁸⁴⁶

Bitlis, Siirt, Muş, Hakkâri illerinde Doğumevi olmamasından dolayı hastalar İstanbul, Malatya, Diyarbakır illerine sevk edilmiştir. Van Doğumevi Başhekimliğine atanan Op.Dr. Gahit Denktaş, Van Doğum ve Çocuk

⁸⁴³ Kardaş, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bitlis'te Sağlık Hareketleri", s. 149-151.

⁸⁴⁴ Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Vangölü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 233.

⁸⁴⁵ Kopar, s. 130-134.

⁸⁴⁶ *Yurd Yolu Gazetesi*, 8 Temmuz 1938, s. 1.

Bakımevi'nin eksikliklerini gidererek, Bitlis ve civarındaki hastaları bu hastanede tedavi etmiştir.⁸⁴⁷

Bitlis Askeri hastanesinin başhekimisi Yüzbaşı Ragıp Bey, Siirt Hastanesine tayin edilmiştir.⁸⁴⁸

İkinci Dünya Savaşı sürecinde, Bitlis, Tuğ, İskele ve Tersane civarında, bataklık alanların fazla olmasından dolayı, sıtma hastalığı yaygın olarak görülmüştür. Sıtma hastalığından ölenlerin sayısı, civarda yer alan nüfusun %2'si olarak kayıtlara geçmiştir. Sıtma hastalığı, Bitlis'in Adilcevaz ve Ahlat ilçelerinde de sahil boyunca yer alan bataklıklardan dolayı etkili olmuştur. Adilcevaz nüfusunun %50'sinden fazlası sıtma hastalığına yakalanmıştır.⁸⁴⁹

Abidin Özmen, sağlık sorunları ile ilgili olarak; "Sağlık ve sosyal tesir en vahşi insanları değil, hayvanları bile can düşüncesi, can korkusu, hayat lezzeti yola getirecek büyük bir müessirdir" sözü ile kişilerin endişelerini dile getirmiştir. Abidin Özmen Doğu illerinde görev yapan memurların sağlık sorunlarının doktor güvencesine alınamadığını, bu gidişatın birkaç yıl daha sürebileceğini ifade etmiştir.⁸⁵⁰

Dr. İbrahim Tali Öngören 1939 yılında ki meclis konuşmasında ilâçların pahalılığı ile ilgili şunları dile getirmiştir; "Reçete ile 25-30 kuruşa imal edilecek bir ilâca, herhangi bir eczacı bir formül buluyor, tabî ruhsatını da alıyor. Üzerine 45-60 kuruş fiyat koyuyor. O ilâç reçete ile yapılırsa 20-30 kuruşa çıkacaktır. Ülkede yapılamayan, doğrudan doğruya dışarıdan gelen ilâçlar için bir diyeceğimiz yok. Bunlar pahalı da olsa alınacaktır. Toz toprak içinde yapılan bu ilâçların, üzerine bunun iki, üç misli fiyat eklenerek piyasaya çıkarılıyor, ilânları ile de Van, Muş, Hakkâri ve Bitlis'e gönderiliyor. Reçete yazıyoruz, ilâç gelmemiştir, elimizde yok cevabı alınıyor. Hasta köyden gelmiş, doktora gitmiş, hastaneye gitmiş, muayene olmuş, reçetesini almış. Fakat eczanede ilâcı yok. Bundan dolayı halk, vatandaş gereksiz yere fazla para ödüyor." sözleri ile yerli ilaç firmaları ve eczacıların ilaçlar üzerinde yaptığı pahalılıklara ve halkın mağduriyetine değinmiştir.⁸⁵¹

⁸⁴⁷ *Yurd Yolu Gazetesi*, 06 Temmuz 1938, s. 1.

⁸⁴⁸ *Yurd Yolu Gazetesi*, 12 Eylül 1938, s. 1.

⁸⁴⁹ Kardaş, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bitlis'te Sağlık Hareketleri", s. 149-151.

⁸⁵⁰ İlyas, "Tek Parti Döneminde Aşiretleri Kontrol Altına Almak İçin Çıkarılan Kanun Ve Hazırlanan Raporlar", s. 349.

⁸⁵¹ *TBMM Zabut Ceridesi, Devre: 6, C. 2, İnikat: 19, 24 Mayıs 1939, s. 226-234.*

Bitlis'teki hastalar ilde doktor olmamasından dolayı yakın civardaki illere sevk edilmiştir. Sevk esnasında Bitlis, muş, Bingöl illeri arasında çoğu vatandaş hayatını kaybetmiştir. Vali konağı bekçisinin eşi, ilk doğumunda doktor olmamasından dolayı sevk edilmiş yolda bebeği ile beraber yaşamını yitirmiştir. Yine ildeki bir demircinin eşi altıncı çocuğunu dünyaya getirirken sevk esnasında yolda vefat etmiştir.⁸⁵²

Bitlis Valisi Hulusi Devrimer, 1940 yılında ile bir operatör doktor tayin edildiğini, Hizan ve Mutki ilçelerine de birer doktor tayininin yapılacağını açıklamıştır.⁸⁵³

22 Mart 1940 tarihinde Bitlis'te bit ile mücadele başlatılmıştır. Sağlık memurları han, okul, otel gibi yerlerde temizlik kontrolü yaparak, bittin korunma ve kurtulma amacıyla gerekli hijyen kurallarını anlatmıştır. Okullardaki bit kontrolleri de öğretmenler tarafından yapılmıştır.⁸⁵⁴

Belediye Başkanı Suphi Menteş, ilde sadece 1 hastane olduğunu kış aylarında ise ulaşım sorunlarından dolayı ilaç temin edilirken problemler yaşandığına değinmiştir.⁸⁵⁵

Bitlis Halkevinde Vali Hulusi Devrimer ve Bitlis Halkevi Başkanı S. Sami Alemdar öncülüğünde 1941 yılında bir muayenehane açılmıştır. Sağlık müdürü ve askeri doktorlar tarafından, her hafta salı ve cumartesi günleri 14-17 saatleri arasında halka ücretsiz muayene hizmeti verilmiştir.⁸⁵⁶

Bitlis Cezaevi binası ciddi oranda rutubet ve nem içerdiğinden dolayı birçok mahkûmun akciğer hastalığına yakalanmasına yol açmıştır.⁸⁵⁷

Bitlis'te sıtma hastalığından korunmak amacıyla köy ve kasabalardaki sulak yerler kurutulmuş sivr sineklerin üremesinin önüne geçilmiştir.⁸⁵⁸

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Ekrem Hayri Üstündağ, 1941-1950 yılları kayıtlarına göre cüzzam hastanelerine sevk edilenler Kars, Ağrı, Van, Tunceli, Bingöl ve Maraş illerinde %0.02 yani 2/10 binden fazla, Erzurum, Bitlis, Elâzığ ve Malatya ve Hatay'da %0.01 yani 1/10 binden fazla, Çorum,

⁸⁵² *Yurd Yolu Gazetesi*, 30 Mart 1940, s. 1.

⁸⁵³ *Yurd Yolu Gazetesi*, 8 Ekim 1940, s. 1.

⁸⁵⁴ *Yurd Yolu Gazetesi*, 22 Mart 1940, s. 2.

⁸⁵⁵ *Yurd Yolu Gazetesi*, 13 Nisan 1940, s. 1.

⁸⁵⁶ *Yurd Yolu Gazetesi*, 10 Nisan 1941, s. 1.

⁸⁵⁷ *Yurd Yolu Gazetesi*, 17 Nisan 1941, s. 1.

⁸⁵⁸ *Yurd Yolu Gazetesi*, 18 Temmuz 1942, s. 2.

Muş, Hakkâri, Siirt, Mardin Diyarbakır, Erzincan, Amasya, Sivas, Kayseri, Gaziantep, Seyhan, Mersin ve Afyon'da %0.001 yani 1/100 binden fazla, diğer illerde ise 1/100 binden az olduğunu belirtmiştir. 10 yıl boyunca Elâzığ ve İstanbul Cüzam hastanelerinde tedavi altına alınan hasta miktarı, 1506 kişi olarak açıklanmıştır. Bunlardan 429'u vefat etmiş, 1157'si tedavi görerek şikâyetleri azaldıkça taburcu edilmiştir.⁸⁵⁹

1941-1942 yıllarında Bitlis ilinde, çiçek hastalığı, 19 kişiye bulaşmıştır.⁸⁶⁰

3017 numaralı kanunun yirmi altıncı maddesinin A bendi ve otuz ikinci maddesine göre umumî muvazeneye ait teşkilât şu şekilde oluşturulmuştur; Umumî Müfettişlikler Sıhhi Müşavirlikleri, Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürlükleri, Hükümet Tabiplikleri, Küçük Sıhhat Memurlukları, Tıbbi, Sıhhi ve İctimai Müesseseler, Sıhhat Merkezleri, Muayene ve Tesellüm Komisyonu, Hastalıklarla Mücadele Teşkilâtı, Seyyar Sıhhi Teşkilât, Muayene ve Tesellüm Komisyonlarıdır. Bu teşkilat, vekâletçe hazırlanan talimatnameye göre görevlerini yerine getirmekle yükümlü olmuştur. Küçük sağlık memurları il, ilçe ve bucaklarda devlet doktorlarının emri altında çalışmıştır. Sağlık kâtipleri 3 guruba ayrılmıştır. Bunlar; Sağlık ve toplumsal yardım vekilliği müsteşar yardımcısı, vekillik encümeni ve inzibat komisyonudur.⁸⁶¹

22 Aralık 1942 tarihinde Bitlis Valisi Hulusi Devrimer geçirdiği mide rahatsızlığı nedeniyle ameliyat edilmiştir. Vali peritonit ve mide delinmesi sonucu hayatını kaybetmiştir. Bu tarihte ilde doktorun bulunması da dikkate değer bir konu olmuştur.⁸⁶²

1942 yılında Suriye'de ortaya çıkan ve hızla yayılan çiçek hastalığına Bitlis'te 68 asker, Siirt'te 30, Van'da 1 asker yakalanmıştır. Bitlis'in Kuzey ve Güney yoluna yakın oluşu hastalığın daha çok oranda yayılmasına neden olmuştur. Bölgede çiçek hastalığı ile beraber tifüs salgını da ortaya çıkmıştır. Sağlık teçhizatlarının yetersizliği ve halkın hastalığı vaktinde bildirmemesi sonucu bölgede hızla yayılan hastalık birçok vatandaşın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Ayrıca Bitlis ve diğer komşu illerin de ortaya çıkan diğer bir

⁸⁵⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, C. 4, İnikat: 30, 15 Ocak 1951, s. 206.

⁸⁶⁰ Kardaş, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bitlis'te Sağlık Hareketleri", s. 154.

⁸⁶¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C. 22, İnikat: 70, 8 Haziran 1942, s. 180.

⁸⁶² Yurd Yolu Gazetesi, 23 Aralık 1942, s. 1-2.

hastalık da Trahom olmuştur. Trahom hastalığına Ahlat halkının %10'u yakalanmıştır. Ahlat dispanserinde haftada iki kez olmak üzere tedavileri yapılmıştır. Tatvan-Tuğ, Adilcevaz bölgelerinde bataklıkların yoğun olması bölgede sıtma hastalığının artmasına neden olmuştur.⁸⁶³

1943 yılında Bölgede görülen trahom hastalığı da Kuzey Afrika ve Mısır'dan Türkiye'ye giren ve Malatya, Adıyaman civarında etkili olan bir hastalık türüdür. Trahom, gözlerin iltihaplanması, akıntı yapması, büzüşmesi ve körlüğe neden olmuştur. Hastalığın ortaya çıkardığı semptomlar dolayı Ahlat ilçesine "körler memleketi"⁸⁶⁴ denilmiştir. Hasip Aytuna'da Bitlis ile ilgili raporunda; Bitlis'in Ahlat ilçesinde Trahom hastalığının artmasından dolayı halk dilinde Ahlat Trahomu (Ahlat'ın körü), Adilcevaz Trahomu (Adilcevaz Müzeviri) sözlerin yaygınlaştığını ifade etmiştir.⁸⁶⁵

Trahomluların tedavisini sağlamak için Adıyaman ve Malatya'ya birer trahom hastanesi ve dispanseri açılmıştır. Bitlis-Van arasındaki bölgede trahom taraması yapmak üzere, gezici ekipler oluşturulmuştur. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, trahomla mücadele bölgelerinde yer alan ilkokul öğretmenlerine, trahomla mücadele kursları vermiştir. Ayrıca haftada iki-üç kez doktor gözetiminde okullarda tedaviler yapılmıştır. Bitlis ilinde ki trahom oranı %7, olarak kayıtlara geçmiştir.⁸⁶⁶

Dr. Minir Bayrak, trahom hastalığının; göz kapaklarından göz yuvarlağına inerek, gözde çıbanların çıkmasına neden olduğunu belirtmiştir. Oluşan çıbanların kirpikleri göz bebeklerine doğru dönerek, göz tahrişine yol açmış, körlüğe neden olmuştur. Hastalık 1-5 yaşındaki çocuklara annelerinin hijyen kurallarına dikkat etmemesi ve banyo sonrası aynı havluları kullanması sonucu bulaşıcılık oranını artırmıştır. 5-15 yaşındaki çocuklardaki bulaşma nedenleri arasında hijyen ve okullardaki yakın temaslar gösterilmiştir.⁸⁶⁷

Tifüs (Karahumma) hastalığı da Bitlis ilinde görülen bulaşıcı hastalıklardan olmuştur. Tifüs; yokluk, savaş, göç gibi çeşitli etkenler dolayı, kişilerde oluşan bitlerden kaynaklı olarak ortaya çıkan ve insandan insana

⁸⁶³ Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Vangözü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 323-328.

⁸⁶⁴ Kardaş, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bitlis'te Sağlık Hareketleri", s. 153-154.

⁸⁶⁵ *BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 627-61-1, 2 Şubat 1943.*

⁸⁶⁶ Kardaş, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bitlis'te Sağlık Hareketleri", s. 153-154.

⁸⁶⁷ *Süird Gazetesi*, 1 Ocak 1944, s. 2.

bulaşan bir hastalık türünün adıdır. Tifüs Birinci ve İkinci Dünya Savaşı yıllarında baş göstermiştir. Hastalığın Bitlis ilinde yayılmasını önlemek için ildeki bütün hanlar, oteller ve okullarda, sağlık memurları tarafından bit ve temizlik kontrolleri yapılmıştır.⁸⁶⁸

1943 yılında Bitlis'te çoğunlukla 2-5 yaş arası çocuklarda görülen boğmaca hastalığı ortaya çıkmıştır. Boğmaca hastalığı çocukların bünyelerini zayıflatarak, zatürre ve verem gibi hastalıklara yol açarak, çocukların hayatlarını kaybetmelerine neden olmuştur.⁸⁶⁹

Bitlis Başhekimliği açıklamasında, sağlık durumlarından şüphelenen ve çocukları rahatsız olan kişilerin, günün hangi saati olursa olsun acil hastaneye gelmelerini istemiştir.⁸⁷⁰

Devlet doktoru Kemal Gülsen'in, Gebze'ye ataması yapılınca yerine Operatör Dr. Muhsin Başak görevlendirilmiştir.⁸⁷¹

4 Ekim 1943 tarihinde Bitlis'te ilk tifüs vakası, Duhan mevkiinden getirilen 2 hasta ile ortaya çıkmıştır.⁸⁷² Operatör Dr. Muhsin Başak, halkevinde gerçekleştirdiği toplantısında tifüs salgını ile ilgili halkı bilgilendirmiştir.⁸⁷³

Tifüs salgınını aile bireylerinden birinin kapması durumunda, hastalık bütün aileye bulaşmıştır. Bitlis'te yayılan tifüs salgınını önlemek için salgına neden olan bittin korunma konusunda, sağlık çalışanları tarafından halka bilgi aktarılmıştır. Evdeki çamaşır ve yatak takımlarının sık sık kaynatılarak, yıkanması konusunda uyarılarda bulunulmuştur.⁸⁷⁴

1943-1946 yıllarında arasında sağlık alanındaki harcamalar Bitlis'te genel ortalamanın altında, 1943-1950 yıllarındaki harcamalar ise genel ortalamanın %15 gerisinde seyretmiştir.⁸⁷⁵

1944 yılında Dr. Cemal Parman, Tifüs (Lekeli Humma) hastalığının; insandan insana sadece bitler aracılığıyla geçtiğini, 3 günden fazla süren ateşli hastalık sonucu vücutta oluşan kırmızı sivilceler ile belirtisini gösterdiği bilgisini açıklamıştır. Hastalıktan korunma yolları olarak sık sık banyo yapma, kalabalık

⁸⁶⁸ Kardaş, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bitlis'te Sağlık Hareketleri", s. 155.

⁸⁶⁹ *Yurd Yolu Gazetesi*, 24 Nisan 1943, s. 1.

⁸⁷⁰ *Yurd Yolu Gazetesi*, 1 Mayıs 1943, s. 1.

⁸⁷¹ *Yurd Yolu Gazetesi*, 18 Şubat 1943, s. 1.

⁸⁷² *Yurd Yolu Gazetesi*, 4 Ekim 1943, s. 2.

⁸⁷³ *Yurd Yolu Gazetesi*, 23 Aralık 1943, s. 1.

⁸⁷⁴ *Yurd Yolu Gazetesi*, 20 Ocak 1944, s. 1.

⁸⁷⁵ Kopar, s. 89-149.

yerlere girmeme, elbiseleri sık sık kaynatarak yıkama ve sık sık bit kontrolleri yapma gibi önlemler sıralanmıştır.⁸⁷⁶

Sıtma hastalığının artmasında ki diğer etkenler arasında; savaş döneminde bir kısım asker ve ailelerinin yer değiştirmesi, ekonomik koşullar ve beslenme düzensizliği yer almıştır. 26 Mart 1945 tarihinde, Sıtma ile Olağanüstü Savaş Yapılması Kanunu yürürlüğe konmuştur. Kanuna göre Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, sıtma ve olağanüstü savaşın oluşturduğu şartlar doğrultusunda; sabit ve gezici kurullar, laboratuvarlar, hastaneler, yataklı yataksız dispanserler kurmak ve bu işler için gereken tedbirleri yerine getirmekle görevlendirilmiştir. Yine sıtma, frengi, trahom ve diğer salgınlarla mücadele amacıyla, ülke genelinde bulunan halkevleri ve halkodaları CHP Genel Sekreterliği ile iş birliği içerisinde çalışmıştır. Hastalık ile mücadelede halkın bilgilendirilmesi maksadı ile cadde ve sokaklara afişler astırılmış ve gazetelerde ilanlar verilmiş, sivrisineklerin yaşam alanı olan bataklıklar kurutulmuş, halka sıtma hastalığını iyileştirmek için, batıl inançlar doğrultusunda, tedaviler yapmaması için bilgiler verilmiştir.⁸⁷⁷

Hastalığın, yemek borusunda geç emilmesinden dolayı, toksinler, çocukların ince bağırsağında yanma hissi (anterit) veren bakteriler oluşturmuştur. Oluşan bakteriler üzerinde tahrip edici bir etki meydana getiren, guanidin cezirli süliamitler, bu hastalığa karşı başarı ile savaşmıştır. Kullanımında ki örneklerinde güven verici sonuçlar elde edilmiştir.⁸⁷⁸

Veteriner Doktor Reşat Ozanalp, 1945 yılında Siird Gazetesi'nde yayınladığı yazısında, insanlara bulaşan hastalıkların yayılma oranı ve miktarında hayvan hastalıklarının önemli bir yer tuttuğunu açıklamıştır. Bu hastalıklar arasında şarbon, ruam, kuduzun ciddi öldürücü etkileri olduğuna da değinmiştir. Hayvanlardan insanlara geçebilen diğer hastalıkları da burusella(bang), psittakos, psittakos tularemi, fievri, altös, pratifolor, teniasis, ekinokosis şeklinde sıralamıştır. İnsan hastalıklarında kullanılmak üzere birinci derece at ve ikinci derece sığırlardan serum ve aşılar elde edilmiştir. Hayvanlardan üretilen aşı ve serumlar difteri, pnömokok, tatanos, şarbon,

⁸⁷⁶ *Siird Gazetesi*, 8 Ocak 1944, s. 2.

⁸⁷⁷ Kardaş, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bitlis'te Sağlık Hareketleri", C. 6, S. 1, *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, Bingöl 2019, s. 149-151.

⁸⁷⁸ *TBMM Zabut Ceridesi*, Devre: 7, C. 16, *İnikat*: 41, 11 Nisan 1945, s. 37.

menengokok, kızıl, koli, tularemi, stafilokok, gazlı gangren tedavilerinde kullanılmıştır. Ayrıca çiçek aşısı danalardan, kuduz aşısı tavşanlardan elde edilmiştir.⁸⁷⁹

Sıtma ile mücadele de Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı grup genel başkanları, Sıtma Mücadele Kurulu Başkanları ve doktorları görevli olmuştur. Sıtma ile mücadelede alınan kararı, tedbirleri ve yapılacak bildirimleri, bu komisyon yürütme ile görevli olmuştur. Alınan karar ve tedbirleri yürütmeyen, uygulamayan, sıtma ile olağanüstü mücadelenin yapılmasında, denetlenmesinde kusuru görülen, bütün daire ve kuruluşlara bağlı memur ve çalışanlar, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının isteği üzerine, bağlı oldukları bakan veya kurum âmiri tarafından, düzen cezalarından herhangi biriyle, rütbe sırasına bakılmadan cezalandırılmıştır.⁸⁸⁰

Hastalıkların ilerlemesini durdurmak amacıyla anlaşmalı devletler kolera, tifüs, çiçek, sarıhumma, veba gibi bulaşıcı hastalıkların hava yolu ile yayılmasını önlemek için acil tedbirler almıştır.⁸⁸¹

Bulaşıcı hastalıklar dışında ölüm oranlarının artmasında, tedavi için kullanılacak ilaçların temin edilememesi yer almıştır. Öyle ki 1946 yılında Bitlis'te bulunan tek eczacının, Elbistan'a gitmesi ve devlet ecza dolaplarında da halk ihtiyacını karşılayacak kadar ilaç bulunmamasından dolayı Diyarbakır'dan ilaç temin edilmesi ilaç konusunda yaşanan aksaklıkların en somut örneğini oluşturmuştur.

1946 yılında 20 yataklı Bitlis Devlet Hastanesi kadrosunda; 1 doktor, 8 memur ve temizlikçi yer almıştır. Daha sonra Edirne'ye tayin olan bu doktorun yerine başka doktor gönderilmemiştir. Bu durum İldeki hastaların, ameliyat olabilmeleri için Diyarbakır'a sevk edilmelerine ve durumu acil olan bazı hastaların da yolda hayatlarını kaybetmelerine yol açmıştır. Ayrıca hastane ihtiyaçları için, her yıl 18 bin kûsur lira tahsis edilmiştir.⁸⁸²

1947 yılı Van, Muş, Bitlis gibi Doğu bölgelerindeki cüzzam hastaları, 225 yataklı Elâzığ hastanesinde tedavi edilmiştir.⁸⁸³

⁸⁷⁹ *Siiird Gazetesi*, 2 Ocak 1945, s. 2.

⁸⁸⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 7, C. 15, *İnikat*: 34, 26 Mart 1945, s. 192.

⁸⁸¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 7, C. 18, *İnikat*: 69, 5 Haziran 1945, s. 123.

⁸⁸² *BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 508-2040-2*, 6 Haziran 1946.

⁸⁸³ Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Vangözü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, s. 384.

1947 yılında Siirt Gazetesi'nde yaptığı açıklamasında Dr. Rıfat Öztürkçine; veba hastalığının bit, pire ve farelerden insanlara bulaşan, kısa süre içerisinde yayılan bir hastalık olduğunu belirtmiştir. Bit ve pireler farelerdeki kanı emerek, insan vücutlarına taşımıştır. Pireler insanlardan emdikleri fazla kanı deri üzerine kusarak veba bassilini deri üzerinde oluşturmuştur. Veba bassili ciltte çıban şeklinde belirerek, deri üzerinde yaralar oluşturmuş, cilt vebasası hastalığına yol açmıştır. Akciğer vebasası ise yüksek ateş ile başlayıp kanlı tükürük ve göğüs ağrıları ile ortaya çıkmıştır. Açıktan akan lağım suları ve kurulan temaslarla vebanın yayılma oranı artmıştır. Veba bir şehri yok edecek düzeyde tehlikeli bir boyuta ulaşmıştır. Vebadan korunmak için halka aşı yapma, pire ve farelerle mücadele konusunda bilgiler verilmiştir. Ayrıca açık lağımaları kapatmak veba hastalığına yakalananlar ile 6 gün boyunca temas etmemek alınacak önlemler arasında gösterilmiştir.⁸⁸⁴

24 Şubat 1948 tarihi itibari ile Bitlis merkezinde, Tatvan ve Hizan ilçelerinde birer adet devlet doktoru görev yapmıştır. Hastalığı dolayısıyla raporla başka bir ile tayin olan eski doktorun yerine Ankara numune Hastanesinden, Ekrem Uslu atanmıştır. Yine doktoru olamayan, Mutki ve Ahlat ilçelerine de 1945 yılı mezunlarından birer adet doktorun gönderileceği belirtilmiştir. Bitlis'e bağlı Mutki, Hizan ve Ahlat ilçelerinde de 1948 yılında doktor olmamasından dolayı, halk sağlık konusunda büyük sıkıntılar yaşamıştır.⁸⁸⁵

Vali Rıfat Şahinbaş, CHP'ye ait, Bitlis Hastanesinin bulunduğu binanın satılmasını, parasının da yapılmakta olan halkevine harcanmasını, parti merkezinden talep etmiştir. Bu bina özel muhasebe tarafından yine hastane olacak şekilde satın alınmıştır. Fakat yıl içerisindeki bütçede bu binanın işlerini karşılayacak kadar ödenek olmadığından dolayı, bir önceki yıldan artan, 4 bin lira bina harcamasında kullanılmıştır.⁸⁸⁶

Malatya Milletvekili Dr. Hikmet Fırat, 1948 yılında yaptığı meclis konuşmasında; en geri kalan illerden biri olan Bitlis gibi daha Doğu Anadolu'da birçok illerde hastane olmadığını, oradaki hastanelerin bir kulübeden ibaret

⁸⁸⁴ *Siird Gazetesi*, 17 Mayıs 1947, s. 3.

⁸⁸⁵ *BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 627-64-1, 24 Şubat 1948.*

⁸⁸⁶ *Yurd Yolu Gazetesi*, 16 Ağustos 1938, s. 1.

olduğunu ve buralarda çalışan görevlilerin uygun şartlarda çalışmadıklarını belirtmiştir.⁸⁸⁷

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı, Ekrem Hayri Üstündağ, Sağlık Bakanlığının Teşkilât Kanunu'na göre İller Teşkilâtının 4'e ayrıldığını belirtmiştir. Bunlar Umumi Muvazene Teşkilatı, Özel İdare Teşkilatı, belediye ve köy Teşkilatı olarak sınıflandırılmıştır. Köy Sıhhi Teşkilâtında, köy sağlık memurları, köy ebeleri yer almıştır. Bu kanuna göre ildeki 8-10 köyün bir araya gelmesi ile köy grubu oluşturmuştur. Bu grup merkezindeki köye, 1 köy sağlık memuru ve ebe atamıştır. 1216 grubun sağlık memurları, 12 bin 160 köyle ilgilenmiştir. Ayrıca 1148 grubun köy hekimleri de 11 bin 480 köyün dağıtım işlerini yürütmüştür. Ülkede yer alan 40 bin köyün, 4/1'inde sağlık kuruluşu bulunmuştur. Bunun dışında her ilçede bir seyyar sağlık memuru yer almıştır. Bu sağlık memurları her ay 20 gün kendi ilçesi içinde ki köylerde gezinerek görev yapmıştır. Orada teşhis ettiği salgın hastalığı devlet doktoruna bildirmiştir. Devlet doktoru da gerekli gördüğü durumlarda hastalığın ortaya çıktığı köye giderek, hastalık hakkında gerekli araştırmayı yapmıştır.

Bunlardan başka 64 bucak ve 173 köyde ikinci frengi teşkilâtı kurulmuştur. Güney Doğu İllerinde de 115 köyde trahom kuruluşu yer almıştır. Bunlardan başka sıtmanın yoğun olduğu 11 bin 734 köyde sıtma mücadelesi yapılmıştır. Buralara en az 15 günde 1 giden sağlık memurları tarafından, sıtma hastalığı bulaşanların tedavileri yapılmıştır. Bölgelerde sivrisinek mücadelesi başlatılarak, küçük su birikintileri kurutulmuştur. Yaz mevsiminde sınıra yakın Doğu ve Güney Bölgeleri'nde seyyar ekipler çalışmıştır. Seyyar ekip, motorlu araç ve çadırlarla, 1 başkan, 3 doktor ve 10-15 kadar sağlık memuru eşliğinde görev yapmıştır. Birinci ekip yaz mevsiminde, Ağrı, Van ve Hakkâri illerinde, ikinci ekip Bitlis, Muş ve Bingöl illerinde, üçüncü ekip ise Siirt, Mardin ve Urfa illerinde görev yapmıştır. Suriye ve civarında da sürekli salgın hastalıklar ortaya çıkmıştır. Özellikle çiçek salgını ekiplerin dikkatli çalışmaları sayesinde sınırdan içeri girememiş, 1-2 vaka görülse de önlenmiştir.⁸⁸⁸

Çoruh Milletvekili Zihni Ural, köyler hakkında ki konuşmasında, halkın hayvanları ile beraber kaldığını belirterek, evlerinde ve köylerinde doğal ihtiyacı

⁸⁸⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 11, İnikat: 47, 14 Nisan 1948, s. 29-30.

⁸⁸⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, C. 2, İnikat: 5, 13 Kasım 1950, s. 46-47.

giderecek tuvaletlerin bulunmadığını dile getirmiştir. Ayrıca içilecek sulara hayvan ve insan dışkılarının karıştığını belirtmiştir. Köylü halkın kış aylarında yakacak olarak kullandığı tezekleri elleri ile yoğurduğunu ve el yıkamasında kullanılan sabunun, varlığından bile haberlerinin olmadığını ifade etmiştir. Yine evleri güneş göremeyen köylülerin genel sağlıklarının bozulduğuna değinmiştir.⁸⁸⁹

Çankırı Milletvekili Celal Otman, 1950 yılı sağlık ile ilgili konuşmasında; Bitlis, Siirt ve Van'da toprak zeminli, hasır tavanlı, sobalı bir kulübe hastane olarak kullanılmıştır. Bu yapılar içerisinde yapılan ameliyatlarda, hasırlardan dökülen toz ve benzeri şeylerden mikrop kapalı bazı hastalar hayatlarını kaybetmiştir. Bu tür olumsuzluklardan dolayı çoğu kişi ameliyat olmaktan çekinmiştir. Köylerde çok sayıda kişi kızıl, kızamık, çocuk ishali ve boğmaca nedeni ile yaşamını yitirmiştir. Bir köyde 60 çocuğun bu hastalıklardan dolayı öldüğünü açıklamıştır.⁸⁹⁰

Bitlis'te yeni inşa edilecek hastane için 100 bin lira ödenek tahsis edilmiştir.⁸⁹¹

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Ekrem Hayri Üstündağ, sağlık ile ilgili yaptığı konuşmasında şunları dile getirmiştir; “Bitlis'in Ahlat ilçesinde bulunan muayene ve tedavi evlerimizde fakir halkın ilâcı ücretsiz verilmektedir. Bu yıl bu kuruluşlara daha fazla ilâç ve malzeme gönderilecektir. Yine halkın ilâç ihtiyacını temin etmek üzere; Tunceli, Elâzığ, Malatya, Bingöl, Bitlis, Çoruh, Erzurum, Ağrı ve Kars illerinde de 20 adet ecza dolabı oluşturulmuştur. Buna rağmen halen var olan kuruluşlar, halk ihtiyacına tam anlamı ile cevap verecek durumda değildir” sözleriyle halkın ilâç ihtiyacının karşılanması konusunda gerekli desteklerin sağlandığını ve çalışmaların halen sürdürüldüğünü belirtmiştir.⁸⁹²

31 Ağustos 1951 tarihinde, Bitlis ilinde 50 yataklı bir Devlet Hastanesi mevcut olup, alt yapı bakımından yetersiz konumda olmuştur. Yeni bir binanın inşası için istenilen para miktarı, 1951 yılı bütçesine eklenmiştir.⁸⁹³

⁸⁸⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, C. 2, İnikat: 5, 13 Kasım 1950, s. 46-47.

⁸⁹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, C. 2, İnikat: 6, 15 Eylül 1950, s. 101.

⁸⁹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, C. 5, İnikat: 45, 19 Şubat 1951, s. 317.

⁸⁹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, C. 6, İnikat: 66, 18 Nisan 1951, s. 218.

⁸⁹³ BCA, BÖKM, F. K: 30-1-0-0, Y. N: 117-737-6, 31 Ağustos 1951.

İlde yer alan 20 yataklı memleket hastanesinde devlet doktoru tarafından hizmet vermeye başlanmıştır. Kısa süre içerisinde bir operatör doktor gönderilmesi ve bir doğumevi yapılması planlanmıştır.⁸⁹⁴

Yeni inşa edilecek Bitlis Hastanesi için 100 bin lira ödenek tahsis edilmiştir.⁸⁹⁵

Kars Milletvekili Esat Oktay, 1952 yılında yaptığı meclis konuşmasında sağlık ile ilgili şunları dile getirmiştir: “Batıdan doğruya doğru, bütün çocuklara çiçek aşısı ve diğer aşıların yapılması zorunlu tutulmuştur. Bu işi yaptırmayan veli veya kurum idarecileri uygulamaların sonuçlarından sorumlu olmuştur. Ancak düşüncelerime göre, bugün memleketin durumu, köylerin hali, köy yolları ve aynı zamanda sağlık kuruluşlarımız bu işi yapmaya yetersizdir. Sonra difteri hastalığı gerçekte bulaşıcı bir hastalık, olmakla birlikte, difteriye eşdeğer ve daha öldürücü diğer hastalıklar da vardır. Onun için bu hastalıkları öyle teker teker değil, bunları bütün halinde ele almak daha doğru olur. Elimizde bulunan teklifin gerekçesine bakılacak olursa senede bu hastalıktan dolayı 1 milyon 250 bin çocuk kaybettiğimiz görülmektedir ve hakikaten böyle bir rakam hepimize dehşet verici bir vaziyettir. Hâlbuki 1950 yılı istatistikleri bize gösteriyor ki, genel doğum oranı yılda 800 bindir. Ölüm oranı ise yılda 400 bindir. Yani bütün illerde ki ölüm oranını, sadece difteriye bağlayacak olursak o zaman bile 400 bin olması gereklidir. Hâlbuki bunun içinde tüberküloz, yaşlı adamların ölümü, sayısız birçok, diğer ölüm sebepleri de vardır. Bunların içinden yalnız çocuk ölümünü ayıracak olursak, çocuk ölümü memleketimizde gerçekten de yüksek orandadır. Bu hesaba göre 800 bin doğumdan yüzdeler hesap ile yılda 80 bin çocuk kaybetmekteyiz”⁸⁹⁶ sözleriyle bulaşıcı hastalıkların çocuklar üzerinde oluşturduğu ölümcül etkileri ve ölüm rakamlarının boyutuna dikkat çekmiştir.

Bitlis halkı sağlık konusunda hayli zorluklar yaşamıştır. İlde görülen bulaşıcı hastalıklar ve doktor sayısında ki yetersizlik nedeni ile hasta olan kişilerin tedavisi komşu illerde yapılmıştır. Umumi Müfettişlik hastane ve ilaç konusunda bölgede zorlu koşulları iyileştirme konusunda çalışmalar yapmıştır.

⁸⁹⁴ Aktan, s. 8.

⁸⁹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, C. 5, İnikat: 45, 19 Şubat 1951, s. 317.

⁸⁹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, C. 12, İnikat: 28, 18 Ocak 1952, s. 19.

SONUÇ

Birinci Umumi Müfettişlik, Doğu bölgelerinde yaşayan halkın huzuru, güvenliği, sağlığı, eğitimi ve kültürü gibi konularda aktif roller üstlenmiştir. Ayrıca bölgelerde tarım ve ekonomi alanlarında da öğretici ve destekleyici plan, projelere ilişkin temel felsefeler yürütmüştür.

Birinci Umumi Müfettişlik, merkez ve taşra arasındaki iletişimi sağlayarak devlet hizmetlerinin bölgelere ulaşmasına imkân sağlamıştır. Bünyesine bağlı bulunan illerde asayiş ve güvenliği sağlama amaçlı sıkı tedbirler almıştır. Alınan tedbirler kapsamında bölgelerdeki çetecilik olayları ve Kürt isyanlarını önleme amaçlı politikalar takip edilmiştir. Uygulanan politikalar arasında alınan radikal karardan biri de 1929 yılında, Bitlis'in ilçe halinde Muş'a bağlanması konusu olmuştur. Bölge halkı tarafından tepki ile karşılanan ve idare alanında yönetimi zorlaştıran bu karardan vazgeçilerek 1936 yılında, Bitlis'e tekrar il statüsü verilmiştir.

Umumi Müfettişlikler oluşturuldukları bölgelerde ulus devletinin kuruluş sürecine destek veren ve ulus oluşturma politikası yürüten, yeni kurulan devletin düzeninin halka benimsetilmesinde aktif rol oynamışlardır. Bu süreçte bölgelerde yaşayan bey ve ağa gibi aşiret reisleri bu politikalar karşısında yer yer başkaldırarak bölgede isyanların yaşanmasına neden olmuştur. Birinci Umumi Müfettişliğin aldığı tedbirler kapsamında çıkan isyanlar bastırılmıştır.

Tekrar aynı problemlerin yaşanmaması için bölgelerde isyan eden ya da isyana teşvikte bulunan kişilerin Batı bölgesine iskânlarının sağlanması gibi stratejik kararlarda alınmıştır. Boşalan sınırlara çeşitli bölgelerden getirilen halk yerleştirilerek bir kültürleşme ortamı oluşturulmuştur. Bölgeden iskân ettirilen ve bölgeye yerleştirilen halk yeni ortamlara uyum sağlama konusunda çeşitli zorluklarla karşılaşsa da bu duruma zamanla uyum sağlamıştır.

Birinci Umumi Müfettişlik Bitlis ve bazı ilçelerinde halk evleri kurarak halka Türkçe öğretme ve çeşitli kurslar ile meslek kazandırma konularında üstün çaba sarf etmiştir. Köycülük kolları ile köyde yaşayan vatandaşlara eğitim ve sağlık alanında hizmetler sunmuştur. İlde öğretmen sayısında yaşanan yetersizlikler çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Halkevleri ve köy Enstitülerinin kurulması ile bölgede her yıl okuryazar oranında belirli artışlar yaşanmıştır.

Bitlis ilinde sağlık alanında istenen düzeyde gelişme kat edilememiştir. Bölge halkı hastalarını yakın illerdeki hastanelere götürme konusunda zorluklar yaşamıştır. İlde ki yol bozukluğu birçok kazanın yaşanmasına ortam hazırlamış ve çoğu hastanın da taşıma esnasında hayatını kaybetmesine sebep olmuştur.

Çok kapsamlı olmasa da ilde yeni bir hastane inşa edilmiştir. Fakat hastanede sık sık doktor problemi yaşanmıştır. Bitlis ili ve ilçelerine komşu illerden bulaşan salgın hastalıklarda baş göstermiştir. Bu hastalıklara karşı Umumi Müfettişlik ve valilik tarafından sıkı mücadeleler başlatılmış, halk hastalık ve temizlik konularında bilinçlendirilmeye çalışılmıştır.

Bitlis'in Tatvan ilçesi bölge için önemli bir konuma sahip olmuştur. İlçe sınırında yer alan Van Gölü ve üzerinde yapılan taşımacılık sayesinde bölge canlılığını korumuştur. Ayrıca Bitlis Rahva ovasından Tatvan'a uzanan demir yolu ağının Feribotlar aracılığı ile Van'a ulaştırılması taşımacılığı kolaylaştırmıştır.

Yine bölgede güvenlik nedeni ile merkez ve ilçelere karakol yapımı stratejik açıdan önem teşkil etmiştir. Bu kapsamda var olan karakollar da onarılmıştır. Valilik, belediye ve Umumi Müfettişliğin yürüttüğü ortak çalışmalar doğrultusunda bölgede su ve elektrik alt yapıları da oluşturulmuştur.

Birinci Umumi Müfettişlik bölgede sportif aktivitelere önem vererek birçok spor dalı alanında müsabakalar düzenlemiştir. Futbol, voleybol, su sporları, cirit ve at sporları alanlarında yarışlar tertip edilmiştir.

Bitlis ormanlarından halk yakacak ve kereste bakımından faydalanmıştır. İlin belirli alanlarından kesilmesine izin verilen ağaçlar, orman memurlarının uygun gördüğü yerlerde ve fiyatlardan satışa sunulmuştur. Fiyat konusunda orman memurları ve odun satıcıları arasında sık sık anlaşmazlıklar baş göstermiştir. Ayrıca ormanlık alanlardan bölgede yapılan okul ve kuruluşların kereste ihtiyacı karşılanarak komşu illere odun ve kereste satışı da yapılmıştır.

Alt yapı ve temizlik konusunda belediye tarafından çeşitli hizmetlerde bulunulmuştur. Belediye bünyesinde yolların bakım ve onarımı konusunda gerekli çalışmalar başlatılarak yollar araç trafiğine uygun bir hale getirilmiştir. İl ve ilçelerde bulunan birçok yol ve köprü onarılmış gerekli durumlarda yeni yol ve köprüler yapılmıştır.

Önceleri at ve katırlar ile yapılan posta taşımacılığı, Umumi Müfettişlik döneminde araçlarla sağlanarak posta alım ve gönderim süreleri kısaltılmıştır. Tavan-Van arasındaki posta servislerinde feribotlar kullanılmıştır.

Bölgede önemli bir yere sahip olan tütün tarımı ve sigara üretimi tekelleşme faaliyetinin gelişmesi konusunda önemli adımlardan birini teşkil etmiştir. Nitekim ilde kurulan tütün ve sigara fabrikaları ile çoğu kişiye iş imkânı sağlanmıştır.

Bitlis bölgesinin dağlık ve engebeli oluşu tarım yapımını zorlaştırmıştır. Tarım alanında hububat yetiştiriciliği yapılmış, halk kendi ihtiyacını karşılayacak şekilde ekim yaparak artı ürünlerini de komşu illere satmıştır. Yine bölgede patates, soğan ve sarımsak gibi yumru bitkiler de yetiştirilmiştir.

Bölge coğrafyası hayvancılığa elverişli olduğu için yerli ırk tarzında hayvancılık yapılmıştır. Kış aylarının karlı ve uzun olmasından dolayı hayvan yemi konusunda sıkıntılar yaşanmış çoğu kişi hayvanlarını satmak durumunda kalmıştır.

Kısaca Birinci Umumi Müfettişlik Bitlis'teki asayiş, eğitim, sağlık, kültür, tarım, hayvancılık, yol yapımı ve onarımı gibi konularda stratejik kararlar bakımından önemli bir konuma sahip olmuştur. Tek parti döneminin oluşturduğu güçlü bir kuruluş olarak merkez ve bölgeler arasında iletişimde köprü rolü üstlenmiş ve bölgelerin merkeze bağlılıklarını sağlamıştır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde ulus devlet sürecinin yerleşmesinde aktif çalışmalar yürütmüştür.

KAYNAKLAR

Zabıt Cerideleri

- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, C. 33, İnikat: 82, 25 Haziran 1927.*
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, C. 6, İnikat: 14, 15 Aralık 1928.*
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, C. 6, İnikat: 15, 17 Aralık 1928.*
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, C. 7, İnikat: 28, 21 Ocak 1929.*
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, C. 7, İnikat: 29, 24 Ocak 1929.*
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, C. 12, İnikat: 66, 18 Mayıs 1929.*
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, C. 12, İnikat: 75, 2 Haziran 1929.*
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, C. 23, İnikat: 68, 14 Haziran 1929.*
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, C. 43, İnikat: 3, 9 Kasım 1929.*
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, C. 20, İnikat: 73, 9 Haziran 1930.*
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, C. 26, İnikat: 39, 26 Mart 1931.*
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, C. 15, İnikat: 50, 15 Mayıs 1933.*
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, C. 22, İnikat: 57, 26 Mayıs 1934.*
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, C. 23, İnikat: 65, 7 Haziran 1934.*
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, C. 23, İnikat: 78, 5 Temmuz 1934.*
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, C. 4, İnikat: 38, 14 Haziran 1935.*
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, C. 5, İnikat: 43, 11 Ekim 1935.*
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, C. 5, İnikat: 44, 14 Ekim 1935.*
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, C. 7, İnikat: 21, 25 Aralık 1935.*
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, C. 8, İnikat: 37, 6 Şubat 1936.*
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, C. 15, İnikat: 29, 27 Ocak 1937.*
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, C. 16, İnikat: 32, 3 Şubat 1937.*
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, C. 16, İnikat: 34, 8 Şubat 1937.*
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, C. 18, İnikat: 64, 25 Mayıs 1937.*

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, C. 25, İnikat: 63, 20 Mayıs 1938.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, C. 25, İnikat: 69, 30 Mayıs 1938.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, C. 26, İnikat: 79, 22 Haziran 1938.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, C. 26, İnikat: 80, 24 Haziran 1938.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, C. 26, İnikat: 83, 29 Haziran 1938.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C. 2, İnikat: 11, 12 Mayıs 1939.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C. 2, İnikat: 19, 24 Mayıs 1939.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C. 4, İnikat: 36, 6 Temmuz 1939.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C. 8, İnikat: 27, 18 Ocak 1940.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C. 10, İnikat: 41, 17 Nisan 1940.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C. 11, İnikat: 47, 6 Mayıs 1940.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C. 12, İnikat: 68, 17 Haziran 1940.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C. 14, İnikat: 1, 1 Kasım 1940.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C. 21, İnikat: 7, 24 Kasım 1941.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C. 22, İnikat: 17, 17 Aralık 1941.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C. 25, İnikat: 62, 25 Mayıs 1942.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C. 26, İnikat: 68, 3 Haziran 1942.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C. 22, İnikat: 70, 8 Haziran 1942.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C. 26, İnikat: 75, 19 Haziran 1942.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 7, C. 6, İnikat: 13, 22 Aralık 1943.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 7, C. 7, İnikat: 24, 26 Ocak 1944.

TBMM zabıt ceridesi, Devre: 7, C. 9, İnikat: 47, 15 Mart 1944.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 7, C. 9, İnikat: 49, 26 Nisan 1944.

TBMM zabıt ceridesi, Devre: 7, C. 10, İnikat: 58, 22 Mayıs 1944.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 7, C. 12, İnikat: 86, 18 Temmuz 1944.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 7, C. 15, İnikat: Olağanüstü, 23 Şubat 1945.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 7, C. 15, İnikat: 34, 26 Mart 1945.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 7, C. 16, İnikat: 41, 11 Nisan 1945.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 7, C. 18, İnikat: 69, 5 Haziran 1945.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 7, C. 18, İnikat: 25, 8 Haziran 1945.

TBMM zabıt ceridesi, Devre: 8, C. 3, İnikat: 14, 9 Aralık 1946.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 3, İnikat: 18, 12 Aralık 1946.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 3, İnikat: 23, 25 Aralık 1946.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 4, İnikat: 46, 19 Şubat 1947.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 4, İnikat: 47, 20 Şubat 1947.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 5, İnikat: 62, 21 Mayıs 1947.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 6, İnikat: 75, 18 Haziran 1947.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 7, İnikat: 4, 10 Kasım 1947.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 11, İnikat: 47, 14 Nisan 1948.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 11, İnikat: 59, 14 Mayıs 1948.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 11, İnikat: 60, 17 Mayıs 1948.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 12, İnikat: 66, 2 Haziran 1948.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 12, İnikat: 76, 25 Haziran 1948.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 10, İnikat: 39, 6 Kasım 1948.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 13, İnikat: 5, 12 Kasım 1948.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 10, İnikat: 43, 16 Kasım 1948.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 17, İnikat: 58, 21 Mart 1949.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 17, İnikat: 62, 30 Mart 1949.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 22, İnikat: 21, 23 Aralık 1949.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 22, İnikat: 22, 26 Aralık 1949.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 22, İnikat: 24, 30 Aralık 1949.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 24, İnikat: 55, 24 Şubat 1950.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 24, İnikat: 48, 16 Şubat 1950.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 25, İnikat: 65, 15 Mart 1950.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, C. 25, İnikat: 68, 20 Mart 1950.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, C. 2, İnikat: 6, 15 Eylül 1950.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, C. 2, İnikat: 5, 13 Kasım 1950.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, C. 3, İnikat: 14, 4 Aralık 1950.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, C. 3, İnikat: 16, 8 Aralık 1950.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, C. 4, İnikat: 30, 15 Ocak 1951.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, C. 4, İnikat: 31, 17 Ocak 1951.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, C. 4, İnikat: 37, 31 Ocak 1951.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, C. 5, İnikat: 45, 19 Şubat 1951.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, C. 6, İnikat: 65, 16 Nisan 1951.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, C. 6, İnikat: 66, 18 Nisan 1951.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, C. 7, İnikat: 82, 28 Mayıs 1951.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, C. 9, İnikat: 109, 6 Ağustos 1951.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, C. 5, İnikat: 51, 25 Kasım 1951.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, C. 5, İnikat: 52, 26 Kasım 1951.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, C. 12, İnikat: 28, 18 Ocak 1952.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, C. 18, İnikat: 51, 29 Şubat 1952.

ARŞİV BELGELERİ

BCA, KDB, F. K: 30-18-1-1, Y. N: 27-70-7, 25 Aralık 1927.
BCA, MGM, F. K: 30-10-0-0, Y. N: 66-441-1, 26 Mart 1929.
BCA, BTDB, F. K: 30-11-1-0, Y. N: 50-27-5, 23 Eylül 1929.
BCA, KDB, F. K: 30-18-1-2, Y. N: 8-8-9, 12 Şubat 1930.
BCA, MGM, F. K: 30-10-0-0, Y. N: 128-920-24, 11 Aralık 1930.
BCA, KDB, F. K: 30-18-1-2, Y. N: 22-51-9, 12 Temmuz 1931.

BCA, MGM, F. K: 30-10-0-0, Y. N: 178-226-7, 11 Kasım 1931.
BCA, KDB, F. K: 30-18-1-2, Y. N: 37-41-11, 13 Mayıs 1933.
BCA, KDB, F. K: 30-12-1-2, Y. N: 39-62-13, 12 Eylül 1933.
BCA, BTDB, F. K: 30-11-1-0, Y. N: 86-11-11, 2 Mayıs 1934.
BCA, KDB, F. K: 30-18-1-2, Y. N: 59-90-18, 27 Kasım 1935.
BCA, BTDB, F. K: 30-1 1-1-0, Y. N: 101-4-16, 5 Şubat 1936.
BCA, KDB, F. K: 30-18-1-2, Y. N: 62-20-5, 16 Mart 1936.
BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 67-253-2, 30 Haziran 1936.
BCA, BATDB, F. K: 30-11-1-0, Y. N: 111-9-17, 19 Nisan 1937.
BCA, MGM, F. K: 30-10-0-0, Y. N: 191-311-25, 17 Ağustos 1937.
BCA, KDB, F. K: 30-18-1-2, Y. N: 78-75-1, 31 Ağustos 1937.
BCA, MGM, F. K: 30-10-0-0, Y. N: 105-685-36, 17 Eylül 1937.
BCA, KDB, F. K: 30-18-1-2, Y. N: 79-86-6, 16 Ekim 1937.
BCA, MGM, F. K: 30-10-0-0, Y. N: 116-805-15, 27 Ekim 1937.
BCA, MGM, F. K: 30-10-0-0, Y. N: 168-171-8, 3 Kasım 1937.
BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 982-807-2, 23 Mart 1938.
BCA, BTDB, F. K: 30-111-0, Y. N: 131-16-3, 15 Mayıs 1939.
BCA, MGM, F. K: 30-10-0-0, Y. N: 155-93-7, 7 Ekim 1940.
BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 115-916-4, 22 Ekim 1940.
BCA, MGM, F. K: 30-10-0-0, Y. N: 181-249-6, 26 Ekim 1940.
BCA, KDB, F. K: 30-12-1-2, Y. N: 93-106-8, 14 Aralık 1940.
BCA, MGM, F. K: 30-10-0-0, Y. N: 118-834-36, 7 Mayıs 1941.
BCA, KDB, F. K: 30-18-1-2, Y. N: 99-78-2, 25 Ağustos 1942.
BCA, KDB, F. K: 30-18-1-0, Y. N: 96-90-1, 21 Ekim 1941.
BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 1478-33-1, 7 Nisan 1941.
BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 627-61-1, 2 Şubat 1943.
BCA, MGM, F. K: 30-10-0-0, Y. N: 213-448-15, 3 Nisan 1943.
BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 508-2020-2, 6 Haziran 1946.
BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 604-92-11, 20 Ocak 1947.
BCA, KDB, F. K: 30-18-1-2, Y. N: 113-12-6, 20 Şubat 1947.
BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 1021-931-2, 27 Temmuz 1947.
BCA, KDB, F. K: 30-18-1-2, Y. N: 115-90-5, 31 Ocak 1948.
BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 627-64-1, 24 Şubat 1948.

BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 953-691-3, 11 Aralık 1948.
BCA, KDB, F. K: 30-18-1-2, Y. N: 119-48-13, 16 Haziran 1949.
BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 1044-1012-1, 5 Temmuz 1949.
BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 1052-1041-1, 23 Mart 1950.
BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 1604-586-4, 29 Ağustos 1950.
BCA, KDB, F. K: 30-18-1-2, Y. N: 124-98-8, 20 Ocak 1951.
BCA, MGM, F. K: 30-10-0-0, Y. N: 65-437-12, 20 Mart 1951.
BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 1478-34-1, 7 Haziran 1951.
BCA, BÖKM, F. K: 30-1-0-0, Y. N: 117-737-6, 31 Ağustos 1951.
BCA, CHP, F. K: 490-1-0-0, Y. N: 1671-818-3, 6 Mart 1952.

GAZETELER

Cumhuriyet Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi, 8 Temmuz 1935, s. 2.
Cumhuriyet Gazetesi, 8 Ağustos 1935, s. 2.
Cumhuriyet Gazetesi, 14 Ocak 1940, s. 5.

Son Posta Gazetesi

Son Posta Gazetesi, 17 Eylül 1932, s. 10.
Son Posta Gazetesi, 29 Eylül 1937, s. 5.
Son Posta Gazetesi, 29 Ekim 1937, s. 5.
Son Posta Gazetesi, 24 Nisan 1938, s. 5.
Son Posta Gazetesi, 14 Haziran 1938, s. 5.
Son Posta Gazetesi, 13 Şubat 1939, s. 5.

Ulus Gazetesi

Ulus Gazetesi, 15 Ocak 1937, s. 1-2.
Ulus Gazetesi, 5 Ekim 1937, s. 1.
Ulus Gazetesi, 17 Kasım 1937, s. 6.

Van Sesi Gazetesi

Van Sesi Gazetesi, 21 Ekim 1948, s. 1.
Van Sesi Gazetesi, 01 Mart 1950, s. 2.

Van Sesi Gazetesi, 21 Mart 1950, s. 1.

Van Sesi Gazetesi, 10 Nisan 1950, s. 1-2.

Siird Gazetesi

Siird Gazetesi, 1 Ocak 1944, s. 2.

Siird Gazetesi, 8 Ocak 1944, s. 2.

Siird Gazetesi, 2 Ocak 1945, s. 2.

Siird Gazetesi, 23 Mart 1946, s. 2.

Siird Gazetesi, 17 Mayıs 1947, s. 3.

Siird Gazetesi, 17 Ocak 1948, s. 2.

Siird Gazetesi, 8 Ekim 1949, s. 2.

Siird Gazetesi, 26 Kasım 1949, s. 2.

Siird Gazetesi, 10 Haziran 1950, s. 4.

Siird Gazetesi, 31 Mayıs 1952, s. 3.

Yurd Yolu Gazetesi

Yurd Yolu Gazetesi, 8 Haziran 1938, s. 2.

Yurd Yolu Gazetesi, 11 Haziran 1938, s. 1.

Yurd Yolu Gazetesi, 18 Haziran 1938, s. 1.

Yurd Yolu Gazetesi, 21 Haziran 1938, s. 2.

Yurd Yolu Gazetesi, 23 Haziran 1938, s. 2.

Yurd Yolu Gazetesi, 28 Haziran 1938, s. 2.

Yurd Yolu Gazetesi, 30 Haziran 1938, s. 2.

Yurd Yolu Gazetesi, 6 Temmuz 1938, s. 1.

Yurd Yolu Gazetesi, 8 Temmuz 1938, s. 1.

Yurd Yolu Gazetesi, 9 Temmuz 1938, s. 1.

Yurd Yolu Gazetesi, 14 Temmuz 1938, s. 1.

Yurd Yolu Gazetesi, 20 Temmuz 1938, s. 1.

Yurd Yolu Gazetesi, 23 Temmuz 1938, s. 2.

Yurd Yolu Gazetesi, 28 Temmuz 1938, s. 1.

Yurd Yolu Gazetesi, 30 Temmuz 1938, s. 2.

Yurd Yolu Gazetesi, 6 Ağustos 1938, s. 2.

Yurd Yolu Gazetesi, 12 Ağustos 1938, s. 2.

Yurd Yolu Gazetesi, 13 Ağustos 1938, s. 2.
Yurd Yolu Gazetesi, 15 Ağustos 1938, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 16 Ağustos 1938, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 23 Ağustos 1938, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 3 Eylül 1938, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 7 Eylül 1938, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 8 Eylül 1938, s. 2.
Yurd Yolu Gazetesi, 9 Eylül 1938, s. 2.
Yurd Yolu Gazetesi, 12 Eylül 1938, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 20 Eylül 1938, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 21 Eylül 1938, s. 2.
Yurd Yolu Gazetesi, 23 Eylül 1938, s. 2.
Yurd Yolu Gazetesi, 24 Eylül 1938, s. 2.
Yurd Yolu Gazetesi, 27 Eylül 1938, s. 2.
Yurd Yolu Gazetesi, 1 Ekim 1938, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 3 Ekim 1938, s. 1-2.
Yurd Yolu Gazetesi, 4 Ekim 1938, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 5 Ekim 1938, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 7 Ekim 1938, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 10 Ekim 1938, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 11 Ekim 1938, s. 1-2.
Yurd Yolu Gazetesi, 8 Kasım 1938, s. 2.
Yurd Yolu Gazetesi, 9 Kasım 1938, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 3 Ocak 1939, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 10 Ocak 1939, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 14 Ocak 1939, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 22 Nisan 1939, s. 2.
Yurd Yolu Gazetesi, 10 Mayıs 1939, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 13 Mayıs 1939, s. 2.
Yurd Yolu Gazetesi, 15 Mayıs 1939, s. 2.
Yurd Yolu Gazetesi, 16 Mayıs 1939, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 20 Mayıs 1939, s. 2.
Yurd Yolu Gazetesi, 31 Mayıs 1939, s. 1.

Yurd Yolu Gazetesi, 24 Haziran 1939, s. 2.
Yurd Yolu Gazetesi, 30 Haziran 1939, s. 2.
Yurd Yolu Gazetesi, 2 Ağustos 1939, s. 2.
Yurd Yolu Gazetesi, 5 Ağustos 1939, s. 1-2.
Yurd Yolu Gazetesi, 11 Ağustos 1939, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 21 Ağustos 1939, s. 2.
Yurd Yolu Gazetesi, 28 Ağustos 1939, s. 2.
Yurd Yolu Gazetesi, 2 Eylül 1939, s. 2.
Yurd Yolu Gazetesi, 4 Eylül 1939, s. 1-2.
Yurd Yolu Gazetesi, 15 Eylül 1939, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 16 Eylül 1939, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 4 Ekim 1939, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 29 Ekim 1939, s. 2.
Yurd Yolu Gazetesi, 3 Kasım 1939, s. 2.
Yurd Yolu Gazetesi, 27 Aralık 1939, s. 2.
Yurd Yolu Gazetesi, 22 Mart 1940, s. 2.
Yurd Yolu Gazetesi, 28 Mart 1940, s. 2.
Yurd Yolu Gazetesi, 29 Mart 1940, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 30 Mart 1940, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 10 Nisan 1940, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 12 Nisan 1940, s. 1-2.
Yurd Yolu Gazetesi, 13 Nisan 1940, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 15 Nisan 1940, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 19 Nisan 1940, s. 1-2.
Yurd Yolu Gazetesi, 21 Nisan 1940, s. 1-2.
Yurd Yolu Gazetesi, 9 Mayıs 1940, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 18 Temmuz 1940, s. 1-2.
Yurd Yolu Gazetesi, 24 Temmuz 1940, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 6 Ağustos 1940, s. 1-2.
Yurd Yolu Gazetesi, 21 Ağustos 1940, s. 2.
Yurd Yolu Gazetesi, 4 Eylül 1940, s. 2.
Yurd Yolu Gazetesi, 5 Eylül 1940, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 24 Eylül 1940, s. 1.

Yurd Yolu Gazetesi, 2 Ekim 1940, s. 1-2.
Yurd Yolu Gazetesi, 8 Ekim 1940, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 17 Ekim 1940, s. 2.
Yurd Yolu Gazetesi, 21 Ekim 1940, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 18 Aralık 1940, s. 2.
Yurd Yolu Gazetesi, 21 Aralık 1940, s. 2.
Yurd Yolu Gazetesi, 14 Ocak 1941, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 21 Ocak 1941, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 15 Mart 1941, s. 2.
Yurd Yolu Gazetesi, 31 Mart 1941, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 1 Nisan 1941, s. 2.
Yurd Yolu Gazetesi, 10 Nisan 1941, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 17 Nisan 1941, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 6 Mayıs 1941, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 16 Haziran 1941, s. 2.
Yurd Yolu Gazetesi, 11 Temmuz 1941, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 15 Temmuz 1941, s. 1-2.
Yurd Yolu Gazetesi, 21 Temmuz 1941, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 5 Ağustos 1941, s. 1-2.
Yurd Yolu Gazetesi, 12 Ağustos 1941, s. 1
Yurd Yolu Gazetesi, 5 Eylül 1941, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 9 Ekim 1941, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 9 Şubat 1942, s.1.
Yurd Yolu Gazetesi, 10 Şubat 1942, s. 1-2.
Yurd Yolu Gazetesi, 12 Şubat 1942, s. 2.
Yurd Yolu Gazetesi, 17 Şubat 1942, s. 2.
Yurd Yolu Gazetesi, 17 Mart 1942, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 21 Nisan 1942, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 1 Mayıs 1942, s. 2.
Yurd Yolu Gazetesi, 7 Mayıs 1942, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 9 Mayıs 1942, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 1 Mayıs 1942, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 2 Temmuz 1942, s. 1

Yurd Yolu Gazetesi, 15 Temmuz 1942, s. 2.
Yurd Yolu Gazetesi, 18 Temmuz 1942, s. 2.
Yurd Yolu Gazetesi, 21 Ekim 1942, s. 1-2.
Yurd Yolu Gazetesi, 13 Kasım 1942, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 23 Aralık 1942, s. 1-2.
Yurd Yolu Gazetesi, 4 Ocak 1943, s. 1-2.
Yurd Yolu Gazetesi, 18 Şubat 1943, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 24 Nisan 1943, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 1 Mayıs 1943, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 11 Haziran 1943, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 22 Temmuz 1943, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 2 Eylül 1943, s. 2.
Yurd Yolu Gazetesi, 11 Eylül 1943, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 4 Ekim 1943, s. 2.
Yurd Yolu Gazetesi, 18 Ekim 1943, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 18 Aralık 1943, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 23 Aralık 1943, s. 1.
Yurd Yolu Gazetesi, 20 Ocak 1944, s. 1.

DERGİ VE SÜRELİ YAYINLAR

Ayın Tarihi (Ayın Siyasi ve Ekonomisi), 1-31 Ekim 1939.

KİTAPLAR

AKIN, Rıdvan, *Türk Siyasal Tarihi 1908-2000*, Oniki Levha Yayınları, İstanbul, 2019.

ALGON, Atilla, *Vangözü'nün Gemileri Tatvan'dan Bodrum'a Yelken Peşinse Bir Yaşam*, Naviga Yayınları, İstanbul 2011.

Analiz Basım Yayın, *Genel Kurmay Belgelerinde Kürt İsyanları Pülümür-Dersim İsyan ve Harekâtları-Alınan Dersler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012.

AYKAN, Güven, *Vilayet Salnameleri'ne Göre Tarihte Bitlis ve Bitlis'te Tarih*, C. 1, Gülmat Matbaacılık, İstanbul 2015.

- AZAP, Eralp Yaşar, *Bitlis Salnameleri Devlet-vilayet-Maarif*, (Haz. Eralp Yaşar Azap), Betav Yayınları, İstanbul 2017.
- Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, İstatistik Yıllığı (1940-1941)*, C. 12, Ankara Basım ve Cilt Evi, Ankara 1942.
- Bitlis İl Yıllığı 1967*, Ajans Türk Matbaacılık, Ankara 1967.
- BORATAV, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2015)*, İmge Kitapevi, Ankara 2019.
- BORATAV, Korkut, *Türkiye'de Devletçilik*, İmge Kitapevi, Ankara 2006.
- BOZKURT, Turan, *Atatürk'ün Doğu Politikası ve Kürt İsyanları*, Yılmaz Kitapevi, İstanbul 2015.
- BURGAÇ, Murat, *Türkiye'de Umumi Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumi Müfettişliği*, Üç S Basım Limitet Şirketi, Ankara 2013.
- ÇARIK, Şenol, *Cumhuriyetin Ekonomik Politikası, Devletçilik-Halkçılık-Planlama-Kalkınma*, Tarihçi Kitapevi, İstanbul 2020.
- DEMİRTAŞ, Mehmet, SUBAŞI Oktay, *Tatvan Tarihi*, Kalkan Matbaacılık, Ankara 2014.
- ERDOĞAN, Caner, *CHP 1919-2018 İdeoloji, Örgütsel Yapı, Parti içi Demokrasi ve Oligarşi*, Sokak Kitapları yayınları, İstanbul 2018.
- FIRAT, M. Şerif, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1961.
- İYİAT, Bora, *Kürt İsyanları Emperyalizmin Ortadoğu Projesi*, Kripto yayınları, Ankara, 2017.
- KARABAŞ, Kemal, *Köy Enstitülerinden Günümüze Eğitim ve Arayışlar*, Teknofset Matbaacılık, İzmir 2019.
- KARACA, Erdem, *Cumhuriyetin Teşekkülü Sürecinde Bitlis Vilayeti, Kazası (1919-1950)*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2020.
- KARAL, Enver Ziya, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.
- KARATEPE, Şükrü, *Tek Parti Dönemi*, Binyıl Yayınevi, Ankara, 2018.
- KARDAŞ, Abdülaziz, *Cumhuriyet Döneminde Vangölü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*, Girişim Matbaacılık, Ankara 2015.

- KARPAT, Kemal H. , *Türk Demokrasi Tarihi, (Sosyal, Kültürel, ekonomik Temeller)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- KAYAOĞLU, İsmet, *Tarihi Kent Bitlis*, Kilit Yayınları, Ankara 2020.
- KOÇAK, Cemil, *Demokrat Parti Karşısında CHP, Bir Muhalefetin Analizi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.
- KOÇAK, Cemil, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.
- KOPAR, Metin, *Cumhuriyet Halk Partisi Döneminde Doğu Anadolu 'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1927-1950)*, Sarıyıldız Ofset, Ankara 2009.
- Maarif Vekâleti İstatistik Yıllığı (1926-1927)*, C. 4, Devlet Matbaası, İstanbul 1929.
- Mersin Halkevi, *CHP Halkevleri Talimatnamesi*, Yeni Mersin Matbaası, Mersin 1933.
- ÖZODAŞIK, Mustafa, *Cumhuriyet Dönemi Yeni Bir Nesil Yetiştirme Çalışmaları 1923-1950*, Çizgi Kitapevi Yayınları, Konya 1999.
- PERİNÇEK, Mehmet, *Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları (Bağımsızlık, Özerklik, Anadilde Eğitim, Toprak Devrimi)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014.
- SERDAR, Mehmet Törehan, *Bitlis Erenleri I*, Ekim Ofset, İstanbul 2017.
- SERDAR, Mehmet Törehan, *Mazideki Bitlis (İnsan, Zaman ve Mekân)*, Ekim Ofset, İstanbul 2017.
- Tarım İstatistikleri 1934-1937*, C. 135, Recep Ulusoğlu Basım Evi, Ankara 1939.
- T.C. İstatistik Genel Direktörlüğü, Genel Nüfus Sayımı, 20 Ekim 1935 Köyler Nüfusu*, C. 59, Hüsnü Tabiat Basım Evi, İstanbul 1937, s. 10.
- T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Tarım İstatistikleri, 1928-1934*, C. 78, Ulus Basım Evi, Ankara 1936.
- T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu*, C. 65, Ankara 1950.
- T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu*, C. 65, Ankara 1950.
- T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı*, C. 410, İstanbul 1961.

T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, C. 410, İstanbul 1961.

TEKİN, Bülent, *Cumhuriyet Dönemi Kürt İsyamları 1924-1926*, Delal Yayınları, Ankara 2018.

TURAN, Murat, *CHP'nin Doğu'da Teşkilatlanması (1923-1950)*, Libra Kitap, İstanbul, 2011.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı, C. 60, Mehmet İhsan Basımevi, Ankara 1937.

Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maarif İstatistikleri, Meslek, Teknik ve Yükseköğretim 1950-1951, C. 348, Biricik Matbaası, Ankara 1951.

UYAR, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Matbaacılık, İstanbul 2012.

VARLIK, M. Bülent, *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları – 1936*, Başvekâlet Matbaası, Ankara 1937.

YAŞA, Recep, *Bitlis'te Türk İskanı*, (XII-XIII. Yüzyıl), Ahlat Kültür Vakfı Yayınları, Levent Ofset, Ankara 1992.

YURTÇİÇEK, Bayram, *Kürt İsyamları Bedirhan Beyden Dersime*, Kaynak Yayınları, Ankara, 2017.

ZÜLFİKAR, Hamza, *Bitlis- Muş Bölgelerinde Halk Kültürü Atatürk ve Kuvayı Milliye Hareketleri*, Feryal Matbaacılık, Ankara 1992.

ZÜLFİKAR, Hamza, *Bitlis- Muş Bölgelerinde Halk Kültürü Atatürk ve Kuvayı Milliye Hareketleri*, Feryal Matbaacılık, Ankara 1992.

TEZLER

AKAY, Melis, *Köy Enstitülerinde Yetişen Kadın Öğretmenlerin Türk Toplumuna Etkileri*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2017, (Yüksek Lisans Tezi).

ALTINBAŞ, Canan, *İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türkiye'de Yerel Basına Bir Örnek: Bitlis'te Yayımlanan Yurd Yolu Gazetesi (1938-1944)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2019, (Yüksek Lisans Tezi).

ARPAÇAY, Çağatay, *Birinci Umumi Müfettişlik ve Ağrı İsyanı*, Atatürk Üniversitesi Atatürk ilke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum 2010, (Yüksek Lisans Tezi).

ARSLAN, Barış, *Cumhuriyet Dönemi Eğitiminde Köy Eğitimcileri Projesi*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2006, (Yüksek Lisans Tezi).

AŞİT, Uğur, *1946-1954 Bitlis Seçimleri*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Van -2019, (Yüksek Lisans Tezi).

AZAP, Eralp Yaşar, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Bitlis Vilayetinde Amerikan Protestan Misyonerleri ve Faaliyetleri*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Programı, İstanbul 2016, (Yüksek Lisans Tezi).

BACANLI, Hakan, *Cumhuriyet Dönemi Olağanüstü Bölge Yönetim Uygulamaları (Umumi Müfettişliklerden Olağanüstü Hal Bölge Valiliğine)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2012, (Doktora Tezi).

ÇIRIK, Bülent, *İkinci Meşrutiyet Döneminde Bitlis Sancağı (1908-1914)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2015, (Doktora Tezi).

ÇOBAN KARABULUT, Pakize, *İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Ege Köylüsünün Sosyo-Ekonomik Durumu*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Isparta 2015, (Doktora Tezi).

ERGÖZ, Ramazan, *Bitlis'te Geçiş Dönemleri (Doğum - Evlenme- Ölüm)*, Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ardahan 2019, (Doktora Tezi).

ERGÜDER, Ayşe Aslıhan, *Kars Yöresi Düz Dokumaları*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Erzurum 2009, (Doktora Tezi),

GÖKTAŞ, Serdar, *Trakya Umumi Müfettişliği'nin Köycülük Politikası*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Denizli 2012, (Yüksek Lisans Tezi).

İLİŞ, Kibar, *II. Meşrutiyet Döneminde Bitlis Hapishaneleri*, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Bitlis 2019, (Yüksek Lisans Tezi).

İNCE, Erdal, *1945 Köylüyü Topraklandırma Kanunu ve Türk Siyasal Yaşamına Etkisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2008, (Yüksek Lisans Tezi).

İNCE, Fatma, *İsmet İnönü'nün 1935 Yılı Trabzon ve Erzurum gezisi ve III. Umumi Müfettişlik'in Kurulması*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Trabzon 2008, (Yüksek Lisans Tezi).

İŞİK, Sedat, *Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Bitlis Milletvekilleri (Biyografileri Ve Faaliyetleri)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 2011, (Yüksek Lisans Tezi).

KILIÇ, Mehmet, *Orman Köylülerinin Ormancılık Etkinliklerine İlişkin Algı Ve Beklentilerinin Belirlenmesi (Sivas Orman İşletme Müdürlüğü Örneği)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Orman Mühendisliği Anabilim Dalı, Isparta 2012, (Yüksek Lisans Tezi).

TOPAL, Selmur, *Hatay İlinde 2009 Yılında İkinci Basamak Sağlık Kurumlarında Tanısı Konulan A Grubu Bildirimi Zorunlu Bulaşıcı Hastalıkların Bildirim Durumunun Ve Bildirime Etki Eden Faktörlerin Değerlendirilmesi*, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Ankara 2012, (Doktora Tezi).

TOPARLAK, Bahar, *Dördüncü Umumi Müfettişlik: Kurulması, Çalışmaları ve Kaldırılması*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskişehir 2013, (Yüksek Lisans Tezi).

YAPIŞTIRAN, Cihan, *19. Yüzyıl İkinci Yarısında Bitlis ve Tütün*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İstanbul 2013, (Yüksek Lisans Tezi).

YEDEK, Şahin, *Elazığ'da İdari Ve Siyasi Hayat (1923-1950)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 2016, (Doktora Tezi).

YEGEN, Harun, *Demokrat Parti Döneminde Bitlis'te Siyasal Hayat*, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ağrı 2019, (Yüksek Lisans Tezi).

MAKALELER

AÇIKSES, Erdal, ÖZDAĞ, Suat, “Osmanlı Devleti’nde Misyonerlik Faaliyetleri ve Bitlis’teki Çalışmaları”, *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, 1. Cilt, (Ed., Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş), Ankara 2019, s. 365-381.

AKANDERE, Osman, “Ermenilerce Bitlis Vilayetinde Yapılan Zulüm ve Katliamların Şekil ve Yöntemleri”, *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, 1. Cilt, (Ed., Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş), Ankara 2019, s. 537-557.

AKSIN, Ahmet, DEMİR Kader, “Bitlis ve Çevresinde Tütün Ziraati (1883-1910)”, *Tarihi ve Kültürel Yönleri İle Bitlis*, 2. Cilt, (Mehmet İnbaşı- Mehmet Demirtaş), Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları 7, Ankara 2019, s. 499-514.

AKTAN, M. Fethi, “Türk Kooperatifçiliği”, *Ülkü Milli Kültür Dergisi*, C. 7, S. 78, 16 Aralık 1944.

ALPASLAN, Erhan, AYDIN Tülay, “Bir Cumhuriyet Aydını Olarak Dil ve Kültür Politikaları Işığında Hasan Reşit Tankut”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 60, Ankara 2017, s. 23-53.

ARIKAN, Zeki, “Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 6, S. 23, Ankara 1999, s. 261-281.

ARINÇ, Kenan, “Tarihî ve Siyasî Coğrafya Perspektifiyle Bitlis, Ahlat ve Tatvan Şehirlerinin Kuruluş ve Gelişmeleri”, *I. Uluslararası Düünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, (Ed., Mehmet Gülen, Veysel Gürhan, Ercan Gümüş), İstanbul 2018, s. 753-793.

ARVAS, Tarık Ziya, “XIX. Asırda Bitlis Köylerinde İctimai ve İktisadi Vaziyet”, *Tarihi ve Kültürel Yönleri İle Bitlis*, 2. Cilt, (Ed., Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş), Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları 7, Ankara 2019, s. 449-464.

ASIMOV, Cavid Q, PINAR, Mehmet, “Rus Generali Y. V. Moslovski’nin Hatıralarında Bitlis”, *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, 1. Cilt, (Ed., Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş), Ankara 2019, s. 487-493.

AŞKIN, Deniz, “Raporlar Ekseninde Bitlis Arapları: Tarihsel Sosyolojisinin Harmanında Şego ve Bıdri Aşiretleri”, *Tarihi ve Kültürel Yönleri İle Bitlis*, 1. Cilt, (Ed., Mehmet İnbaşı- Mehmet Demirtaş), Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları 7, Ankara 2019, s. 481-488.

- BELLİ, Oktay, “Bitlis’in En Eski Tarihi ve Görkemli Anıtı: Delikli Taş Kaya Tüneli”, *VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, (Ed., Oktay Belli – Vedat Evren Belli), Bitlis Eren Üniversitesi Yayını, 2013 Bursa, s. 7-15.
- BİNGÜL, Şeyhmus, “Bitlis’te Salgın Hastalıklar ve Kolera XIX. Yüzyılın Sonu-XX. Yüzyılın Başları”, *Tarihi ve Kültürel Yönleri İle Bitlis*, 2. Cilt, (Ed., Mehmet İnbaşı- Mehmet Demirtaş), Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları 7, Ankara 2019, s. 489-497.
- CANATAK, A. Mecit, KARACAR, Umut, “Bitlis Yöresi Düğün Gelenekleri”, *Tarihi ve Kültürel Yönleri İle Bitlis*, 2. Cilt, (Ed., Mehmet İnbaşı- Mehmet Demirtaş), Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları 7, Ankara 2019, s. 553-560.
- ÇAĞLAYAN, Engin Çağdaş, “Devletin Taşradaki Eli: Umumi Müfettişlikler”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 11, S. 21, Ankara 2015, s. 83-110.
- ÇAĞLAYAN, Ercan, “Cumhuriyet Döneminde Muş, Bitlis Ve Van’a Yapılan İskân Çalışmaları (1923-1938)”, *Tarih Okulu Dergisi*, C. 8, S. XXII, s. 269-293.
- ÇAĞLAYAN, Ercan, “Halkevlerinin Vilayat-ı Şarkiyye’deki Faaliyetleri [1932-1951]”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 10/9, Ankara 2015, s. 105-126.
- ÇAĞLAYAN, Ercan, “*Tepedeki Şehir Mutki: Etnik Gruplar, Aşiretler ve Şeyhler*”, *Bitlis Kent Kültür ve Toplum*, (Ed., Deniz Aşkın), Milli Basımevi, İstanbul 2020, s. 175-197.
- DEMİRCAN, Candemir, İNANDI, Yusuf, “Köy Enstitüleri Programlarında Anadilinin Önemi ve Türkçe Öğretimi”, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 1, Mersin 2008, s. 1-15.
- DEMİRTAŞ, Mehmet, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Tatvan iskelesinin Ulaşım ve Ticaret Faaliyetleri Bakımından Önemi”, *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, 1. Cilt, (Ed., Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş), Ankara 2019, s. 347-363.
- ELDEM, Hulusi, “Yerel Yönetimler Reformunun Bir Parçası Olarak Köy Kanunu Tasarı Taslağı”, *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, C. 2, S. 1, Uşak 2015, s. 39-61.
- ERDEM İlhan, “Akkoyunlular Devrinde Bitlis ve Yöresi Genel Bir Değerlendirme”, *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, 1. Cilt, (Ed., Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş), s. 139-143.

ERGÖZ, Ramazan, “Bitlis Halk Kültüründe Doğum, Evlenme ve Ölümle ilgili Uygulama ve İnanışlar”, *Bitlis Kent Kültür ve Toplum*, (Ed., Deniz Aşkın), Milli Basımevi, İstanbul 2020, s. 311-347.

ERGÖZ, Ramazan, “Halk Hekimliği ve Bitlis’teki Halk Hekimliği ile İlgili İnanış ve Uygulamalar”, *Tarihi ve Kültürel Yönleri İle Bitlis*, C. 2, (Ed., Mehmet İnbaşı- Mehmet Demirtaş), Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları 7, Ankara 2019, s. 569-580.

ERTAŞ, Kasım, “19. Yüzyılda Bitlis’te Ermeniler ve Toplumsal Hayattaki Konumları”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16, S. 60, Kütahya 2017, s. 218-233.

GENÇ YILMAZ, Ayfer, “Devlet Kapasitesi ve Umumi Müfettişlikler Altyapısal İktidarın Yerelde İnşası”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 1, İstanbul 2013, s. 43-65.

GÜNDÜZÖZ, İlker, “Kırsal Kalkınma Ekseninde Köydes Projesi Ve Köy Reformu”, *Türk İdare Dergisi*, S. 471-472, Ankara 2011, s. 117-142.

GÜNEŞ, Müslime, “Adnan Menderes Ve Halkevleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 12, S. 25, İzmir 2012, s. 141-155.

GÜRSEL, Ömer, TEKERGÜL, Ezgi, TURAN, Kani, TORAMAN, Beray, KARAGÖZ, Ömer, GÜLDAŞ, Murat, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bir Eğitim Modeli Köy Enstitüleri”, *1. İnşaat Mühendisliği Eğitimi Sempozyumu*, (Ed., SinanAltın), Retma Matbaa, Antalya 2009, s. 121-127.

İLYAS Ahmet, “Cumhuriyet Döneminde Ortaya Çıkan İsyarlarda Aşiretlerin Rolü”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, C. 5, S. 1, Batman 2015, s. 182-200.

İLYAS, Ahmet, “Tek Parti Döneminde Aşiretleri Kontrol Altına Almak İçin Çıkarılan Kanun Ve Hazırlanan Raporlar”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 28, Elazığ 2014, s. 329-348.

İNBAŞI, Mehmet, “XVIII. Yüzyılda Bitlis Sancağı ve İdarecileri”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* S. 33, Erzurum 2007, s. 243-261.

İŞLER, Ahmet, “Erken Cumhuriyet Döneminde Eğitim ve Kültür Alanında Modernleşme Faaliyetleri”, *Bitlis Kent Kültür ve Toplum*, (Ed., Deniz Aşkın), Milli Basımevi, İstanbul 2020, s. 69-96.

- KAPLUHAN, Erol, “Atatürk Dönemi Eğitim Seferberliği ve Köy Enstitüleri”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, S. 26, C. 0, İstanbul 2012, s. 172-194
- KARADENİZ, Yılmaz, “Bitlis’te Ermenilerin Müslüman Halka Yaptıkları Katliamlar ve Batılı Devletlerin Katliamlardaki Rolü (1913-1919)”, *Turkish Studies Dergisi*, S. 6/1, Ankara 2011, s. 1405-1420.
- KARAKAŞ, Ayhan, “Köy Ve Şehir Monografilerinin Halk Kültürünün Korunup Aktarılmasına Katkıları”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 15, S. 2, Adana 2006, s. 243-250.
- KARDAŞ, Abdulaziz, “Bitlis Halkevlerinin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1934-1951)”, *VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, (Ed., Oktay Belli-Vedat Evren Belli), Bursa 2013.
- KARDAŞ, Abdulaziz, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bitlis’te Sağlık Hareketleri”, C. 6, S. 1, *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, Bingöl 2019, s. 145-156.
- KARTAL, Sadık, “Toplum Kalkınmasında Farklı Bir Eğitim Kurumu: Köy Enstitüleri”, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 1, Mersin 2008, s. 23-36.
- KAYHAN, Hüseyin, “Dilmaçlı Hakimiyetinde Bitlis’in Tarihi Gelişimi”, *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, 1. Cilt, (Ed., Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş), s. 124-125.
- KOÇAK, Zülfiye, “XVI. Yüzyıl Tapu Tahrir Defterlerine Göre Bitlis Medreseleri ve Medrese Vakıfları”, *Tarihi ve Kültürel Yönleri İle Bitlis*, 2. Cilt, (Ed., Mehmet İnbaşı- Mehmet Demirtaş), Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları 7, Ankara 2019, s. 209-230.
- KORHAN, Tuğba, “Cumhuriyet Döneminde Umum Müfettişlikleri ile İlgili Bir Değerlendirme”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 7, Diyarbakır 2012, s. 135-143.
- MERCAN, Mehmet Salih, “Protestan Misyoneri Corc (George)’un Bitlis’teki Komite Faaliyetleri (1896)”, *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, 1. Cilt, (Ed., Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş), Ankara 2019, s. 465-486.
- OKUMUŞ, Ejder, “Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nde Bitlis ve Çevresi”, *Tarihi ve Kültürel Yönleri İle Bitlis*, 2. Cilt, (Ed., Mehmet İnbaşı- Mehmet Demirtaş), *Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları 7*, Ankara 2019, s. 391-419.

- OSTEN, Necmi, “Ahlat”, *Ülkü Milli Kültür Dergisi*, C. 10, S. 111, 1 Mayıs 1946, s. 12
- ÖZACUN, Orhan, “Halkevlerinin Dramı”, S. 3, *Kebikeç Dergisi*, Ankara 1996, s. 87-96.
- ÖZDEMİR, Yavuz, AKTAŞ, Elif, “Halkevleri (1932’den 1951’e)”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 0, s. 45, Erzurum 2011, s. 235-262.
- ÖZLÜ, Zeynel, TİRYAKİ, Kerim, “Adana Valisi İsmail Hakkı Bey’in “Raporlarım” adlı eserinde Bitlis kazası ile ilgili bulgular, (1912)”, *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, 1. Cilt, (Ed., Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş), s. 481-595.
- ÖZTÜRK, Mustafa, “19. Yüzyılın sonları ile 20. Yüzyılın Ortalarında Bitlis ve Çevresinde Asayiş Olayları”, *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları 1. Cilt, (Ed., Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş), Ankara 2019, s. 393-412.
- SERTEL, Savaş, “Bingöl Halkevi ve Faaliyetleri (1936-1951)”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 2, S. 1, Muş 2016, s. 50-86.
- SERTEL, Savaş, “1927 Genel Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Bitlis’in Nüfus Fonksiyonları”, *Turkish Studies*, C. 9, S. 4, Ankara 2014, s. 1015-1035.
- ŞAHİN, Güneş, “CHP Parti Müfettişlik Raporlarına Göre Kırşehir’de Siyasi, Sosyal Ve Ekonomik Hayat (1936-1947)”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, C. 14, S. 21, Çanakkale 2016, s. 79-108.
- TAŞKAYA, Serdarhan Musa, AKBAŞLI, Sait, “Okuma Yazma Öğretiminde Köy Enstitülerinin Yeri”, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 1, Mersin 2008, s. 14-22.
- TAŞKIRAN, Hasan, “Müslüman Coğrafyacı Seyyahlara Göre Bitlis ve Çevresinin Sosyal ve Ekonomik Durumu (10. ve 17. Asırlar Arası)”, *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, 1. Cilt, (Ed., Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş), s. 95-101.
- TEK, Serhat, “*Karadenizli Tatvanlılar: Göç Sarmalında Bir Topluluk*”, Bitlis Kent Kültür ve Toplum, (Ed., Deniz Aşkın), Milli Basımevi, İstanbul 2020, s. 349-400.

TEKDAL, Danyal, “1907 Bitlis Depremi Ve İsyânında Bir Vali: Ferid Paşa”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 27, Denizli 2017, s. 99-106.

TEZCAN, Mehmet, “Bagaiş/Balalış” adından “Badlis/Bidlis” adına: Ermeni ve Bizans Kaynaklarında “Bitlis” adının ilk görünümüleri, *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, 1. Cilt, (Ed., Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş), s. 49-61. Ankara 2019.

TUĞTUL, Mehmet, “Türk Gençliği”, *Ülkü Halkevleri ve Halk Odaları Dergisi*, C. 1, S. 6, 1 Haziran 1947.

TUNCEL, Metin, “Bitlis Şehri Tarihi Coğrafya Açısından Yaklaşım”, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1996, S. 4, s. 101-109.

TUNÇ, Volkan, PINAR, Mehmet, “Çok Partili Dönemde Van Gölü Havzası’nda Tarım Alanında Yapılan Kamu Yatırımları (1946-1960)”, *Türk Kültürü ve Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, s. 232-254.

TURAL, Ayşegül, “Türk Eğitim Tarihinde Alternatif Bir Model: Köy Enstitüleri”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 2, Manisa 2016, s. 17-21.

TURAN, Kemal, “Bir Tören, Bir Ziyaret”, *Ülkü Milli Kültür Dergisi*, C. 10, S. 110, 16. Nisan 1946.

YILMAZ, Mustafa, “Kültürel Dönüşüm Aracı Olarak Halkevleri ve İnan Dergisi”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 11, C. 11, Trabzon 2011, s. 107-134.

YÜCEBAŞ, Ferit, “İç Denetim Sağlama Aracı Olarak Umumî Müfettişlikler: Birinci Umumî Müfettişlik Örneği”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 34, Van 2017, s. 1-27.

ZENGİN, Ersoy, “Osmanlıdan Günümüze Diyarbakır”, *Birinci Umûmî Müfettişlik Bölgesi’nde Asayişsizlik ve Asayiş Sağlama Faaliyetleri (1927-1952)*, 1. Cilt, (Ed., İbrahim Özcoşar, Ali Karakaş Mustafa Öztürk, Ziya Polat), 2018 İstanbul, s. 773-793.

EKLER

BELGE VE FOTOĞRAFLAR

- Ek 1:** Birinci Umumi Müfettişlik Kuruluş Kararı.
- Ek 2:** Tez Çalışmasında Röportajından Yararlanılan Kemal Saygı'nın Biyografisi.
- Ek 3:** Özcan Erboy'un Koleksiyonundan, 1928 Yılı Bitlis Kız Mektebi Binasına Ait Fotoğraf.
- Ek 4:** Özcan Erboy'un Koleksiyonundan, 1930'lu Yıllara Ait Bitlis Halkevi Fotoğrafı.
- Ek 5:** Özcan Erboy'un Koleksiyonundan, 1938 Yılında Tatvan İskelesi'nden Van Gölü'ne İndirilen Gemi Fotoğrafları.
- Ek 6:** Özcan Erboy Koleksiyonundan, 1940'lara Ait Bitlis Hükümet Konağına Ait Bir Fotoğraf.
- Ek 7:** Özcan Erboy Koleksiyonundan, 1934 Yılı Arasa Altı Çarşısı Fotoğrafları.
- Ek 8:** Özcan Erboy Koleksiyonuna Ait, 1935 Yılında Bitlis'te Spor Müsabakası Sonrasında Çekilen Bir Fotoğraf.
- Ek 9:** Özcan Erboy Koleksiyonuna Ait, Bitlis'te Yol Çalışması İle İlgili Bir Fotoğraf.
- Ek 10:** 1934 yılı Mutki İsyanı sonrası Şehre Giriş Çıkışlarda Kurulan Seyyar Karakol Noktası.
- Ek 11:** Özcan Erboy Koleksiyonuna Ait, 1932 Yılı Bitlis Öğrencilerine Ait Bir Fotoğraf.
- Ek 12:** Özcan Erboy Koleksiyonundan, 1931 Yılına Ait Bitlis Belediyesi Önünde Çekilen 23 Nisan Kutlaması Fotoğrafı.
- Ek 14:** Özcan Erboy Koleksiyonuna Ait, 1938 Yılı Bitlis Halkevi Önündeki Koç Heykeli Fotoğrafı
- Ek 15:** Özcan Erboy Koleksiyonundan, 1939-1940 Yıllarına Ait Bitlis Halkevi'nin Sıvasız Ve Sıvalı Fotoğrafları.
- Ek 16:** Özcan Erboy Koleksiyonuna Ait, 1934 Yılı Vakıflar Çarşısı ve Esnafı. Fotoğrafı.
- Ek 17:** Özcan Erboy Koleksiyonuna Ait, 1928 Yılı Bitlis Erkek Numune Okulu Fotoğrafı.
- Ek 18:** Özcan Erboy Koleksiyonundan, Delikli Taş Mevkiinde Mutki Harekâtını Yürüten Askerlere Ait Fotoğraf. (1930'lu Yıllar).
- Ek 19:** Özcan Erboy Koleksiyonundan, 1932 Yılına Ait Erkek Öğrencilerin Spor Aktiviteleri Fotoğrafı.

Ek 20: Özcan Erboy Koleksiyonuna Ait, 1930 Yılı Genel Bitlis Fotoğrafi.

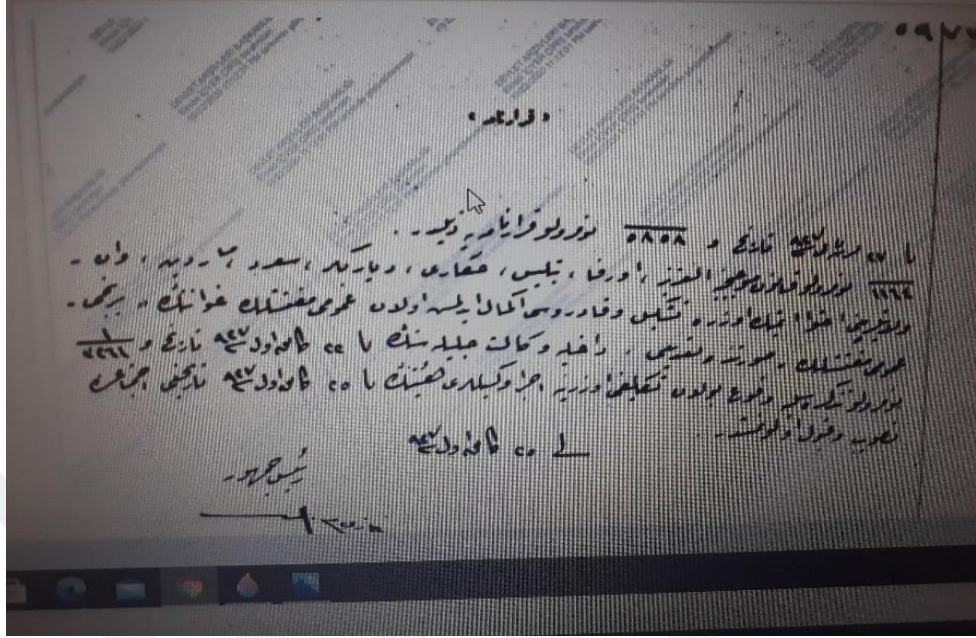
Ek 21: Özcan Erboy Koleksiyonuna Ait, 1932 Yılında Bitlis Halkından Toplanan Paralar İle Alınan, Bitlis Uçağı Fotoğrafi.

Ek 22: 1932 Yılında Bitlis Halkından Toplanan Paralar İle Alınan, Bitlis Uçağı Fotoğrafi.

Ek 23: 1940 Yılı Bitlis Tütün Fabrikası Fotoğrafi.

Ek 1: Birinci Umumi Müfettişlik Kuruluş Kararı.

897

Kararname

Fi Teşrin-i Sani (1) 927 tarih ve 5858 numaralı kararnameye zeyildir.
1164 numaralı Kanun mucebince Elaziz (Elâzığ), Urfa, Bitlis, Hakkâri, Diyarbakir, Siird, Mardin, Van Vilayetlerini ihtiva etmek üzere teşkil ve kadrosu ikmal edilmiş olan Umumi Müfettişlik unvanının Birinci Umumi Müfettişlik suretinde taaddisi dâhiliye Vekâlet-i Celiliyesinin fi 22 kanun-i Evvel (1)927 tarih ve 3261 numaralı tezkiresi ile vuku bulan teklifi Üzerine icra vekilleri heyetinin fi 25 Kanun-i Evvel sene (1)927 tarihli ictimasında tasvib ve kabul olunmuştur.

Fi 25 Kanuni Evvel (1) 927

Reisicumhur

Gazi Mustafa Kemal.

⁸⁹⁷ BCA, KDB, F. K: 30-18-1-1, Y. N: 27-70-7, 25 Aralık 1927.

Ek 2: Tez Çalışmasında Röportajından Yararlanılan Kemal Saygı'nın Biyografisi.

2

iki katlı binalar bir ve ikik oda birliğe bir kerem bir evak odalar biriz kapılar üstü kalın kalaslar perdi şunul le Geerir kapatıları Geel bir topred olan weş Üzeren sevirdi: Durarla 70 ,80 satan beltiliğinde devar bir çokunda tuvalet yoktu banyoda yoktu yol bir yakıma yeri vardı beyen 19 şında bir hanama giderlerdi bitlişte osanan 3 hanama vardı han hanama paşa hanama ulul hanama sabahlar saat 11 kadeş erkekler 0 sonra bayanlar aittit yollar asvat yoktu patika odalar arası yollar vardı araba yolu çarşının için tatav a Siden birde mskerı ait piyade alayı kurubulak taki topçu taburu arastındak yol araba yoludu yol yapımı devlet mesele verçisi diye verçisi aliyordu 18 yaşı şiren erkek çocuklar ya bir yıl mesele verçisi verece yada 6 ay yol yapısında çalışacak b u 1926 1950 kadar devam etti taşınacılık eşek atla ve insanla airt larır hanamlik yaparak taşınacık yapılyordu .

KÖYLER

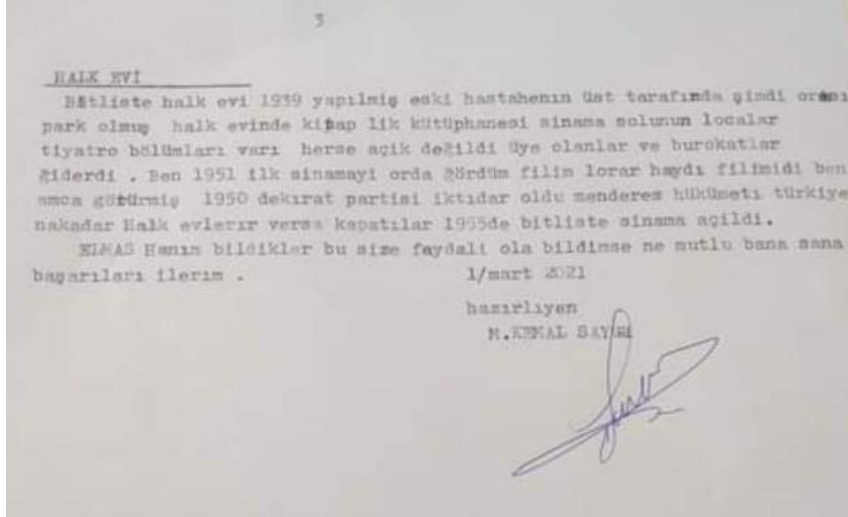
köyler ilk yaşamları vardı bu tarıhlarde köylerde okul yoktu şehirle köyler arası yaya ve atla ulaşın sağlanıyor köylüler türkçe bilmiyordular çehirde resmi kurumlarda terömen kuillanarı dertlerin anlatıyordular

GÜVENLİK

vaitix hükümeti tensile vali jandarma emiyet teğilata çarş beksileri birde 34 piyade alayı bulunmaktaydı 1940 yıllında ikinci dünya savaşı medonıl kitliyl yıllar 1950kadar ekmeck kare ile verikiyordu valilikta nüfus şüre karno ile firirlarda ekmeck alabilirdin.

NEVEL YAKAN

1927 1955 kadar evlerde gebeke suyu yoktu yerli çeşmeler her mahlede vardı evleri su ihtiyaçları kovalarla taşınara ihtiyacar karşılanındi elektrik vaktu over 1955 verildi o zaman kadar gaz labası des ve svi aydilatmak bir arar koridorda idar tekde yalma için gaz koyur pitiil var diğarı gittiği zaman onu yakalardı 1951 babam o pil rodyolar vardı bir tena eve getirdi sanat katola batarya ile çalışırdı rodyo pilpis kurdular çalışma bağıladı mahallede geli hizi eve rodyo yayan yapka bazılar bu içinde cin veya şaydan var günah olduğu söyleyeleri oldu geceleri mahallede belirli evlerde toplanırdiler hikayeler anlatırdı ve cenk savağ kitapları okumudu her mahallede bir cait vardı orda çocuklar kurkan dersleri verildi sinam tiyatro yoktu . çocuklar dereler yüzme top oynama karışık her evi geçimin sağlamak için tavuk inek keçi beslemek yağ yoğur yumurta yemek için hayva beslemek zorunda mahallenin mahir çoban hayvanları sabah alıp şağlar otlatmak için şötürdü 1934 yıllında bitlis tütün atelyesi olan açılan siğara üretim yapılyordu yakın köylüler devletin musedesi tütün ekiliyordü atalye kıyıları siğar donduşuyordu sonra tütün fabrikası oldu bir çok insan işçi olan çalıştı bitlişte o zaman sanat olarak tersilik yemençilik demircilik derici marang althıcılık meslekleri yapılyordu mutki sade yağ cevis hizada fındık cevis armut elma kaktane nar bal miktar getirildi iç piyasada ve dış çehirler ihrac edilirdi

Kemal Saygı

Daha önceki yıllarda Bitlis Ticaret ve Sanayi Odasında genel sekreterlik yapmış olan 2 Şubat 1939 doğum tarihli Kemal Saygı'nın il ile ilgili yaşamışlık anılarını anlatan mektubunda şu bilgilere yer vermiştir. "Bitlis'teki evler 2 katlı olup, genelde 2 odadan oluşmuştur. Girişte büyük bir koridor ve ocak (yemek pişirme yeri) bulunurdu. Odaların giriş kapıları ve evin üst bölümü kalın kalaslarla (uzun tahta) kaplıydı. Onun üstünde perdi (kalın ve yuvarlak ağaç direği), saz (sulak alanda yetişen uzun ot) ile kapatılarak, özel bir toprak olan seğ (çimento ve kum karışımı şap betonu) serilirdi. Duvarlar 70-80 santimetre genişliğinde olup, birçoğunda tuvalet ve banyo yoktu. Çol (banyo yapılan yer) diye bir yer banyo olarak kullanılırdı. Kadınlar 15 günde bir hamama giderlerdi. Bitlis'te 3 hamam vardı. Han hamamı, Paşa Hamamı, Ulul Hamamı. Hamamda sabah saat 11: 00'a kadar erkeklere, daha sonrasında ise kadınlara hizmet verilirdi. Yollar asfalt değildi ve mahallelere giden patika yollar vardı. Araba yolu sadece çarşı içinden Tatvan'a kadar uzanırdı. Bitlis merkez Kurubulak'ta bulunan piyade alayı ve topçu taburu arasında araç yolu vardı. Yol yapımı için Devlet "amele vergisi" diye bir vergi alırdı. 18 yaşına giren erkek çocuklar ya 1 yıl amele vergisi verir ya da 6 ay boyunca yol yapımında çalıştırılırdı. Bu uygulama 1926-1950 yılları arasına kadar devam etti. Taşımacılık eşek, at ve insan sırtında hamallık şeklinde yapılırdı.

Köylerde okul yoktu. Şehir ile köy arasındaki ulaşım yaya ya da atlarla sağlanırdı. Köylülerin çoğu Türkçe bilmezken, resmî kurumlarda dertlerini anlatmak için tercüman kullanırdı.

Bitlis'te hükümeti temsil yetkisi, Vali, Jandarma, Emniyet teşkilatları, çarşı bekçilerine aitti. Ayrıca Otuz Dördüncü Piyade Alayı da vardı. 1940- 1950 yıllarında ekmek alımı karne ile yapılıyordu. Valilikten nüfusa göre karne verilip, fırınlardan ekmek alınırđı.

1927-1955 yıllarında evlerde şebeke suyu yoktu. Halkın su ihtiyacı mahallelerde bulunan yerli çeşmelerden temin edilirdi. Birçok yerde elektrik yoktu. 1955 yılında ile elektrik verildi. O zamana kadar aydınlatmalar gaz lambaları ile sağlanırdı.

1951 yılında babam ilk katıla batarya ile çalışan radyodan satın almıştı. Komşularda dinleme amaçlı evimize gelmişti. Komşularımız tarafından radyonun içinde cin olduğu, dinlemenin de günah olduğu şeklinde yorumlar yapıldı.

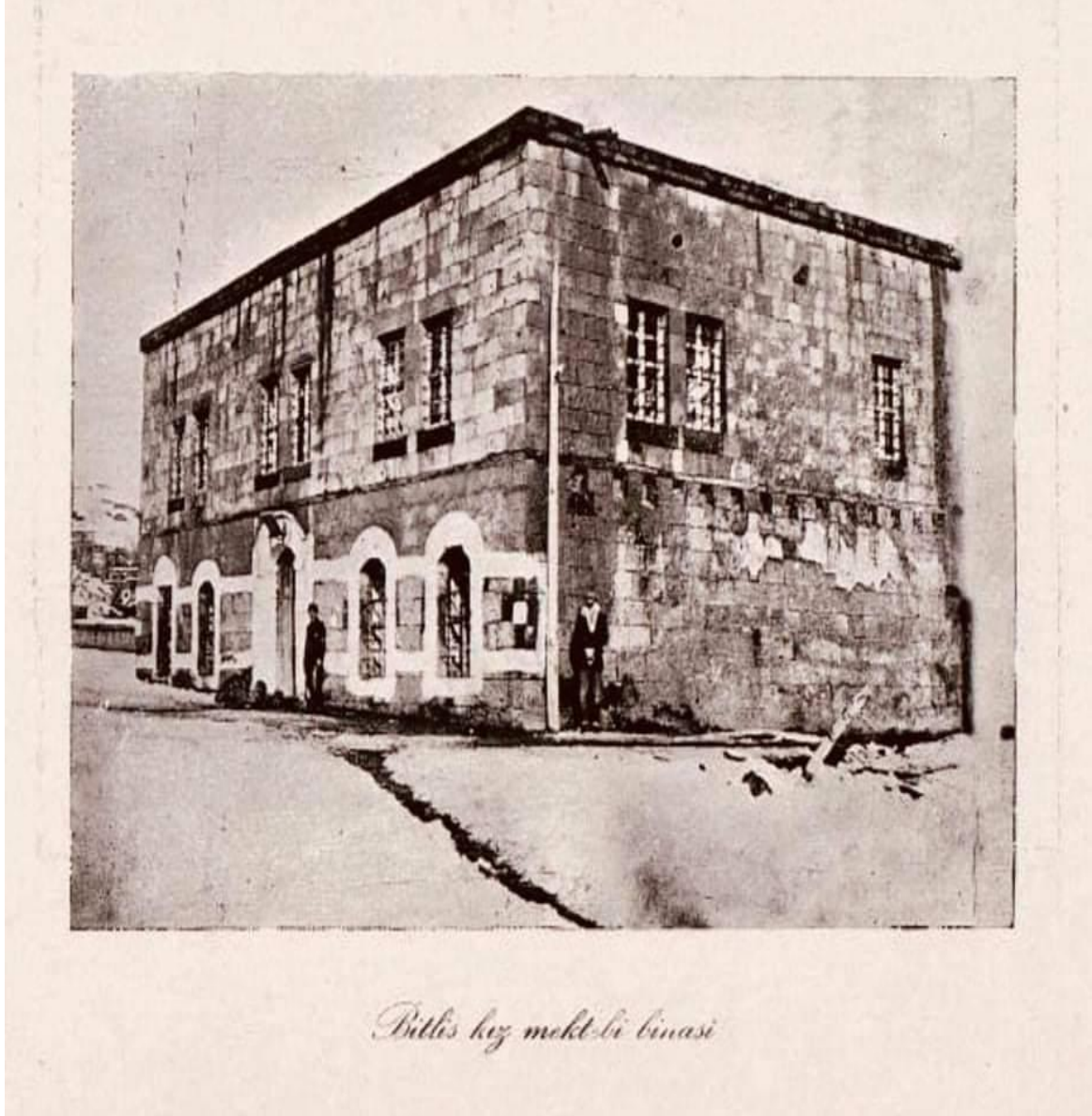
Geceleri bazı evlerde toplanan mahalleli burada büyüklerin anlattığı savaş hikâyelerini dinlerdi. Kitaplar okunurdu. Her mahallede bir cami vardı. Çocuklar burada Kuran öğrenirlerdi. Sinema tiyatro yoktu. Çocuklar derelerde yüzüp, top oynarlardı. Her evde kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar tavuk ve horoz beslenirdi. Bazı evlerde keçi, inek ve koyun besleyip yağ, yoğurt gibi ihtiyaçlar karşılanırdı.

Köylüler devletin izni ile tütün ekiyorlardı. 1934 yılında Bitlis'te Tekel Türün Fabrikası açıldı. Birçok insan işçi olarak burada çalışmaya başladı. Bitlis'te sanat olarak terzilik, yemenicilik (elle boyanan kadın tülbendi), demircilik, dericilik, marangozluk, atçılık meslekleri yapılıyordu. Mutki'den sadeyağ, ceviz, Hizan'dan fındık, ceviz, armut, elma, kestane, nar getirilirdi. Bunlar iç piyasada tüketilirdi. Artanı da komşu illere satılırdı.

Bitlis'te Halkevi 1939 yılında açıldı. Burada sinema salonu, localar vardı. Sadece halkevlerine üye olanlar ve bürokratlar giderdi. Ben de ilk defa sinemaya burada gittim. Beni amcam götürdü. "Lorel Hardi" filmini izledim. 1950 yılında Demokrat Parti iktidar oldu. Adnan Menderes hükümetine kadar halkevleri vardı. Halk evleri daha sonra kapatıldı."⁸⁹⁸

⁸⁹⁸ Kemal Saygı, Bitlis Yazılı Beyan, 82, Orta Öğretim, Ticaret ve Sanayi Odası sekreterliğinden Emekli, 2021.

Ek 3: Özcan Erboy'un Koleksiyonundan, 1928 Yılı Bitlis Kız Mektebi Binasına Ait Fotoğraf.

Ek 4: Özcan Erboy'un Koleksiyonundan, 1930'lu Yıllara Ait Bitlis Halkevi Fotoğrafi.

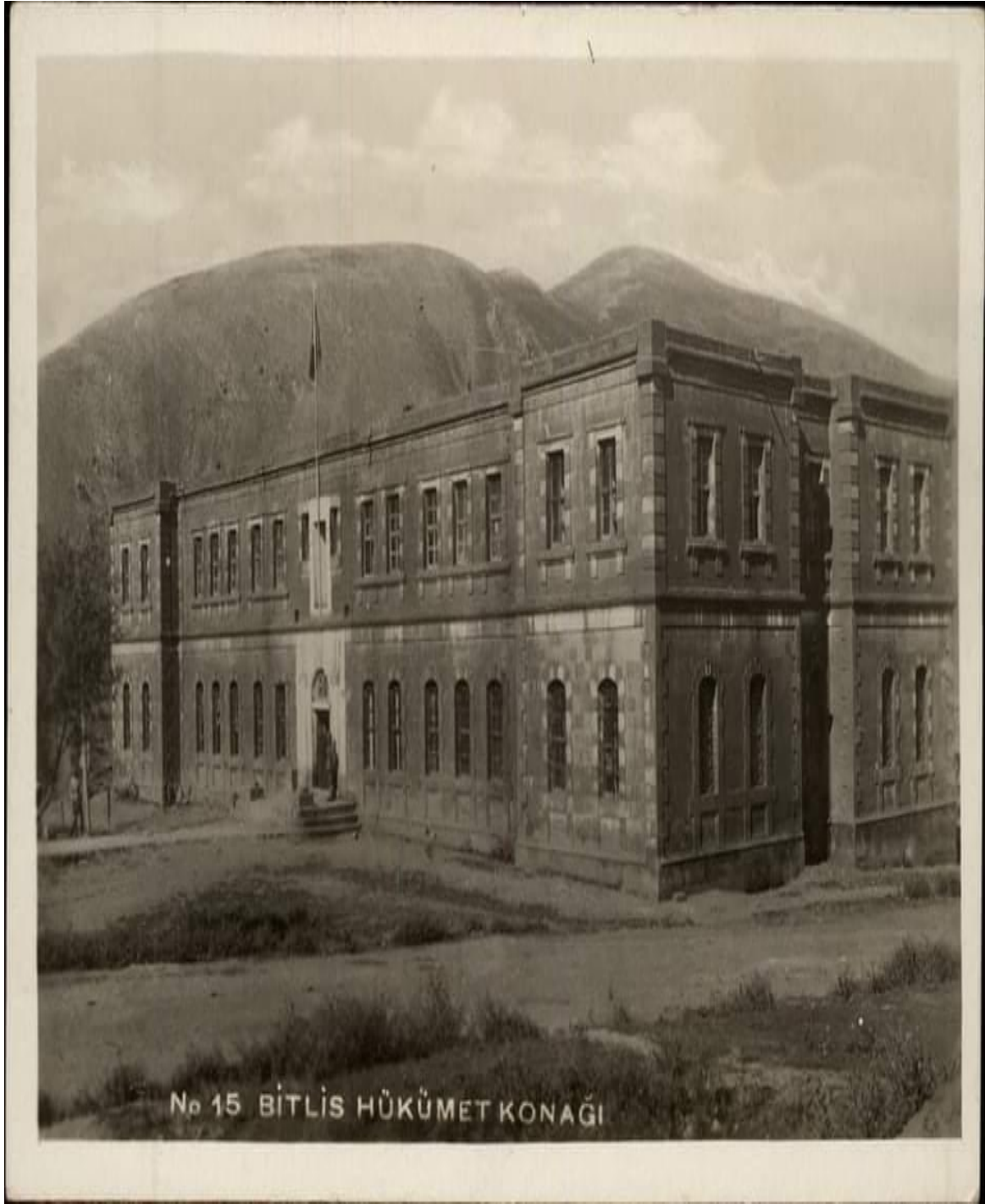
EK 5: Özcan Erboy'un Koleksiyonundan, 1938 Yılında Tatvan İskelesi'nden Van Gölü'ne İndirilen Gemi Fotoğrafları.

Ek 6: Özcan Erboy Koleksiyonundan, 1940'lara Ait Bitlis Hükümet Konağına Ait Bir Fotoğraf.

Ek 7: Özcan Erboy Koleksiyonundan, 1934 Yılı Arasa Altı Çarşısı Fotoğrafları.

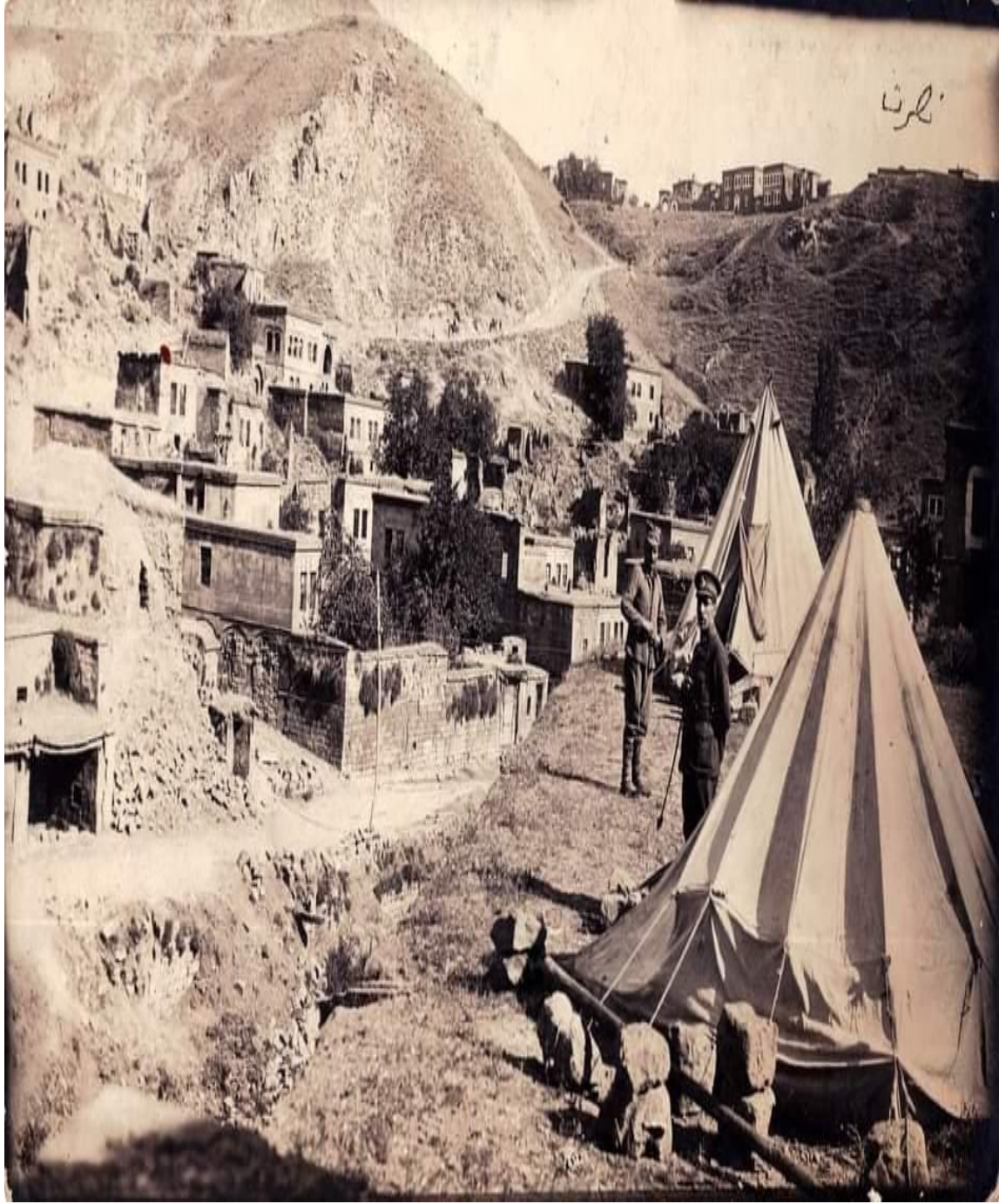
EK 8: Özcan Erboy Koleksiyonuna Ait, 1935 Yılında Bitlis'te Spor Müsabakası Sonrasında Çekilen Fotoğraflar.

Ek 9: Özcan Erboy Koleksiyonuna Ait, Bitlis'te Yol Çalışması İle İlgili Bir Fotoğraf.

Ek 10: 1934 Yılı Mutki İsyanı Sonrası, Şehre Giriş Çıkışlarda Kurulan Seyyar Karakol Noktası.

Ek 11:Özcan Erboy Koleksiyonuna Ait, 1932 Yılı Bitlis Öğrencilerine Ait Bir Fotoğraf.

EK 12: Özcan Erboy Koleksiyonundan, 1931 Yılına Ait Bitlis Belediyesi Önünde Çekilen 23 Nisan Kutlaması Fotoğrafi.

Ek 13: Özcan Erboy Koleksiyonuna Ait, Birinci Umumi Müfettişi Abidin Özmen'in Bitlis Ziyareti Fotoğrafi.

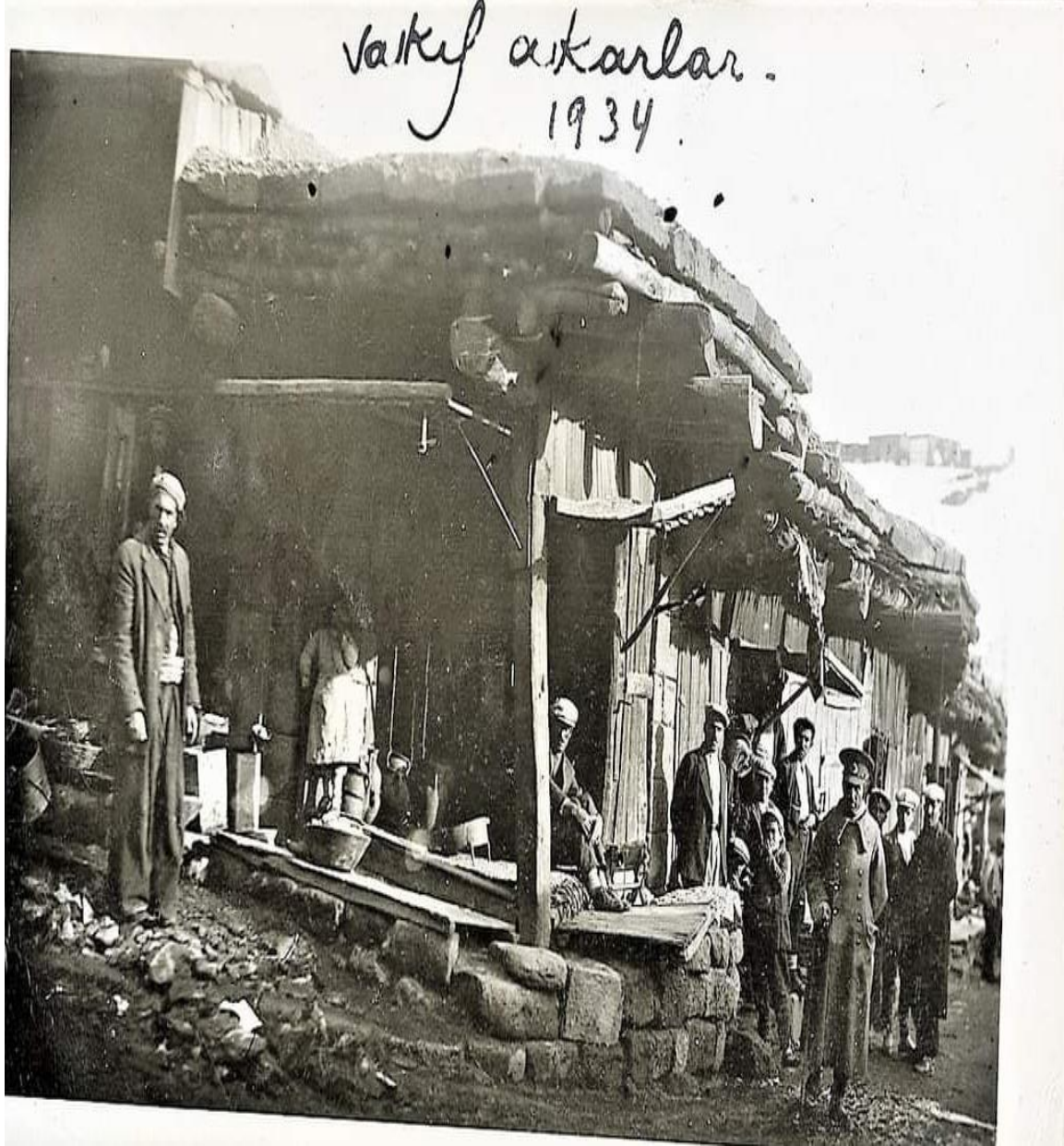
Ek 14: Özcan Erboy Koleksiyonuna Ait, 1938 Yılı Bitlis Halkevi Önündeki Koç Heykeli Fotoğrafi.

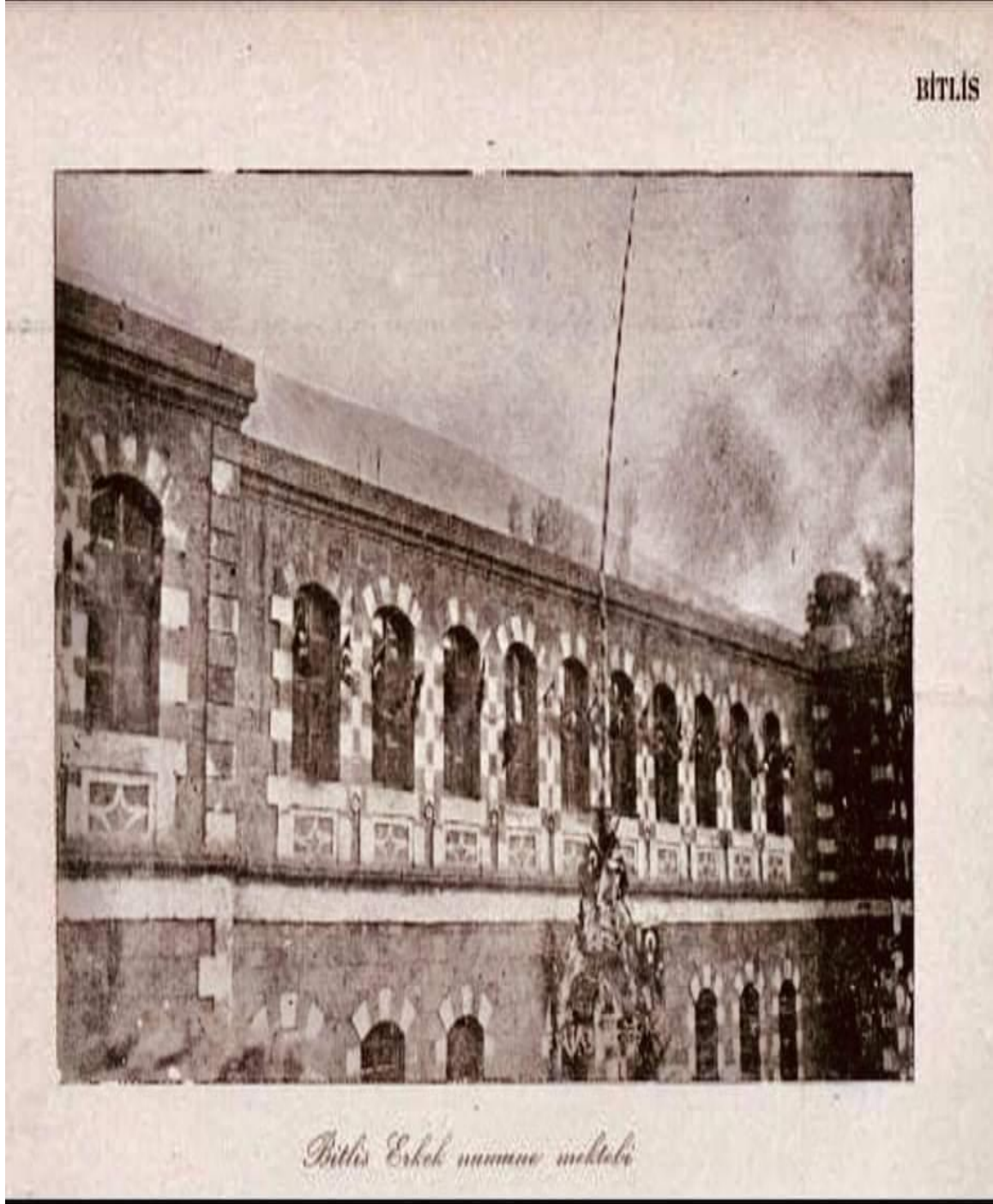
Ek 15: Özcan Erboy Koleksiyonundan, 1939-1940 Yıllarına Ait, Bitlis Halkevi'nin Sıvasız ve Sıvalı Fotoğrafları.

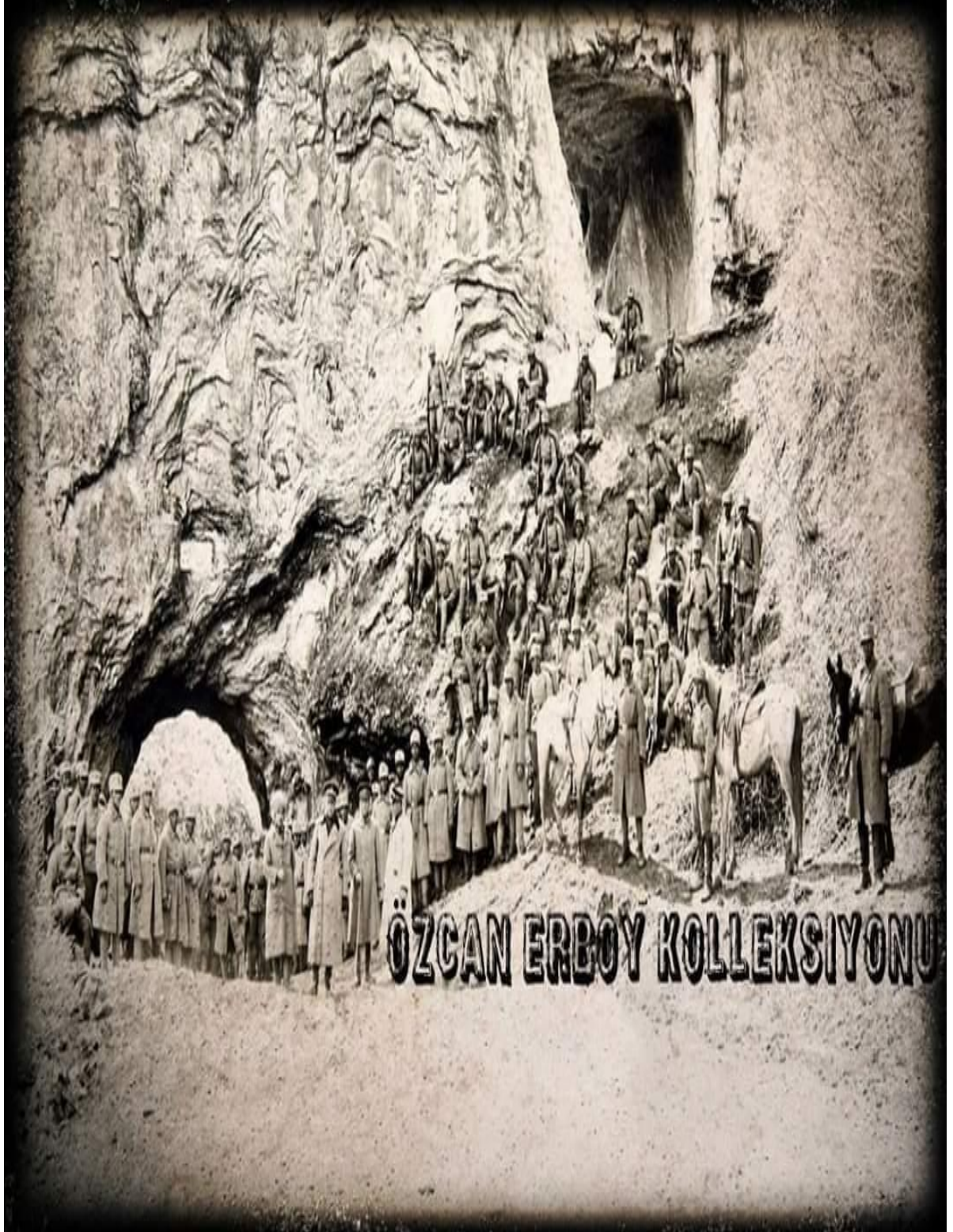
Ek 16: Özcan Erboy Koleksiyonuna Ait, 1934 Yılı Vakıflar Çarşısı ve Esnafı Fotoğrafi.

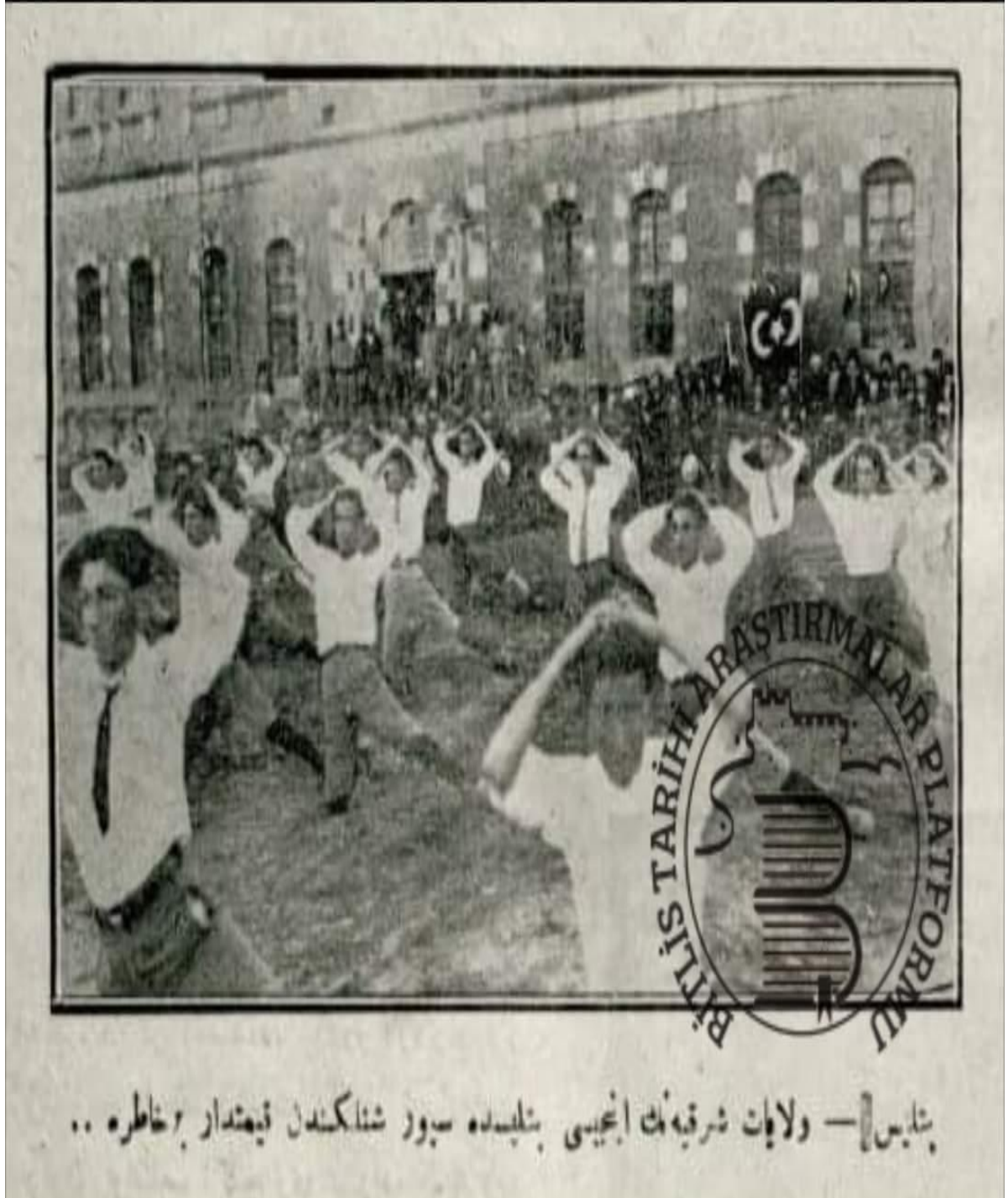
Ek 17: Özcan Erboy Koleksiyonuna Ait, 1928 Yılı Bitlis Erkek Numune Okulu Fotoğrafi.

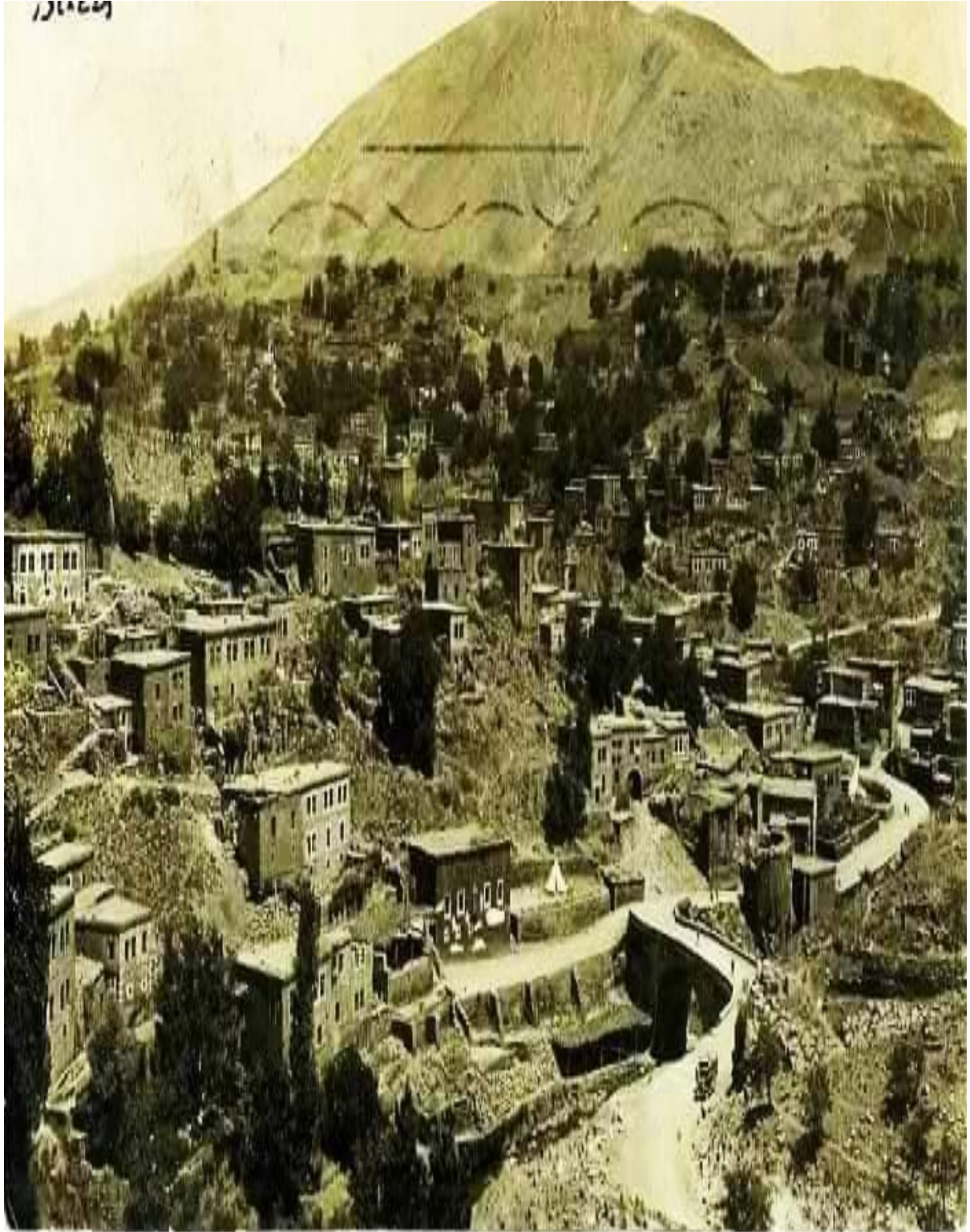
Ek 18: Özcan Erboy Koleksiyonundan, Delikli Taş Mevkiinde Mutki Harekâtını Yürüten Askerlere Ait Fotoğraf. (1930'lu Yıllar)

Ek 19: Özcan Erboy Koleksiyonundan, 1932 Yılına Ait Erkek Öğrencilerin Spor Aktiviteleri Fotoğrafi.

Ek 20: Özcan Erboy Koleksiyonuna Ait, 1930 Yılı Genel Bitlis Fotoğrafi.

Ek 21: Özcan Erboy Koleksiyonuna Ait, 1932 Yılında Bitlis Halkından Toplanan Paralar İle Alınan, Bitlis Uçağı Fotoğrafi.

Ek 22: 1932 Yılında Bitlis Halkından Toplanan Paralar İle Alınan, Bitlis Uçağı Fotoğrafi.

899

Ek 23: 1940 Yılı Bitlis Tütün Fabrikası Fotoğrafi.

900

⁹⁰⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 14 Ocak 1940, s. 5.